biblioteca școlarului

N. IORGA

ISTORIA LUI ȘTEFAN CEL MARE

LITERA INTERNAȚIONAL

biblioteca școlarului

NICOLAE
IORGA

ISTORIA LUI ȘTEFAN CEL MARE

/PENTRU POPORUL ROMÂN/

București • Chișinău
LIBERA INTERNAȚIONAL

Colecţie iniţiată şi coordonată
de Anatol Vidraşcu şi Dan Vidraşcu
Concepţia grafică a colecţiei şi coperta:
Vladimir Zmeev
Fotografii din arhivele editurii
şi a lui Ion Cucu
Reprodus după ediţia:
N. Iorga. *Istoria lui Ştefan cel Mare*
(pentru poporul român),
B.: Editura pentru literatură, 1966

REFERINŢE
ISTORICO-LITERARE:
G. Călinescu,
Dumitru Micu,
Mircea Popa,
M. Berza

Editura „Litera Internaţional“
O. P. 61; C.P. 21, sector 1, Bucureşti, România
tel./fax (021) 3303502; e-mail: info@litera.ro

Grupul Editorial „Litera“
str. B. P. Hasdeu nr. 2, mun. Chişinău, MD-2005, Republica Moldova
tel./fax (37322) 292 932, 294 110, fax 294 061;
e-mail: litera@litera.ro

Prezenta ediţie a apărut în anul 2004 în versiune tipărită
şi electronică la Editura „Litera Internaţional“
şi Grupul Editorial „Litera“.
Toate drepturile rezervate.

Editori: *Anatol şi Dan Vidraşcu*
Redactori: *Tudor Palladi, Petru Ghencea*
Tehnoredactare: *Natalia Oprea*

Tiparul executat la Combinatul Poligrafic
din Chişinău.
Comanda nr. 31506

CZU 94(478+498)+929
I 72

Descrierea CIP a Camerei Naţionale a Cărţii
Iorga, Nicolae
Istoria lui Ştefan cel Mare / Nicolae Iorga; (Bibl. şcolarului; serie nouă/ col. iniţ. şi coord. Anatol şi Dan Vidraşcu; conc. gr. col. şi cop./ Vladimir Zmeev; nr. 415) – B.: Litera Int., Ch.: Litera, 2004 (Comb. Poligr.). – 308 [p.]
ISBN 973-675-087-6 – ISBN 9975-74-715-9
94(478+498)+929

ISBN 973-675-087-6
ISBN 9975-74-715-9
© LITERA INTERNAŢIONAL, 2004
© LITERA, 2004

TABEL CRONOLOGIC

1837

5 octombrie
Se naşte avocatul Nicu Iorga, fiul lui Costache şi tatăl lui Nicolae Iorga. A fost subprefect la Botoşani.

1842

Anul de naştere al Zulniei Arghiropol. Publică trei traduceri din literatura franceză şi întocmeşte o mică antologie literară.

1857

Manolache Drăghici, frate cu bunica lui Nicolae Iorga, editează *Istoria Moldovei pe timp de cinci sute de ani până în zilele noastre*. Autor şi al altor lucrări, printre care o *Iconomie rurală* şi o carte de bucate. A fost mult timp preşedinte de Tribunal la Dorohoi. Nicolae Iorga l-a cunoscut pe acest înaintaş istoric din familia mamei sale.

1859

Femeie cultă, Elena Drăghici, bunica lui Iorga, cunoscătoare a limbilor germană şi franceză, publică traducerea romanului *Adolph* al lui Benjamin Constant.

1860

Avocatul Nicu Iorga, în vârstă de 23 ani, se căsătoreşte cu Zulnia Arghiropol, fiica Elenei Drăghici. Din căsătoria lor au rezultat doi copii: Nicolae Iorga şi George.

Ultimul a fost director general în Ministerul Industriei.

1871

5/17 iunie
La miezul nopţii, vine pe lume copilul Nicu N. Iorga, în casa, părintească din Botoşani, strada Copoului.

1876

29 martie
Se stinge din viaţă avocatul Nicu Iorga. Zulnia Iorga, va creşte de una singură cei doi copii: Nicu şi George.

1877

La şase ani, copilul Iorga învaţă singur să citească. Lectura acestei vârste

Părinţii

cuprindea *Orientalele* lui Victor Hugo, fabulele lui Florian şi *Letopiseţele* lui M. Kogălniceanu.

1878

26 aprilie
Este înscris în clasa I-a primară a şcolii Marchian din Botoşani.

1881

În clasa a IV-a primară dascălul îl pune să facă o lecţie de istorie. În toamnă e înscris la liceul Laurian din oraş.

1884

La vârsta de 13 ani scrie articole despre politica germană a lui Bismarck, în ziarul *Românu* al unchiului său Emanoil Arghiropol, fratele Zulniei Iorga.

1886

Absolveşte cinci clase de liceu la Botoşani, cu premiul I, bucurându-se de stima profesorilor. Colegii săi erau convinşi că elevul Iorga ştia franceza, greaca şi elina tot atât de bine ca şi dascălii lor.
25 august
Nicolae Iorga se înscrie în clasa a VI-a la liceul Naţional din Iaşi. Se distinge la elină şi istorie, considerat un elev înzestrat de natură, posedând o memorie,

Licenţiat în Litere. 1890

o putere de muncă şi o judecată excepţionale. Este primul din clasă şi din şcoală.

1888

septembrie
Trece bacalaureatul cu cea mai mare menţiune. La 27 septembrie se înscrie la Universitatea din Iaşi, la Facultatea de Istorie şi Literatură. I se oferă o bursă la Şcoala Normală Superioară.

1889

19 decembrie
Obţine diploma de licenţă, la numai 18 ani şi jumătate, după un an de frecvenţă la Facultatea de Istorie. Profesorii îl sărbătoresc printr-un banchet iniţiat de A.D.Xenopol. Presa ieşeană îl elogiază, socotindu-l un adevărat "fenomen". Un timp a fost pedagog la un pension.

1890

An bogat în fapte şi acţiuni, toate hotărâtoare pentru viitorul tânărului savant.
La 18 februarie publică în ziarul *Lupta* primul său articol, despre drama *Năpasta* a lui I.L.Caragiale. De menţionat că aici va semna cu mare regularitate foiletoane săptămânale, de literatură comparată, punând în circulaţie o întreagă galerie de scriitori francezi, germani, englezi, italieni etc. Concomitent, publică numeroase articole şi versuri în *Convorbiri literare, Revista Nouă, Arhiva societăţii ştiinţifice şi literare, Contemporanul, Era nouă.*
E primit în cercul de activitate literară al lui Hasdeu, Vlahuţă, Delavrancea, Xenopol, Tiktin etc. În *Arhiva* lui Xenopol publică primul său articol istoric privind viaţa şi opera lui Manolache Drăghici. Scrie un studiu despre Nicolae Bălcescu, care va apărea în *Revista Nouă* în 1891.
La 9 aprilie, în urma unui celebru examen condus de

Al. Odobescu, e numit profesor de latină la liceul din Ploieşti. La 15 aprilie se căsătoreşte cu Măria V. Tasu, fiica junimistului Tasu, prieten al lui Panu, Lambrior şi Creangă. Editează monografii închinate lui Filimon, Alecsandri, Creangă, Veronica Micle. La 19 octombrie, obţinând bursa „Iosif Nicolescu“, pleacă pentru patru ani în Franţa şi Germania. La Paris, şi se înscrie la: „Ecole Pratique des Hautes Etudes“, secţia de istorie şi filologie. Aici îi va avea profesori pe Duchesne, Monod, Bémont, Giry, Roy, Thévenin, Langlois, Gaston Paris. Va fi apreciat de Louis Leger. Se dedică studierii limbilor, ajungând în curând un mare poliglot.

1891

Face două călătorii la Londra şi Roma pentru teza de la „Ecole Pratique“.

1892

Începe colaborarea la *Revue his,orique, Revue critique d'histoire et de litterature* şi *Enciclopedia franceză.*

1884

Depune lucrarea de diplomă.

1893

Încă un an hotărâtor în cariera ştiinţifică. În ianuarie se înscrie la Universitatea din Berlin. Cinci luni îi are ca profesori pe Curtius, Sternfeld, Geiger şi Scheffer-Boichorst. Leagă prietenie cu Weigand. Începe cercetarea în arhivele berlineze privind trecutul neamului. La 6 iunie părăseşte Berlinul înscriindu-se la Universitatea din Leipzig. La 25 iunie i se conferă titlul de diplomat al „Şcolii practice de înalte studii“ din Paris, cu lucrarea *Philippe de Mézières 1327–1405 et la croisade an XIV-ème siècle,* în baza referatelor semnate de Charles Bemont, J. Roy, A. Lognon, preşedinte al secţiei fiind Gaston Paris. Lucrarea constituie un omagiu de recunoştinţă lui Gabriel Monod. La 4 august, după mai puţin de două luni de contact cu Universitatea din Leipzig, susţine în faţa comisiei compusă din Karl Lamprecht, A. Birch-Hirschfeld şi K. Wachsmuth diploma de doctor, cu lucrarea *Thomas III, marquis de Saluces.* După doctorat

1894

pleacă la Dresda şi München, pornit în depistarea de documente în arhive cu privire la români.

1894

Cercetează arhivele din Nürnberg, Innsbruck, Veneţia, Milano şj Torino. La 18 ianuarie definitivează primul său volum de documente din colecţia *Acte şi fragmente,* care va apărea în 1895. La 27 septembrie revine în ţară. Stabilit la Bucureşti, la l octombrie se prezintă la concursul de la Iaşi pentru ocuparea catedrei de istorie universală de la Universitatea din Bucureşti. Deşi este respins, i se oferă în schimb suplinirea catedrei. La l noiembrie a ţinut prima sa lecţie universitară, tratând *Despre concepţia actuală a istoriei şi geneza ei.* Îşi expune „concepţia“ sa istorică, urmărind totodată şi evoluţia în timp a istoriei, adică „istorie a istoriei“.

1895

Apare vol. I din *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*. Volumul cuprinde 577 de documente aparţinând anilor 1389–1768, culese fiind din Paris, Berlin, Leipzig, Dresda, Nürnberg şi München.

15 ianuarie
Are loc prima conferinţă publică de istorie, ţinută la Ateneu: *Basta şi Mihai Viteazul.* Colaborează la *Revue internationale des Archives, des bibliotheques et de musées.* Face primul istoric al bibliotecilor şi arhivelor naţionale. Demonstrează în *Despre utilitatea generală a studiilor istorice* că istoria e cea mai umană dintre toate disciplinele ştiinţifice, deoarece ea urmăreşte respectarea adevărului şi iubirea preciziei, adică onestitatea ştiinţifică“.

1896

Apare la Paris excelenta lucrare de medievalistică *Philippe de Mézières.*

6 martie
Ţine prima comunicare la Academia Română, intitulată *Contribuţiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.*

1897

În *Frumuseţea în scrierea istoriei* Iorga aduce noi orizonturi în concepţia sa istorică. El precizează că „într-o operă istorică sunt patru elemente: *material, critică, organizare, stil.* Cele dintâi două determină soliditatea şi adevărul, celelalte frumuseţea. Istoricul trebuie să aibă convingerea că zugrăveşte o viaţă şi nu descrie o serie de acţiuni mecanice. Calităţile stilului istoric sunt *demnitatea* şi *generalitatea.* Trebuie ca trecutul să fie *retrăit,* şi nu o prosternare înaintea recii sale apoteoze“. La 7 aprilie, în baza propunerii lui I. Kalinderu, Iorga este ales membru corespondent al Academiei Române, cu 18 voturi pentru şi două contra. *Rapoarte consulare prusiene din Iaşi si Bucureşti (1763–1844)* e primul volum publicat de Iorga în colecţia „Hurmuzaki“.

Lucrarea cuprinde 703 documente privind relaţiile economice şi comerciale ale ţărilor române cu străinătatea, şi au fost copiate din Arhivul legal secret din Berlin.

1898

Pentru întâia oară Iorga apare un desăvârşit genealogist în *Pretendenţi domneşti,* comunicare la Academie. El lămureşte spiţa a numeroşi pretendenţi la domnie, rătăcitori prin Europa. În *Manuscripte din biblioteci străine* sunt descrise numeroase opere aflate odată în bibliotecile vestite ale stolnicului Constantin Cantacuzino şi ale Mavrocordaţilor: „nouă ne vorbesc din aceste cărţi notiţele, prefeţele, fărâma de viaţă românească rătăcită pe scoarţele volumului, pe foile albe, pe margini, în introduceri".

1899

Apare primul volum din cele şase (1899–1916) dintr-o altă colecţie celebră *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au*

1910

XV-ècle. Iorga îşi propune să scrie istoria proiectelor, tentativelor, speranţelor cruciadei secolului al XV-lea, de a urmări până la capăt declinul acestui mare ideal al evului mediu. În cucerirea turcă, el vede un „epilog", o revanşă musulmană a cruciadelor clasice. Savantul german Reinhold Röhricht afirma că de mult „n-a mai tratat nimenea cu atâta îngrijire şi cu atâta temeinicie, pe baza unor studii întinse arhivistice şi a unei cunoştinţe perfecte a literaturii existente, raporturile Apusului cu Răsăritul, ca Iorga".

În comunicarea de la 5 februarie ţinută la Academie, Iorga cercetează mai multe cronici turceşti, în care aflăm punctul de plecare al marii sale sinteze privind *Istoria Imperiului otoman*.

Anul acesta rămâne legat de figura stolnicului Constantin Cantacuzino. Iorga îl înfăţişează pentru prima oară în toată splendoarea operei sale. Până la această dată, cronica stolnicului fusese atribuită lui Milescu sau unui ardelean emigrat în Ţara Românească. Stolnicul aparţine în întregime lui Iorga, ridicându-l la

locul de frunte în vechea cultură românească, punându-l alături de Cantemir.

1900

An bogat în opere istorice, dintre care evidenţiem două: *Acte din secolul al XVI-lea (1517–1612) relative mai ales la domnia şi viata lui Petru Şchiopul* şi *Scurtă istorie a lui Mihai Viteazul.* În noiembrie deschide cursul de istorie prin „moralitatea şi armonia istoriei", idee de bază în concepţia sa istorică.

1901

Apar primele două din cele 31 de volume ale colecţiei *Studii şi Documente cu privire la istoria românilor. Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc*. Iorga ridică fostului domnitor un imn de slavă într-o formă stilistică desăvârşită. În *Ideile in istoria universală* sunt evidenţiate curentele noi care stau la baza istoriologiei moderne: „la temelia unei societăţi trebuie să fie o idee destul de nouă şi de puternică pentru a ţine pe umerii săi lumea

Ecaterina Iorga. 1913

oamenilor". Apare *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea,* operă monumentală în care este analizată, întâia oară, opera lui Dimitrie Cantemir, a numeroşi cronicari, a şcolii ardelene. La 22 februarie, Lamprecht îl roagă pe Iorga să colaboreze la opera întreprinsă de marele savant german în alcătuirea unei sinteze a istoriei omenirii, prin întocmirea unei istorii a românilor.

1902

Apare primul studiu *Sate şi preoţi din Ardeal.* Marile familii domnitoare din trecut îi oferă prilejul să publice voluminoase lucrări, studii şi documente: *Despre Cantacuzini, Genealogia Cantacuzinilor de banul Mihai Cantacuzino, Documente privitoare la familia Cantacuzino, Documente privitoare la familia Callimachi* (vol. II în 1903). *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul, lucrare* în care se relevă pronunţatul caracter economic al acestei legături, pe lângă cel cultural.

1903

Punctul de vedere în editarea documentelor este expus în *Note critice asupra culegerilor de documente interne româneşti*. Polemizează cu unii cărturari, pe probleme istorice şi culturale: Tocilescu, Pompiliu Eliade, Tache Ionescu etc. Apare volumul de documente, 1837, care cuprinde circa 1500 pagini, printre altele şi *Acte relative la războaiele şi cuceririle lui Mihai Viteazul,* care constituie evident cel mai impresionant monument ce a fost ridicat de un cărturar marelui Voievod.

1904

Începe editarea *notelor de călătorii.* Faptul reprezentă o etapă nouă în activitatea lui Iorga „împletită pe cultural şi istoric,

etalate într-o formă stilistică de mare intensitate sufletească, aducându-i un prim loc în arta scrisului românesc“. Primul volum din această serie de lucrări e *Drumuri şi oraşe din România. Pe drumuri depărtate* de asemenea e o carte de călătorii, pe baza cărora putem reconstitui drumurile ştiinţifice în Europa occidentală ale savantului, precum şi relaţiile sale cu marii oameni creatori şi oameni de ştiinţă ai lumii. Publică în *Prinos lui D. A. Sturdza Despre adunarea şi tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor.* Autorul face istoricul instituţiilor, bibliotecilor, arhivelor şi analizează întreaga literatură a domeniului respectiv. Apare *Istoria lui Ştefan cel Mare,* în tiraj de masă, care e socotită una dintre cele mai valoroase opere stilistice. Gala Galaction în „jurnalul“ său afirmă: „Nu atât ştiinţa ei, nu atât amănunţita ei erudiţiune mi-au impus (toată lumea ştie şi-o spune că Iorga are o memorie prodigioasă) cît adânca ei *vibrare patriotică“.* Figura Voievodului

În campanie. 1913

apare ca un om minunat, un sfânt cum nu mai poate răsări altul; el era izvorul a toată vitejia, el era fântâna tuturor dreptăţilor, el era marea bunătăţilor.

1905

Apare volumul X din *Studii şi Documente,* intitulat *Braşovul şi românii.* A fost cel mai căutat din întreaga colecţie, închinat fiind negoţului cu ţările române. Publică volumul *Inscripţii din bisericile României.* În prefaţă este evidenţiată valoarea inscripţiilor. *Istoria Românilor în chipuri şi icoane* zugrăveşte obiceiurile, datinile, îmbrăcămintea, festivităţile de la Curtea domnească, meşteşugurile, reprezentând o pătrundere adâncă în viaţa de fiece zi a oamenilor. Apare prima mare sinteză *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen,* în două

volume, în colecţia lui Lamprecht, la Gotha. Unul din primii cititori ai cărţii, renumitul slavist Leskin, o apreciază extrem de elogios. Pentru întâia oară este înfăţişată dezvoltarea naţiunii române nu în personalităţile ei, ci „observând naţiunea însăşi ca fiinţă vieţuitoare şi urmărindu-i mersul ei lăuntric". Totodată a „descris dezvoltarea poporului român în legătură cu popoarele învecinate". O impresionantă analiză cuprinde viaţa satelor sub toate aspectele. *Sate şi Mănăstiri din România e* prima prezentare a tuturor satelor din România, înfăţişate realist prin oameni şi peisajul fermecător, alcătuind pagini ce vor rămâne pentru totdeauna în literatura română.

1906

Se retrage de la *Sămănătorul* şi înfiinţează ziarul *Neamul românesc.* Apare lucrarea în două volume *Neamul românesc în Ardeal şi Ţara Ungurească.* Este prima prezentare a vieţii româneşti din Transilvania. Se stabileşte la Vălenii de Munte. Aici va constitui un aşezământ grafic. Ia partea ţăranilor în răscoală, semnând fulminantul articol *Dumnezeu să-i ierte.* Este ales în Parlamentul ţării, fiind deputat 33 de ani la rând, până la 1940. Apare o nouă lucrare de istorie universală într-o editură engleză, *The Byzantin empire,* dezvăluind încă una din importantele preocupări ale sale, dându-i renumele de vestit bizantinolog. Scoate de sub tipar primul volum din *Istoria literaturii române în sec. al XIX-lea.* Încep să apară până în 1913 cele cinci volume ale monumentalei sale lucrări *Geschichte des osmanischen Reiches,* în aceeaşi editură germană şi în aceeaşi colecţie condusă de Lamprecht. Publică *Constatări istorice cu privire la viaţă agrară a românilor, generate de răscoalele ţărăneşti.* Apar *Istoria bisericii române şi Istoria românilor,* primul său manual şcolar. Titlul *Istoria românilor pentru poporul românesc* precizează scopul ei. Mai apare un alt manual şcolar de *Istorie universală.* La 2 iulie se deschid cursurile Universităţii populare din Vălenii. Primul volum cu discursuri politice ţinute în Parlament, intitulat *În era reformelor.* Colaborează la volumul *Studium Lipsiense* închinat lui Lamprecht prin *Der lateinischen Westen und der byzantinische Osten in ihren Wechselbeziehungen während des Mittelalters.* La 10 noiembrie savantul german Helmont cere colaborarea lui Iorga la *Lexicon Meyer,* unde va publica istoria hunilor, bulgarilor, românilor, albanezilor, maghiarilor şi a ţiganilor. Apar numeroase şi mărunte lucrări de istoria românilor: *Unirea Principatelor, Chemarea lui Constantin Mavrocordat către olteni, Cuza-Vodă şi duşmanii săi, Ştiri despre veacul al XVIII-lea, Românii şi străinii.*

1910

Este ales *membru al Academiei,* al cărei membru corespondent era din 1897. Apare volumul I din *Istoria armatei* şi *Viaţa şi domnia lui Barbu Ştirbei, precum* şi comunicarea la Academie despre *Doamna lui Ieremia, Scrisori şi alte acte privitoare la Unirea Principatelor* şi *Viaţa femeilor în trecutul românesc.* În volumul închinat italianului Michele Amari, Iorga publică *Cenni sulle relazioni tra l'Abisinia e l'Europa cattolica nei secoli XIV–XV,* în care se insistă asupra unei călătorii de la Veneţia în Indii. În acest an publică 33 de cărţi, cele mai multe tipărite în tipografia sa de la Vălenii de Munte.

1911

17 mai

Primirea ca membru activ la Academie. Rosteşte binecunoscutul discurs de recepţie *Două concepţii istorice,* discurs care va rezuma gândirea sa istorică, opusă celor a înaintaşilor săi, în special a lui Gr. G. Tocilescu. Se cere istoricului o pregătire enciclopedică pentru înţelegerea istorică deplină, studiile de literatură, de artă, de economie sunt o necesitate. Publică *Generalităţi cu privire la studiile istorice* şi *Cugetări.* Tipăreşte primul din cele patru volume ale lucrării intitulate *Oameni cari au fost,* în care se vede puterea de caracterizare şi forma desăvârşită a artistului. Volumul va cuprinde şi portretele celor mai de seamă istorici şi gânditori români şi străini. Dă o ediţie a istoriei românilor în limba italiană: *Breve storia dei Rumeni.* Apare prima dramă istorică *Mihai Viteazul* şi *Partea românilor din Ardeal şi Ungaria în cultura românească.*

1913

1912

Istoria omenirii pe care o va da între 1926–1928 este anunţată prin *Chestia Rinului.* Începe colaborarea la revistele suedeze *En grekisk kronika om Karl XII: Sivistelse i Bender.* Prima încercare de a cuprinde viaţa poporului român în istoria universală: *Trei lecţii de istorie despre însemnătatea*

Pictură de Cristoforeanu

românilor în istoria universală. O lecţie de etnografie, prima în acest sens: *Portul popular românesc.*

1913

An bogat în lucrări ştiinţifice. Izbuteşte să tipărească nu mai puţin de 43 de cărţi, cele mai multe privesc Balcanii: *Istoria statelor balcanice, Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani* (o ediţie în limba franceză) *Două tradiţii istorice în Balcani*, a *Italiei şi a românilor, Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de Răsărit, Relations entre Serbes et Roumaines.* O nouă colaborare la revistele suedeze: *Den Albanska Fragan* în care articol se cuprinde primul text de limbă albaneză, pe care îl descoperă Iorga. Pe linia de istorie a omenirii: *Chestiunea Dunării.* Apare al cincilea volum – ultimul – din *Istoria imperiului otoman.* Concomitent publică numeroase broşuri privind subiectul în cauză: *Les causes de la catastrophe de l'Empire ottoman, Cronica expediţiei turcilor în Moreea, Privilegiul lui Mahomed al II-lea pentru Pera, Auf und Niedergang des Türkisehen Herrsehaftsgebiets în Europa.* Prima participare a lui Nicolae Iorga la un congres internaţional de istorie în luna martie la Londra, prin *Bazele necesare unei noi istorii a evului* mediu (O ediţie şi în limba franceză). În cadrul concepţiei unei noi istorii universale, Iorga dezvoltă liniile diriguitoare ale cercetării Evului Mediu, care este preocuparea sa de bază, prin chiar cele două teze de doctorat din 1893 şi 1896.

1914

Un an fructuos în activitatea ştiinţifică a savantului, mai ales prin lucrările *Chestiunea Mării Mediterane, Veneţia în Marea Neagră, Venezia e la Penisola dei Balcani, Cinci conferinţe despre Veneţia, Un act românesc privitor la începutul culturii bulgare, Histoire des Etats balcanique à l'époque moderne* şi *Viaţa şi domnia lui Constantin Vodă Brîncoveanu, Contribuţii documentare la istoria Olteniei, Scrisori inedite ale lui*

1931

Tudor Vladimirescu din anii 1814–1815, Fundaţiile domnilor români în Epir, Muntele Athos în legătură cu ţările noastre, Fundaţiile religioase ale Domnilor români în orient etc. Pune bazele Institutului Sud-est european, împreună cu Vasile Pârvan şi G. Murgoci, scopul căruia este de a studia această parte din Europa, „ţinând seama şi de tradiţiile vechi şi interesele actuale româneşti". Se ţin cursuri, conferinţe, lecţii de limbi balcanice, se publică lucrări, se îndrumă diplomaţii români din aceste ţinuturi.

1915

Apare *Revista istorică,* pe care o va conduce până la 1940, pentru început ea fiind o revistă de recenzii, de informare istorică, un buletin bibliografic. Tipăreşte lucrările *Dezvoltarea ideii unităţii politice a românilor, Istoria românilor din Ardealţi Ungaria* (vol. II: 1916), lucrare monumentală nedepăşită istoric. O ediţie şi în franceză, *La question roumaine en Autriche et Hongrie.* Apar *Situaţia agrară, economică şi socială a Olteniei în epoca lui Tudor Vladimirescu, Cîteva ştiri despre comerţul nostru in veacurile al*

1931

XVII-lea şi al XVlII-lea, Dardanelele, amintiri istorice, Documente greceşti privitoare la istoria Românilor, Istoria războiului balcanic etc.
Ţine la Academia Română o comunicare *Dreptul la viaţă al statelor mici*.
Ea a avut un mare ecou şi hotărâtoare în gândirea istorică şi politică a lui Iorga, deoarece apără popoarele mici faţă de setea de cucerire şi stăpânire a puterilor imperialiste.
Discursul de recepţie ţinut de Vasile Pârvan la 28 mai. Răspunde Nicolae Iorga, făcându-i un vibrant portret.
Totodată, savantul enumeră pe foştii săi elevi, ajunşi în fruntea culturii româneşti: Vasile Pârvan, Ştefan Orăşanu, Nicolae Dobrescu, Al. Lapedatu, Ion Ursu, Constantin Moisil, Constantin Giurescu.

1916

Serbia la 1871–1872. Două memorii ale lui Teodor Văcărescu, încheie colecţia *udii si Documente,* care numără 31 de volume. S-au publicat aici circa 30 000 de documente, integral sau în regeşte, în 16.291 pagini.
Apar, printre altele, două lucrări ce deschid noi căi în concepţia şi activitatea istorică a lui Iorga: *Cărţi reprezentative în viaţa omenirii,* primul din cele cinci volume ale colecţiei şi *Observaţii ale unui nespecialist asupra istoriei antice.*

1917

Activitatea istorică restrânsă, în cadrul de război şi fără posibilitate de informare la Iaşi. De reţinut lucrările privind relaţiile ţărilor noastre cu alte popoare: *Histoire des relations Anglo-Roumains, Histoire des relations entre la France et les Roumains, Histoire des relations Russo-Roumains, Relations des Roumains avec les Allies.*

1918

La 5 noiembrie e ales deputat. La 9 noiembrie este numit Preşedinte al primei Adunări a deputaţilor României unite. La 27 decembrie soseşte la Bucureşti din refugiul ieşean, locuind într-o modestă casă din faţa Gării de Nord. Sub strălucirea ochilor săi şi sub vâlvătaia cuvântărilor sale s-a proclamat la 29 decembrie Unirea românească; „niciodată – afirma Iorga – de la 1859 încoace o Adunare românească n-a avut o zi aşa de mare“.
Publică *Cugetare şi faptă germană* şi *Originea şi dezvoltarea statului austriac*.
1919 În *Le rôle des Roumains dans la latinité* dezvăluie rolul pe care noi l-am jucat şi mai ales îl avem de îndeplinit în latinitate.
Publică prima istorie a Albaniei, precum şi *Istoria poporului*

Între aleşători. 1931

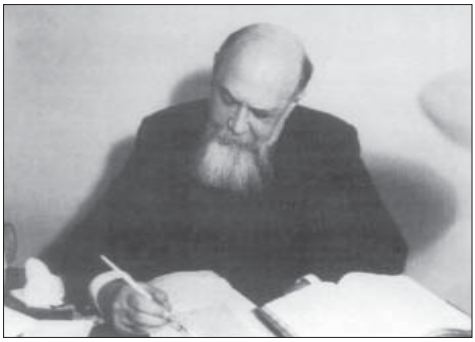
francez. O a treia lucrare priveşte *Istoria românilor din Peninsula Balcanică.*
La 6 decembrie, de ziua numelui său, prietenii îi dăruiesc o frumoasă casă pe Şoseaua Bonaparte nr.8, drept recunoştinţă pentru acel care e socotit „lumina generaţiei noastre".
Pentru întâia oară în viaţa sa locuieşte în casă proprie, punând capăt calvarului mutatului, ducând după sine zecile de mii de cărţi.
La 25 decembrie e numit membru al Institutului Franţei.
La 1 iunie se stinge din viaţă istoricul Ion Bogdan. La 19 noiembrie suferă pierderea unui „prieten" şi „frate", care este Alexandru Vlahuţă.

1920

Apare a doua sinteză a poporului român *Histoire des Roumains et de leur civilisation,* lucrare care a avut o largă circulaţie în Occident.
Tipăreşte istoria *literaturilor romanice,* prima sinteză de acest fel la noi.
Ia fiinţă Teatrul popular, în cadrul luptei duse de Iorga de a ridica masele prin cultură.
La 29 februarie se stinge din viaţă istoricul A.D. Xenopol al cărui discipol a fost. Concepţia istorică a lui Iorga este foarte receptivă, ţinând seama de toate transformările societăţii aşa cum reiese din *Noi direcţii în istorie.*

1921

O nouă etapă în viaţa ştiinţifică a lui Iorga.
La 7 ianuarie, ţine prima sa lecţie la Sorbona.
La 18 ianuarie ia fiinţă „Şcoala română de la Paris" în suburbia Fontenay-aux-Roses, „de organizarea căreia se ocupă în persoană ministrul francez al învăţământului."

Toţi istoricii şi artiştii formaţi între cele două războaie mondiale, au fost membrii acestei şcoli.
Ţine conferinţe în Franţa, Italia şi Belgia. În jurul său se strâng savanţii lumii. La Bucureşti, cu prilejul împlinirii a 50 de ani, i se oferă un volum omagial.
Publică două valoroase studii, dedicate lui Tudor Vladimirescu şi Mihail Kogălniceanu.
În domeniile istoriei universale apar câteva lucrări importante, prin care se aduc noi contribuţii: *Papi şi împăraţi* şi *Dezvoltarea aşezămintelor politice, Comemorarea lui Dante, Polonais et Raumains* şi alta despre *Roumains et grecs.*
Impresionantă comunicare la Academie despre *La, o sută de ani după moartea lui Petru Maior.* Şi o altă lucrare despre *Schimbarea de direcţie şi caracter a comerţului românesc.*
Articolele zilnice scrise în *Neamul Românesc* între 1914–1918 sunt adunate în trei volume: *Războiul nostru în note zilnice* (vol. II, III în 1922–1923).
Publică lucrarea *Histoire de l'art roumain ancien*, prin care pune bazele înţelegerii desăvârşite a trecutului nostru artistic, de sens şi nuanţă bizantină.
Seria de prolegomene la o istorie universală este continuată prin *State şi Dinastii.*
Întregeşte istoria Bizanţului din 1907, editând: *Formes byzantines et realites balcaniques.*
Apare traducerea românească a *Istoriei românilor* din 1905.

1923

Ţine cursurile obişnuite la Sorbona, despre *Orient şi Occident în Evul Mediu* şi *Pătrunderea ideilor apusene în sud-estul Europei.* E primit la Şcoala de limbi orientale, de directorul Boyer. La Lyon, unde ţine prelegeri istorice, e găzduit de marele savant şi prietenul său Focillon.
Conferenţiază la Torino. La Veneţia, vorbeşte despre „portul ţărănesc şi arta ţărănească"; are o primire grandioasă. În aprilie, la Paris, ia parte la congresul bibliotecarilor. Vorbeşte despre „ilustraţia cărţii româneşti".
Un savant afirmă că „impresia pe care a lăsat-o a fost imensă. La 9 aprilie participă la Congresul internaţional de istorie ce s-a ţinut la Bruxelles, vorbind despre *România dunăreană în veacul al VI-lea şi barbarii.*
La 11 mai e la Praga, după un scurt popas la Viena.
La 3 iulie e numit membru corespondent al Academiei suedeze.
Vede lumina tiparului

Brève histoire de croisades şi *Pointe de vue sur l'histoire de Commerce.* Vorbeşte la Institutul Franţei despre *Părăsirea Daciei* de *Aurelian,* iar la Geneva, despre *Aşezămintele din sud-estul Europei.* Conferinţe şi vizite pretutindeni în Europa.

1925

Apar *Les plus anciens etalo slavo-roumains, I genovesi nel Mar Nero, Histoire des Etats balcaniques,* o ediţie a istoriei românilor în engleză, *History of Roumania, Relations Franco-Roumains, Istoria comerţului românesc* etc. Călătorii de studii, lecţii, conferinţe, vizite în ţările europene: Franţa, Italia şi Belgia. La 25 februarie conferenţiază la „Cercle artistique" din Bruxelles despre *Figuri reprezentative ale istoriei românilor.* La 3 martie N. Iorga e numit *doctor honoris causa* al Universităţii din Strasbourg, vorbind despre *Rase şi politică în sud-estul european.* La Geneva conferenţiază despre „definiţia literaturii bizantine".

Oxford. Doctor honoris causa. 1930

1927

Călătoreşte în Franţa, Danemarca, Suedia, Elveţia, Italia. Este comparat de către un romanist cu un uriaş copac, adânc înrădăcinat însă în pământul lui. La 1 martie Universitatea din Geneva îi conferă titlul de doctor honoris causa. Participă la congresul de Bizantinologie de la Belgrad, ca reprezentant al Academiei de Inscripţii din Paris. Se află în Spania. Conferenţiază la Napoli despre *Italia de Sud* şi *România,* şi la Milano despre *Italia şi România.* Publică *Istoria industriei la români, Războiul de independenţă a României, L'origine des idées l'indépendance balkanique.*

1928

Văd lumina tiparului 42 de cărţi, din noianul cărora remarcăm: *Evoluţia ideii de libertate, Istoria românilor prin călători* (ediţie nouă în patru volume), *Istoria învăţământului românesc, Patru conferinţe despre istoria Angliei, Drumurile de comerţ creatoare ale statelor*

românești, Les narrateurs de la premierès croisade, Storia dei rumeni e della loro civiltà, Țara, latină cea mai depărtată în Europa; Portugalia, Les voyageures français dans l'Orient europeen. Ține lecții la Sorbona, Madrid, Lisabona, Coimbra, Porto, Milano. Ia parte la congresul internațional de istorie de la Oslo. Are cursuri la Paris, Spania, Italia. La 29 ianuarie semnează contractul de cumpărare a unei case la Veneția. Editează 38 de lucrări. Între acestea sunt *La création religieuse de Sud-est europenne, Définir Byzance, Țări scandinave: Suedia și Norvegia, Patru conferințe despre Armenia, Le caracter commun des institutions du Sud-est de l'Europe, Domnii români după portrete și fresce contemparane, Geschiehte der Rumanen und ihrer Kultur.*

1930

Un șir interminabil de studii istorice, printre care și *O mică țară latină: Catalonia, Moyen-Âge et Antiquite, America și românii din America, Istoria Contemporană,*

Pictură de Catul Bogdan

Anciens documents de droits roumain, L'Italia vista da un romeno, Notes de diplomatique roumaine. Călătorește timp de trei luni prin America de Nord, ține lecții la numeroase universități, pe care apoi le antologhează în *My american lecture.* În aprilie are loc inaugurarea instituției „Casa romena" din Veneția. N. Iorga vorbește despre *Veneția, și orient.* La 27 aprilie ia parte la congresul internațional de istorie de la Londra. La 3 mai i se conferă titlul de doctor honoris causa al Universității din Oxford. I se face în latinește un impresionant și vibrant elogiu academic. Are conferințe la Berna și Zürich.

1931

La 17 aprilie e numit Președintele Consiliului de Miniștri, iar la 17 iunie e sărbătorit cu prilejul împlinirii a 60 de ani, dedicându-i-se mai multe volume omagiale, atât de către români cât și de către savanți străini. La 7 noiembrie devine *doctor honoris causa* al Universității din Paris. Editează *France de Chypre, A history of Anglo-Roumanian relations, Une viile „roumane" devenue slave: Raguse, Vederi din Grecia, Rhodos sous les hospitaliers, Note asupra istoriei Spaniei,* precum și un șir de comunicări ținute la Academia Română.

1932

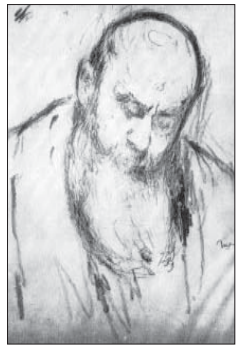
25 decembrie N. Iorga este ales membru al Academiei degli Arcadi din Roma. Publică *Acte privitoare la marele război, Supt trei regi, Ospiti romeni în Venezia, Deux siècle d'histoire de Venise , Comment la Roumanie s'est detachée de la Triplice* etc.

1933

Participă la congresul de istorie din Polonia. La 30 ianuarie i se conferă de către Universitatea din Roma titlul de *doctor honoris causa*. Publică O *altă istorie universală, Venise à l'époque moderne,* şi alte 30 de cărţi.

1934

Văd lumina tiparului *Vechea artă religioasă la români,* Les *arts mineurs en Roumanie, La revolution francaise et le Sud-Est de l'Europe, La France de Terre Sainte.* Dominanta ştiinţifică a anului acesta însă e vasta sinteză bizantină în trei volume: *Histoire de la vie byzantine* şi monumentala lucrare *Byzance apres Byzance.* Noi călătorii în Franţa şi Italia. Autobiografia în trei volume: O *viaţă de om aşa cum a fost,* care pe lângă bogăţia de date, de portrete de oameni, de desfăşurări de evenimente, deţine o mare valoare artistică. Istoricul Bruchesi afirmă că Iorga ar fi fost în fruntea

Schiţă de Burada

gloriei Renaşterii, dacă ar fi trăit în acea epocă.

1935

Publică 44 de cărţi dintre care se remarcă: *La place des Roumains dans l'histoire universelle* (3 vol.) *Românii în străinătate de-a lungul timpurilor, Istoria lui Mihai Viteazul* (2 voi.), *Idei asupra problemelor actuale.* Pledează pentru crearea unei Universităţi latine la Coimbra.

1936

În aprilie are loc adunarea la Bucureşti, a comitetului de istorie, la care iau parte: Temperley, Amantos, Koht, Dembinski, Lascaris etc. În toamnă participă la Roma, la Congresul de Bizantinologie. Aici lui N. Iorga i se recunosc meritele de mare istoric al omenirii. Vede lumina tiparului primul volum din *Sfaturi pe întuneric.* Anul e dominat de apariţia primului volum din *Istoria românilor.* De reţinut anii marilor opere: 1905 – *Istoria românilor* în nemţeşte; 1907, istoria imperiului bizantin în englezeşte, 1908–1913 istoria imperiului otoman; 1926–1928 istoria universală; 1934 istoria imperiului bazantin şi 1936–1939 cele zece volume de *Istoria românilor*. Iorga o socoate cartea cea mai grea a vieţii sale şi momentul terminării ei „unul din cele mai frumoase ale vieţii mele".

1937

Începe tipărirea în limba franceză a istoriei românilor sub titlul *Histoire de Raumains et de la romanite orientale.* La l aprilie are loc inaugurarea

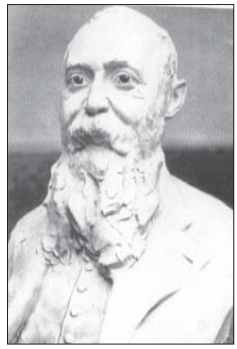
„Institutului pentru studiul istoriei universale“.

1939

Apar *Istoria Bucureştilor, Discursuri parlamentare* (3 vol.), *Istoria universală văzută prin literatură, şi Etudes byzantines* (2 vol.).

1940

A ţinut şi publicat la Academie *Două pagini din istoria fanarioţilor, Încercări austriace de anexiune a ţărilor noastre, O carte de gândire conservatoare românească, Individualism şi solidarism în dezvoltarea istoriei, Problema Unirii Principatelor la 1855–1859. În dosul cărţilor diplomaţiei*, comunicare făcută la 4 octombrie şi care nu a mai fost corectată de autor. În ultima comunicare la Academie, *Revelaţii toponimice pentru istoria neştiută a românilor I. Teleormanul*, savantul caută a lărgi sfera „de cercetare a istoriei noastre prin numele de localităţi şi alte elemente geografice, în care am credinţa

Bust de Dimitriu-Bârlad

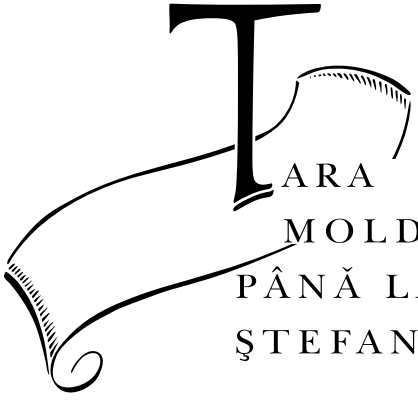
că se cuprinde o comoară ignorată“. Ultimele scrieri ale sale din 1940 au apărut în *Revistă istorică* din anul 1941 şi cuprind tratarea unei mari varietăţi de probleme despre mama lui Mihai Viteazul, o conspiraţie munteană din 1811, o descriere a ţărilor române din 1587, despre teoria permanenţei. O impresionantă declaraţie a unor ţărani ardeleni într-un document din sec. al XVIII-lea. Problema definirii istoriei, conform biografilor săi, e o preocupare permanentă în ultimii săi ani de viaţă, căutând să capete lumini de oriunde. Neastâmpărul ştiinţific l-a dus pe cele mai variate domenii şi lucrări. În ultima sa lecţie de deschidere a cursului universitar din 1940, intitulată *Istoria, marea judecată, în sens moral, a statelor şi naţiunilor,* ajunge la concluzia că istoria „este o necesitate pentru conştiinţa umană“, este folositoare pentru sensul ei moral şi „este una din marile metode pe care le poate întrebuinţa spiritul uman pentru a ajunge la adevăr“. E îngrozit de eforturile depuse de unele popoare imperialiste, afirmând că „popoarele care se încordează nu trăiesc mult. Sunt ca atleţii de circ“. Iorga a căutat să fie un istoric în sensul, lui Ranke şi Michelet, un vizionar, un profet, un poet al istoriei. De aceea, ultimile dintre ideile pe care le-a exprimat se încheie prin: „Aş fi vrut, din partea mea, să am mai mult talent „poetic“ pentru a fi mai aproape de adevăr“. La 27 noiembrie, noaptea, viaţa lui, consacrată poporului român, a fost curmată prin nouă gloanţe trase de reprezentanţii mişcării legionare. Trupul său, aruncat de către criminali, a fost găsit a doua zi pe miriştea satului Străjnic din preajma Ploieştilor.

ISTORIA LUI ȘTEFAN CEL MARE

În ziua de 2 iulie 1504 Ştefan-Vodă cel Mare se stingea de o moarte blândă la Suceava, în desăvârşita pace măreaţă ce se boltea asupra întregei ţări pe stâlpii puternici ai biruinţelor sale. Pentru cea din urmă oară porţile cetăţii se deschideau înaintea acelui ce luptase bărbăteşte cea mai grea din luptele sale. Boierii călări, în haine de urşinic şi aur, unii bătrâni ca şi stăpânul adormit, ceilalţi în toată puterea vârstei sau în avântul încrezător al tinereţelor, înconjurau sicriul înfăşurat în scumpe stofe. Suliţele ostaşilor se ridicau drepte în văzduhul limpede, zâmbitor al zilei de vară. Alaiul străbătea holdele grele de bogăţie, în drumul spre Mănăstirea Putnei. Din turnul de strajă deasupra porţii clopotele prindeau a vui de jale. Soborul întreg al Moldovei, sub mitrele scânteietoare de pietre scumpe, mitropolitul, episcopul de Roman, mitropolit şi el, al Ţării de Jos, episcopul de Rădăuţi, egumenii care putuse să se încingă pentru această lungă cale primeau în cântările iertării de păcate pe stăpânul tuturora. Veşnica pomenire se cerea pentru acela care se făcuse vrednic a fi pomenit de neamul său în vecii vecilor. Apoi întunericul gropniţii umbrea tot mai mult faţa poruncitoare, acum înseninată, şi pletele albe, rare ale bătrânului. Şi, pe când lacrimile brăzdau cele mai aspre obrazuri, minunata lespede în care încăpuse totuşi rămăşiţele Celui Mare. Domnise cincizeci de ani, o jumătate de veac. Venise tânăr, în vitejia năvălirii, ca să răzbune pe ai săi, ca să-şi întemeieze viaţa şi ca să tragă zid de vitejie în jurul ţării sale de moştenire. De atunci toate drumurile spre hotarele duşmane fusese bătute de copitele cailor oştirii sale. Dar peste sabia lui minunată apăsa o mână sigură, stăpânită de un gând cuminte. I-a fost totdeauna milă de sângele oamenilor vărsat în zadar. A adus cu dânsu rânduiala şi buna

cârmuire. Oastea aceea ale cărei steaguri îi fluturau deasupra sicriului el o închegase, el o făurise, ca pe o singură armă menită să învingă totdeauna. Boierilor acelora ce-l întovărăşeau înainte de a-şi lua hotărâtorul rămas bun el le statornicise chemările şi drepturile. Secerând buruiana roşie a vremurilor de râstrişte şi nelegiuire, el curăţise ţarina ce băuse sângele nevinovat, coborând în ea sfinte temelii de biserică. Vlădicilor ce se rugau acum la Dumnezeu pentru sufletul său el pusese mitra pe cap, după ce ştiuse că se cuvine s-o poarte. Gândul lui de înţelepciune se stinsese în sfârşit, sau, mai curând, el se cobora ca o rază de bucurie asupra tuturora, trecea ca o binecuvântare asupra bogăţiei lanurilor şi fremăta ca o ameninţare pentru vrăjmaşii viitorului prin frunza pădurilor ce ocrotiseră şi meniseră luptele învingătoare. Glasul lui nu se mai auzea însă, şi icoana lui nu mai stătea înaintea nimănuia. Şi candela aprinsă deasupra mormântului său s-a stins uneori, în zilele rele. Mâini de hoţi au scormonit în mormântul cel sfânt. Dar amintirea sa a luminat totdeauna în marea biserică a conştiinţei neamului. Uneori mai tare, alteori mai slab, dar nici un vânt năprasnic n-a putut-o stinge. Şi astăzi ea se înalţă puternică, în marea flacără de mândrie şi recunoştinţă ce porneşte din toate inimile noastre la pomenirea celor patru sute de ani la moartea puternicului împărat senin al românimii. O scânteie din această flacără e cartea de faţă.

Autorul

ȚARA
MOLDOVEI
PÂNĂ LA
ȘTEFAN

I

ŢARA ROMÂNILOR, ŢARA ROMÂNEASCĂ

Tot pământul din care neamul românesc făcea prin cea mai iubită muncă a sa să răsară an de an holdele hrănitoare, tot pământul prin buruienile şi înalta iarbă a căruia rătăceau turmele supuse până la piatra goală a munţilor ocrotitori, toată marginea de mal unde coliba pescarului domneşte marele drum de ape al Dunării, toată pădurea nesfârşită, lungă de zile întregi, în care se înfunda pasul de pândă al vânătorului, a cărui săgeată făcea să se spulbere un praf de frunze şi crengi, se chema pentru toţi aceia cari, de pe la anul 1000 până astăzi, vorbesc cam ca şi noi acuma limba românească: pământul românilor, Ţara Românească.

Întinsa, felurita, bogata, măreaţa şi fericita Ţară Românească îşi avea fruntea de stâncă în munte, pe care străinii şi oamenii învăţaţi îl numesc Carpatul, dar care pentru noi n-a avut şi n-are nevoie de alt nume, pentru că e *singurul* munte al nostru. Picioarele i se scăldau în Dunărea largă, spre care curge toată viaţa râurilor noastre, Dunărea împărătească, ce le duce pe dânsele şi ne îndreaptă pe noi spre Marea Neagră, care, în seninul tăcut al feţei sale albastre din zilele bune, în vălmăşagul de valuri verzii şi sure vuind în zilele de furtună, pare că înfăţişează sufletul de straşnică mânie, ce se împacă însă într-un zâmbet de căinţă şi de iertare al poporului nostru. Un braţ atinge râpa neprietenoasă, săpată în scorburi lutoase, a Nistrului, ce se coboară

arcuindu-se spre mare, ceva mai departe decât gurile Dunării, cu care n-a voit să se amestece, ca Prutul şi ca Siretul, totuşi fraţi buni cu dânsul. Celălalt ajunge până la Tisa leneşă, darnică din apele sale încete, mâloase, Tisa gălbuie fără de ţărmuri.

De la înălţimile Maramureşului, goale sau înveşmântate în haina verde a păşunilor, până la dunga lată a Dunării, de la şesurile în care lunecă spre Tisa Someşul, Crişurile unite, Mureşul, până la prăpastia umedă a Nistrului se întinde, verde în primăvară, aurie în lumina roditoare a verii, neagră ca un pustiu, albă ca un câmp de gheaţă şi zăpadă din lumile sterpe ale Miazănopţii, iarna, Ţara Românească.

Alte neamuri, pe care le-au adus întâmplările războaielor sau ale năvălirilor, au împărţit largul ei cuprins, fiindcă fiecare din ele n-a ajuns să stăpânească decât o parte din moşia noastră. Ungurii au numit Ardealul cetatea Carpaţilor în povârnişul ei de sus, tătarii au zis Bugeac câmpiilor netede de la Dunărea de Jos, bulgarii, de bună seamă, au numit Vlaşca acea parte din marginea Dunării unde au izbutit să locuiască...

Românii n-au ştiut însă în ţara lor decât de văile râurilor, în jurul cărora ei mărgineau o ţară mai mică: o Ţară a Oltului lângă lungul râu harnic, o Ţară a Crişului, a Mureşului, un ţinut al Someşului, al Ţârnavelor acolo unde străinii găsise un „Ardeal“; Ţara Bârsei, lângă culmile Carpaţilor, unde se strecura un râuleţ de munte, Ţara Haţegului, după numele ce a trebuit să aibă altădată Streiul de astăzi. Apoi, dincoace de culmile muntelui, şi o Ţară a Jiului, o Ţară a Moldovei, şi aşa se va mai fi zis şi altora, fiecăreia după puterea neadormită a râului său.

În toată Ţara Românească, şi lângă o apă şi lângă alta, erau sate statornice şi stâne schimbătoare. Satul se ascundea

în văile păzite, care nu se văd, în hăţişul bălţilor care taie drumul străinilor; ici şi colo în muntele înalt, până la care nu poate răzbate decât cine-l cunoaşte bine; în şes, aproape de râuri, satele se făceau una cu pământul, coborându-se în peşterile bordeielor, sau se răzimau de frunzişul apărător al pădurii fără drumuri. Ele aveau o bisericuţă de lemn şi un popă care ştia ce este o carte şi învăţase să citească, şi uneori chiar să scrie, şi un scaun de judecată, pentru pământ şi moştenire mai ales, căci, în alte împrejurări, pedeapsa hoţului ştia s-o dea păgubaşul, pedeapsa ucigaşului o săvârşeau rudele mortului. Judeţul acesta îl ţinea bătrânul jude, zis şi vătăman în unele părţi, aproape de ruşi, şi cinstit uneori pretutindeni cu titlul de cneaz, domn. Hotărârea lui şi a *juraţilor* ce-l încunjurau era totdeauna părintească, pentru că părţile ce veneau înaintea scaunului său de pajişte sau de prispă erau tot rude mai tinere, satul întreg având totdeauna acelaşi strămoş, de la care rămăsese pământul, împărţit numai întru cât se găsea de nevoie, şi înfăţişat, în toate drepturile sale, de acest jude sau vătăman pe care-l învăţase viaţa. Când venea primejdia şi ea se putea înlătura mai bărbăteşte decât prin fugă, sătenii de la munte grămădeau bolovani care trebuiau să cadă în straşnică grindină asupra năvălitorului; cei din codri tăiau bătrâni stejari înţinându-i numai în coajă; iar cei mai puţin apăraţi din „oamenii ţării“, din ţărani, luau în mâini coasele care secerau picioarele cailor, măciucele care turteau ţeasta fiarelor, şi cu atât mai lesne a vânătorilor de pământ străin, şi arcurile care făceau să zboare stoluri ucigătoare de săgeţi înveninate. În asemenea încercări, juzii mergeau în frunte la judecata lui Dumnezeu.

Peste multe sate ale cnejilor se întindea schiptrul de pace, sabia ocrotitoare şi călăuză a voievodului, – domn

într-un înţeles mai mare. Erau voievozi de văi, ca în apusul Ardealului, în şesul Tisei; erau voievozi de munte, ca la Bereg şi în Maramureş, erau voievozi de plaiuri ca Litovoi şi Bărbat, oltenii, ca Seneslav Argeşeanul, pomeniţi cu toţii în al XIII-lea veac, când românii începeau a se strânge şi a-şi da samă de puterea pe care o câştigă astfel. Voievodul ridica dijma de la cei apăraţi de dânsul; îşi avea cetatea în locuri bine asigurate; el îşi ţinea diacul de slavoneşte, care scria cărţi pecetluite şi împodobite, în limba învăţată a timpului; el avea legături cu străinătatea, care-i ştia de nume. Din aceşti voievozi trebuiau să se desfacă, după dovezi îndestulătoare de destoinicie cuminte şi vitează, domnii de mai târziu ai pământului nostru.

Străinii care ajunsese să ne stăpânească *numai* pentru că eram risipiţi trebuise să recunoască pe alocurea voievodatul nostru, care putea alcătui singura legătură adevărată între dânşii şi supuşii de limbă românească. Ungurii păstrase un voievod în Ardeal, dând sub ascultarea lui tot ţinutul: când se întinseră dincoace de munţi, ei recunoscură pe cnejii cu putere de voievod, ca un Ioan, un Fărcaş, tot din veacul al XIII-lea, pe voievozii deplini, ca Litovoi şi Seneslav. Marele rege ungur Ludovic, de neamul său un francez din depărtatul regat de cucerire al Neapolei, acest nou întemeietor al Ungariei decăzute, îngădui românilor din miazănoapte, care păzeau un hotar râvnit şi de litvani, şi de poloni, să-şi păstreze cnejii şi voievozii de care din străvechi timpuri erau deprinşi să asculte. Când, pe la jumătatea acestui veac al XIV-lea în care el stăpânea peste unguri, o ieşire războinică a căpitanului de margine ce era la răsăritul regatului comitele secuilor, căruia i se supusese de Ludovic şi saşii din Bistriţa şi cei din Braşov şi Maramureşul întreg, răspinse pe tătari, sau mai curând îi împiedeca de a mai veni în munte ca să-şi ia birul

şi să pedepsească pe cei ce nu voiau sau nu puteau să-l dea, asupra românilor, de curând cuceriţi, între Carpaţi şi Siret, se numi un voievod, de loc din Maramureş, unde ai săi fusese cnezi: Sas, fiul unui Dragoş.

Pe atunci prefaceri mari se săvârşise în toată românimea ce nu era încă supusă de unguri. Încă de la începutul veacului, un urmaş al lui Seneslav, prin fiul său poate, Tihomir: Basarabă – nume de botez obişnuit pe acele vremi şi pe plaiuri şi în părţile vecine ale Ardealului, şi în Moldova chiar, unise în mâna sa puternică amândouă malurile Oltului şi cutezase a-şi zice singur stăpânitor neatârnat, singur domn al tuturor românilor, mare voievod al *Ţării Româneşti* întregi. El bătuse pe unguri în 1330, dovedise astfel că are drept la acest titlu de mândrie, şi urmaşul său Alexandru se vedea a fi un vrednic apărător pentru o tânără ţară primejduită.

Încă de mult, de când ungurii trecuse întâi de ceastă parte a Carpaţilor, pe la 1200, botezând cumani, întemeind cetăţi şi aducând colonişti de neamul lor, dar mai ales saşi, încă de când ei chemase în „Ţara de peste munţi“ *(Transalpina)* pe cavalerii teutoni, călugări înarmaţi care nu mai puteau folosi luptându-se pentru Hristos în locurile sfinte cu totul pierdute, apoi pe cavalerii francezi ai sfântului Ioan de la spitalul din Ierusalim (Ioaniţi, Hospitalieri), cari pierduse şi ei aceeaşi menire, se întemeiase oraşe în marginea muntelui, dintre care cele mai vechi sunt Câmpulungul muntean, în valea Râului Doamnei, şi Baia, în valea Moldovei. Ele aveau case şi biserici de piatră, şanţuri de apărare, drepturi şi scutiri din partea regelui şi o cârmuire deosebită prin şoltuzi, voiţi sau judeţi, pe lângă care judecau pârgarii sau juraţii. Un obicei pe care saşii îl adusese cu dânşii în Ardeal din Germania renană, de unde porniseră,

şi care se îmbrăcase întrucâtva la noi în veşmânt românesc.

Germanii se coborau de un timp tot mai mulţi în Galiţia, care ajunsese în sfârşit paşnică şi asigurată subt puterea regelui cuceritor al Poloniei; armeni din Asia Mică, goniţi de întinderea păgânilor saracini din Siria şi Egipet asupra ţării lor, trecuseră Marea Neagră în peninsulă, stăpânită mai mult de genovezi, a Crimeii; aceşti harnici negustori apucaseră apoi marele drum „tătăresc“ al mărfurilor ca să ajungă tot în Galiţia aceea, ce era nodul prin care negoţul Apusului se lega de pieţile Răsăritului. Lembergul germano-armenesc, Cracovia curat germană luară astfel un mare avânt, şi germanii, ca şi armenii galiţieni, dar aceştia mai mult, mai departe şi mai trainic, întemeiară colonii în târgurile ce se înjghebase pentru nevoile satelor între Siret şi Prut. Siretul şi Suceava ajunseră locuri însemnate pentru negoţul şi meşteşugul lor, apoi unda de bogăţie atinse în creşterea ei răpede Botoşanii (satul urmaşilor lui Botăş), Iaşii (satul urmaşilor lui Iaş), Vasluiul, Bârladul, Tecuciul. Se ajungeau astfel cele două mari porturi de la miazăzi, până la care nu apucase să înainteze domnul Ţării Româneşti, stăpân al ţărmului dunărean; Chilia, într-un ostrov de la gura marelui râu, şi Cetatea Albă, de la limanul Nistrului, amândouă încă în mâna genovezilor.

II

MOLDOVA PÂNĂ LA ALEXANDRU CEL BUN

Se întâmpla atunci, desăvârşind astfel lanţul de împrejurări care făcu din Ţara Moldovei un stat, că voievodul Bogdan din Maramureş, fiul lui Micu, nu putea trăi în pace cu dregătorii craiului. El se răsculă, îndemnat desigur şi de litvani, care pândeau acest puternic turn de hotar. Apoi fu iertat, şi peste puţin se supără din nou, ca un om inimos şi neînduplecat ce era. Într-o bună zi – cu adevărat o zi bună şi pentru el, şi pentru noi – pe la 1360, Bogdan porni din moşia sa spre răsărit, cu familia şi câţiva căpitani şi ostaşi, credincioşi ai săi, o ceată de vreo sută de oameni, sub steagul, menit să aducă noroc, care purta bourul cu steaua în frunte, între roata soarelui şi secerea lunii nouă. O vale îl duse în altă vale, şi el se găsi, plin de o mirare bucuroasă, ca toţi cei ce au trecut pe acolo, în ţara de vechi păduri frumoase, de culmi rotunzite, de văzduh limpede, care se desface, după trecerea pasurilor, în Bucovina de astăzi. De aici pornea zburdalnică spre locurile cu tot mai mult soare, o apă ca lacrima, Moldova. Voinicul asculta de îndemnul apelor, care vorbeau de lupte, de pradă, de o cârmuire strălucitoare asupra largilor plaiuri. Românii supuşi ungurilor şi judecaţi de voievodul sas se tulburară la venirea străinului, dar nu ca să-şi apere pe stăpânitorul de până atunci, care fu învins, chemă în zădar ajutorul acelui ce-l trimisese aici şi muri. Fără folos veni

din Maramureş fiul său Baliţa (Balc), pe care Ludovic-craiul îl împodobise cu voievodatul maramureşean. Bogdan nu făcuse numai un popas în fuga sa, jucându-se puţin şi de-a războiul; el *descălecase,* ceea ce însemna în limba veche că se aşezase trainic, pentru viaţa sa şi a neamului său. În locul casei din Cuhea el căpătă o locuinţă, o *curte* de piatră, de la saşii din Baia, care văzură cetatea lor prefăcută în scaunul celui dintâi „domn al Ţării Moldovei".Titlul nu spunea mult; Bogdan trebuise să-l aleagă atunci când cel mare şi frumos al Ţării Româneşti fusese luat de voievodul dunărean. „Ţara Moldovei" era numai un început, un sâmbure. Pretutindeni în zare se vedeau pământuri fără stăpân, pe care le putea alipi lesne la cucerirea sa dintâi războinicul, biruitor al ungurilor, ce se răzima pe zidul cel tare al Carpaţilor. În jos, peste multe sate frumoase, era colţul unguresc din văile Bistriţei, Trotuşului şi Putnei, unde străinii, veniţi pe la 1200, o dată cu episcopul catolic al cumanilor din cetatea Milcovului, făcuse, în apropierea ocnelor de sare, târguri: Bacăul, Trotuşul, Agiudul, Putna, iar mai departe – acum în ţara lui Alexandru-vodă Munteanul – Buzăul. Peste Siret, aşezările noi ale nemţilor şi armenilor, vechile târguri, multele sate, cetăţile de la Nistru: Hotinul, Soroca, Tighina şi pescăriile de la Dunăre aşteptau să fie dijmuite, apărate şi stăpânite.

Laţco, feciorul întemeietorului, însurat cu o româncă, de lege răsăriteană, ca şi dânsul, duse stâlpii cu bourul – care mai târziu ajunseră să fie hotarul obişnuit al oricărei moşii – până la Siret. El fu recunoscut de marele rege vecin, al Poloniei, şi, făcându-se a urma sfaturile cuiva care putea să-i aducă mult rău şi mult bine, el chemă în reşedinţa sa un episcop catolic, pe o vreme când ortodoxia, de care se ţineau cei mai mulţi dintre supuşii săi, n-avea decât biseri-

cuţa din Rădăuţi, unde se îngropară rămăşiţele lui Bogdan. Un polon ajungea astfel, după chiar cererea voievodului, episcop al Siretului, de unde socotea, desigur, că va putea cârmui Moldova întreagă. Călugării minoriţi, din schima Sfântului Francisc, călugări cerşitori, cu picioarele goale, cu capul descoperit şi încinşi cu funie, se aşezară în Mănăstirea Maicii Domnului, de unde trebuia să pornească spre biruinţă legea catolică.

Dacă biruinţa aşteptată s-ar fi săvârsit, minţile moldovenilor ar fi fost mai răpede şi mai deplin luminate; între Apusul de unde a pornit aşezarea noastră în aceste părţi, şi noi, ramură răzleaţă, s-ar fi statornicit nouă şi trainice legături. Aşa ager cum este poporul nostru, am sta astăzi în rândurile dintâi ale popoarelor de cultură. Însă vlădica frânc, *Letinul* din Siret, n-a fost niciodată un român, nici măcar un moldovean de lege străină, ci, de la 1371 până la 1434, cât a ţinut această episcopie de încercare şi momire, găseşti numai poloni, veniţi de-a dreptul din ţara regelui Poloniei. Ei nu durează nimic, nu se îngrijesc de câştigarea de suflete, de întemeierea de şcoli, de orânduirea adevărată a Bisericii lor. Aşa se vedea că rostul lor e altul, un rost primejdios pentru viitorul Moldovei. Leşi supuşi arhiepiscopului din Haliciu, în ţara craiului, ei pare că erau puşi în capitala Moldovei ca să însemne şi în ceea ce priveşte legea ascultarea ţării de Polonia, cucerirea ei viitoare de puternicul regat vecin.

Coborârea din munţi a lui Bogdan găsise însă în Moldova oameni puternici, stăpânitori de pământ din vechi timpuri, unii având în mâna lor câte un târg. Cu dânşii se uniră şi credincioşii *descălecătorului,* căpitanii lui. Oameni

viteji şi pricepuţi veniră apoi din voievodatul vecin, din ţările ce înconjurau Moldova, şi se împărtăşiră şi ei din răsplătirile, din darurile de moşii ale domnului. Aceşti fruntaşi ai statului celui nou se chemau *boieri,* ca şi fruntaşii bulgarilor şi ca şi fruntaşii rutenilor, cu care se megieşea Moldova de miazănoapte. Sângele lor nu era acelaşi, dar, luptând sub acelaşi steag, cuprinşi în aceleaşi hotare, ascultând de aceleaşi porunci, ei se simţiră îndată români cu toţii, în privinţa legii nu era nici o deosebire între dânşii: credinţa tuturora fusese şi rămăsese cea răsăriteană. Şi acum să vadă ei, care n-aveau încă peste popii lor nici un episcop măcar, pe vlădica străin încuibându-se lângă scaunul domnesc?! Laţco întrebase la Roma dacă trebuie să se despartă de doamnă, care nu vroia să părăsească ortodoxia!

Nu se ştie în ce chip a murit cel de al doilea domn moldovenesc. Lăsă un frate care purta numele de Teodor, adecă, pe slavoneşte, de Bogdan, al tatălui său, şi o fată, Anastasia. Fratele căpătă un colţ de ţară, pe care-l cârmui până târziu cu titlul de voievod. Boierii duşmani ai legii catolice luară asupra lor să mărite pe Anastasia, dându-i ca zestre Moldova, întemeiată de bunicul, ei şi în care răsărise această nouă mlădiţă domnească. Ei chemară un litvan, din neamul Coriatovicilor (Koryatowicz), care se luptă tocmai atunci cu craiul polon pentru Galiţia, ţară rusească şi pravoslavnică, îl chema Iurg, şi rude de-ale lui se amestecase în anii din urmă şi în afacerile maramureşene, aducând ruşi de ai lor acolo. Căsătoria i-a fost stearpă, şi tot aşa de stearpă domnia: se povestea mai târziu că bietul om, care căutase prin locurile noastre alt noroc, a fost otrăvit şi îngropat undeva, la o mănăstire din Ţara de Jos. Moştenirea pare să i-o fi luat, tot numai pentru o clipă, întunecoasă pentru noi, un Ştefan, care ar fi lăsat doi

fii mai mari: Ştefan cel de al doilea şi Petru, care se luptară pentru domnie şi aduseră iarăşi pe străin în ţara ce abia scăpase de dânsul. Mama lor, Marghita sau Muşata, se înrudea cu regele Poloniei, care avea acum iarăşi în puterea sa ţara de hotar a Galiţiei.

Ştefan – povesteau mai târziu polonii – fu gonit şi ceru ajutorul vecinilor de la Răsărit. Dacă ungurii fusese bătuţi pe plaiurile moldoveneşti, leşilor nu li se întâmplase până atunci să încerce vitejia îndărătnică şi şireată a ţăranilor, a boierilor voievodului celui nou. Ostaşi din trei ţinuturi sau palatinate trecură în Moldova, şi crezură că au învins, căci înaintea lor stăteau numai câmpul gol şi bordeiele pustii. Dar pădurea era vie: şoapte care nu erau ale frunzelor o înfiorau, focuri care nu erau ale păstorului pâlpâiau în poienele cele mai bine ascunse, şi fierăstrăul unor pădurari care purtau arcul, toporul şi ghioaga trecuse prin trunchiul bătrânilor copaci, ce se ţineau abia într-un petec de scoarţă. Când biruitorii, beţi de vin şi de mândrie, străbătură în neorânduială îngustele cărări ale pădurii răcoroase, în noaptea de vară, ca un vânt de mânie nebună scuturâ culmile frunzoase, şi trunchiurile căzură trăsnind asupra şirurilor străine, strivind care, oameni şi arme. Mari magnaţi ai Poloniei, prinşi între dărâmături, căzură robi ai ţăranului moldovean, şi vestitului Sbigniew Olesznicki, străbun arhiepiscop, răscumpărat de la asprii învingători, nu se mai duse nici la un război, şi, însemnat de ai noştri la picior, şchiopătă până la moarte. Petru rămase domn, dar tot el fu acela care închină mai târziu ţara străinilor. Mamă-sa era o catolică, care mai clădi o mănăstire la Siret. Tânăra regină a Poloniei, fata regelui Ludovic – care domnise un timp şi asupra Ungariei, şi asupra Poloniei, timp de înfrânare şi frică pentru moldoveni – trebuise să primească drept soţ

al plăpândelor sale tinereţe pe asprul prinţ litvan Iagello, care fusese păgân mai până în ziua când îngenunche în biserică lângă Hedviga. Nădejde nu mai putea să fie în războaiele dintre ruşi, litvani şi poloni, care-i ţinuse până acum pe toţi departe de hotarele Moldovei şi-i dăduse răgaz de douăzeci de ani ca să se întemeieze. Sunt primejdii care pleacă orice frunte de om cuminte. Petru-vodă luă cu sine pe fratele său, Roman, cu care se ajuta în stăpânire, şi merse la Lemberg, unde făgădui lui Iagello, botezat ca Vladislav, credinţă şi ajutor în războaie. Ceva mai în urmă, el împrumută şi cu bani – frumoşi galbeni genovezi, aduşi de negustori din Crimeea – pe ruda sa din Polonia, care-i puse zălog Haliciul, de care atârna bisericeşte Moldova catolică. Mai aproape însă, spre Nistru şi dincolo de Siret, către Prut şi apa îngustă a Ceremuşului, era un întins ţinut, bogat în cetăţi şi târguri, plin în munţii săi de ciobani români, care se chema al Sepenicului, în care se aflau Cernăuţii, pe atunci un sat sub cetatea Ţeţinei (Czeczyn), şi poate Hotinul. Banii nu se plătiră, şi graniţa românească se urcă, pentru 3.000 de galbeni, până în părţile Pocuţiei.

Petru stătu în Suceava, a treia reşedinţă a domnilor moldoveni. Fratele şi urmaşul său Roman înălţă la vărsarea Moldovei în largul Siret o cetate căreia-i dădu numele său. Cu toate că în Ţara Românească ţinea cârma un om ca Mircea-vodă, cel dintâi mare stăpânitor românesc, cu toate că Petru se împrietenise cu acest vecin, pe care-l ajutase să intre în legături cu polonii, Roman îndrăzni, călcând drepturile muntene asupra apelor de la miazăzi, să-şi zică domn „din munte în mare“. Mândru şi faţă de regele înaintea căruia fratele său plecase Moldova, el nu-i mai făgădui ajutor până orişiunde şi împotriva oricui. Vladislav l-ar fi putut scoate numai cu greu dacă s-ar fi încumetat să trimeată

oşti prin cărările temute ale codrilor. Dar el găsi un sprijin între rudele voievodului.

Moştenirea în domnie nu era statornicită până atunci, şi datina, care răspundea la orice întrebări şi făcea ca legile să fie zadarnice, tăcea, fireşte, în această privinţă. Sângele domnesc era cerut de la tot doritorul de stăpânire, dar în privinţa treptei de înrudire fiecine era slobod să judece după interesul său. Lui Bogdan îi urmase fiul său cel mai mare, lui Laţco ginerele, lui Ştefan fiul cel mai mic, lui Petru fratele cel mic. Ivaşco, fiul lui Petru, se crezu nedreptăţit de unchiul său; venind din adăpostul său de peste graniţă, el îl prinse la vreo petrecere în sate, împreună cu fiii lui, şi-l dădu în mâna dregătorilor regelui.

Ştefan, fratele cel mare, învins altădată, ajunse domn. Şi el se închină polonilor şi se aşeză şi mai aproape de dânşii, luându-şi reşedinţa în Hârlău, mic târg cu vii frumoase, mai jos de Botoşani, într-un ţinut înflorit ca o grădină, bogat în păşuni, în livezi, în prisăci, în mori şi iazuri. Ungurii, peste care domnea atunci un om foarte mândru, din neam împărătesc, şi menit să fie şi el împărat, Sigismund, nu voiră să îngăduie în apropierea lor pe acest neascultător urmaş al trădătorului Bogdan. Ştefan cuteză să taie calea la pasuri, dar oamenii craiului apusean răzbătură printre bolovanii năruiţi şi ploaia de suliţi. Sigismund însuşi calcă pământul Moldovei, luând ţara în curmeziş, spre Siret, spre Bahlui, ca să prindă pe domn în cetatea unde se închisese (1394). El ajunse unde dorea, dar se întoarse îndărăt cu mâinile goale, fără să aibă pe Ştefan în lanţuri, fără să aducă măcar, ca îndreptăţire, un petec de hârtie, cuprinzând cereri de iertare şi făgăduieli. Dar cronica noastră ştie să povestească despre *înfrângerea* craiului la Hârlău, şi din porunca lui Ştefan cel Mare vorbele letopi-

seţului s-au săpat pe mormântul din Rădăuţi al învingătorului.

Atâtea fapte grămădite în câţiva ani – nici o jumătate de veac – dăduseră Moldovei ceea ce este neapărat în viaţa oricărui stat: amintirile. Dar ea n-avuse parte încă, căci schimbase şase domni, de o singură domnie lungă, în liniştea căreia s-ar fi putut clădi ziduri de piatră şi aşezăminte: până acum, ca în *Scriptură,* meşterii lucrase în pripă, pe apucate, cu sabia în mână. După izbânda din 1394 timpurile se arătară încă mai vitrege: Ştefan-vodă piere dinaintea ochilor, poate ucis, ca Iurg litvanul. Atunci toţi pribegii şi mazilii se aruncă asupra unei prăzi care era ţara lor: şi Roman, scos din temniţa leşească, şi Ivaşcu, şi Iuga, fiu din flori al celui dintâi, care Iuga ia de fapt puterea şi dă cărţi de întărire celor ce aveau nevoie de dânsele în afacerile privitoare la moşii. Fii drepţi, legiuiţi ai lui Roman şi doamnei lui Anastasia, moartă când soţul ei stătea încă în scaun şi înmormântată la Roman, Alexandru şi Bogdan vin şi ei sub arme ca să-şi dobândească drepturile, Mircea, domnul muntean, lămureşte întrucâtva lucrurile, prinzând pe Iuga în împrejurări ca acelea ale prinderii lui Roman, desigur. Moartea smulge de lângă Alexandru pe fratele acestuia, Bogdan, care dădea poruncile şi el, un timp, fără a-şi lua însă alt titlu decât acel de „jupân“, pe care-l întrebuinţa orice boier. Dar încă din 1401, fără să fi murit Bogdan, Alexandru, pe care tatăl său îl numise poate aşa după Alexandru Basarab, n-avea de împărţit cu nimeni grijile, răspunderile şi răsplata sufletească a unui cârmuitor de oameni. Era întâiul an al unui veac nou, şi un veac nou se deschidea şi pentru Moldova.

III

ALEXANDRU CEL BUN

Cu o adâncă recunoştinţă, urmaşii au zis acestui Alexandru: „cel Bun“. A fost bun faţă de ţară, pentru că n-a tăiat, n-a prigonit, n-a nedreptăţit pe nimeni, şi totuşi a ştiut să-şi stăpânească boierii fără să mişte împotriva lor buzduganul sau să ascută sabia călăului. A fost bun faţă de străini fiindcă n-a început niciodată un război nedrept şi n-a călcat niciodată o legătură încheiată şi întărită cu jurământ de dânsul; dar pentru „dreptăţile“ lui şi ale ţării el a fost totdeauna, şi atunci când îl împovărau bătrâneţele şi moartea-l chema spre odihnă, un ostaş neadormit, viteaz şi iute.

De la început, având să aleagă între unguri, de care abia se dezlipise Moldova şi cari-l atingeau la un singur hotar, şi acela de munte, lesnicios de apărat, şi între poloni, cari înfăşurau din două părţi, de sus şi de la răsărit, ţara, el alese pe aceştia din urmă. Li se închină şi le dădu ajutoare, care se luptară cu cavalerii teutoni, departe, în Prusia, lângă cetatea Marienburg, unde ai noştri găsiră cu bucurie păduri, în care ştiură iarăşi să ispitească pe duşmani, acoperindu-i apoi cu ploaia de moarte a săgeţilor (1410). În dosul lui, doi ani după această luptă, regele Poloniei se înţelegea cu împăratul Sigismund, şi el rege, al Ungariei, pentru a împărţi Moldova dacă domnul ei n-ar voi să ajute pe creştini în lupta cu turcii, pe care cu adevărat n-o începură însă niciodată (Tratatul de la Lublau; 1412). Alexandru

rămase însă neschimbat, şi nimeni nu îndrăzni să încerce împărţirea, care se putea scrie mai lesne cu condeiul decât cu sabia. Păstrând însă credinţa, el ştia să şteargă rămăşiţele ruşinoase ale trecutului, să se înalţe necontenit înaintea craiului prieten. El încheie legăturile cu dânsul altfel decât înaintaşii săi şubrezi şi se înfăţişează în ele ca „domn“, nu ca „voievod“ supus. Odată, pentru un nou împrumut, el căpătă şi zălogirea Pocuţiei, cu vestitele ei oraşe înstărite, Sniatinul şi Colomeia, pe când înainte de dânsul se vorbise şi de părăsirea ţării Sepenicului. O înaltă doamnă din sânge crăiesc, Ryngalla, i-a fost soţie, aducându-i măcar cinstea de la început, dacă nu fericirea în casă, căci Ryngalla părăsi după câtva timp, plecând fără nici un copil, pe soţul ce nu voia să se lepede de legea lui ortodoxă, cu toate că în Baia el făcuse o biserică, o mănăstire, un episcopat catolic.

Încă de pe vremea lui Mircea, Alexandru încheiase prin cucerirea Chiliei, la Dunărea de Jos, graniţa de miazăzi a ţării, pe care tatăl său Roman, se lăudase mai mult că a întins-o până la mare. Ceva mai târziu, fără să se lupte cu genovezii, el îşi aşează pârcălabii în Cetatea Albă, de la gura Nistrului, al doilea turn puternic al acestei graniţi ameninţate. Ei ajuta domnii munteni să-şi cucerească moştenirea părintească, dar ştiu să respingă pe acelaşi ocrotit de dăunăzi – Dan al II-lea – când el veni să ceară cu armele malul Dunării de Jos (1429). Turcii, care porunceau adesea în Ţara Românească, până la graniţele căreia ajunsese, trecând peste Bulgaria, în întregime supusă, fură şi ei respinşi când corăbiile lor de război se iviră sub zidurile, bine întărite de pricepuţi meşteri străini, ale Cetăţii Albe. În cei din urmă ani ai vieţii sale chiar Alexandru risipi, în iunie 1432, o oaste turcească ce-i venise în ţară trecând pe la munteni. Şi tot atunci, în 1432, mântuind această socoteală,

el merse în fruntea oştirii sale, ca să ia în stăpânire înaintea morţii Pocuţia. Când închise în sfârsit ochii, în vara anului 1433, el n-avea nimic de cerut nimănui şi nu era dator cu nimic.

Prin îngrijirea lui, boierimea fu aşezată în trepte şi ranguri. Pe lângă vechile mănăstiri, Neamţul şi Bistriţa, întemeiate de călugări munteni care învăţase la dascăli sârbi, fugari de peste Dunăre înaintea turcilor, el clădi Moldoviţa, chiar lângă Baia, şi Pobrata, mai jos, în aceleaşi părţi de munţi. Până la el, Patriarhia grecească din Constantinopol nu voise să recunoască pe mitropolitul Iosif din sânge domnesc, căruia Petru-vodă îi dăduse supravegherea noii Biserici moldoveneşti, şi ţara se afla sub blestemul arhiepiscopului Ieremia, trimes de patriarh. Alexandru ridică pedeapsa afurisaniei fără să jertfească pe Iosif, care împodobi şi mai departe cel dintâi scaun bisericesc al Moldovei. Reşedinţa Mitropoliei fu strămutată, împreună cu oasele sfântului Ioan cel Nou, de la Cetatea Albă la Suceava, care rămase de acum o capitală statornică. În Roman se făcu o episcopie, al cărui păstor fu supus mitropolitului. Drumurile de negoţ fură ţinute totdeauna deschise, şi privilegii de asigurare, pentru vămi, se dădură negustorilor străini. În treizeci de ani, floarea culturii înflorise pretutindeni din ţărâna frământată de luptele folositoare, şi nu de cele netrebnice. Prin patriarhul acesta, care murea în siguranţa biruinţii şi în binecuvântarea faptelor sale bune, Moldova-şi găsise al doilea întemeietor, şi cel mai mare.

O nouă stare a lucrurilor se întemeiază însă totdeauna prin cel puţin doi stăpânitori. Unul clădeşte, celălalt, venind la rândul său, apără clădirea de pornirile duşmane ce se năpustesc neapărat asupră-i când s-a dus ziditorul. Lui

Alexandru, în gândurile lui asupra viitorului, şi ţării, în desfăşurarea înfloririi ei, li trebuia deopotrivă un vrednic moştenitor al coroanei moldoveneşti.

Dacă din căsătoria strălucită cu Ryngalla s-ar fi născut un fiu, pe care polonii l-ar fi sprijinit din răsputeri, urmarea în domnie a acestuia ar fi fost mai asigurată. Alexandru lăsă însă o spuză de feciori şi de fii din flori, care se numeau atunci singuri, în deosebire de ceilalţi: „copii“[1]. Întâi fusese însurat cu o străină, de bună seamă polonă, pe care o luase în zilele sale nenorocite, de tinereţe pribeagă; Margareta se odihni sub lespezile marii, frumoasei biserici catolice din Baia. De la dânsa n-avu el urmaşi. Viind în ţară ca domn, Alexandru luă pe Ana sau Neacşa, de care se despărţi mai târziu – Ana poate să-i fi fost numele de călugărie, căci o doamnă care pleca de la curtea soţului ei se călugărea – şi care muri abia în 1427, fiind înmormântată la Bistriţa. Cu dânsa avu el, pe lângă o fată, pe care o numi Vasilisa – Regina adecă – şi un băiat – cel dintâi – căruia nu-i putea da alt nume decât pe acela al părintelui său, Roman. Roman trăi însă puţină vreme: ultima oară el mai este pomenit în hrisoavele părintelui său în april 1409; dar peste câteva luni se năştea, în ziua de Sf. Ilie, al doilea fiu, căruia i se zise după hramul ce se serba la naşterea sa. Ryngalla nu suferi la curte pe acest copil al alteia, şi fireşte că tot în întuneric şi, mai mult, în taina păstrată de mamele lor şi de câţiva credincioşi numai crescură: al treilea fiu, Ştefan, al unei Stanca, numit aşa după unchiul ce bătuse pe unguri la Hârlău, al patrulea, Petru, al Marinei lui Marin, care fu şi mama unei fete[2], Petru, care amintea pe celălalt unchi, învingătorul polonilor în codrul Bucovinei; mai târziu numai se născu un Alexandru, care ar fi dus mai departe numele tatălui său, dacă n-ar fi fost răpit de moarte încă în

ultimii ani ai acestuia. Când Ryngalla se duse, Alexandru chemă pe Ilie în odăile domneşti, îi scrise numele în hrisoave, îl făcu ajutorul său în cârmuire, îl puse să iscălească, dând astfel o chezăşie şi pentru vremea când va domni Ilie, actul prin care se dăruia Ryngallei venitul unor oraşe moldoveneşti. Îndată după aceasta, el îi căută în Polonia o nevastă de neam mare, Marinka, soră cu soţia cea nouă a craiului polon, şi el avu bucuria de a vedea botezul întâiului născut al celor doi soţi, care primi şi el numele de Roman (1426–1427). În cei de pe urmă ani ai domniei sale, Alexandru îngădui lui Ilie-vodă să dea cărţi domneşti de întărire în numele lui singur.[3]

Rămas adevăratul domn al Moldovei întregi, după moartea lui Alexandru*, Ilie, un tânăr care trecuse abia de douăzeci de ani, întinse o mână frăţească lui Ştefan, pe care tatăl său îl alinta Steţco, precum Ilie era pentru dânsul iubitul Ilieş, dar lăsă la o parte, măcar un timp, nu ştim pentru ce duşmănie, pe al doilea frate, Petru. În schimb, el recunoscu întâi pe un fiu al lui Alexandru, pe care acesta se sfiise a-l însemna în hrisoavele sale, chiar din ultimele timpuri, când aducea mărturia tuturor feciorilor săi. Acest nou frate se chema *Bogdan,* după numele fratelui părintelui său, şi de bună seamă el era cel mai tânăr dintre mlădiţele domneşti. Bogdan e tatăl lui Ştefan cel Mare.[4]

---

* Aş crede astăzi că moartea lui Alexandru cel Bun s-a întâmplat în iarna sau, mai degrabă în primăvara anului 1433, fiindcă privilegiul dat de Ilie sibienilor, în april (Bibl. Acad. Rom., în copie), pomeneşte pe toată familia lui, dar nu şi pe bâtrân (nota autorului adăugată la erata ediţiei din 1904).

TATĂL LUI ŞTEFAN-VODĂ. TINEREȚEA LUI ŞTEFAN

I

LUPTA PENTRU SCAUNUL LUI ALEXANDRU CEL BUN

Ilie face împăcarea cu polonii, împotriva cărora – deşi o ruteană, Marinka, sora reginei-mame a Poloniei, îi stătea alături ca soţie – el luptase în năvălirea pentru luarea în stăpânire a Pocuţiei. Dar, după aceasta, el mai stătu abia câteva luni în domnie. Vânturile toamnei smulseră şi aruncară peste Nistru pe fericitul domn al verii.

Îl gonise fratele său Ştefan, înteţit de mamă-sa Stanca – pe care Ilie puse să o înece – şi de domnul muntean Vlad Dracul, care avea o răzbunare de săvârşit împotriva lui Ilie: căci acesta, împreună cu bătrânul Alexandru, sprijinise pe un alt vânător al scaunului Ţării Româneşti, cu care Vlad se zvârcolise multă vreme în luptă încleştată, pe un Aldea, care, din recunoştinţă faţă de ajutătorul său, îşi zisese Alexandru-vodă.[5] Vlad era acuma recunoscut de turci, domnii ţării sale, şi el chemă la dânsul pe Ştefan şi-l ajută să ia moştenirea, care nu i se cuvenea lui în rândul întâi.

Ştefan smulse polonilor primirea lui ca vecin, năvălind în ţara lor, unde se adăpostise Ilie, Marinka şi copilul lor, Roman. Regele era încă nevrâstnic, aşa încât nime nu era bucuros de războaie primejdioase în părţi care obişnuiau să înghită frumoasele oştiri ale cavalerilor şi lefegiilor. Ilie fu oprit într-o găzduire darnică, în care el avea tot dreptul să vadă însă o închisoare. Căci cărările ce duceau la Nistru erau tăiate pentru dânsul.

Dar erau boieri moldoveni care nu se dăduse cu cel mai puternic, ci ţineau, în Moldova sau peste hotare, cu adevăratul moştenitor. Printre dânşii era neamul Jumătate, Lazăr din Tulova, în părţile de către munte[6], Duma, fiul lui Şandru. Ei îndemnară pe Ilie să fugă de la oaspeţii săi, îl aduseră în Moldova şi dădură pentru dânsul două lupte, care nu dezrădăcinară însă pe Ştefan, în jurul căruia se strânsese cei mai mulţi şi cei mai puternici dintre stăpânii de moşii. La urmă el fu răzbit şi strâns în ţinuturile de jos ale ţării. Atunci el ceru să se împace, şi polonii îl întăriră în acest gând, care-i scutea de o mare grijă şi de o grea datorie. El căpătă în vara anului 1435, abia doi ani de la moartea paşnicului Alexandru-vodă, o întinsă bucată de pământ, din care era slobod să-şi tragă veniturile : de la Vaslui până la Chilia şi până la Cetatea Albă, patru târguri, toate câmpiile, tot pustiul, toată pădurea, toate drumurile de negoţ din jurul lor. Pe lângă aceasta, el rămase domn deopotrivă cu Ilie, numaicât acesta avea, pe lângă cinste şi locul dintâi în orice împrejurări, faţă de ai săi şi faţă de străini, şi veniturile cele mai mari, din peste patru cincimi ale Moldovei. În hrisoavele lor, date cele mai multe împreună, sub pecetea lui Ilie singur, nu se întâmpină nici un alt frate domnesc. Cercul stăpânitorilor şi al moştenitorilor se închisese prin învoiala din 1435: el cuprindea pe Ilie, pe Ştefan şi pe fiul celui dintâi, Roman, pe lângă care se adause apoi, de la august 1438 înainte, un al doilea fiu, numit după marele său bunic : Alexandru. Împrejurul lor stăteau toţi boierii ţării: moşierii cei mari din *Lipnic,* Zubrăuţi, din Tulova, din Voroneţ, din Toporăuţi, din Frătăuţi, din Sereţel, din Şomuz, din Mamurinţi, din Rugăşeni, din Cuciur, din Şilişău, din toate satele înfloritoare ce se aflau în preajma Sucevei, capitala[7]; şi cei cu nume de botez ori după părinţi : Uncleat,

Jumătate, Limbădulce,Vâlcea, Hudici, Bârlici, Popşa, Balş, Buhuş, Turcul, Şendrişor, Nesteac, Stroici, Berindei, Ponici, Piatră, Negrul, Ureacle, Balcean, Şerbul, Fârea, Gârbovul, Julea, Negrilă, Perciune, Paos („Paius“).

De la un timp[8], însă, Ştefan adăpostea pe lângă dânsul pe fratele Petru, care avea poate vreo socoteală de cerut lui Ilie. Copiii acestuia creşteau mari, şi Roman împlinise în 1444 şaptesprezece ani; Ştefan se temu pentru timpul când, în locul lui Ilie, ar fi avut înaintea sa pe Marinka, sprijinită de nepotul ei, regele Vladislav al Poloniei, ales acum şi în Ungaria, om viteaz şi foarte îndrăzneţ, pe acest Roman, în sfârşit, care nu s-ar fi mulţumit cu o parte din venituri şi cu jumătate din putere. Data aceasta, el nu pare să fi pornit cu război asupra fratelui său. Trădarea i se păru mai lesnicioasă şi mai sigură. Dacă Ştefan nu se prea ducea la Suceava, Ilie venea la Vaslui, în pământurile frăţeşti. Aici fu prins el şi înlăturat fără omor din rândul acelor care pot stăpâni o ţară: prin groaznicul mijloc, obişnuit la grecii din Bizanţ, al arderii ochilor. Nenorocitul fugi la rudele Marinkăi, căreia Ştefan îi arunca, drept pomană, cetăţile pe care odinioară Alexandru le dăduse Ryngallei: de aici o vedem pe dânsa făcând schimburi şi învoieli; cât despre Ilie, el era acum un mort între cei vii, şi peste puţin pleoapele se închiseră pentru totdeauna asupra sărmanilor lui ochi orbi.

Ticălosul Ştefan stăpâni apoi trei ani, între doamna pe care şi-o luase, între Petru, învăţătorul cel rău, şi între puţini boieri[9]. Nu i-a fost dat să-şi vadă copiii. Dacă a fost îngăduit şi atâta vreme, aceasta se datoreşte mai mult marii nenorociri suferite de poloni în acest an 1444, toamna prin înfrângerea de către turci, la Varna, a oştirii creştine, în rândurile căreia căzu, luptându-se, şi regele Vladislav. Când noul crai Cazimir, frate cu Vladislav, se simţi sigur pe

tronul său, el îngădui Marinkăi, care era acum o văduvă, să cerce norocul fiului ei Roman, ce împlinise douăzeci de ani. El veni, desigur, cu ajutoare polone, pornind din Hotin, care era al polonilor, şi puse mâna uşor pe cetăţile Sucevei şi Neamţului. Ştefan, care trăia veşnic în frica răsplătirii din partea nepotului său pribeag, încheiase abia în iunie cu regele un tratat în care se asigura că „duşmanul", „vânzătorul" său nu va fi ţinut în Polonia. Năvălirea-l apucă pe nepregătite. El fu prins în luptă, sau dat de ai săi, şi Roman îl pedepsi ca pe un ucigaş de rând, puind să i se taie capul, în ziua de 13 iulie 1447. Aceasta trebuie să se fi făcut undeva departe, căci abia după trei zile trupul lui, tăiat în două – precum el tăiase în două ţara, fericirea şi viitorul ei – fu îngropat în Mănăstirea Neamţului, lângă cetatea lui Petru-vodă cel dintâi.

Dar el nu duse cu sine în mormântul său războiul. Roman fu stăpânul Moldovei de Sus, deprinsă să asculte de tatăl său, Ilie, şi-l vedem odată dând un hrisov din cetatea Sucevei. Însă puţini boieri numai încunjurau pe tânărul voievod al răzbunării: vornicii mari Oană şi Manoil, care ţinuse multă vreme Hotinul pentru neamul lui Ilie, Ştefu, cel mai mare din feciorii lui Jumătate, Miclea Greul, vistiernicul Micul, Hodco Ştibor, un om nou, şi aprodul Şăndrica[10]. În viforul luptelor şi sub povara marilor greutăţi ale unei astfel de cârmuiri, Roman îşi secătui puterile, şi, mai ajutând şi otrava boierilor, Marinka ducea la groapă, în ziua de 2 iulie 1448, pe fiul ei cel mai mare, din care făcuse un domn de câteva luni de zile.

Cei mai mulţi dintre puternicii de până atunci ai ţării fugiră peste hotar, aşteptând zile mai bune. Dar pentru dânşii, care nu voiau să-şi închine capul, căci se temeau să

nu şi-l piardă, înaintea voievodului adus de poloni, nu era decât o singură graniţă deschisă, aceea care ducea, prin pasurile Carpaţilor, în Ardeal.

Aici avea pe acea vreme toată puterea, precum avea toată puterea şi în tot largul cuprins al ţării ungureşti, guvernatorul Ioan Corvin din Hunedoara (Hunyady). Era un român dintre grănicerii pe care ungurii îi însărcinase să apere, sub judecătorii şi căpitanii lor români, marginea apuseană a Ardealului, de năvălirile veşnic împrospătate ale turcilor, care se oploşise în Serbia. Ai lui îi ziceau Iancu, şi el era fiul lui Voicu, grănicer ca şi dânsul. Încă de pe vremea împăratului Sigismund, duşmanul lui Alexandru cel Bun, Iancu din Hunedoara se lupta departe în Croaţia, şi în ţara de lumină a Italiei, apărând pentru bani interese străine. Întors înapoi acolo unde ai săi stăteau la pândă neadormită înaintea păgânilor, el căpătă moşii zălogite de Coroana ungurească şi dregătorii de cinste şi de primejdie. Peste câţiva ani el era ban al Ţării Severinului – adică o parte din Banatul unguresc şi din Oltenia noastră – care se luase de la domnii creştini şi nu se putea apăra împotriva sultanului turcesc. Mai era apoi comite al Timişoarei, unde se ţinea piept aceloraşi duşmani, comite al Bistriţei, al secuilor şi voievod al Ardealului. În lupta ce se deschise între Elisabeta, fata lui Sigismund şi văduva regelui Albert, şi între regele polon Vladislav pentru stăpânirea Ungariei, Ioan se dădu de partea acestuia din urmă, care-i lăsă cu desăvârşire toate grijile trebilor răsăritene. Încă din 1442, începuse lupta cu turcii, care se îngrămădeau la pasurile Carpaţilor, în avântul lor spre bogăţiile Europei. El îi bătu de două ori în acest an, cu românii săi din Ardeal şi cu ajutorul românesc al domnului muntean, care era pe atunci

un om rău, dar ager şi fără frică, acel Vlad căruia i se zicea Dracul pentru şiretenia lui crudă. Se înţelese şi cu moldovenii pentru a înfăşura cu două aripi pe duşmanul tuturor. În 1443 el făcu în toamnă o minunată năvălire în Serbia, unde aşeză din nou pe domnul ei creştin Gheorghe Brancovici, ce stătea de mai multă vreme adăpostit în Ungaria. Toţi creştinii din Răsărit, siliţi la părăsirea legii lor sau la plata de grele biruri şi la lupta sub steaguri necurate, vedeau în Iancu-vodă un sol dumnezeiesc al mântuirii prin sabie, al curăţirii prin sânge.

Îi mai rămânea să trezească din morţi împărăţia Bulgariei. În 1444 o frumoasă oaste pleca spre pasurile Balcanilor, care, odată cucerite, ar fi arătat în zare minunea de albastru şi aur a Constantinopolei, unde împăratul grecesc era strâns din toate părţile de zidul de oţel al turcilor, ce-şi aveau capitala şi mai aproape de munţi, la Adrianopol. Regele Vladislav însuşi mergea acum în fruntea oştilor creştine; corăbii venite din Apus sub steagul Veneţiei, marea Republică italiană, sub steagul cu cheile sfântului Petru al papei şi sub flamura depărtatului duce francez al Burgundiei, se apropiau de strâmtorile ce despart Europa de Asia, ca să împiedice fuga păgânilor, ce se socotea sigură. Dar sultanul Murad bătrânul ucise pe rege şi împrăştie oastea.

În zadar veniră pe urmă, în primăvara următoare, corăbiile Apusului în Marea Neagră şi pe Dunăre, arzând şi ispitind cetăţile turceşti ale malului stâng. Ioan nu putu să se coboare decât o clipă dincoace de munţi, căci Ungaria, lipsită de regele său, fierbea de vrajă. Abia în 1446 se făcu linişte, alegându-se cel mai viteaz ca guvernator al ţării. Acum Ioan nu mai trebuia să asculte de poruncile nimănui, şi toate puterile regatului se aflau în mâna sa, întocmai ca

şi spada lui. El se gândi iarăşi la deşteptarea Răsăritului creştin prin braţe româneşti. Vlad Dracul, care încheiase şi el pace, când toţi părăsise lupta cu turcii, nu i se mai părea un singur ajutător : de Crăciun, în anul chiar când fusese ales locţiitor de rege, Iancu-vodă trecu munţii, prinse pe Vlad, care ţinea pe fata lui Ilie-vodă, o soră a lui Roman, şi-l ucise, împreună cu singurul dintre feciorii săi ce se găsea în ţară. În locul lui puse domn pe un om slab, dar credincios, care se chema Vladislav şi era fiul unui Dan-voievod Orbul. Şi din Moldova trebuia să se facă un ajutor bun pentru lupta cu turcii: Roman, făptura leşilor, feciorul Marinkăi, vărul regelui Cazimir, nu putea să fie îngăduit. El ar fi fost un braţ mort în lupta ce era să se încingă iarăşi pentru binele creştinătăţii.

Încă de pe când trăia acest tânăr fără noroc, Iancu-vodă se înţelesese cu Petru, tovarăşul lui Ştefan la izgonirea şi orbirea lui Ilie. Petru acesta purtase întâi un război împotriva chiar a lui Ştefan, cu care înţelegea să domnească împreună, ca Ştefan însuşi cu Ilie[11]: el era astfel în 1444 la Roman, cu câţiva boieri, ca Bratul, Mânzul, un Cupcici, tovarăşii săi de răscoală.[12] Învins, el se împăcase. Dar măcar după moartea lui Ştefan el înţelegea să-l moştenească, şi, având împotriva sa pe poloni, care apărau drepturile ramurii lui Ilie, el alergă la Iancu-vodă. Acesta îl primi bine, şi, ca să se asigure mai deplin de dânsul, îi dădu de nevastă pe o soră a sa, care nu se măritase încă până la o vârstă destul de înaintată. În septembrie 1448, câteva luni abia după moartea lui Roman, el era domnul din Suceava, şi boier de frunte dintre ai fratelui său iscăleau ca martori în hrisoavele sale[13]; între ei şi puternicul logofăt Neagoe, care mersese pentru domnii Moldovei şi la soborul cel mare de împăcare între Biserica Răsăritului şi a Apusului, ce se ţinuse la

Florenţa.[14] Până şi regele Poloniei, când primi vestea morţii lui Roman, se lăsă mângâiat uşor pentru moartea vărului său. Se făcuse, ce e dreptul, întâi a porni la oaste împotriva lui Petru, strânse ostaşi din toate cele cinci palatinate în care se împărţea Ţara Rusiei de peste apa Nistrului, se coborî în fruntea lor până la Lemberg, unde ajunse la 21 iulie, şi apoi până la Halici, unde i se înfăţişă nenorocita mătuşă Marinka, pentru a cere să i se dea ajutor acum într-un nou război pentru domnia copilului cel mic Alexandru, născut în 1438 şi care n-avea deci mai mult decât 10 ani, încă neîmpliniţi. Dar, în loc de sprijinul de luptător pe care-l aştepta ea, craiul îi îngădui numai să stea la Colomeia, marea cetate din Pocuţia, împreună cu cei două sute de oameni ce-şi legase soarta lor de a ramurii şubrede a lui Ilie-vodă. Încă de la 9 august, Cazimir intra cu oştile sale în puternica strajă de la hotare a Cameniţii, în faţa Hotinului. Aici, Petru îi trimise o mare solie de supunere, având drept căpetenii pe Neagoe şi pe Mihu, doi foşti mari logofeţi, adică întâi boieri ai ţării. La 13 august craiul dădea duşmanului său de până atunci o carte de asigurare, dacă va trece apa până la dânsul ca să i se închine. Petru însă, cu toate că n-avea încă 30 de ani, nu era dintre cei ce se încred lesne. El tărăgăni sosirea sa până ce regele socoti că e prea cald în Cameniţa şi că e bine să se grăbească spre Litvania, unde avea să ţie o adunare sau dietă a regatului.

Iancu-vodă, care se gătise iarăşi împotriva turcilor, era atunci în drumul spre Severin, unde trecu Dunărea la 28 septembrie. De la Mediaş el scrisese la întâiul august regelui, arătând unde-l cheamă datoria sa cea mai sfântă şi cât de mult s-ar cuveni ca până atunci cumnatul să-i fie lăsat în pace. Alt semn de viaţă nu putea să deie. Astfel, la 22 august, a doua zi după plecarea lui Cazimir, Petru şi

boierii înnoiau legăturile de supunere cu Polonia.[15] Şi într-acestea ei se îndatoreau a nu înstrăina nimic din Moldova fără voia polonilor ci a căuta să câştige iarăşi ce fusese înstrăinat. Vorbe care nu se spuneau de altceva decât pentru că acelaşi domn dăduse cu câteva luni înainte Chilia în mâna muntenilor, după cererea lui Ioan Guvernatorul. Petru nu s-a ţinut niciodată poate de îndatorirea sa războinică faţă de poloni, dar lui Iancu-vodă nu putea să-i fie ascuns multă vreme că „fratele şi prietenul său“, cum îi zicea, şi-a schimbat stăpânul. Petru-vodă dărâma domnia sa crezând c-o întăreşte.

Noi nu mai ştim astăzi în ce chip i-a venit pedeapsa. O moarte înainte de vreme, soarta, ca un blestem, a tuturor urmaşilor lui Alexandru cel Bun, îi seceră şi lui tinereţele, grele de păcate.

II

BOGDAN-VODĂ, TATĂL LUI ŞTEFAN CEL MARE

Atunci veni rândul *copiilor din flori* ai lui Alexandru-vodă, pe care acesta nu-i recunoscuse niciodată. Între aceştia trebuie să se numească un domn pentru „două luni“, căruia i se zicea Ciubăr şi care ca domn îşi va fi spus desigur altfel. Veni apoi Bogdan.

De multă vreme el lipsea din Moldova. Adăpostul său în zilele de schimbări răpezi şi primejdioase fusese Ţara Românească, unde Vlad Dracul ţinea pe o nepoată a fugarului. Aici el se însură luând pe Oltea, al cărei nume nu e aşa de obişnuit în vechime: această Oltea căpătă, credem, în călugărie, după moartea soţului ei, un alt nume, sub care o pomeneşte fiu-său în 1466, când ea nu mai era în viaţă: Maria. Fratele ei se chema Vlaicu, şi, când Ştefan, singurul rod al acestei căsătorii, ajunse şi el domn al Moldovei, acest „unchi“ se învrednici a fi pârcălab de Hotin, apoi de Orhei, şi unul dintre cei dintâi boieri ai ţării.[16] El muri pe la 1480 abia, lăsând un fiu Duma, şi el pârcălab de Hotin, şi după moartea lui Ştefan[17]. Acestea sunt rudele de pe mamă ale marelui domn, şi e păcat că se poate şti aşa de puţin despre femeia care a dat vechii Moldove şi neamului românesc pe cel mai cuminte dintre vitejii lor.

Dar mintea poetică a poporului nu se mulţumeşte niciodată cu un nume, scăpat singur din prăpastia de uitare a trecutului. Ea dă chip şi glas acelora prin care s-au făcut

lucruri ce nu se pot întuneca. Astfel au ajuns oamenii să spună că Oltea, călugăriţa Maria, ar fi trăit încă în cea mai nenorocită clipă din viaţa de lupte şi uriaşe silinţi a fiului său, atunci când Moldova toată era înecată de valurile de turcime biruitoare, în 1476, după frământarea ultimă de la Războieni. La un ceas de noapte, străjerii din Cetatea Neamţului ar fi auzit chemarea grăbită a unui drumeţ sângeros, care era domnul lor, a cărui urmă se pierduse. Cu câtă bucurie n-ar fi deschis ei porţile acelui care încercase cât poate un om pentru a înlătura pieirea! Dar porţile ar fi fost ţinute sub zăvoare la glasul neînduplecat al unei mame care aminti fugarului că „pasărea în cuibul său piere“ şi că nimic nu se câştigă îndărăt în strânsoarea îngustă a zidurilor de cetate. Cu acest îndemn ar fi plecat Ştefan ca să-şi facă o nouă oaste şi să învingă, pe când minunata femeie păstra stânca Neamţului pentru fiul ei.[18]

Cu prilejul năvălirii din 1447, Iancu-vodă va fi cunoscut pe Bogdan. Pe atunci el nu se gândea că acest tânăr putea fi întrebuinţat ca să câştige Moldova pentru dânsul. În 1448 cel mai puternic şi mai vestit dintre românii timpului său fu învins de turci în Serbia şi, la întors, despotul de acolo, Gheorghe Brancovici, îl ţinu în prinsoare. Abia în 1449 putu Ioan să se gândească, pentru a treia oară, la strângerea mănunchiului românesc pentru luptă. Ungurii respingeau pacea pe care o înfăţişase turcii, şi Iancu-vodă încheia, în toamnă, cu regele Bosniei o legătură împotriva păgânilor[19]. Dar tot în acest an Petru Moldoveanul îşi încheia rostul, şi polonii, care nu mai erau legaţi astfel prin jurămintele faţă de dânsul, dădură drumul din Colomeia Marinkăi şi fiului ei Alexandru, căruia în Polonia i se zicea Olechno. Boierii, deprinşi să aibă asupra lor un urmaş al vechiului neam domnesc, îl primiră cu bucurie, şi cei mai de seamă dintre

sfetnicii lui Ilie şi ai lui Ştefan se găseau lângă nepotul lor, ultimul coborâtor legiuit al lui Alexandru cel Bun : la Roman în mai, la Suceava în iunie 1449.[20] Legătura între copil şi poloni era aşa de firească, aşa de asigurată, încât nici nu mai fu vorba de a se face noi învoieli şi jurăminte.

Dar Iancu-vodă era din nou destul de puternic pentru ca să înlăture din scaunul Moldovei o păpuşă leşească. Bogdan veni pe la dânsul, şi unul din păsurile de către Ardeal ale Moldovei lăsă să treacă, în toamna aceluiaşi an 1449, o mică ceată care venea să vâneze noroc pe plaiuri. Boierii lui Alexandru strânseră puteri, pe care le trimeseră îndată împotriva năvălitorului, care tăgăduia nepotului său dreptul de a domni câtă vreme trăieşte el, Bogdan, fiu al marelui Alexandru. Cele două cete se ciocniră într-o zi rece de octombrie, la 12 ale lunii, în preajma satului Tămăşeni, lângă apa Moldovei. Bogdan se dovedi, de la această întâie încercare, un cuceritor de biruinţe. Pe câmpul de luptă rămaseră doi însemnaţi boieri, tânărul Oancea, ginerele lui Iurghici şi care fusese logofăt încă sub Ştefan, şi Costea, fiul lui Andronic, care slujise şi pe Petru-vodă.[21]

Alexandru, primind vestea cea rea, rămase totuşi în ţară. În zadar intră Bogdan la învoială cu starostele Cameniţei şi al întregii Podolii, stăpânul malului leşesc al Nistrului, făgăduindu-i un dar de „zloţi turceşti“, adecă galbeni de aur, poate veneţieni, de vin obişnuit, de vin dulce, zis de Malvasia, care se aducea cu cheltuieli şi greutăţi mari din Grecia îndepărtată, de stofe rare, camocate, coftirii, ce veneau din Răsărit, dacă el îl va îmbuna cu craiul, făcând prin sfaturile şi măsurile sale să nu-l mai supere „Alexandru, fiul lui Iliaş, nici doamna, mama lui, nici boierii, nici slugile lui“ (2 decembrie).[22] Plăpândul Olechno rămase ocrotitul regelui, şi un mic ajutor polon, venit pe la Crăciun, îi dădu

măcar cetăţile de sus: Hotinul, în care cetate era pârcălab un bătrân şi inimos boier cu numele de Costea, care luptase şi pentru fratele cel mare, Roman[23], Neamţul şi Suceava.

Bogdan se întoarse înapoi în Roman. De aici făcu jurământ de supunere fiiască şi frăţească faţă de guvernatorul unguresc, pe care-l va ajuta şi cu oastea, primind în schimb, la nevoie, ca de la un părinte şi frate, ajutor din partea lui. Alt domn nu va căuta, şi ei doi, făcătorul şi făptura, vor avea aceiaşi prieteni şi aceiaşi duşmani. Cu toată sprijinirea lui Alexandru de poloni, el izbutise să câştige pe cei mai mulţi dintre boieri, care erau mai bucuroşi să aibă în fruntea lor un om isprăvit ca dânsul.

Credinţa lor avură prilej aceştia s-o dovedească în curând. Încă din martie 1450, polonii se găteau de o nouă intrare în Moldova, şi regele, care voia să trimeată în ajutorul lui Alexandrei pe nobilii din Rusia megieşită, li dădea asigurare că nu se va cere de obicei o asemenea neplăcută slujbă de la dânşii, care apucaseră a fi iertaţi de greutăţile şi oboselile unui război cu moldovenii şireţi şi îndărătnici. În iunie se puseră în mişcare, mergând însă încetinel, boiereşte şi leşeste, ostaşii, mândrii ostaşi călări, pedestraşii cu gloata şi tunurile greoaie, având în fruntea lor pe palatinul din Lemberg, castelanul de Sandomir şi castelanul-căpitan al Podoliei. De Sân-Petru corturile se întinsese lângă Cameniţa, pe câmpia înflorită sub care scânteiau apele de oţel ale Nistrului. Atâta oaste polonă nu ameninţase niciodată Moldova.

Dar ostaşi ca aceştia nu se grăbesc spre câmpuri de luptă primejdioase, unde nu se poate culege prada. Sărăcia noastră nu ispitea pe puternicii şi bogaţii poloni, pe oamenii de rând care-şi vindeau pe bani priceperea războinică şi vitejia. Ei cerură să mai fie o dată încredinţaţi că nu vor

mai fi trimişi peste apa Nistrului, să li se dea plata ca oricărui lefegiu, cinci mărci de argint de fiecare suliţă, şi să fie chizeşi pentru răspunderea acestor bani regele însuşi, ducele Mazoviei şi, la nevoie, castelanii şi palatinul. Când li se învoi şi aceasta, luntrile duseră pe războinicii cu simbrie sigură spre pământul Moldovei, care aştepta, tăcut şi ameninţător, cele ce erau să se întâmple.

Costea, epitropul lui Alexandrel, boierii ceilalţi din moştenirea lui Ilie-vodă, oameni din satele lor erau călăuzii străinului. În toiul verii, sub arşiţa crudă, drumeţii duşmani înaintau încet, cu pază, înfioraţi înaintea necunoscutului ce-i pândea în zările de foc. Satele erau moarte şi buciumele tăcuse pe dealuri.

Polonii şi sprijinitorii români ai lui Alexandrel trecură şi Prutul şi se înfundară apoi în ţinutul de dealuri învălmăşite ale Vasluiului, în marginea codrilor stăpâni, care acopereau culmile şi mâncau cea mai mare parte din văile înguste. Oastea străbătu până la Lipovăţ, astăzi un sat mai măricel, lângă care pe la 1870 codrul stăpânea încă peste o mie trei sute de pogoane. Aici se zăriră duşmanii; ei socotiră numărul năvălitorilor şi se pierdură iarăşi pe dealuri, unde începu pretutindeni munca răzbunătoare a tăierii trunchiurilor.

Polonii vor fi fost lipsiţi de apă şi de hrană, căci moldovenii obişnuiau să lase oaspeţilor ce veneau la dânşii cu armele în mâini un drum de dărâmături şi cenuşă, de fântâni astupate şi otrăvite. Nobilii ce abia se hotărâseră a trece Prutul nu voiau să-i apuce toamna în pustietăţile pline de curse ale Moldovei, şi septembrie venise acum cu toanele sale. Smeriţi, sosiră atunci, ca trimeşi de Dumnezeu, boieri de la Bogdan[24], care fusese privit până acum ca o căpetenie de hoţi şi el însuşi un hoţ de domnie. Stăpânul lor cerea numai să i se lase ţara în seamă, până ce moştenitorul

legiuit va împlini măcar cincisprezece ani; până atunci el va plăti, pentru ţinerea lui Alexandru-vodă şi pentru a se cunoaşte că Moldova e închinată Poloniei, un bir, care ni se pare uimitor de ridicat şi care se va fi părut leşilor straşnic de ispititor : 70.000 de galbeni turceşti. Se putea ajunge astfel la o învoială, cu toate că porunca regelui era să se aşeze copilul în scaunul părintelui şi bunicului său. După şapte zile de dezbateri, amândouă părţile se înţeleseră, cu toate stăruinţele bătrânului Costea, care ştia ce soartă aşteaptă pe tovarăşii săi de tabără.

Noaptea de 5 septembrie se petrecu în siguranţa păcii, cu mâncare, băutură şi veselie. În mijlocul petrecerii, însă, veni logofătul, scriitorul lui Bogdan, care trădase pentru a destăinui polonilor ce straşnică primejdie-i ameninţă. Un sfat de război se ţinu în pripă, şi Costea plecă în întuneric cu lucrurile, carele şi micul domn, care era îndeosebi amenin-ţat. El putu să treacă pădurea, prin frunzişul negru al căreia fâşiiau însă săgeţi ţintite de mâini nevăzute, împuţinând numărul drumeţilor, ce se strecurau cu inima scăzută. Polonii nu îndrăzniră să ia acelaşi drum: ei ştiau bine, de la Costea, care-i scăpă astfel de la o moarte grozavă şi ruşinoasă, că pădurea întreagă, tăiată, stă să se dărâme asupra lor.

Ei porniră abia în zori, ocolind desişul. Cât drum se întindea de la Crasna, sătişorul lângă o râpă la care ajunseră, şi zidurile apărătoare ale Cameniţei, unde se putea trece în voie cerând lefi mai mari de la craiul! Mulţi vor fi avut aceste gânduri, când, la ridicarea ceţei de deasupra văii adâncite, se văzu venind, în tropotul mărunt al cailor de ţară, voievodul, lângă care se strângeau gloatele cu ciomege, coase şi furci.

Polonii se temeau numai de pădurea moldovenilor, unde înălbise atâtea oase de cavaleri în războaiele vechi pe care

ei le pierduseră. De stolul boierilor, curtenilor şi vitejilor, de mulţimea zgomotoasă a ţăranilor ce se îndemnau ca la o vânătoare de fiare, primejdioasă, dar dulce, ei nu se temură. Pedeştrii lor se împărţiră în opt cete, iar călărimea se strânse launloc, pentru asalt. Boierii primiră ciocnirea, la care răspunseră, apoi, dându-se în lături, făcură loc ţăranilor.

Atunci începu frământarea hotărâtoare. „Oastea craiului", scrie cu durere un povestitor polon de pe acea vreme, Dlugosz, „pierdu mulţi ostaşi". Pe rând cei trei căpitani pieriră din fruntea ei, trei vestiţi viteji, ai Poloniei, şi rândurile se clătinau sub lovituri; din înălţimea arborilor bătrâni săgeţile se avântau lacome asupra mulţimii obosite, care ştia că duşmanul învins în această ţară nu se mai întoarce acasă.

Dar Costea îşi scăpă prietenii. El aduse români împotriva românilor. Aruncătorii săgeţilor fură vânaţi de pe ramuri cu alte săgeţi. În ura lor veche, boierii se încleştară cu boierii. Văzând că, data aceasta, cursa n-a oprit prada, Bogdan se făcu nevăzut cu aceeaşi repeziciune cu care se ivise odată cu zorile. Umbrele serii îl înghiţiră, şi Costea, setos de lupte noi, se înfunda şi el în întuneric, pe drumul ce ducea către Bârlad. Polonii rămaseră singuri, împuţinaţi, obosiţi, având în faţa lor pădurile negre, din care se înălţau gemete de mustrare în noaptea răcoroasă de septembrie. Ei plecară a doua zi, fără biruinţă, fără pradă, fără pace.

Încă de la începutul anului se întâlneşte lângă Bogdan fiul său Ştefan, numit astfel după unchiul lui, Alexandru cel Bun, mai degrabă decât după Ştefan-vodă cel tânăr, care orbise pe fratele său. Peste şase ani acest fiu de voievod era în stare sa înceapă război fără epitrop, să biruiască şi să întemeieze ţara. Deci în 1450 el îşi învăţa meşteşugul de

viteaz; el îşi destindea aripile la vederea largului avânt de biruinţă al tatălui său. Bogdan nu va fi lăsat pe singurul său fiu între zidurile de cetate care adăposteau pe femei, pe prunci şi pe bolnavi, căci pentru lupte nu erau bătrâni pe acea vreme. Îl va fi luat cu dânsul, ca să-l aibă sub ochi, ca să-i deprindă braţul şi să-i oţelească sufletul. Poate şi la Tămăşani încă, el văzuse fugind înaintea steagului său steagurile duşmane; la Crasna el va fi călărit pe deal, în lumina roşie a zorilor, spre văile albe de neguri, şi pieptul lui va fi sorbit cu sete înviorătorul văzduh al dimineţii reci, străbătută de un vânt prevestitor al morţii. Şi inima lui va fi bătut mai repede de bucuria chiotelor de triumf ce-i răsunau împrejur, acoperind plângerile învinşilor căzuţi pe pajişte, roşie de frunzele moarte şi de sângele viu.[25]

În curând el văzu cum ţara întreagă se supunea părintelui său. Alexandru era poate în Hotin, poate peste Nistru, sărmană jucărie a împrejurărilor grozave. Încă înainte de a se măsura cu polonii, la 2 iulie, din Suceava, Bogdan întărise legăturile sale cu Iancu-vodă, făgăduindu-i şi aceea că nu va urmări dobândirea înapoi a Chiliei, cum încercase fratele său Petru. Guvernatorul prăda în Serbia, mai sigur decât oricând de norocul lui şi de puterile regatului. În Rusia, lăsată fără pază, pe când cavalerii de acolo rătăceau prin Moldova după duşmanul nevăzut, se lăsase stolul de lăcuste nesăţioase al tatarilor, cărora Bogdan li va fi dat poate de ştire că pe malul stâng al Nistrului stăpânii nu sunt acasă. Bogdan trimise cete din oamenii săi ca să vadă dacă nu se poate prinde Marinka şi puişorul de domn de sub aripile ei.

Aceasta ceru iarăşi ajutorul nepotului ei, regele. Deocamdată i se dădură daruri şi făgăduiala că ea va fi bine păzită de căpitanul de Lemberg. Apoi, din adunarea nobililor

Poloniei, regele însuşi, ai cărui soli fusese rău primiţi de Bogdan, se îndreptă spre Rusia. Dar trei castelani singuri plecară spre hotare. Bogdan îi întâmpină la Cameniţa cu cereri de pace, şi polonii erau gata să scadă birul la 50.000 de galbeni. Învoiala se dezbătea încă în această cetate, când se înfăţişă în tabăra polonilor un om, necunoscut până atunci tuturora, care arăta un drum nou, mai bun decât orice pace pentru acei ce erau jigniţi de stăpânirea lui Bogdan.

Fugarul se chema Aron, un călugăr poate; el se dădea drept cel din urmă din fiii lui Alexandru cel Bun, dintre care el va fi scos pe Bogdan ca neadevărat. El cerea o ceată de ostaşi, ca să înlăture prin omor pe domnul din Suceava. Fireşte, nu pentru dânsul, care s-ar fi mulţumit cu o răsplată în bani sau în dregătorii, cu venituri în vreun colţ de ţară, ci pentru Alexandru, voievodul legiuit al Moldovei.

Reusenii sunt un sat lângă Suceava, unde astăzi se află o biserică de piatră, ridicată de Ştefan cel Mare, pentru pomenirea tatălui său, ucis prin trădare. Acolo-şi avea moşia o rudă a lui Bogdan, care va fi serbat o nuntă, un botez, şi chemase pe domn ca să-i cinstească petrecerea prin venirea lui. Petrecerea ţinu până noaptea târziu, în zingănit de pahare şi în chiote de bucurie pe când străjile păzeau în noaptea de octombrie (era o vineri spre sâmbătă, 15–16 octombrie 1451). Deodată, casa fu încunjurată de un stol de o sută de călăreţi, şi Aron pătrunse în cămara unde stătea Bogdan. El puse mâna pe fratele său şi, scoţându-l din casă, făcu să i se despartă capul de trunchi, înroşind cu sângele unei îndoite fărădelegi, faţă de o rudă şi faţă de un domn, sfârşitul ospăţului de bucurie. Zorile de ziuă răsăriră asupra priveliştii ticălosului omor.

III

DOMNIA LUI PETRU-VODĂ ARON, UCIGAŞUL LUI BOGDAN-VODĂ

Va fi fost Ştefan în jurul mesei din Reuseni? Va fi străbătut cu sabia printre rândurile ucigaşilor? Va fi văzut atunci întâiaşi dată chipul omului ce era să-şi răsplătească apoi păcatul prin mâinile fiului, scăpat de la moarte, al lui Bogdan-vodă? Ori va fi fost lăsat în cetatea Sucevei, de unde credincioşii adevăraţi vor fi găsit mijlocul să-l strecoare până la graniţa munteană, unde-l aştepta o bună primire de la Vladislav Dan, prietenul lui Iancu-vodă? Acestea nu se mai pot şti astăzi.

Deci el se întoarse în pribegia de unde venise, şi scurtul său popas în Moldova îl ajută numai să cunoască împrejurările şi oamenii, de care era să se slujească pe urmă cu o atât de desăvârşită măiestrie. Între cei dintâi boieri ai săi ca domn al Moldovei se întâlnesc patru fruntaşi, care iscăliseră jurământul lui Bogdan-vodă către guvernator, în februar 1450, la Roman: Duma, fiul lui Brae, adecă Brăescu, Oană al lui Julea, Costea Orăş şi Costea al lui Dan.

Deocamdată boierii aceştia aveau să aleagă între Aron, care-şi luă numele domnesc de Petru-voievod, şi între Alexandru. Ucigaşul lui Bogdan nu înţelegea deloc să fi ajutat numai copilului domn; el voia pentru sine puterea spre care întindea braţe pline de sânge. Ocrotitorul polonilor trebui să fugă înaintea lui Petru, precum fugise înaintea lui Bogdan. Mica oştire de la Cameniţa nu-i folosi mult, şi

vântul iernei o risipi pe acasă, dar cuminţia epitropului Costea pârcălabul păstră lui Alexandru măcar două puternice cetăţi, una în Moldova de Sus, cealaltă la vărsarea Nistrului: Neamţul şi Cetatea Albă, pe care Petru nu era în stare să le supuie. Anul 1451 se încheie lăsând Moldovei, din nou dezbinate, iarăşi doi domni, un fiu şi un nepot al lui Alexandru cel Bun, un copil din flori şi un moştenitor legiuit.

Dar Petru-şi pierdu răpede sprijinitorii, şi câtva timp, doi ani întregi adică, nu se mai auzi de voievodul sângeros încununat prin omor la Reuseni. Fruntaşii ţării încunjurau la 27 octombrie 1452 pe Alexandru în Suceava[26], care întărea moşiile lui Costea, fiul lui Vrană. Polonii îl cam lăsase în părăsire, şi ei se îngrijeau aşa de puţin de hotarul apusean al ţării lor, încât în vara acestui an Podolia avu să îndure din partea tatarilor o straşnică pradă, care rămase nerăzbunată.[27] Ba încă domnul Moldovei fu poftit în toamnă să vie la oastea castelanului şi palatinului de Cracovia, trimeşi în Rusia împotriva tatarilor[28]: deci greutăţi în loc de ajutor.

Alexandru se gândi atunci la Iancu-vodă, care nu mai avea acum îndatoriri faţă de alt domn moldovenesc. Din Vaslui, la 12 august 1452, el întărea, pentru a măguli pe guvernator, vechile drepturi de negoţ ce aveau braşovenii în ţara lui.[29] La 17 februar ale anului următor, din Suceava, Alexandru se închina lui Iancu-vodă, făcând o învoială în toate asemănătoare cu aceea încheiată odinioară de Bogdan.[30] De Paşti, în 1453, un nou ropot de tătărime arse malul leşesc al Nistrului.[31]

Cu o lună înainte, însă, în mai, Constantinopolul ajungea în mîna turcilor, crucea bisericilor împărăteşti cădea în noroiul plămădit cu sânge la picioarele păgânului învingător; sultanul Mohamed al II-lea, om cu gânduri mari, cu

mintea luminată, cu voinţa de fier, aşezându-se în curţile bogate ale urmaşilor lui Constantin cel Mare, trâmbiţa spre cele patru părţi ale lumii creştine ameninţările sale. Vechi scaune crăieşti se cutremurau de această mare lovitură de sabie. Marea ducea însă pe turci până sub zidurile Cetăţii Albe, până la gurile Dunării; bietul Alexandru, care dădu polonilor vestea grozavă a luării Ţarigradului, îngheţă de spaimă pe jilţul său. Iancu-vodă nu mai era guvernator al Ungariei, căci regele cel tânăr Ladislav fusese adus în ţară, şi grija cea mare era pentru unguri întărirea scaunului regal. În sfârşit, Alexandrel împlinea în acest an 1453 cei cincisprezece ani care dădeau voie unui domn moldovenesc să domnească fără epitrop. Acum el era dator să se închine la rândul său vărului, craiul de peste Nistru. Astfel, la 23 septembrie 1453, el făcea jurământul de credinţă, în forma obişnuită, lui Predbor Koniecpolski şi Ioan Kmytha, care veniseră anume pentru aceasta în cetatea Siretului.[32] Făgăduia să vie în Polonia chiar, pentru a se înfăţişa regelui la Cameniţa, la Sniatyn sau la Colomeia.

Şi acestea rămaseră cuvinte goale. Regele se însură cu deosebită pompă şi lăsă grijile pe a doua zi, şi apoi din zi în zi mai departe. Când el ieşi iarăşi în adunări şi în fruntea oştilor, primejdii depărtate îl chemau în Prusia. Hotarul Nistrului şi ruda de peste acest hotar erau uitate cu desăvârşire.

Atunci Aron, care-şi zicea Petru-voievod[33], ridică fruntea sa îndrăzneaţă. Se pare că omorâtorul fratelui său ştia să umble neted cu oamenii de care avea nevoie, pe când Alexandru, a cărui mamă trăia încă, sfătuindu-l în zadar, se vădi un desfrânat şi un beţiv, care făcu să-i fugă de la curte, setoşi de a-şi răzbuna necinstea, mulţi boieri mari şi mici. Astfel vedem deodată pe unchiul Petru petrecând în ziua de 25 august 1454 în inima Moldovei, de la viile Cotnarilor

până la satul Băiceni, care era al lui Ioan Băiceanu, însemnat sfetnic domnesc. Lângă dânsul stăteau oameni care, în 1451, 1452, 1453 sprijinise pe legiuitorul moştenitor, pe copilul fără păcate, pe Veniaminul polonilor: Oană Pântece, Băiceanu, Duma Braevici, Costea Orăş, Hodco al Creţului, Micul păharnicul, şi unii dregători noi: Lazea Piticul, Ioan vistierul, Toma Cândea, Ignat Popescul, Ioan Bourean, Fedor posadnicul, Dragoş păharnicul, Petru Iezereanul comisul. Era socotit destul de tare, pentru ca, din unghiul de către Ardeal, lângă Baia, călugării de la Moldaviţa să vie să-i ceară scutiri care se întindeau asupra Moldovei întregi.[34]

Alexandru rămase strâns în Ţara de Jos. Nici de la unul, nici de la altul nu mai avem ştiri din acest an. Cetele lor de boieri şi ţărani se încăierau în întâlniri a căror amintire s-a pierdut. Iarna-i împăcă însă prin liniştea ei albă. În primăvară, şi Petru şi Alexandru, care rătăcise un timp pe la hotare, cerând, din Bănila în Bucovina, ajutor polonilor[35], scoaseră oşti şi ele se întâlniră în ziua de 25 mart, sărbătoarea Bunei-vestiri, la Movile, poate prin părţile Vasluiului. Nepotul fugi înaintea unchiului, şi în Cetatea Albă, unde se ascunse, în vederea Mării, boierii strecurară otravă în băutura lui. Bunavestire îi adusese înfrângerea, Paştele-i dădură moartea.

În august găsim pe Petru-vodă stând în linişte la Suceava. În fiinţa lui netrebnică se cuprindea încă sângele lui Alexandru cel Bun, căci de Ştefan uitase cei mai mulţi, şi de aceea întreaga boierime a Moldovei se adună în jurul acelui în care singur mai trăia neamul vechilor domni, întemeietorilor. El îi primi pe toţi cu dragoste, ştiu să-i ierte, să-i împace, să-i dăruiască; aproape ca pe un tovarăş de domnie, el luă pe lângă sine pe mitropolitul Teoctist, care datora cârja sa lui Alexandrel.[36] Abia încap numele în mărturiile bogate care întăresc hrisoavele lui.[37]

Polonii se gândiseră întâi să ridice împotriva lui, care otrăvise pentru dânsul, după ce tăiase pentru alţii, pe „un litvan“, care trebuie să fie Berindei, acela cu care a avut de lucru pe urmă Ştefan cel Mare.[38]

Dar ei erau prea mult înlănţuiţi de greutăţile cu Prusia, şi, duşmăniţi de prinţi litvani încă nesupuşi, ei erau aşa de puţin siguri de Podolia, în graniţă cu Moldova, încât în 1456 regele se văzu silit a mai cere un jurământ de credinţă de la dregătorii acelui ţinut.[39] Petru nu putea să fie scos numai de străini; pentru a înteţi pe cei din ţară, ar fi trebuit un coborâtor al lui Alexandru cel Bun, şi unul ca acela nu se afla în ţările craiului. Era deci mai bine ca Petru, care trebuia să rămână, să fie prieten.

Încă de la 6 octombrie 1455, deci, învingătorul venind la Hotin, unde se înţelese cu dregătorii regelui, făgădui supunere şi asigurând Marinkăi, care nu mai avea acum nici soţ, nici copii, afară de o fată, Anastasia, numită aşa după străbună-sa, veniturile cetăţilor adeseori înstrăinate: Siretul, Volovăţul, Hotinul.[40] În ianuarie 1456 Petru întărea drepturile negustorilor din Lemberg.[41] În ziua de Sân-Petru el întregea făgăduielile sale faţă de Cazimir: va sfărâma orice legături va fi având cu alţii, va asculta numai de acest rege, îi va da ajutor de călăreţi împotriva prusienilor, cu care urma lupta în depărtare, împotriva tatarilor, cari, sub o căpetenie sau alta, veneau din timp în timp să-şi culeagă hrana pe câmpiile roditoare ale Podoliei. Va da Marinkăi Siretul şi Volovăţul, şi se va judeca pentru Ţeţina şi Hotin. Va înzestra pe domniţa Anastasia. Va veni însuşi în Polonia înaintea regelui, dacă nu-l vor opri tatarii sau alţi duşmani.[42]

Petru se închinase spre răsărit; peste puţin el plecă genunchii cu faţa spre miazăzi. După ce, în 1454, corăbiile turceşti brăzdaseră Marea Neagră, în 1456, măreţul sultan

Mohamed, pe care, ca pe întregul său neam, îl ardea o nestinsă sete de aur, străbătea, prădând Serbia. El porunci domnului de la Dunărea de Jos, care nu plătise până atunci ca muntenii, să răspundă, în fiece an, vistieriei sale împărăteşti 2.000 de galbeni veneţieni, de ducaţi, căci altfel va fi rău de dânsul. Petru chemă pe toţi boierii la curte în Vaslui, luă sfatul tuturora şi îi puse pe toţi să iscălească o hârtie de încuviinţare, în care se furişase şi încredinţarea că şi altădată ţara dăduse bir turcilor, aşa încât umilinţa de acum nu era nouă. Mihu logofătul merse să caute pe sultan în Serbia, şi la 5 octombrie acesta punea, într-o ameninţătoare ţidulă, un soroc de trei luni pentru schimbarea făgăduielii lui în galbeni buni. Aceasta se făcu la Brusa, capitala din Asia a pământurilor turceşti, şi, în schimb, se asigură Moldovei liniştea, iar neguţătorilor din Cetatea Albă negoţ slobod cu Adrianopol, Constantinopol şi Brusa însăşi.[43]

IV

LUPTA DINTRE ŞTEFAN ŞI PETRU ARON

Această îndoită siguranţă ruşinoasă nu ţinu însă multă vreme, şi Aron călugărul nu ajunse în scaunul Moldovei vârsta de argint a lui Alexandru cel Bun. Înainte de a pleca să despresure Belgradul sârbesc, bătut cu furie de toate puterile lui Mohamed al II-lea, Iancu-vodă se îngrijise să aibă în urma lui, pentru orice împrejurări, un prieten sigur, un ,,fiu“ şi „frate“. Vladislav Dan i se va fi părut prea slab, prea şovăitor, prea greu de adus la războiul cu păgânii, prea gata de ceartă când i se atingeau drepturile în Făgăraş şi Almaş, stăpânirile ardelene legate de domnia munteană, şi, astfel, în locul lui, el statornici pe unul din fiii ce stătuse la turci în 1447, ai lui Vlad Dracul, pe care tot el, Iancu, îl ucisese pentru necredinţă. Şi tânărul pui al Dracului se chema Vlad, şi avea şi el vitejia îndrăcită, şireată a tatălui său. Iancu îl va fi cules cândva, în călătoriile sale războinice din Balcani: i se dădură câţiva ostaşi; pribegi cu dor de ţară şi de moşiile, de veniturile ţării se alcătuiră în ceată împrejurul lui. În april el trecu munţii pe neaşteptate, prinse pe Vlad, făcu pe fratele acestuia, Dan, să fugă, şi strânse domnia în ghearele sale sângerate, de uliu fără de milă. [44]

Iancu-vodă scăpă Belgradul din mâna turcilor, dar muri, de oboseala vârstei şi a luptelor, la 11 august. Dracul se închină atunci tânărului rege (septembrie), şi făcu asigurări

de prietenie văduvei eroului mort, fiului ei Ladislas – şi el un Vlad vra să zică, român după tată, dacă după mamă era ungur –, care părea că va lua moştenirea de putere a părintelui său, şi lui Mihai Szilágyi, unchiul lui Ladislas, căruia îi rămăsese în samă graniţa Dunării. Cu toate că Ladislas ar fi vrut să-l schimbe cu Dan Fugarul, cu toate că saşii din Ardeal ţineau la dânşii pe un popă răspopit ce se dădea drept fratele lui Vlad, al cărui nume îl purta şi el, domnul muntean nu se înstrăina de unguri, în care vedea pe apărătorii săi, fireşte împotriva turcilor.

Dar firele vieţii de stat se încurcau tot mai mult în ţara ungurească. Ladislas Hunyady făcu să se taie în bucăţi comitele de Cilly, care fusese şi duşmanul tatălui său. Despotul sârbesc, un bătrân de 90 de ani, fu rănit la mână, se răscumpără numai cu greu şi muri îndată. În sfârşit, la jumătatea lunii lui mart 1457, cel mai mare dintre feciorii Iancului-vodă fu prins din porunca regelui şi pierdu capul, de securea călăului, ca trădător faţă de domnul şi stăpânul său. Nimeni n-ar mai fi putut spune acolo ce mai era să urmeze.

Până a nu se auzi despre acest lucru, care l-ar fi oprit poate Vlad Dracul, care se privea ca un om al huniazilor încă, luă o hotărâre care era să aibă cele mai mari urmări în viaţa tuturor românilor. Petru Aron era de la închinarea sa în 1456 omul turcilor, şi Vlad avea în sufletul său o nepotolită ură împotriva păgânilor, în cetăţile cărora stătuse, cu coasa morţii deasupra capului, atunci când, în tinereţe, el fusese zălog la sultanul pentru credinţa părintelui său. Aşa un vecin nu-i mai trebuia. El aruncă deci asupra lui, îndată ce primăvara deschise drumurile, pe Ştefan-vodă cel nou şi tânăr.

Petru-vodă nu se grăbi să iasă înaintea unui duşman pe care avea dreptul să-l dispreţuiască. Totuşi, el chemă la dânsul în Suceava pe Muzilo de Buczacz, castelanul de Sniatyn, Colomeia şi Carapciul, cel mai mare dregător al Pocuţiei, şi se înţelese cu dânsul pentru orice împrejurări. Un moldovean cu numele de Leul prădase în Pocuţia; Petru îl dădu lui Muzilo, căpătând asigurarea că regele nu va mai ridica plângeri în această privinţă. Pentru împlinirea pagubelor, el statornicea o zi de cercetare, dacă până atunci nu va fi turburat de duşmanii ce-i avea acum: „muntenii", ungurii şi „togtocomanovicii" (vreo ceată de tătari) şi „dacă până atunci şi până în acea zi va căpăta pacea şi liniştea care sunt de nevoie pentru a se face dreptate". Hoţii vor fi spânzuraţi, şi, pentru siguranţa hotarului, Moldova îşi va pune pârcălabi sau staroşti la Hotin şi la Cernăuţi, pe Prut. Petru se îngrijea să capete ajutor de la Muzilo împotriva oricărui duşman şi să fie adăpostit, când soarta rea l-ar goni din ţară, în castelele vecinului, ale căror venituri le-ar strânge el atunci.[45]

Apoi oştirea domnească porni asupra lui Ştefan, pribeagul cel îndrăzneţ.

Acesta venea din părţile Putnei, de pe drumul cel mare care lega Buzăul muntean cu Bacăul moldovenesc, şi pe care treceau necontenit, în marginea Siretului, carele negustorilor armeni şi nemţi din Galiţia, mare drum de negoţ şi drum bun de oaste. Merse tot din a stânga Siretului până-n ţinutul Roman, mai sus de cetatea unde năvălitorul de acum stătuse, cam pe aceeaşi vreme a anului, cu şapte ani în urmă, lângă tatăl său. În dreptul satului Doljeşti, Siretul face o încovoietură, un *corn,* şi pe acolo, unde se întâlneau cele trei ţinuturi ale Romanului, Sucevei şi Hârlăului, se

trecea, în Hreasca, pe malul stâng al apei printr-un vad. Ai lui Petru Aron, venind din Suceava, ţinură aici vadul ca să oprească o trecere a duşmanului în părţile răsăritene ale Moldovei, dar Ştefan îi împrăştie şi-şi urmă drumul pe acelaşi ţărm, mai aproape de pasurile Carpaţilor, care i-ar fi asigurat viaţa dacă ar fi fost învins (12 aprilie). El luă valea râului Moldova în sus, şi la Orbic, în ţinutul Neamţului, oamenii domneşti încercară iarăşi să-i taie drumul. Nici aceştia n-avură noroc. Ajungând în sfârşit sus, în Bucovina de astăzi, învingătorul coti la dreapta prin păduri, în părţi unde acum, mulţumită biruinţei lui Ştefan, sunt semănate pretutindeni turnurile mănăstirilor. Petru-vodă fugi înaintea fiului omului trădat şi omorât de dânsul, ca înaintea vedeniei răsplătitoare a păcatului său. Clipa de ruşine, durere şi primejdie la care se gândea abia cu două săptămâni în urmă, când încheia legătura cu Muzilo, sosise răpede. Polonii primeau un oaspete costisitor în ţările lor, deprinse a adăposti domneşti pribegi.

Boierii care-l slujise până acum se desfăcură deodată de dânsul. Mitropolitul Teoctist lăsă în plata lui Dumnezeu pe prietenul fără noroc, şi, luând cu el mirul sfânt ce se turna pe creştetul domnilor, după cum odinioară proorocul Samuil făcuse prin ungere cu mir din Saul un rege al Iudeii, el ieşi până la Siret înaintea lui Ştefan. Aici, în locul zis Direptate, pentru că aici se ţineau toate judecăţile cele mari de către voievozii ieşiţi la câmp, sub cort, pentru ca să audă plângerile oricăruia dintre supuşii lor, el săvârşi între suliţi, nu fără oarecare sfială, slujba ungerii voievodului.[46]

Ştefan era domn acum, în puterea sângelui său, care era al lui Alexandru cel Bun, în puterea biruinţei ce câştigase

de două ori asupra unui ucigaş şi hoţ de domnie, în puterea binecuvântării rostite de cel dintâi preot al ţării. El se coborî desigur îndată de cealaltă parte a Siretului, cercetând, împăcând şi judecând pretutindeni, câştigând lesne pe fugarii îngroziţi, ce veneau să i se închine tremurând.

Venise ca domn paşnic, în înţelesul lui Alexandru cel Bun, aşezând pacea pe roadele războiului şi gata să le apere cu armele.

DOMNIA LUI ŞTEFAN CEL MARE PÂNĂ LA LUPTELE CU TURCII /1457–75/

I

CELE DINTÂI LEGĂTURI CU POLONII. ÎMPĂCAREA BOIERILOR

Un povestitor mai târziu, care a strâns într-o întinsă lucrare, scrisă în româneşte, pe lângă ştirile cuprinse în vechea cronică slavonească şi amintiri, vechi de abia un veac şi jumătate, care pe vremea lui erau păstrate încă în toată puterea lor de popor, spune că Ştefan, luând domnia, „nu cercă să aşeze ţara, ce de războaie se găti. Că au împărţit oastei sale steaguri şi au pus hotnogi şi căpitani; care toate cu noroc i-au venit.“[47]

Cu adevărat aşa trebuia să se înfăţişeze urmaşilor, celor mai apropiaţi chiar, omul care câştigase 34 de biruinţi şi dăduse de 36 de ori piept cu duşmani de toate limbile, cum mărturisea el singur în cei din urmă ani ai bătrâneţii sale glorioase[48]: un leu tânăr, flămând de mărire, care-şi roteşte ochii lacomi, gata să se răpeadă asupra prăzii.

Dar Ştefan cel Mare n-a fost un scornitor de războaie. Niciodată el n-a căutat un duşman, niciodată n-a avut o toană sângeroasă, cheful unei mari vânători de oameni. Firea unui Vlad Dracul, unui Vlad Ţepeş, al doilea Dracul, cel din urmă cu deosebire bucuros de a vedea suferinţi, de a-şi scălda sufletul sălbatic în strigătele de durere ale răniţilor, era străină de dânsul. În alte vremi, el ar fi fost un bun păstor de oameni, un împărat cu iubire şi credinţă, ţesând firele de aur ale unor zile paşnice, în mijlocul mulţumirilor ce s-ar fi înălţat de pretutindeni spre bunătatea lui. Dar, bătută de valurile tuturor furtunilor, ţara avea

nevoie de un paznic neadormit. Şi el fu acela, omul viteaz, dar nu crunt, pe care-l cereau vremile.

Deocamdată, el avea altă grijă destul de mare ca să-i stăpânească toate faptele. Trebuia să împace cu domnia lui nouă pe toţi acei care sprijinise pe fugarul Petru Aron şi se înfruptase din daniile lui lesnicioase şi îmbelşugate. El izbuti, cu toate că era numai nepotul lui Alexandru cel Bun, al cărui fiu trăia încă în Cameniţa şi se putea lăuda cu găzduirea de astăzi, poate apoi cu sprijinul de mâine al polonilor.

În 1458, al doilea an de stăpânire, de Paşti, Ştefan avea lângă dânsul, în curtea din Suceava, care era să se trezească la o nouă viaţă, plină de suflet şi de mişcare, pe bătrânul Manuil, care nu mai stăpânea Hotiniul, căci, mulţumită lui Petru Aron, oamenii craiului stăteau în puternica cetate de la Nistru, pe unchiul Vlaicu, căruia i se dădu mai târziu o pârcălăbie, pe vornicul Goian, pe Toma Cânde, pe Mic Craiul, pe Hodco Ştibor, pe Iliaş Modruz, pe Lazea Piticul, pe Petru al lui Ponea (Ponici), pe nepotul lui Şandru, pe Albul spătarul, pe Hodco al Creţului, pe Steţco, pe Isaia, pârcălabul de Neamţ, pe Petrică al lui Iachim, pe Slăvinca, pe Cosmiţa, ce fusese vistier, pe Sacâz spătarul, pe Toader păharnicul, pe Zbiarea stolnicul, pe Bourean comisul, pe Buhte, Fetion, Iuga vistierul, Crasnici postelnicul şi pe logofătul Dobrul.[49] Şi peste câteva luni, în ziua de 24 ianuar 1458, când Petru Aron arăta că a primit nişte bani de la starostele Podoliei, Mihai Buczacki, el putea să pomenească numai *cinci* tovarăşi ai nenorocirii lui: pe Duma al lui Brae, pe Standul, Costea al lui Dan, Ion pârcălabul şi Vasco al lui Leul, celui ce făcuse prada de prin 1457.[50]

O altă grijă era să împace pe poloni, făcând astfel ca Petru să-şi caute alt loc de pândă, de unde putea fi prins

mai uşor, ca să se sfârşească odată cu dânsul. Ce e drept, regele n-ar fi poruncit ca domnul să fie ajutat a-şi câştiga iarăşi moştenirea. Petru nu era, ca Alexandrel, un văr regal, ci un străin desăvârşit. El adusese moartea ocrotitului polonilor, şi numai după lungi stăruinţe i se dăduse iertarea. Nici o legătură nu îndatora pe rege să dea fugarului mai mult decât un colţ pentru odihna lui şi ceva venituri din care să se poată hrăni. Însă, oricum, învinsul din Cameniţa stătea domniei celei nouă ca un spin în ochi, el putea fi întrebuinţat cine ştie de cine şi în ce împrejurări. Până la pieirea lui, Ştefan nu aduna în el toate drepturile de stăpânire ale vechei dinastii, nu era singurul moştenitor al Ţării Moldovei.

Împăcarea cu vecinii de la Răsărit se zăbovi doi ani în capăt, până în primăvara anului 1459. Ştefan o grăbise pe o cale care se dovedise totdeauna sigură, aruncând prin vadurile Nistrului în Polonia călăreţii săi prădalnici, tăind legăturile între cetatea Hotinului, care avea nevoie de hrană, de fân, de lemne, şi oraşul de dedesubt, oprind răspunderea vămii, ce se obişnuia să se ridice aici, gonind pescarii ce veneau din Hotin la Nistru. Măsuri împotriva lui nu se puteau lua: şi în 1457, şi în 1458 urmează războiul craiului împotriva cavalerilor teutoni, departe în Prusia; Cazimir se mai gândea apoi să se amestece, pentru a mai căpăta o coroană, în Ungaria, unde regele Ladislas murise, şi o parte dintre magnaţi ridicaseră pe Mateiaş, fiul cel mai mic al lui Iancu-vodă, care Mateiaş era pe atunci un băieţaş de vreo 15 ani şi se găsea în mâni străine. Astfel se ajunse la pace. Veniră ca să o încheie, la Nistru, unde Ştefan se oprise cu o mică oştire, cuprinzând pe toţi boierii săi de căpetenie, la Overchelăuţi (Owerkielowicze), căpitanii ţinuturilor de margine, cel din Rusia şi cel din Podolia. Se făcu numai o

înţelegere vremelnică, până ce craiul va putea să vie el însuşi în Rusia, ca să facă socoteala pagubelor, să încheie pacea veşnică şi adevărată şi – polonii nu ziceau o vorbă ca aceasta, dar aveau desigur în minte înţelesul – să primească jurământul noului stăpânitor al Moldovei, de atâtea ori închinată până atunci. Deocamdată, graniţa nu va fi încălcată duşmăneşte, năvălirile făcute din partea regatului se vor aduce liniştit la cunoştinţa dregătorilor, Hotinul va fi lăsat în pace cu toate drepturile şi legăturile lui. Dacă Petru-vodă nu va trece Nistrul ca să intre în cetate, dacă va sta la Smotrycz, mai în sus, unde rămânea să se strămute din Cameniţa prea apropiată, atunci şi boierii lui îşi vor căpăta veniturile ce au în Moldova. Drumurile vor fi sigure pentru negustori, care, de altminterea, le întrebuinţase şi până atunci, fără să-i supere nimeni.[51] Ştefan nu va sluji altui domn decât craiului, pe care la întâmplare îl va ajuta împotriva păgânilor", prin care se puteau înţelege până atunci numai tatarii, care ajutau întâmplător pe regele creştin împotriva cavalerilor creştini din Prusia, dar nu-şi puteau lăsa aşa de răpede vechiul obicei al prăzii, ce era şi hrana lor cea mai sigură.[52]

Craiul nu veni în Rusia nici în acest an, nici în anii ce urmară, vânând pe alte poteci un noroc care nu voia să-i iasă în cale. El n-avea deci nici un folos după această învoială. Ştefan folosi aceea că, pe rând, puţinii credincioşi ce mai rămăseseră pe lângă Petru-vodă se desfăcură de dânsul. Duma al lui Brae se afla în sfatul domnesc încă din 1459.[53] În 1460 Ştefan cucerise şi pe Costea, feciorul lui Dan[54], şi tot în acest an Stanciul vine îndată după Duma, fruntaşul sfetnicilor: din el făcu domnul un pârcălab al Cetăţii-Albe; în 1473 Stanciul şi cu fiul său Mârza trec înaintea tuturor boierilor.[55] Cozma Şandrovici, alt stâlp al domniei lui Petru

Aron, se îndeamnă şi el de se întoarce.[56] Mitropolitul Teoctist, care miruise poate cu de-a sila în 1457, ajunse încă din 1459 mâna dreaptă a tânărului cârmuitor, pentru care uită cu totul credinţa ce o datora lui Petru Aron.

Mai mult decât atâta. Pentru a desăvârşi unirea boierilor Moldovei, el se gândi şi la prietenii lui Alexandru, vechi pribegi, care rătăceau prin Polonia sau se aşezase acolo statornic. Încă din 1460, când domnul făcu o călătorie de judecăţi şi cercetarea graniţelor dincolo de Siret, oprindu-se în primăvară la Roman, iar în toamnă la Bacău, fu chemat printr-o carte de trecere slobodă vestitul logofăt Mihul. Mihul, care avea doi fraţi, Duma şi Hodor, era un om foarte cunoscut în Polonia, un mare negustor, care mijlocea schimbul de mărfuri între oraşele galiţiene şi Moldova, unde va fi avut întinse moşii.[57] Mihu nu luă nici o dregătorie la curtea lui Ştefan-vodă, dar el se va fi întors – măcar mai târziu – în ţară pentru afacerile sale şi va fi întărit şi el întrucâtva starea domniei celei nouă.

II

LUPTELE LUI VLAD ŢEPEŞ CU TURCII. ÎNCERCAREA LUI ŞTEFAN DE A-I LUA CHILIA

Această asigurare prin strângerea într-un singur mănunchi a tuturor puterilor ţării era cu atât mai folositoare cu cât din toate părţile ape tulburi de primejdie băteau pământul Moldovei. Prietenul, ocrotitorul "părintele" muntean se pierdea din ce în ce mai mult în visuri sângeroase de măceluri mari şi neobişnuite, care-l făcură în scurt timp groaza lumii. Gustul puterii i se părea atunci mai dulce când vârful ascuţit al ţepii străbătea măruntaiele vinovaţilor sau nevinovaţilor, care se zvârcoleau, crescându-şi chinurile şi grăbindu-şi moartea, în jurul parului straşnic. În cugetul lui de bolnav nu scăpară nici o mustrare care să-i arate mărimea păcatelor ce săvârşea aproape zilnic; la spasmele feţii celor ce mureau de o înfiorătoare moarte, domnul tânăr şi frumos răspundea cu bucuria drăcească ce-i scânteia din ochii mari şi limpezi. În adevăr, părea că Dracul, de la care-şi luase numele părintelui său, întorcea spre rău însuşirile de vitejie, de agerime şi îndrăzneală care împodobeau pe Vlad, zis de acum înainte Ţepeş, ca pe puţini alţii din vremea sa. Un blestem tiran părea că apasă asupra lui, asupra ţării şi vecinilor săi.

Saşii din Ardeal, dintre care unii adăposteau pe Dan cel Tânăr, iar alţii pe Vlad Călugărul, văzură prefăcându-se în fapte ameninţările neomenosului domn. Întâi o păţiră braşovenii, al căror domnişor – adecă vânător de domnie

românească – era mai neastâmpărat şi mai în stare să-şi capete domnia luptând. În 1459, Dan se dădu de partea împăratului din Germania, Frederic, pe care unii puternici din Ungaria îl alesese crai în locul lui Matiaş Corvinul, care li se părea şi prea tânăr; de la „Chesarul-craiul", om cu nume mare, dar altfel cu inimă puţină şi puteri slabe, îşi aştepta el domnia.[58] Saşii ţineau fireşte cu stăpânitorul nemţesc, care era de un neam cu dânşii. Dimpotrivă, Vlad era tot în legătură cu partidul craiului Matiaş, care poruncise în 1458 braşovenilor să nu mai supere pe domnul muntean, care poate să se răzbune aşa de crud.[59]

El prigoni întâi, după obiceiul său, cu ţapa, pe negustorii şi spionii braşovenilor, pe când Dan se afla nu departe de cetatea acestora, în Feldioara. În anul următor, craiul Matiaş stătea ceva mai sigur în scaunul său de stăpânire; şi Dan socoti că poate vorbi în numele acestui nou cârmuitor. Ca omul lui Matiaş, el ceru sprijin de la saşi, şi, unind cu simbriaşii lor pribegii lui, mulţi la număr, el năvăli în ţară, călcându-i bucuros hotarul ca un prag de domnie sigură.

Vlad nu era dintre aceia pe cari-i răstoarnă o adiere a poftelor altuia. Duşmanul fu bătut şi prins. A fi în mâinile lui era să fie cineva în ghearele morţii, şi Dan pieri. Vlad, respectând într-însul neamul său însuşi, nu-l înfipse totuşi în ţepile aurite pe care le gătea osândiţilor de cinste. Ţepile stăteau înălţate în câmp pentru ceilalţi prinşi, chiar pentru femei; pe Dan îl aştepta, lângă groapa căscată, călăul cu toporul. Bietul tânăr îşi ascultă întâi prohodul, slujit de preoţi înspăimântaţi; apoi capul său se rostogoli în mormântul care primi în clipă şi trupul ciuntit.

Acum Vlad, scăpat de o grijă, ceru braşovenilor pe fugarii ce se putuse strecura până la dânşii. Ei se codiră, căci Dan fusese bun pentru dânşii şi li dăduse tot felul de răsplătiri.

Atunci el întoarse răul ce i se făcuse, cu o dobândă potrivită cu straşnicile lui porniri. Spre sfârşitul lui august, el intra în Ţara Bârsei, a cărei capitală e Braşovul, arse satele, călcă semănăturile în picioarele cailor, tăie, fripse, spârcui şi mai ales trase în ţeapă pe cine-i ieşea înainte, necruţând nici o vârstă, nici o slăbiciune, nici o frumuseţe, împlântându-şi, rânjind, mâinile şi în sângele neamului său, al românilor din Ardeal. El însuşi, sau o altă ceată de ostaşi, care va fi trecut prin pasul oltean al Turnului Roşu, merse spre Sibiu ca să dea o pedeapsă tot aşa de neomenoasă celor ce dăruise locuinţă şi hrană lui Vlad Călugărul. Voievodul Ardealului era dus prin alte locuri, în frământările ce zguduiau Ungaria, şi grozăviile acestea se săvârşiră în toată siguranţa. [60]

Când însă Matiaş Corvinul ajunse în adevăr domn al ţării pe care o apărase aşa de stăruitor şi cu atâta strălucire tatăl său, când din Roma papei, care era pe atunci vestitul învăţat şi scriitor Piu al II-lea, un cunoscător bun al afacerilor Răsăritului, veni ştirea că Apusul îşi sumete braţele pentru o mare luptă împotriva turcilor, care aveau de lucru în Asia, să dărâme împărăţia grecească a Trapezuntului, la Marea Neagră, şi să înfrângă puterea ameninţătoare a Caramanului, alt stăpânitor păgân, Vlad se făcu Ţepeş pentru alţi nenorociţi, şi cruzimea lui nepotolită ajuta măcar gândului mare de a scăpa, de a întregi, de a asigura creştinătatea. El se făcu un chinuitor de turci, şi capetele pe care le socoti de acum înainte, cu o răbdare potrivită cu bucuria sa năprasnică în a stinge vieţile, fură capetele supuşilor lui Mohamed al II-lea. De furtuna pe care o chema astfel asupra capului său nu-i păsa unui om ca dânsul. Căci, va fi judecat el, şi învinşii, până-i atinge sabia, au încă plăcerea de a ucide.

De aşa ceva nu se bucura însă Ştefan, domnul Moldovei, cumintele şi cumpănitul în toate faptele sale. În vrajba

ungurească, el a fost desigur pentru „Chesarul-craiul“, ca şi Dan, căci cine putea să prevadă biruinţa copilandrului Matiaş, căruia atâţia îi ziceau numai comite al Bistriţei ? Şi mai târziu, când se luptară pentru stăpânirea Ungariei un „chesar“ german şi un prinţ vecin, Ştefan a fost pentru „chesarul“, pentru depărtatul împărat creştin.

În cei dintâi doi ani de domnie, deci de la 1456 la 1458, Vlad şi-a plătit după cuviinţă birul turcesc la care de mult era supusă Ţara Românească.[61] Nici Ştefan nu va fi uitat – şi era marele sultan Mohamed al II-lea omul care să lase a se uita o îndatorire bănească luată faţă de dânsul? – că toată boierimea Moldovei împreună cu Petru Aron făgăduise împăratului păgân cele două mii de galbeni, care erau o sumă foarte mică faţă de liniştea ce se asigura printr-însa, faţă de uşurinţile de negoţ pe care le chizăşluia. Închinarea către cineva mai puternic, răscumpărarea prin bir ca să nu fii prădat de cine putea lesne să te prade nu erau privite de nimeni pe acea vreme ca o înjosire.

Şi iată acum că nebunul de Vlad aprinde de jur- împrejurul Moldovei flăcări zadarnice, în care nu se poate făuri nici un viitor. Aşa va fi gândit despre viteazul nesocotit viteazul cel cu socoteală.

Vlad nu plăti birul; în 1461 sultanul i-l ceru printr-un sol anume, grecul Katabolinos, care-şi lepădase legea pentru o slujbă. I se mai ceru să se înfăţişeze la Poartă, cum se cuvine unui birnic al împărăţiei şi cum făcuse mulţi înainte de dânsul, să-şi îndrepte hotarul ţării de către cetăţile dunărene, care se aflau de vreo treizeci de ani în mâinile turcilor, şi să mai dea pe fiecare an cincizeci de copii, care să se turcească şi să intre în vestita oaste a ienicerilor, şi cincizeci de frumoşi cai de război.[62]

De o parte şi de alta se întinseră curse, se făgădui turceşte: doar îşi petrecuse Vlad atâţia ani din tinereţe la curtea sultanului, unde stătea încă, având o menire ruşinoasă, frumosul Radu, fratele lui! Vlad petrecu până în marginea raielei – adică pământului turcesc – de la Giurgiu pe diacul împărătesc, căruia-i dăduse asigurarea că va îndeplini fără zăbavă tot ce se cerea de la dânsul; aici trimesul era aşteptat de subaşa, de căpitanul de Nicopol şi de Vidin, păzitorul graniţei de la râu, Hamza-beg, unul din ofiţerii cei mari ai ienicerilor între care era Saingibaşa, *căpetenia şoimilor.* Pe ascuns, şi românul şi turcul adusese câte o ceată de luptători siguri : cel dintâi voia să prindă, să ucidă pe oaspetele şi vecinul său; celui de-al doilea îi trebuia să puie mâna pe Vlad cel înţeles cu ungurii, cel supus craiului Matiaş, cel logodit cu o înaltă doamnă din sângele Corvinilor. Dracul sări mai iute asupra prăzii, în avântul său flămând, de tigru: Hamza căzu în capcană, şi peste trei zile el poruncea lângă Târgovişte, din ţapă, asupra unei mici oştiri străpunse de ţepe. În învălmăşeală, când turcii îngroziţi se răpeziră spre porţile Giurgiului, de unde ieşiseră, românii lui Vlad pătrunseră odată cu dânşii. Cetatea, pe care tatăl lui Ţepeş o luase cu ajutorul tunurilor burgunde în 1445,[63] se prefăcu prin dogoarea flăcărilor în ziduri înnegrite, crăpate, care nu mai puteau sluji deocamdată la nimic.

Se făcuse iarnă acum, între anii 1461 şi 1462. Dunărea era rău păzită, căci toate puterile turceşti fusese grămădite în Asia, unde ele dărâmau o împărăţie creştină. Odată ce Hamza, stăpânul hotarului întreg, stătea în ţapă la Târgovişte, sub corbii ce se roteau deasupra înălţimii sale, subaşii ceilalţi nu ştiau ce să facă. Prin mai multe vaduri deodată izbucniră pe malul stâng, călcând pe apa încremenită de ger,

cetele boierilor şi ţăranilor lui Vlad: ei aveau poruncă să nimicească tot fără a mai întreba de neam sau de lege, să dea foc satelor şi cetăţilor, să măcelărească pe bărbaţi, să aducă pe ceilalţi locuitori în turme pentru a hrăni ţepile de lângă capitală, să adune pentru răsplata lor şi faima lui capete, urechi şi nasuri, după deprinderea sălbatecă a turcilor.

Se făcu aşa: lipsa de vitejie se pedepsea la Vlad cu ţapa: lipsa de cruzime era la dânsul deopotrivă cu mişelia. Prin mâinile multora ucise deci acest singur mare ucigător de oameni. Pe rând se prefăcură într-un pustiu grozav, unde bălţi de sânge îngheţau lângă ruinele negre, Obluciţa, pe unde se trecea din Dobrogea în Moldova, satele de lângă Chilia, unde păzeau unguri de-ai Corvinilor, cu tunuri pecetluite cu stema lui Iancu-vodă[64], aşezările bulgăreşti şi româneşti de la gurile Dunării, Cartalul, Rasova, Turtucaia din faţa Olteniţei noastre, Nicopolul, unde se tăie capul subaşei, fiul vestitului paşă Firuz, acel Mehmed, fiul lui Firuz, care apărase bine la 1445 linia Dunării împotriva lui Vlad Dracul[65]; apoi Şiştovul, Samovitul, Ghighiul la gura Oltului, Turnul, cetatea turcească aşezată în faţa Nicopolei, pe pământul nostru, Rahova, unde se cuceri şi castelul, aşa încât Vlad putu să-şi aşeze acolo un căpitan, pe Neagoe. Paşii vecini fugiră, şi groaza pătrunse, se zice, până la Constantinopol. Socoteala rămăşiţelor sângeroase din desagii războinicilor, făcută cu de-amănuntul, ca socoteala banilor la vistierie – poate chiar sub ochii crâncenului voievod – dădu suma de 23.783 de morţi, şi, dând samă despre această ispravă craiului prieten, Vlad aminteşte încă, suspinând, că nu-i poate număra şi pe aceia de „oamenii ce au fost arşi în casele lor sau ale căror capete n-au fost înfăţişate dregătorilor noştri“.[66]

La 11 februarie 1462 fapta de sânge prin care domnul muntean rupsese lanţurile turceşti ale Dunării străbune era încheiată. Vlad stătea încă în Giurgiu, şi de aici el cere ajutor craiului unguresc în cuvinte puternice şi hotărâte, cum de mult nu le mai spusese un domn român. Biruinţele lui viitoare, spune Vlad, vor fi doar pentru cinstea întregei creştinătăţi, iar „dacă vom izbândi rău şi această ţărişoară a noastră va pieri, nici Măriei tale nu-ţi va ieşi un folos din aceasta şi nici un ajutor, căci ar fi spre paguba tuturor creştinilor“. Cât despre dânsul, orice ar fi, se va lupta: „căci nu vom fugi de cruzimea turcilor, ci în tot chipul voim să avem război cu dânşii“.

Nu e sigur că Vlad a spus aceleaşi cuvinte domnului moldovean, „fiul“ său din alte vremuri. Aici nu era nici bucurie de făcut cu astfel de ştiri, şi de aici nu se putea aştepta nici un ajutor. Moldovei îi trebuia încă linişte, ca să-şi adune puterile pentru silinţele ce o aşteptau în viitor, şi Ştefan nu înţelegea să împiedice închegarea ţării sale pentru deşertăciunea unui nume mare sau pentru plăcerea omorurilor. Prădăciunile munteanului erau pentru dânsul o mare pagubă, căci legăturile de negoţ ale Moldovei până la poarta despre mare a Cetăţii Albe erau acum întrerupte pe mult timp. Ici şi colo, tăciunarii lui Vlad vor fi nimerit şi pe pământurile moldoveneşti apropiate. În sfârşit, primejdia turcească, ce trebuia să se abată fără întârziere asupra „ţărişoarei“ lui Ţepeş, nu putea să nu prindă în bulboana ei şi Moldova.

Ba încă, pe încetul, răceala dintre cei doi domni români se prefăcu într-o duşmănie făţişă. Vlad era omul, ruda lui Matiaş Corvinul; ungurii acestuia făceau pază bună în Chilia, puternic întărită încă de la începutul domniei lui Ţepeş[67],

acea Chilie pe care Dan cel de al doilea o ceruse cu armele de la Alexandru cel Bun, pe care Petru, unchiul lui Ştefan, o dăruise numai de nevoie lui Iancu-vodă, pe care Bogdan, tatăl lui Ştefan, se învoise numai cu inima strânsă să nu încerce a o lua îndărăt, pe care Petru însuşi o ceruse de la poloni. Ştefan avuse, dimpotrivă, pace bună cu saşii, care ajutase pe „chesarul", ce-şi părăsea tocmai pe această vreme drepturile asupra Ungariei. Prin pacea lui de la 1459 şi făgăduielile cuprinse în ea, el putea trece drept omul celuilalt crai, al leşilor, care-i ceruse şi ajutor în războiul ce se prevedea cu boemii, în 1460. În sfârşit, orice putinţă de înţelegere cu ungurii pieri când, în 1461, anul prădăciunilor lui Vlad, Petru Aron îşi luă rămas bun de la dregătorii Podoliei şi Rusiei, căci un mai bun culcuş i se pregătise în Ardealul supus acum lui Matiaş. Ştefan răspunse îndată, cum făcuse şi cu polonii, pentru acelaşi cuvânt, printr-o năvălire în ţara secuilor, începută în ziua de 5 iulie, precum mărturiseşte însemnarea mai veche a isprăvilor sale.

Se deschisese acum primăvara, lăsând drum oştilor celor mari. Am văzut cum Vlad chemase într-ajutor pe unguri, şi la 4 mart craiul cetea solului veneţian, Petru de Tommasi, scrisoarea domnului muntean şi-l asigura că „se va coborî în Ardeal cu ajutorul lui Dumnezeu, pentru ca, la nevoie, să se poată uni cu acel voievod şi face ce se cuvine să facă un principe creştin"; solul scria acasă, îndemnând să se dea un sprijin acestui război pentru Cruce. Porunci se trimeteau în Ardeal ca Vlad să nu fie lăsat singur la o astfel de încercare.[69]

Cu două zile înainte, la 2 mart, Ştefan al Moldovei se înţelegea în Suceava cu solii craiului celuilalt, vechiul cunoscut Muzilo, care fusese în anul trecut şi la Vlad, de bună samă însă numai pentru afaceri de negoţ, şi Stanislav,

căpitanul de Haliciu.[70] El făcea înaintea lor jurământul pe cruce. Se îndatorea să nu aibă alt domn decât pe Cazimir, căruia, când i se va cere, e gata a i se închina şi de faţă; să ajute însuşi, oriunde şi împotriva oricui, pe acelaşi rege, să nu primească pe fugarii poloni sau să-i dea îndărăt dacă vor pătrunde în ţară; în sfârşit, să nu trimeată pe fiii fostului han Seid-Ahmed, pe care-i găsise prinşi în Moldova încă de pe vremea lui Petru Aron, nici litvanilor, nici muntenilor, nici hanului de acum, nici turcilor şi nici ungurilor. Mitropolitul, în numele tuturor boierilor, adăuga încă o chezăşie învoielii, făgăduind ca, după moartea chiar a lui Ştefan, să nu se primească domn decât de la Ieşi.[71]

Îndată după aceasta, domnul Moldovei şi acela al Ţării Româneşti începură lupta între dânşii, şi, de vreme ce se ştia despre această luptă la începutul lui april într-un loc aşa de depărtat cum e oraşul Caffa, în Crimeia, trebuie să ne închipuim că ciocnirile începuseră încă din mart. Pare să fi început Ştefan, care află în curând că, trei zile după Sfântul Gheorghe, data când turcii îşi încep războaiele, Mohamed al II-lea a pornit spre Dunăre cu o nesfârşită oaste.

Astfel veneau de la Adrianopol gloatele turceşti, *ienicerii* credincioşi şi răbdători, legiune sfântă a împăratului păgân, înaintând buluciţi în jurul calului pe care călărea stăpânul, frumoşi ostaşi cu haine lungi, iatagane şi pălării de pâslă albă cu surguciuri de pene ce unduiau în mers; *timargiii* călări, stăpâni de moşii cari plăteau acest dar al sultanului prin slujba ostăşească a frumoasei lor călărimi, strălucitoare de stofe bogate şi podoabe de aur; *achingiii,* cei mai îndrăzneţi dintre luptătorii tuturor neamurilor, a căror simbrie li se găsea în vârful săgeţilor; *beşliii,* cari primeau plată

încincită şi erau socotiţi în stare a secera atâţia duşmani cât cinci ostaşi de rând; *gemliii,* cari învârteau mai bine decât orice tovarăşi de steaguri şi suliţa şi sabia, fiind şi minunaţi arcaşi; *muselmii,* cari întăreau tabăra la popasuri; *saialele,* cari se luptau ca să nu plătească biruri şi erau întrebuinţaţi mai mult la deschiderea drumurilor; *salahorii,* ţărani cari duceau greul muncii celei mai puţin aducătoare de laude; *ceauşii,* cari ţineau buna rânduială lovind umerii răzvrătiţilor cu măciucile lor de fier. Se zice că numărul tuturora întrecea o sută de mii, dintre care însă adevăraţi ostaşi puteau să fie socotiţi numai spahiii (timargiii), la 40–50.000 şi cei vreo 20.000 de ieniceri.[72]

La începutul lui mai flota turcească îşi întinse pânzele în bătaia vântului de miazăzi, care o ducea spre gurile Dunării, pe când luntri se ridicau spre vărsarea râului Morava, în număr de trei sute. Ele trebuiau să treacă mulţimile pe pământul românesc şi să le aducă hrană.

Ştefan trebuia să se hotărască. O împăcare cu Vlad i-ar fi dat prilejul de a-şi dovedi vitejia în luptă cu duşmanul firesc; ea ar fi adus poate respingerea de la hotar sau o mare înfrângere a năvălitorilor, căci domnul Moldovei ştiuse a-şi face o oaste gata oricând de luptă, sub pedeapsă de moarte pentru boierul ce ar rămânea în urmă, pentru ţăranul ce n-ar avea gata arcurile, săgeţile şi săbiile[73], şi Vlad, din partea lui, strânsese sub steagul său vreo 20.000 de apărători ai pământului ţării. Dar, făcând această unire cu fostul prieten, cu ajutorul de la început, cu celălalt voievod al românilor, el ar fi trebuit să uite pagubele îndurate, să părăsească gândul, aşa de ispititor, de a smulge acum Chilia din mâna obosită a lui Vlad şi ar fi trebuit iarăşi să lase pe poloni şi să sprijine interesele răsăritene ale craiului Matiaş.

Poate că ar fi făcut şi aceasta, dacă ar fi văzut pe Matiaş alergând spre Ardeal, gata de a se încăiera cu Mohamed sultanul; dar, pe de o parte, regele n-avea banii cari îi veniră mai târziu numai, de la veneţieni; apoi, grija lui cea mare era împăcarea cu împăratul Frederic, pentru care se deschise o dietă tocmai în mai, la Buda, câştigarea lui Giskra, stăpânul mercenarilor prădalnici cari ţineau atâtea castele ale Coroanei sale, şi găsirea mijloacelor trebuitoare pentru a face faţă îndatoririlor ce se luase în aceste învoieli, prin care singur Matiaş ajungea adevărat crai unguresc. Cu toate poruncile ce se dădură în Ardeal voievodului, acesta nu putu să mişte pe saşi ca să scape de pieire pe acela ce le făcuse atâta rău.

Ştefan va fi chibzuit toate aceste lucruri. El nu era un om pornit, nu era un suflet dorit de faimă, nu era un poet al războaielor, ci un om de cârmuire care cântăreşte puterile, prevede sfârşitul încăierărilor, şi, rece între prieten şi duşman, între creştin şi păgân, se îndeamnă numai la fapte în adevăr folositoare ţării sale. El porni deci spre ţinutul Putnei, care se afla în mâna moldovenilor şi la sfârşitul domniei lui Alexandru cel Bun[74]: la 15 mai îl vedem la Bacău.[75] Pe atunci, pârcălabii ungureşti ai cetăţii Severinului scriau craiului că luntrile din Serbia intrase acum în Dunăre şi se aflau lângă Vidin şi că Vlad trimisese pe cei ce nu puteau să se apere în munte, la Poienari, şi prin alte cetăţi, în ostrovul întărit al Snagovului şi în adâncimile codrilor; el luase cu dânsul şi cei mai tineri dintre flăcăii satelor şi stătea gata cu ochii la Dunăre. Împrejurările îl înălţase: el nu mai era un schingiuitor de oameni pentru plăcerea sa nebună; duhul sfânt al bunilor strămoşi, adormiţi în lupte pentru ţară, se coborâse asupra frunţii sale îndrăzneţe; el îi scânteia din ochii straşnici.

În cele dintâi zile ale lui iunie, Mohamed întindea corturile pe malul apei largi. Îi venise luntrile din sus şi cele din jos, după ce arsese aşezările româneşti ce găsise în cale, între altele şi bogata Brăilă. Vizirul cel mare trecu întâi la Nicopol, spre Turnu, cu câteva mii de oameni, mai ales ieniceri a căror îndărătnicie putea face drum celorlalţi. Trecerea se săvârşi noaptea, pe şaptezeci de bărci, care duceau şi o sută douăzeci de tunuri, şi malul stâng fu atins în cea mai mare tăcere, ceva mai jos de locul de unde porneau îndelungul zilei săgeţile şi chiotele românilor. Vlad văzu cu bucurie a doua zi că i-au sosit în sfârşit oaspeţii, şi-i primi aşa de călduros, aşternând pământul cu dânşii, încât Mohamed se temu că i se nimicesc „mieluşeii“ cu totul. Dar tunurile nu erau cunoscute ţăranilor noştri, şi în 1445 ei se mirase mult şi chiuise tare văzând cum se descarcă de zgomotos minunata unealtă de pieire; când ghiulele de piatră prinseră a cădea, ucigătoare, asupra lor; ei se dădură în lături, şi norul de săgeţi ce străbătea Dunărea încetă. Atunci sultanul trecu, şi Vlad se făcu nevăzut, înghiţit de codrii apropiaţi.

Pe la vreo 7 iunie gloata turcească porni în sus printre movilele Teleormanului, care erau pe atunci o singură pădure mare, de la care se trage şi numele ţinutului. Sultanul voia să prefacă Ţara Românească într-o provincie a împărăţiei sale, aşa cum căutase şi izbutise uneori să facă prin deosebite unghiuri ale Peninsulei Balcanice şi ale Asiei Mici de peste mare. Alt domn nu avea de gând să puie, şi, dacă luase cu dânsul pe frumosul Radu, fratele lui Vlad, aceasta n-o făcuse pentru a-i da un steag de stăpânire, ci pentru că păcatele urâte ale marelui împărat erau legate de acest nenorocit tânăr. Mohamed căuta cu ochii în depărtări cetăţile, cuiburile de boieri, reşedinţele domneşti ale ţării, pentru a-şi

îndrepta tunurile asupra lor, pentru a le ucide sau robi apărătorii şi a aşeza în ele ostaşi de-ai lui şi subaşi, căpitani, ca în oraşele dunărene, ca ei să cârmuiască din ele şi prin ele toată întinderea paşalâcului celui nou. Pentru ca locuitorii să se împace cu această orânduire, el poruncise aspru să nu se prade nici un capăt de aţă.

Dar acest pământ nu era ca altele pe care le călcase, supuindu-le în acelaşi timp, piciorul împăratului păgân. În drum nu se ivea nimic decât sate arse, fântâni din care nimeni nu cuteza să scoată apă, lanuri secerate fără de vreme, păşuni dogorite şi, din toate părţile, înainte, în urmă, la dreapta, la stânga, uriaşa pădure de sălcii şi fagi.

Prin aceasta se strecura un însoţitor tăcut, pe care năvălitorii nu erau lăsaţi să-l uite, căci, de câte ori o ceată care plecase în căutarea hranei, în descoperirea turmelor şi cirezilor nu se mai întorcea înapoi, se ştia că ea a rămas la tovarăşul de cale din codri, şi prietenii celor pierduţi se rugau pentru dânşii la Allah, care deschide porţile raiului celor morţi pentru credinţă.

În aceste părţi joase, zilele erau de foc şi căderea nopţii toropea în corturi pe ostaşii opriţi la popasuri, care nu se mai gândeau la paza bună a taberii lor, la şanţurile largi, apărate cu pari legaţi prin şanţuri, la închiderea cămilelor ce purtau poverile între acest lanţ dintâi şi un al doilea întărit cu un gard de suliţi implântate, lângă care apoi vegheau neadormiţi până-n ziuă străjerii dintre salahori, *saiale* şi *muselmi.*[76] Toţi se lăsau în voia Domnului şi adormeau sub singura strajă a stelelor, ochii de foc ai lui Allah, care a hotărât fiecăruia numărul zilelor. De zgomotele nopţii, de freamătul pădurii ei nu se îngrijeau.

Dar iată că într-o noapte nouroasă oameni mlădioşi ca fiarele ieşiră, învăluiţi în prietenosul întuneric, de sub bolţile

frunzelor negre: cete-cete, până se făcură vreo zece mii. Erau ţărani cu opinci, cu o sabie aspră la coapsă, cu ciomege pe umeri; nici încălţămintea, nici armele lor nu făceau cel mai mic zgomot; nemărginita groază faţă de stăpân, care era în mijlocul lor, dorinţa straşnică de a-şi răzbuna pe acei ce venise pentru a le prăda şi risipi avutul, le amuţise gurile. Când ajunseră numai la marginea lagărului, unde se odihneau cămilele şi catârii uşuraţi de greutăţile ce purtau, un chiot sălbatec cutremură văzduhul fără lumină şi secerătorii începură, după poruncă, să taie un drum spre cortul sultanului. Căci gândul nebun al lui Vlad, fiul Dracului, nu era altul decât să scape de duşmani ucigându-le împăratul în mijlocul taberei întregi.

Cortul împărătesc, înconjurat de miile de corturi ale ienicerilor, avea la dreapta pe călăreţii Asiei, cu beglerbegul lor, iar la stânga pe beglerbegul şi călăreţii Europei. Cele două mai mari căpetenii ale oştirii erau aceşti beglerbegi, care se chemau atunci Mahmud şi Isac. Din locul unde se găsea, tocmai în fund departe, acolo unde era inima, viaţa taberei, Mohamed se deşteptă în strigătul de luptă al ţărănimii româneşti, pe care-l urmară urlete de spaimă, ţipete de durere, tropotul dobitoacelor înspăimântate, fuga zgomotoasă a spahiilor care sărise pe cai şi se împrăştiase pe drumurile necunoscute unde-i aştepta adeseori altă moarte. Nemărginitul furnicar vuia de un zgomot îndrăcit în noaptea greoaie, pe care o despicau numai faclele lui Vlad, care-şi căuta drumul spre cortul sultanului.

Până să nu ajungă secerătorii morţii şi răzbunării, crainici împărăteşti călări sunară din trâmbiţi în toate unghiurile cetăţii adânci care încunjura de aproape pe sultan, poruncind tuturora sub pedeapsă de moarte să nu se clintească din corturi, rămâind, orice s-ar întâmpla, pe loc ca să apere pe

„părintele“ lor, padişahul. Ienicerii făcură zidul lor de diamant în jurul lui Mohamed, şi valurile înnebunite ale călăreţilor, lovindu-se de acest zid, fură despicate cu săbiile ca nişte duşmani. Aripile beglerbegilor se închiseră apoi înaintea ienicerimii, aşteptând.

Un ceas de noapte trecea după celălalt, şi duşmani noi răsăreau înaintea luptătorilor noştri, cari se oboseau culcând lanurile vii. Se mântui în sfârşit cu spahiii; şi pe dânşii îi înghiţi noaptea în fugă. Atunci şirul strâns al ienicerilor, gata să moară până la unul, numai să-şi scape măreţul domn, răsări negru, mut în raza roşie a faclelor de răşină. În fund se înroşeau zorile, ca din prisosul sângelui ce se vărsase. Era ziua care număra prin lumina ei destăinuitoare puterile fiecăruia. Românii cotiră, ei pătrunseră în târgul cel mare din mijlocul taberei, în bazar, îl prădară, şi vântul iute al dimineţii îi fură în codrul de unde veniseră.

Cine putea să se gândească a-i urmări, când se văzu în sfârşit cu groază ce lăsaseră în urmă, când ienicerimea singură stătea sub arme în mijlocul câmpului semănat cu movile de trupuri, pe când din zare se întorceau sfioşi fugarii pe caii lor obosiţi? Ali-beg, fiul vestitului Mihaloglu, sosea tocmai dintr-o raită de pradă şi aducea cu dânsul câteva sute de ţărani, „mai mult femei şi copii“, pe cari-i strânsese pentru că avea preţ în târgurile de robi ale Răsăritului; se zvoni dintr-aceasta, ca o mângâiere, că Ali a întâlnit pe hoţii nopţii, că s-a luptat cu dânşii, i-a bătut şi a putut aduce aceşti voinici. Bieţii oameni fură ucişi în chinuri, unii tăiaţi în două cu fierăstraiele, ca trunchiurile nesimţitoare. Din gura nimănui însă nu ieşi un cuvânt de destăinuire : ştiau unde se află domnul – mărturisiseră ei în ceasul morţii – dar nu voiau să spuie. Pentru întâia oară

Mohamed al II-lea, neobositul războinic, găsise, în sfârşit, suflete care-l uimeau prin puterea lor tăcută şi fără trufie.

Turcii ştiau însă drumul spre Târgovişte. Aici măcar ei se vor fi aşteptat la o adevărată luptă, dând un folos sigur şi trainic. Cetatea stătea însă moartă şi pustie; nici guri de tun, nici apărători, nici locuitori măcar. Vlad nu era aici. Dar fapta lui se văzu îndată, când în apropiere de oraş se deschise înaintea turcilor întinsa câmpie a ţepelor. Mii de oameni – acum oase negre, în care, după ce corbii rupsese cu pliscurile de fier, paseri mărunte ciupeau din cuiburi verzi, ca de sub streaşina unei căsuţe fericite – stăteau în şiruri lungi luptători învinşi împotriva morţii; erau între ei ostaşi ai Islamului, ţărani de la Dunăre, femei, copii, şi, mai presus de toţi, Hamza, subaşa mort al Giurgiului ars, purtând încă pe ciolanele sale mucede zdrenţe de catifea roşie. Sultanul trecu înainte, turburat de gânduri rele.

Unde era Vlad? Pe un trist drum, la capătul căruia nu era nici o cinste pentru dânsul, nici un folos pentru neamul întreg!

El aflase, prin ştafete răpezi, că Ştefan moldoveanul, care părea că şi-a oprit drumul pe malul drept al Siretului, a trecut apa la vadul cel mai apropiat, a răsărit îndată peste Prut şi s-a oprit înaintea Chiliei, înaintea cetăţii celei noi, făcută de ungurii lui Iancu-vodă pe uscat, în faţa ostrovului pe care se înălţau încă ruinele negre ale vechii Chilii sau Licostomului genovezilor. Pe apa Dunării se oprise în acelaşi loc, aruncând greoaiele ghiulele de piatră, stolul corăbiilor şi luntrilor turceşti.

Vlad ştia că sultanul nu-i va putea stăpâni ţara, care nu era, nici ca locuri, nici ca oameni, dintre acelea ce se pot

stăpâni. Dar Chilia putea să fie cucerită, şi atunci ţării sale i se închidea drumul spre marea care aducea bogăţie. I se păru că Ştefan e în această clipă o mai mare primejdie pentru dânsul decât Mohamed. Lăsă deci în mâinile unui boier câteva mii de oameni ca să facă şi mai departe aripa de ameninţare pentru oastea sultanului ca să culeagă pe fugari, pe prădători, pe bolnavi şi să-i dea morţii. Iar el însuşi, luând ce avea mai bun cu sine, se răpezi spre cetatea sa de la Dunăre.

Întâmplarea cruţă amintirii noastre povestea unei mari lupte între aceşti doi puternici şi viteji ai neamului nostru, care erau chemaţi mai târziu să lucreze împreună. Dacă turcii aveau tunuri, ungurii din Chilia puteau să li răspundă cu ghiulele măcar tot aşa de bune, şi desigur mai bine ţintite. Azarii de pe luntri şi corăbii, plătiţi cu cinci aspri de argint pe zi ca să fie viteji, hrăniră peştii apelor. Atunci Ştefan va fi încercat un asalt împotriva zidurilor înalte, pe care le ridicase, pentru alţi vrăjmaşi, bunicul său Alexandru cel Bun. Dar n-avu noroc. El fu lovit la gleznă de o ghiulea, în ziua de 22 iunie, şi oastea se întoarse îndată înapoi, spre Suceava, ducând cu dânsa pe domnul rănit, care suferi mult timp de această rană şi numără păţania de la Chilia ca întâia din înfrângerile sale – numai două. Prin suferinţele sale, prin ruşinea sa, el scăpă poate Moldova de o mare nenorocire. În adevăr, dacă ar fi căzut Chilia, în ce chip ar fi putut-o păstra pentru sine, când luntrile, tunurile, azarii turcilor ar fi stat înaintea cetăţii învinse?

Vlad n-avea răgazul să urmărească şi să-şi răzbune. El se repezi înapoi spre ţara sa, crezând că poate să-i ajute încă, să încheie mai repede rătăcirea fără folos a sultanului.

În lipsa lui, căpitanii înnoiseră încercarea de a sfărâma tabăra. Dar străjile, care păzeau acum mai bine, aflară din vreme şi paşa Iusuf porni împotriva duşmanilor. El fugi însă înaintea lor. Numai Omar, fiul lui Turakhan, al cărui frate fusese prins la Giurgiu de Vlad Dracul în 1445, izbuti să aducă în vârful suliţilor capete de români. Dacă a fost o adevărată luptă, rămâne însă îndoielnic: ca şi Vlad însuşi, oamenii lui nu căutau un război frumos, ci zdrobirea prin vicleşug, uciderea cu de-amănuntul a năvălitorilor.

Fără să facă nimic, sultanul mântuise tot, căci în Ardeal nu-i dădea mâna să pătrundă în halul în care i se află oastea, ruptă de oboseli, chinuită de sete, slăbită de o hrană puţină şi rea. Caii flămânzi erau duşi de căpăstru. În dogoarea cea mai mare a verii un vânt de ciumă bătea asupra nesfârşitei mulţimi pe drumurile sămănate de leşuri putrede. Oastea porni înapoi spre Dunăre, şi aşa de răpede, încât la 11 iulie sultanul era în Adrianopol.

El lăsase în urmă, într-un noroc şi fără multă nădejde, pe frumosul său tovarăş, Radu, căruia-i dăduse caftanul de catifea ţesută cu aur, calul şi steagul roşu ale domniei nouă, pe care rămânea să şi-o cucerească. În lipsa lui Vlad, el găsi ajutoare în ţară. Într-unul din adăposturi, poate la Snagov, o ceată de turci, trimeasă de dânsul, prinse, zăloage scumpe, o sumă de rude, femei şi copii ale boierilor. Nu le făcu de altminteri nici un rău, şi vorbi tuturora, de-a dreptul sau prin ştafete, de o stăpânire bună, fără călău şi fără ţepe. Se auzi în zadar la Constantinopol, pe la jumătatea lui iulie, că şi el s-a înălţat într-o ţapă; Radu se urcase numai în scaunul lui Vlad, unde-i stătea, ce-i dreptul, tot aşa de bine. Straşnicul frate încercă în zădar să înceapă o luptă. Toţi îl trădase; saşii din Ardeal făcură pace bună cu Radu încă

în luna lui august; Ştefan din Moldova era un duşman. O singură scăpare rămânea lui Vlad: să meargă la craiul Matiaş.

Acesta se urnea foarte greu. Ca să se suie pe calul său de război, el aştepta vestea sigură că Mohamed, cu care nu ţinea deloc să se lupte, a şi trecut Dunărea îndărăt. Încă la 15 iulie, când nu se ştia de întorsul turcilor, el era tot la Buda, de unde se lăuda că vine îndată. La 10 august îl vedem la Seghedin pe Tisa, unde fusese chemate puterile de luptă ale Ungariei. Până la Turda, în Ardeal, el făcu cinci săptămâni de drum. De la Turda ajunse la Braşov, sub munte, numai la sfârşitul lui novembre.

El voia lucruri mari, acuma când ele se puteau îndeplini fără multe silinţe. Vlad era să fie iarăşi domn la munteni. Dar nu numai aici era să se petreacă o schimbare de stăpânitor. Regele auzise despre încercarea lui Ştefan-vodă de a lua Chilia, pe care tatăl său o dăruise Ţării Româneşti şi în care păzeau sub steagul unguresc unguri; el aflase despre legătura acestuia cu turcii, înainte de a pleca din Buda, deci în iulie, el îşi aduse aminte că Petru Aron zace undeva în Ardeal, şi el porunci voievodului acestei ţări, care nu voise să se mişte în folosul lui Vlad şi înţelegea încă mai puţin să sprijine pe Petru, a trimite pe acesta din urmă, fără întârziere, la curte.

Petru-vodă se afla deci în lagărul lui Matiaş. Cât despre Vlad, el era mai grăbit înainte de sosirea oştilor la Braşov, el căpătase un ajutor, în fruntea căruia stătea un om, cu care el se asemăna în multe, Giskra, căpetenia tâlharilor războinici, cu care regele se împăcase abia în această vară. Cei doi tovarăşi trecură munţii, şi la 9 novembre ei se găseau acum la Rucăr.

Vlad era, desigur, credincios Corvineştilor, împotriva cărora n-a lucrat niciodată. Dar el ştia că, dacă scaunul

muntean se poate căpăta cu puterea ungurilor, nu-l poate păstra decât acela care e recunoscut de turci. Ştia şi aceea că turcii, cari mint, primesc minciuni când au interesul s-o facă. El puse deci să se scrie o rugăciune de iertare către împăratul păgîn, căruia-i făgăduia să-l ajute – ca oarecând Vlad Dracul – în Ardeal, unde ştia toate potecile. El îşi călcă pe inimă şi scrise şi lui Ştefan-vodă, cerându-i a pune un cuvânt bun pentru dânsul.

Ştafeta care ducea aceste două răvaşe de înşelare, şi pe acela către marele vizir, căzu în mâna oamenilor lui Radu. Acesta avu astfel nemărginita bucurie de a fi găsit o armă care nimicea pe fratele duşman. Cu cea mai mare grijă, hârtiile lui Vlad fură trimise în lagărul de la Braşov, şi ajunseră la cunoştinţa craiului. Matiaş ascultase şi până atunci destule plângeri împotriva lui Vlad din partea saşilor, care avuseră atât de mult să sufere din partea iui. Războiul acesta muntean era apoi foarte greu pe o vreme când Carpaţii se înveşmântează în groase paturi de zăpadă; banii, ceruţi de plăţile faţă de împărat, faţă de Giskra, nu se prea găseau în lăzile oştirii; luptătorii erau puţini, şi abia acum putu Matiaş să pregătească Ardealul pentru întâmplări de războaie; tragere de inimă pentru un astfel de creştin şi un astfel de prieten ca Vlad n-avea nimeni. Descoperirea făcută cu ajutorul lui Radu nu putea să vină în mai bune împrejurări: se porunci îndată lui Giskra să prindă pe neruşinatul trădător al creştinătăţii; ceea ce se şi îndeplini înainte de 26 noiembre.

Îndată oştile porniră îndărăt, ducând ca prins, învinuit de straşnice greşeli – care nu-i aduseră însă tăierea capului, cum s-ar fi întâmplat desigur dacă Matiaş n-ar fi avut nici o îndoială în privinţa păcatului lui Vlad – pe acela ce trebuia să fie pus din nou în stăpânirea ţării sale. Trecând prin Mediaş, craiul era înainte de sfârşitul anului la Baia de Criş,

şi de aici apucă în grabă spre Buda, pe când Ţepes era îndreptat spre cetatea Vişegradului, ale cărei porţi se închiseră pe multă vreme asupra nenorocirii lui. Frumosul Radu, care se însura îndată cu doamna Maria, petrecea în linişte sărbătorile de iarnă, în cetatea Dâmboviţa a Bucureştilor, în care se simţea mai sigur, fiind în apropierea turcilor din Giurgiul ce se întărea din nou. El se îndatorise fără îndoială şi faţă de regele ungur, aşa că din toate părţile – şi dinspre Moldova, unde durea încă rana de la Chilia – el se putea crede asigurat pentru mulţi ani de zile.

Cu anul următor 1463, războiul plecă în alte părţi, lăsând în Ţara Românească pacea putredă a lui Radu, iar în Moldova pacea mândră, bine asigurată, a lui Ştefan.

III

CĂSĂTORIA LUI ŞTEFAN. LUAREA HOTINULUI ŞI A CHILIEI. LUPTELE CU MATIAŞ CORVINUL

Domnul moldovean, care avea din legătura sa cu o femeie anume Maruşca un fiu Alexandru, numit astfel după Alexandru cel Bun, spre mărirea liniştită a căruia se duceau toate gândurile lui, Ştefan se însura[79] în acest an, la 5 iulie 1463. Până la dânsul, domnii urmaşi ai lui Ilie, care ţinuse pe Marinka, fiică de cneaz rutean şi cumnată de rege polon, îşi luaseră neveste din ţară, fete de boieri, căci în afară nimeni nu s-ar fi încuscrit bucuros cu neînsemnătatea şi netrăinicia lor. Ştefan peţi şi el, ca şi unchiul său Ilie, la prinţii din vecinătate. Nevasta şi-o găsi tot printre fruntaşii ratenimii: ea era Evdochia, soră cu Simion, cneazul din Kiev. Simion, fiul lui Olelko, care avea un frate, Mihail, un fiu şi o fiică, era un vestit războinic, un straşnic vânător de tătari, care, la moartea sa, în 1471, lăsă regelui Cazimir, ca amintirea cea mai scumpă despre sine, „calul şi arcul".[80]

Nunta se va fi serbat în Suceava, unde Ştefan se întorsese, după ce, la începutul anului, el petrecuse câtva timp în Iaşi, care erau pe atunci numai un biet târguşor de case de lemn, în drumul negustorilor armeni şi nemţi ce veneau din Galiţia spre porturile Dunării şi Mării Negre.[81] La un astfel de prilej rar, când cununa mirelui se cobora pe un cap împodobit cu cununa ţării, vor fi fost de faţă pentru a lega

şi binecuvânta toţi fruntaşii clerului moldovean: Teoctist, mitropolitul, Tarasia, episcopul de Roman, egumenii de la Bistriţa, Neamţ, Moldaviţa, Pobrata: Teodor, Ioasaf, Anastasie şi Stahie.[82]

Dar căsătoria nu fu fericită, în 1466 (după 9 iulie) sau 1467, doamna se stingea fără să fi văzut adevărata mărire a soţului ei. Ea n-a fost mama copiilor Iliaş, Bogdan şi Petru, care nu se ivesc nici prin mărturiile hrisoavelor cât timp ţinea încă această dintâi căsătorie a tatălui lor[83], ci abia în 1472–3, toţi trei în acelaşi timp, când Ştefan avea lângă dânsul acum o a doua doamnă.[84] A Evdochiei a fost numai singura fiică a lui Ştefan, Elena, care pentru aceasta putu să se şi mărite în Moscova, luând, cum vom vedea, pe un fiu de ţar, care avea să fie ţar el însuşi, dacă acest neam ar fi avut mai mult noroc.[85]

Până la moartea înainte de vreme a Evdochiei, Ştefan avu însă două mari izbânzi, care-i întregiră hotarele fără multe silinţe, iar cea de-a doua chiar fără vărsare de sânge. El câştigă din nou Hotinul, care se înstrăinase la înfrângerea lui Petru Aron, şi izbuti să aşeze, după o întrerupere de vreo douăzeci de ani, căpitani, *pârcălabi* moldoveni în Chilia.

Încă din septembrie 1463, între boierii lui Ştefan se înseamnă şi un pârcălab de Hotin, anume Goian, care intrase în sfatul lui vodă de foarte puţină vreme. Va să zică, pe atunci, un an după ispitirea Chiliei, Hotinul nu mai avea în el oaste leşească, ci primise oameni de-ai domnului Moldovei. Cum şi ce fel – fără îndoială, însă, paşnic – s-a făcut schimbarea de stăpânire în această puternică strajă a Nistrului nu se spune nicăieri. Regele Poloniei se plânse pentru încălcarea făcută de Ştefan împotriva păcii din 1459,

prin mareşalul său Rytowski. La 4 octombre 1466 stăteau la Hotin soli din amândouă părţile pentru a se înţelege hotărâtor: din partea lui Cazimir venise arhiepiscopul de Lemberg, palatinul Rusiei şi Mihai Buciaţchi (Buczaczki), palatin al Podoliei şi comandant al cetăţilor din Pocuţia, care aveau amândoi drepturi asupra Hotinului, iar ca trimes de-a dreptul al craiului, fără nici un interes în afacere, venise Nicolae Grimalo; Goian pârcălabul, Vlaicu, unchiul domnesc, peste puţin şi el pârcălab în Hotin, şi bogatul vistier Iuga vorbeau în numele lui Ştefan-vodă. Pentru unele lucruri se trimise apoi la o nouă întâlnire, care era să se facă în anul următor, de Sf. Gheorghe.[86]

În 1466 se mântuise şi cu străinii din Chilia, şi Dunărea de Jos era moldovenească, precum fusese pe vremea puternicului moş Alexandru cel Bun.

Şi în vara anului 1464 – pe când Matiaş Corvinul era împiedicat de afacerile din Boemia şi turcii aveau de lucru în Asia, aşa încât mâinile lui Ştefan puteau să se mişte în voie spre îndeplinirea unor planuri neapărate şi de multă vreme chibzuite – domnul Moldovei se coborî în Ţara de Jos, stând în curţile din Vaslui, unde locuise odată alături fraţii Ilie şi Ştefan.[87] La începutul lui 1465, regele Matiaş fusese silit a se întoarce din Serbia, unde iarna şi alte greutăţi îl împiedicaseră de a lua cetatea Zwornik.[88] Gândul lui nu se putea întoarce asupra acestui colţ de stăpânire munteană prin unguri care era Chilia. În toiul iernii, Ştefan răsări pe marginea Dunării îngheţate, în miezul nopţii, la 23 spre 24 ianuar. Acum el avea tunuri, şi ele începură să bată a doua zi în păreţii cetăţii puternice. Toată ziua i se răspunse din dosul ei cu alte lovituri omorâtoare, dar a tria zi porţile se deschiseră. Cu bucuria celui ce şi-a îndeplinit un

mare vis al vieţii sale intră Ştefan printre dărâmături în cetatea unde trăia amintirea Corvinului celui mare, Iancului-vodă, „părintele“ părintelui său. Ştafete vestiră pretutindeni în jurul mării, unde erau negustori şi prieteni[89], şi până la Caffa în Crimeia genovezilor, cu multe corăbii şi frumoşi bani de aur, că portul Chiliei e deschis pentru oricine, acum, când ei se găseşte sub steagul nou al domniei moldoveneşti. După trei zile, cuceritorul plecă înapoi spre capitala sa, dând cheile în mâna celor doi pârcălabi: Isaia, care păzise până atunci Neamţul, şi Buftea.

Regele Matiaş suferi şi aceasta, ca unul ce avea aiurea scopuri mai înalte de urmărit decât pedeapsa voievodului nesupus al ţării *sale* – aşa scria el încă în 1462, când întărea drepturile unui scaun secuiesc de la hotar[90] – Moldova. Pentru ca el să alerge în Ardeal şi de aici peste trecătorile muntelui, pentru ca să creadă că a sosit în sfârşit ceasul de răsplătire pentru păcatele nouă şi cele vechi ale vecinului din Răsărit, trebui să se petreacă aici, în Carpaţi, ceva deosebit de zguduitor şi care nu putea fi trecut cu vederea. Aceasta fu răscoala Ardealului în 1466, atunci când Ştefan se înţelegea cu polonii pentru Hotin şi când Cazimir se duşmănise cu Matiaş pentru moştenirea ispititoare a bătrânului Gheorghe Podiebrad, regele Boemiei.

Dările pe care le punea Matiaş asupra tuturor supuşilor săi erau foarte grele, căci, cu câte gânduri de mărire îi umblau în mintea tânără şi îndrăzneaţă – doar avea 25 de ani numai mândral fiu al lui Iancu-vodă, feciorul de opincă învingătoare şi norocoasă! – trebuia plată în multe locuri, la prieteni, la ajutători şi la duşmani. Ţăranii erau deprinşi de mult să sufere orice, dar negustorii oraşelor, care puteau să se şi lupte, mai ales în părţile de graniţă, erau mai puţini răbdători faţă de regele cheltuielilor prea mari. Fireşte, cu

deosebire în Ardeal, care se deprinsese a trăi cam deoparte, a fi îngrijit părinteşte de cel dintâi Corvin, un ardelean trăit mai mult între ai săi, a vedea că, în cumpănirea împrejurărilor, interesele sale trec înainte. Saşii, care întemeiase cu două-trei veacuri în urmă înfloritoarele cetăţi din această ţară de munte şi de margine, nu primise bine de la început alegerea copilului Matiaş, sub care era să stăpânească, deocamdată unchiul de pe mamă, Mihai Szilagyi; ei nu ţinură în samă multă vreme pe regele ales, recunoscând în locul lui pe împăratul Frederic. Până şi în războiul din 1462 ei nu ascultară de poruncile ce dăduse craiul ca să ajute pe Vlad, ce se lupta cu moartea; la sosirea lui Matiaş, ei nu-l încunjurase, nu-i dăduse bani şi-l silise oarecum să părăsească pe ocrotitorul lor. Măsura luată de rege la întoarcerea sa în Buda că Ardealul să fie apărat de acum înainte de cea mai mare parte a locuitorilor lui, şi nobili şi iobagi, sub călăuzirea voievozilor sau a voievodului, va fi trezit destulă nemulţumire printre cei ce de la 1442 încă nu mai avuse să dea piept cu vreun duşman, ci îşi căutau în linişte de meşteşugul şi negoţul lor prin pasurile muntene şi moldoveneşti ale Carpaţilor. Astfel, se ajunse la hotărârea lui Benedict Roth de a aprinde o răscoală în aceşti munţi răsăriteni ai Ţării Ungureşti.

El voia neatârnarea Ardealului, de care Ungaria avea nevoie, dar care n-avea nevoie de Ungaria, şi mult mai mult de vecinii ce se aflau pe cealaltă clină a munţilor. Raduvodă, mai mult omul turcilor, şi, pe lângă aceasta, dator cu recunoştinţă saşilor pentru ajutorul de căpetenie ce i-l dăduseră, de la început, în 1462, n-avea de ce să respingă îndemnul ce i-ar fi venit de la răsculaţi. Ştefan, el, ar fi fost cum nu se poate mai bucuros de o astfel de prefacere: cu ardelenii el n-avusese nimic, ci stătuse, împreună cu dânşii, de partea

împăratului; năvălirea în secuime o făcuse pentru a găsi acolo pe Petru Aron, care se găsea acum departe de aceste locuri, la curtea craiului. Un voievod ardelean care n-ar fi avut nici o altă grijă, care nu şi-ar fi risipit puterile după tronuri mari şi depărtate, ca Matiaş, ar fi fost în adevăr pentru domnul moldovean, ca şi pentru un domn muntean asemenea cu dânsul, un „frate“, un prieten sigur, un tovarăş în marile lupte de apărare faţă de vecinii puternici. Ar fi fost atunci trei ţări româneşti, apărând creştinătatea sub trei steaguri nedezlipite unul de altul.

Voievodul se găsi. Magnaţii, şi mai ales magnaţii din margene, ca, de pildă, contele de Zibs, sus, către Polonia, se înfiorau de mânie sub aspra mână de fier a necruţătorului tânăr regal, care înţelegea să domnească de fapt asupra tuturora, să dea întregei Ungarii un singur suflet, al său. Voievodul Ardealului era un comite Ioan de Posing şi Sankt-Georg, de loc din Austria vecină, om puternic, bogat, cu multe rude. Şi el stătuse cu mâinile în sân, în 1462, când poruncile regale îl mânau spre Carpaţi, într-ajutorul lui Vlad. Şi el se simţise jignit de apucăturile stăpânitoare ale tânărului crai. Hotărârea acestuia de a pune în Ardeal totdeauna doi voievozi, de a le alipi un vicevoievod, măsurile lui de părtinire ale iobagilor nu-i vor fi fost deloc pe plac. Astfel, el se învoi, aşteptându-se şi la sprijin din partea polonilor, la cari fugi după înfrângere Roth. Prin târguri şi sate merseră crainicii pentru a vesti oamenilor că s-a ales un nou crai unguresc, din Ardeal şi pentru Ardeal, Măria sa Ioan. Focuri se aprinseră pe dealuri, sabia cruşită de sânge se purtă prin toate unghiurile ţării, tobele vuiră pretutindeni, chemând la oaste pentru neatârnare, pentru birurile uşoare şi cârmuirea părintească.

Încinsă repede, flacăra se stinse îndată. Încă în august

se putea spune la Buda că Ardealul s-a întors sub ascultarea lui Matiaş.[91] Luând cu dânsul 8.000 de călări şi patru mii de pedeştri, între cari şi pe Giskra, un om foarte potrivit pentru războaie ca acel din 1462 şi ca acesta, regele alergă în Ardeal, ca să potolească lucrurile cu totul. Nicăiri n-avu nevoie să se lupte cu sprijinitorii lui Ioan, care, la venirea adevăratului crai, se făcu de la sine voievodul de până ieri. Matiaş era la Cluj la ziua de 28 septembrie, şi se îngrijea ca Sibiul, unde era pe la 20 octombrie, să nu cadă în mâna neprietenilor săi. înaintarea lui se făcu foarte încet însă, *cu* multă cumpănire şi sfială, dezlegând pe încetul, cu răbdare, multele“ legături ale răscoalei. Abia la 2 novembre regele se afla în Sighişoara; numai spre mijlocul lui novembre el ajungea la graniţă. Fruntaşii răscoalei fugise, fusese aruncaţi în străinătate – mulţi, desigur, în Moldova sau, prin Moldova, în Polonia; alţii pieriseră de mâna călăului; însă, în descurcarea firelor pânzei de trădare, Matiaş găsea tot mai multe lucruri noi. Între altele, sprijinul vădit pe care-l dăduse Ştefan-vodă al Moldovei. Cele aflate trebuie să fi fost de mare însemnătate, de vreme ce Matiaş, care era, altfel, deprins cu războaie de iarnă, porni asupra Moldovei pe un astfel de timp, lăsând în urmă o ţară ce mai trebuia să fie încercată în credinţa ei nouă.

Ştefan nu era dintre oamenii uşuratici şi leneşi ce se prind fără de veste. Ştia că drumul craiului, care venea aducând cu dânsul şi pe Petru Aron[93], nu se va opri la Carpaţi, că gândurile rele de la 1462 vor fi duse mai departe în paguba domniei, a libertăţii, a vieţii sale. De mult, la pasuri lucrau satele vecine, grămădind asupra bolovanilor risipiţi de pe munte trunchiuri de copaci tăiate din pădurile bătrâne, laţuri de mărăcini, pânza înţepătoare a spinilor. Locuitorii din margenea drumului plecau în bejenie,

lăsându-şi căsuţele pustii. Toate uşurinţele călătorului erau nimicite în calea duşmanului, ce trebuia să sosească neapărat. Până şi din cetăţi se scoaseră pârcălabii şi ostaşii, lăsând parmaclâcurile de lemn neapărate. Ca şi Vlad în 1462, el înarma împotriva duşmanului pustiul, cu piedicile, primejdiile, foamea şi setea lui.

Matiaş intra în ţară la începutul lui novembre prin pasul Oituzului, cel mai apropiat de Braşov.[88] Oastea lui, de care se alipiseră o mulţime de luptători ardeleni, era într-adevăr frumoasă; Ştefan o preţui la 40.000 de oameni. În jurul craiului călăreau, pe lângă acela ce se visa iarăşi domn al Moldovei, pe care n-o mai văzuse de zece ani, episcopul de la Cinci Biserici, apoi îndrăzneţul Giskra, palatinul Mihai al Ungariei, Ioan Gara şi Ladislas de Kanisza, din neamuri care se amestecase deseori cu arma în mână în afacerile româneşti, voievodul cel nou al Ardealului, Ioan de Darócz, Nicolae Bánffy, Ştefan Báthory, care peste puţin era să fie, el, un isteţ şi harnic voievod ardelean. Tunuri vuiau pe stânca muntelui şi pe pământul îngheţat al plaiurilor; căruţe şi trăsuri se înşirau în urma oştirii, în vântul rece al Carpaţilor fluturau, sigure de biruinţă, steaguri ce nu se mai văzuse în Moldova de trei sferturi de veac, de când ele fugiseră.

Se ajunse la Trotuş în ziua de 19 novembre [94], după ce trecătorile fură curăţite de piedici prin sabie şi foc. Târgusorul de unguri era tot aşa de mort ca şi toate aşezările omeneşti ce răsăreau în cale. Tot aşa la Bacău, unde nici călugării catolici nu ieşiră înaintea marelui stăpânitor de legea lor. Întăriturile de lemne ale Romanului, unde ungurii stătură o săptămână (29 noiembrie – 7 decembrie), arseră şi ele fără să primejduiască pe nimeni, căci pârcălabul Oancea nu era aici. Tot astfel lipsea Bourean din Neamţ, când tăciunarii

regelui dădură foc cetăţii părăsite. Dacă va fi uitat soarta lui Mohamed în Ţara Românească, Matiaş putea crede că această „ţărişoară“ îngrozită s-a ascuns în adâncurile pământului înaintea pedepsei de care se făcuse vrednică. Urmând din a stânga Siretului, pe o cale ce fusese aleasă şi de Ştefan cu zece ani înainte, când se aşezase în domnie, craiul ajunse la Baia. De aici se deschidea în dreapta, fără nici o îngustare primejdioasă, fără nici o înălţime ameninţătoare, cu vaduri uşoare, drumul spre Suceava, capitala de mâine a lui Petru-vodă Aron.

Baia, astăzi un sat, nu prea departe de Fălticeni, într-un ţinut al Sucevei ce nu mai cuprinde Suceava, care ni s-a luat de austrieci, era atunci un mare târg, locuit de saşi ce venise din Ardeal. Pe lângă căsuţele ţăranilor noştri, erau clădiri trainice de piatră ale negustorilor, care se lăudau în pecetea lor că au venit dincoace de munte în anul 1200; Alexandru cel Bun înălţase o biserică a Sfintei Fecioare, cu cinci altare, unde se slujea după datinele Apusului, o frumoasă biserică de cărămidă tare, împodobită cu stâlpi şi podoabe de bolţi în piatră, acoperită cu zugrăveli îngrijite; de jur-împrejur se întindeau ziduri de mănăstire, şi un turn înalt păzea deasupra pieţii. Mai departe era altă biserică, tot catolică, a Sfântului Petru, unde stătea episcopul de Baia. Două strade mari duceau la piaţă. În jurul locuinţelor orăşeneşti se întindea o împrejmuire de răchită şi spini, prin care nu puteau străbate călăreţii, ziduri înflorite vara, păzind cetatea harnică în zumzetul albinelor de aur.

Şi Baia era pustie. Episcopul nu mai stătea de mult aici. Vodă nu ţinea pârcălabi. Saşii se împrăştiaseră. Iar ţăranii erau unde nu se duceau gândurile puternicului crai, atunci

când păharele se ridicau la masa-i strălucită în sunetul vesel al trâmbiţelor care urau noroc în războaie; ei erau, cu săgeţi, ciomege şi săbii, cu măciuci şi coase, în codru la vodă, în codrul alb din preajma Crăciunului.

În seara de 14 spre 15 decembrie, un trădător strică veselia neîmpărţită a ospăţului: el vesti craiului său – căci era un ungur venit pentru afaceri în Moldova – că pădurile dimprejur sunt vii şi că le străbate, clipă de clipă, fiorul răzbunător, al mersului ostaşilor. Putinţă de plecare nu era, nici un pas nu se afla pe aproape, şi, cu astfel de duşmani ca moldovenii, cine s-ar fi înfundat într-o trecătoare necunoscută şi pe ce drum s-ar fi putut ajunge cu siguranţă acolo? Lupta trebuia aşteptată în Baia, „o luptă pentru viaţă, nu pentru cinste“, scria italianul care a fost chemat ca să cânte laudele craiului Matiaş. Două sute de pedeştri încercaţi în războaie fură aşezaţi în jurul regelui însuşi; cealaltă oaste fu împărţită pe unde se credea că poate fi mai de folos. Ochii tuturora căutau cu spaimă în noaptea de unde trebuia să vie duşmanul: ce duşman şi de unde, cine putea să ştie!

Era abia întâia strajă a nopţii, după socoteala ostaşilor, când zori de flacără înroşiră cerul într-un întreit răsărit de groază, şi un lung chiot sălbatec zgudui văzduhul de ger. Erau moldovenii, cari-şi aprinsese făcliile şi se îndemnau la lucru, un lucru lung şi greu, care putea să ţie până dimineaţa. Învălmăşeala începu, nebună, prin uliţele înguste, în piaţa înghesuită, în livezile ai căror copaci goi se desfăceau ca de aramă nouă pe cerul de sânge. Unii se luptau sătui, beţi, din fală, din credinţă pentru rege, din setea de a trăi, de a vedea pe ai lor de acasă; ceilalţi veniseră să răstoarcă oboselile lor, suferinţele sărmanilor aruncaţi în decembre

pe potecile de zăpadă înghețată ale muntelui, jignirea adusă domnului lor, amenințarea de nimicire sau de înghenunchere aruncată țării. Ziua singură descleștă brațele ce se strângeau cu furie: ea arătă învinşilor pe unde să fugă.

Baia, târguşorul paşnic, era un rug pe care ardeau morții, mii de oameni din oastea năvălitoare, mai toată secuimea şi săsimea pe care o adusese voievodul Ardealului, care rămase între ai săi, în mormântul de flăcări. Lăsând în urmă toată bogăția prădată şi cea adusă de acasă, ungurii se întorceau spre Oituz, fără să-i neliniştească cineva, şi, dacă nu s-ar fi văzut aşa de împuținați, ei ar fi putut crede că a fost numai visul rău al unei nopți vrăjite. Steagurile fâlfâiau acum în altă parte, în mâinile celor ce le răpise. Călărețiimândri arau rupți de oboseală şi pătați de sângele prietenilor. Iar craiul nu mai călărea în frunte, ca un tânăr erou ce cucereşte jucându-se: îl duceau pe targă. El avea trei răni pe dânsul, şi fierul unei săgeți țărăneşti îi rămăsese, nu în față, ca să se poată mândri măcar, ci în spate.

Hotarul se trecu în învălmăşeală, printre buştenii, mărăcinii şi spinăria care crescuseră la loc de când Mateiaş îşi deschisese un drum prin acest zăgaz sălbatec. Trăsurile fură date focului; tunurile se ascunseră în gropi ca să nu cadă în mâinile moldovenilor. Oastea de fugari – care şi acasă uită aproape să se laude[95], – pripindu-se în stolul lacom al săgeților şi grindina strivitoare a bolovanilor, se găsi în sfârşit acasă pentru sărbătorile de Crăciun. Matiaş, care stătu multe zile în Braşov, oprit în loc de rănile sale, era aşa de tulburat în suflet de ce i se întâmplase pe pământul moldovenesc, încât nu mai cruță nici un vinovat din timpul răscoalei. El, care iertase atâtea până atunci, puse să se rupă de vii cu cleştele la Cluj câțiva dintre trădătorii ardeleni şi tăie capul pribeagului muntean Mihail. Mânia

nu i se putea risipi altfel, şi faţă de Ştefan el nu-şi plăti niciodată datoria de sânge.[96]

Mulţi vor fi crezut că învinsul se va întoarce, şi Ştefan căută să se asigure pentru orice împrejurare.

El trimise peste Nistru ca să ceară sfaturi asupra viitorului pe Stanciul pârcălabul de Cetatea Albă, împreună cu diacul Teodor al lui Prodan. La 28 iulie 1468, soli poloni, Dobko Bysowsk şi Stanislav Tencinski, se găseau astfel în Suceava, pentru a primi un nou jurământ din partea domnului Moldovei, care vestise lui Cazimir biruinţa sa şi-i trimisese la Vilna câteva din steagurile dobândite de la unguri. Ştefan se învoi faţă de dânşii a fi pentru Polonia ceea ce a fost bunicul său, marele Alexandru. Împotriva oricărui, „creştin sau păgân" – creştinul fiind uneori mai rău decât păgânul – el va da ajutorul cuvenit craiului. Nici un război nu-l va începe fără de voia acestuia. Dar Cazimir să-l apere în schimb şi de turci, şi de tătari, şi de unguri, acei de la care până acum avea să se teamă. Dacă, ferească Dumnezeu, Ştefan ar fi silit a-şi părăsi ţara, el va fi adăpostit de dregătorii regali. Şi, dacă regele va veni cândva, îngăduindu-l alte trebi din cele multe, la Cameniţa, sau în Cetăţile Pocuţiei, domnul va merge la dânsul şi i se va închina de faţă.[97] Cazimir, care venise până la Cracovia, nu mai era de mult în acest oraş, când oamenii lui încheiară cu Ştefan această învoială.

Asigurat astfel din partea leşilor, Ştefan se aruncă iarăşi asupra secuilor, care avuse menirea să-l supravegheze şi se vor fi luptat la Baia cu înverşunare. Ca o săgeată trasă dintr-un arc încordat voiniceşte, el străbătu în câteva zile de vară scaunele secuieşti, cu 1.800 de călăreţi după dânsul, tot boieri şi curteni. Vicleşugul desăvârşi cu acest prilej ce începuse vitejia. În adăpostul său, Petru Aron primi o carte

iscălită de mai mulţi boieri, prin care era poftit să se întâlnească cu ei pentru a pregăti pieirea lui Ştefan. El găsi însă astfel pieirea *lui,* căci la locul de întâlnire stăteau ostaşii voievodului duşman. Acel care ţinuse în mâinile sale, deşi nevrednice, mai mulţi ani de zile frânele Moldovei fu osândit la moarte şi pieri aşa cum ucisese, prin tăierea capului.[98]

Aşa se mântui, odată cu viaţa acestui nenorocit vânător de domnie cu ajutorul străinilor, lunga vrajbă sângeroasă între urmaşii lui Alexandru cel Bun, dintre cari nu mai trăia acum decât o soră a lui Petru-vodă cel dintâi, zisă *Cneajna-doamna*. Aşa rămase cel mai vrednic dintre urmaşii marelui domn singurul moştenitor al bunicului măreţ, singurul om care putea zice că are în sângele său drepturi asupra Moldovei. Sufletul celui ucis fără de vină la Reuseni se odihni în sfârşit.

IV

LUPTELE LUI ŞTEFAN CU TĂTARII. AMENINŢĂRILE TURCEŞTI. CLĂDIREA MĂNĂSTIRII PUTNA. LUPTELE LUI ŞTEFAN CEL MARE CU RADU CEL FRUMOS ŞI CU BASARAB LAIOTĂ. CĂSĂTORIA CU DOAMNA MARIA DIN MANGOP

Dar după războiul împotriva rudelor începu, fără zăbavă, un alt război dintre acelea care n-ar fi trebuit să fie, în altfel de împrejurări: războiul împotriva celuilalt domn român, a lui Radu.

Pentru ce a fost început e uşor de înţeles. Prin lovitura izbutită din 1465 Ştefan gonise Ţara Românească din stăpânirea gurilor Dunării. Până la 1469 Radu fu împiedicat de a răspunde, prin slăbiciunea sa, prin siguranţa că nimeni nu-i va veni în ajutor. În sprijinul regelui ungur el nu mai putea pune temei de acum înainte, căci afacerile din Boemia şi Silezia îl cuprinsese cu desăvârşire pe Matiaş, cerându-i gândurile, ostaşii şi banii. Dar de mai multă vreme turcii lepădase de pe umeri povara războiului cu Caramanul, în Asia, şi marele lor duşman din Europa, şoimul Pindului, Scanderberg, cel mai mare om pe care l-au dat vitezii albaneji din muntele de stâncă goală, murise. Subaşii înşiraţi pe malul drept, ca şi pe cel stâng al Dunării, sub poruncile neadormitului Alibeg, fiul lui Mihaloglu, străjerii prădalnici, despre mişcările cărora se vorbise în 1466, ca şi în 1468, aveau acuma răgaz să se îmbogăţească prin lupte de acelea în privinţa cărora nu era obiceiul să se mai întrebe sultanul.

Încă din luna lui mart 1469 se vorbea în Ardeal de oştile pe care le-ar fi strâns unul împotriva altuia cei doi domni. Dar nici o ciocnire între români nu pătă acest an.[98] Atunci pentru întâia oară tatarii, care nu mai călcase pământul nostru încă din zilele rele ale lui Ilie şi Ştefan, podidiră Moldova, în vara acestui an 1469.

Tatarii, ca un puhoi revărsat, ce îneacă bogăţiile şi le mâleşte, stăpâniseră odată întreg şesul de buruiană sălbatecă ce se întinde de la Nistru până în adâncimile sterpe ale Asiei, de unde veniseră. Aveau în fruntea lor un han, împărat al împăraţilor pentru dânşii, al cărui palat de corturi de pâslă era astăzi într-un loc, mâine în altul. Prădăciunile lor ţinteau pe rând cele patru unghiuri ale lumii. Mulţimea tatarilor urâţi, cu faţa galbenă brăzdată încă din tinereţe de adânci săpături, cu ochii mărunţi, înfundaţi de amândouă părţile nasului cârn, cu părul rar şi aspru, cu buza de sus spână, se hrănea din bogăţiile tuturor vecinilor, îngrămădite prin furtişaguri învingătoare în satele lor murdare, cu bordeie nevăruite, în care numai robii munceau păzind turmele, culese în jafuri. Hanul, într-o locuinţă ceva mai răsărită, primea darurile mârzacilor, care erau boierii tătari, şi birul învinşilor. Aceştia erau tatarii, duşmanii cei mai grozavi ai tuturor celor ce nu se pot apăra.

Ei n-aveau, la drept vorbind, o ţară, şi nici nu-şi recunoşteau vreuna. Ei, oamenii, erau şi ţara. Launloc, toţi se mândreau cu numele strălucitor al *Hoardei de aur.* Însă ruşii, pe cari-i ţinuse odată sub biciul lor, scăpaseră de robie si îngustau necontenit raza de stoarcere a foştilor lor stăpâni. Pământul tătărăsc intrase tot mai deplin în mâinile acelor ce-l lucrase şi până acum pentru a-şi ţinea viaţa şi a hrăni pe marele împărat păgân. În mijlocul nenorocirilor, Hoarda

se desfăcu în bucăţi. Tatarii aşezaţi în peninsula Crimeii, căreia bătrânii noştri îi ziceau Crâmul – un colţ zâmbitor de stânci şi grădini în bătaia valurilor calde, ale Mării Negre – făcură o împărăţie deosebită pentru agera lor căpetenie Hagi, din neamul Ghirailor. Aceştia erau tatarii care primeau banii, caftanele, zaharicalele genovezilor, ce durase pe coastă minunate oraşe, între care Caffa scânteia ca o piatră scumpă a Răsăritului; şi tot ei veneau în fuga cailor mărunţi ca să facă din vreme în vreme în Rusia şi Podolia secerişul muncii străine.

Dar în 1469 Mengli-Ghirai, fiul şi urmaşul lui Hagi întemeietorul, era împăcat cu regele Poloniei, de la care va fi primit un dar ca să nu mai prade. O astfel de pace nu se statornicise însă şi cu hanul cel mare al tătarilor celor mulţi, ce stăteau la răsărit de marele râu Volga. Acest împărat al hoţilor păgâni se chema hanul Mamac. Pe când Cazimir al Poloniei se afla, cu familia şi curtea sa, departe, în Lituania, în mijlocul verii, când grijile secerişului strâng pe locuitori în sate, ordia tătărească din şesul fără de margini fu mânată spre apus de furtuna aprigă a poftelor. Aproape de apa Nistrului, ea se rupse în trei: o jerbie de foc arse spre Jitomir, o a doua spre Trembovla. Cea de-a treia luă în curmeziş Moldova.

Aici însă jefuitorii nu se putură desfăşura în voie, căci lipsea câmpia netedă, goală, precum lipseau şi satele bogate înfăţişându-se fără frică înaintea trecătorului. Călărimea pustiului măreţ se încurcă lesne în hăţişurile codrilor ce nu ştiau de secure. Ştafetele de la graniţă sosiră la timp în Suceava cu vestea că se prăpădeşte ţinutul dintre Nistru şi Prut. Călăreţii domnului se luară în pripă după călăreţii hanului, care căutau acum vadul, totdeauna depărtat, pe

unde să fugă. În locuri strâmte, trecători ale codrilor, se ciocniră românii cu săbii şi tatarii numai cu arcurile. Norocul fu al boierilor şi curtenilor noştri, care nu ştiau, ca polonii, de haine frumoase şi de petreceri; apărători aspri ai unui pământ sărac. Fugarii pripiră atunci spre apa de hotar, dar, până a nu o vedea înainte, în ţinutul Sorocei de mai târziu, ei fură ajunşi din urmă. O cumplită încăierare se încinse în dumbrava de lângă satul Lipnic, unde-şi avuse curţile boierul Vâlcea al lui Alexandru cel Bun un vechi fruntaş al Sfatului.[100] Nu numai că hanul fu bătut cu desăvârşire şi că pe pragul de ieşire îi fu măcelărită o bună parte din gloată, de mâini răsplătitoare, dar fiul lui poate, şi desigur fratele, anume Eminec, căzură în robie, în ziua de 20 august, când Moldova fu răzbunată.[101]

Mulţi se bucurau pe această vreme, între păgâni şi între creştini, la banii cu care se răscumpărau, uneori foarte scump, când era vorba de oameni însemnaţi, robii de război. Tatarii mai ales făceau un adevărat negoţ cu aceştia, şi, într-o măsură ceva mai mică, turcii de la graniţă. O aruncătură de funie norocoasă putea să aducă astfel o bogăţie.

Dar Ştefan nu înţelegea lucrurile astfel. El nu se ducea peste graniţă la nimeni ca să prindă oameni şi să-i vândă. Dacă prădase în Polonia, făcuse aceasta pentru a-şi goni de sub ochi pe voievodul învins, Petru Aron. Tot pentru a scoate din bârlog pe acest fugar năvăli el de două ori în Ţara Secuilor, unde acesta se oploşise. Cu vecinul său Radu el avea o veche socoteală, şi nu gustul de pradă îl mâna de la o vreme pe pământurile omului împărătesc al turcilor. În schimb, cine venea la dânsul ca să rupă pacea, ca să prade bogăţie, ca să ia supuşilor săi libertatea sau viaţa, acela-i era duşman de moarte. Aşa frate de han cum era, Eminec fu aruncat în temniţă la Cetatea Albă, cu vechile ziduri

groase, unde stătuseră, desigur, ca în tainiţa cea mai bine păzită, şi feciorii hanului Seid-Ahmed. Mamac trimise, după grosolanul său obicei de sălbatec trufaş, soli în turbane, care să ceară voievodului moldovenesc, cu cele mai straşnice ameninţări, pe rudele stăpânului lor, împăratul urdiilor.

La asemenea prilejuri Ştefan, cuprins de mânia lui cea straşnică, din care fulgera totdeauna pedeapsa, nu putea să ierte: se spune că fiul de han ar fi fost adus înaintea trimeşilor şi rupt în patru bucăţi; oricum, oamenii împărăteşti se suiră în vârful ţepelor, după datina lui Vlad-voievod cel sângeros, şi numai unul, cu nasul tăiat, spre batjocură, fu pus din nou pe cale ca să spuie acasă că Ştefan-vodă moldoveanul nu se teme. Cât despre Eminec, el tânji doi ani în cămăruţa sa neagră din Cetatea Albă, deasupra limanului mării, până putu să fugă, în luna lui februar a anului 1473[102].

Năvălirea tatarilor nu se făcuse fără sprijinul turcesc. Ştefan fusese înştiinţat despre aceasta, şi el se temuse pentru oraşele sale de la Dunăre şi mare, mai ales pentru Chilia, asupra căreia îndeosebi erau de multă vreme aţintite privirile sultanului şi pe care el nu apucase încă a o întări mai bine. Cu toate că avuse neînţelegeri cu genovezii din Crâm pentru că nu-i făcuse o sabie după placul său, şi cu toate că el puse să i se aducă înainte într-un car cu boi un fost consul de acolo, care trecea prin Moldova lui, Ştefan trimise la Caffa, după ajutor de corăbii sau tunuri, nişte soli pe care-i vedem acolo la 28 iulie, încă de la începutul acestei luni, câteva corăbii şi luntri turceşti se opreau la locul zis Saline, fiindcă acolo se scotea sare din vreun iaz dunărean, lângă Chilia.

Frica prinsese acum pe toţi locuitorii porturilor Mării Negre. Dar neizbânda tatarilor, priveliştea pazei bune ce se

făcea pretutindeni, şi cine ştie ce alt lucru opri încercarea de a cuceri Chilia printr-o singură lovitură năprasnică.[103]

În urma duşmanilor, Ştefan luă măsuri noi de asigurare, încă din octombre era un pârcălab, un păzitor de margine la Orhei, o cetate care fusese anume clădită pe ţărmul Răutului, nu departe de vărsarea apei în Nistru, ca să împiedece altădată trecerea tatarilor jefuitori. Acest pârcălab se chema Gangur: el fusese printre cei dintâi boieri ai lui Ştefan; mamă-sa, „Gănguroaia cea bătrână". Avea moşie lângă Puhoiul, în ţinutul Lăpuşnei, tot peste Prut.[104]

În toamnă domnul stătu de faţă la cea mai mare serbare bisericească din toată vremea stăpânirii sale. Încă după luarea Chiliei, în 1465, el se gândise a mulţămi lui Dumnezeu, stăpânul biruinţelor şi Domnul oştirilor, prin înălţarea unei mănăstiri care să întreacă pe celelalte toate câte împodobeau pământul Moldovei: Rădăuţii Bogdăneştilor, bisericuţa, care primi cele dintâi morminte de domni[105], egumenie cu dreptul de episcopat; Neamţul lui Petru Muşat şi al celui dintâi mitropolit moldovenesc, Moldaviţa lui Alexandru cel Bun, Bistriţa aceluiaşi domn, unde începuse să se scrie cea dintâi cronică; Pobrata, mănăstirea din Poiană, pe care urmaşii lui Alexandru-vodă o acoperiră de daruri, precum se zice că făcuse, mult înainte de dânşii, Ştefan, fratele lui Roman, ctitorul cel dintâi al mănăstirii.[106] Pentru ctitoria sa, Ştefan alese o vale de râuleţ limpede, coborându-se în susur blând din culmile bogat împădurite, care sunt muntele acestui unghi bucovinean. Apa zglobie a Putnei îşi găseşte răpede sfârşitul în cursul iute al Sucevei, şi aceasta duce la capitala Moldovei din vremurile mari. În acest paşnic unghi de ţară, unde gândul rugăciunii se desface

din înălţarea către cer a muntelui, din adânca pace măreaţă a codrilor şi din şoapta neobosită a apei trimeasă ca o binecuvântare, puse domnul învingător temeliile bisericii sale, la 4 iunie 1466. Povestea mai târzie mărturiseşte că locul pristolului a fost arătat de vârful săgeţii domneşti trase de pe înălţimea cea mai apropiată, că poarta şi clopotniţa au fost aşezate acolo unde putură săgeta vătavul copiilor de casă şi unul dintre copii daţi sub poruncile lui, şi că un al doilea, care nemerise mai departe decât domnul său, şi-a plătit norocul prin pierderea capului tocmai pe locul unde se vădise biruinţa lui în întrecerea cu arcul. Ştefan cel Mare n-ar fi pedepsit desigur în aşa chip o întâmplare care nu era măcar o greşală, şi alţii decât arcaşii vor fi arătat unde trebuie să fie intrarea, turnul de pază şi altarul Mănăstirii Putna. Dar în această veche povestire trăieşte un adevăr: săgeata a hotărât temeliile Putnei, săgeata învingătoare trasă sub zidurile Chiliei.[107]

Pe atunci se lucra încet la lucruri mici, frumoase şi trainice, şi de la meşterul cel mare până la cel din urmă lucrător toţi aveau credinţa că sunt prin munca mâinilor lor rugători ai lui Dumnezeu; şi rugăciunea nu se face în pripă, ca atâtea lucruri din lume. Abia în 1469, clădirea fu gata. Întors din codrii Sorocei, unde se vărsase sânge, domnul se spălă în apele limpezi ce curgeau din aceaştialalţi codri, ai Bucovinei, îşi curăţi cugetul înfierbântat de luptă prin închinare şi sfinţi în ziua de 3 septembre, trei săptămâni aproape după ciocnirea sa cu duşmanii, Mănăstirea Putnei. Aşa un sobor cum a fost adunat aici, aşa o serbare cum s-a făcut în acest loc nu se mai pomeniseră în scurta viaţă bisericească a Moldovei, unde de vreo cincizeci de ani nu se mai făcuse nici o clădire sfântă, ci atâta vreme, în loc, fapte nelegiuite. Cei doi episcopi, Teoctist al Sucevei,

mitropolit al ţării, Tarasie din Roman, slujiră, împreună cu toată preoţimea, 64 de oameni, şi cu toţi egumenii, dintre cari acel de Neamţ, Ioasaf, trecu la ctitoria domnească, cea dintâi dintre mănăstiri acuma, lăsând în locul său pe Silvan.[108] Îndată, călugări cărturari, cunoscând bine limba învăţată a timpului, care era cea slovenească, luară în mână condeiul pentru a însemna, spre luminarea şi mândria urmaşilor, isprăvile ctitorului strălucit.

Apoi din nou se făcură pregătiri de război, data aceasta împotriva lui Radu. Turcii erau în război cu puternica Republică italiană a Veneţiei, care avea atunci multe porturi, cetăţi şi ţinuturi dincoace de Marea Adriatică; în Dalmaţia, în Albania, în Moreia, în ostroave. Sultanul clădise o sumă de corăbii şi se gătea să lovească marea insulă Negroponte, care se prelungeşte în faţa continentului grecesc, în Arhipelag. Ştefan cumpără deci în mijlocul iernii arme de atacat cetăţile de la braşoveni, cu care trăia în pace bună, şi se repezi asupra Brăilei, ce se ridicase acum din cenuşa în care o prefăcuseră turcii în 1462. În zadar se grăbi Radu să apere acela din toate oraşele sale care-i aducea mai multe venituri, podoaba Dunării muntene, unde se opreau corăbii cu toate steagurile, cel mai vestit loc de pescărie din ţara sa întreagă. La 28 februar el ajunsese abia la Buzău, şi cu o zi înainte Brăila prinsese a arde în flăcări.[109] Ştefan nu voia să cucerească nimic, ci numai să-şi răzbune împotriva lui Radu pentru punerea la cale a îndoitei lovituri păgâne ce i se pregătise în 1469. El se întoarse îndată înapoi.

Dar el se îngriji să împiedece o răzbunare a lui Radu, pe care l-ar fi ajutat turcii de la Dunăre, în vara anului acestuia 1470, regele Poloniei se coborî iarăşi spre miazăzi, şi el stătu mai multe săptămâni la Lemberg, unde avea cu dânsul

şi 3.000 de ostaşi. El pofti pe Ştefan la Cameniţa, pentru ziua de 15 august, Sfânta Măria Mare, ca să se închine, în sfârşit, lucru pe care-l zăbovise până atunci, socotindu-l ca umilitor. Se schimbară mai multe solii pentru această afacere. Domnul trimese pe Stanciu, care nu mai era acum pârcălab la Cetatea Albă, şi pe Iuga postelnicul, care e altul decât vistierul[110]; cu dânşii veni, aducând scrisori regale din care nu lipseau nici ameninţările, Ioan, palatinul de Podolia, vecinul de peste Nistru. Ştefan se învoi la un nou jurământ făcut de dânsul în Suceava, înaintea omului crăiesc, şi întărit în scris cu peceţile boierilor, şi făgădui să vie la 1 mai 1471. Dar, şi la începutul târguielilor şi la sfârşit, el arătă că, dacă nu-şi poate părăsi ţara pentru a-şi îndeplini vechea datorie faţă de Cazimir, vinovat nu e altul decât Radu, care nu voieşte pacea. Regele primi rugăciunea lui, cam făţarnică, de a trimite soli pentru împăcare la voievodul muntean şi, cât pentru venirea lui Ştefan în Polonia, ceru să fie înştiinţat cu şase luni înainte, ca să aibă vreme să se coboare din nou.

La năvălirea de iarnă a lui Ştefan în 1470, Radu, care nu uitase batjocura de la Brăila, răspunse printr-o altă năvălire de iarnă, aproape în aceleaşi zile ale aceleaşi luni din 1471. Ştefan nu va fi crezut că vecinul său e în stare să dovedească atâta îndrăzneală. Radu fusese îndemnat însă şi de sfaturile unor boieri moldoveni pentru care domnul lor era prea obositor, prea straşnic, prea cheltuitor. Ei vor fi făgăduit lui Radu să-şi vândă stăpânul în luptă sau să-l înlăture prin omor, un mijloc care nu se uitase încă în această Moldovă, până mai ieri aşa de bogată în nelegiuiri. Dar Ştefan fu înştiinţat de ceea ce se urzea împotriva lui, şi iarăşi el fu zguduit de una din mâniile acelea grozave din care-l putea

trezi numai vederea sângelui vinovat. Pentru întâia şi cea din urmă oară, el curăţi cu sabia sfatul său, în care se furişase trădători. Fură tăiaţi astfel, la 16 ianuar 1471, când se aflase despre pornirea oştirii lui Radu asupra Moldovei, doi boieri mari, Isaia şi Negrilă, şi un al treilea, Alexa Stolnicul, căruia nu i se poate găsi locul printre boierii pe care-i aduc înainte hrisoavele.[111] Se făcu apoi o schimbare a tuturor pârcălabilor, afară de Gangur de la Orhei şi de Fete Gotcă din cetatea Smeredovei, lângă Roman.[112] În locul lui Zbierea, fost stolnic, şi Mârza, fiul lui Stanciul, pârcălabi de Cetatea Albă până atunci, el puse pe Luca stolnicul, şi pe un Bâlcu, nou între boierii cei mari ai ţării. La Chilia găsim, după Goian, strămutat de la Hotin, şi Paşcu, fost postelnic, pe Neagu şi Ivaşcu, amândoi dintre boierii cei mai tineri.[113] Albu, pârcălabul de Neamţ, făcu loc lui Arbure, întemeietorul unei mari seminţii moldoveneşti, Isaia vornicul fu schimbat cu Bode, şi Negrilă paharnicul cu Dajbog. Sfatul Moldovei era într-o primenire războinică.[114]

În acelaşi avânt de răzbunare, domnul, ameninţat aşa de aproape, se aruncă asupra lui Radu, pe care-l găsi, la 7 mart, la Soci, în ţinutul Bacăului, pe când el înainta, ca şi craiul Matiaş odinioară, şi spre aceeaşi soartă, de-a lungul Siretului, pe malul drept, spre Suceava. Vijelia aceasta nu putea s-o înfrunte aşa un nevoiaş ca frumosul domn muntean. Ai săi părăsiră tabăra, şi în mâinile biruitorului căzu până şi semnul de stăpânire, schiptrul, buzduganul învinsului, care-l putea pierde fiindcă nu ştia ce să facă cu dânsul. O sumă de boieri munteni, înteţitori la luptă nouă, căzu în robie, şi, uitând că şi ei sunt români ca dânsul, Ştefan se purtă cu dânşii ca şi cu tatarii mai ieri, ca şi mâini cu turcii, ca şi cu oricine îi intra în ţară prădând şi întinzând mâna către coroana lui bine păzită. Fără să aştepte stăruinţe

şi făgăduieli de bani, el tăie pe prinşi, iertând numai pe doi dintre dânşii, Mircea comisul şi Stan logofătul. Amândoi aceştia fuseseră tovarăşi ai lui Vlad Ţepeş, poate prieteni ai lui Ştefan, atunci când el se adăpostea la curtea cumplitului voievod. Ei se adăpostiseră la Braşov după schimbarea de domnie din 1462, şi Radu, care-i privea ca *hicleni,* ca trădători ai săi, îi ceruse înapoi de la saşi, împreună cu averile lor, într-una din cele dintâi scrisori ale sale către dânşii.[115]

Dar Radu nu se stâmpără numai cu atâta. Îl îndemnau turcii dunăreni, ale căror ajutoare îi stăteau în ţară, cum se ştia aceasta şi de ardeleni.[116] Vara, prin iunie, el se încumeta iarăşi a pătrunde în Moldova şi, ca să se asigure de ţinutul Putnei, pentru care se luptară de atâtea ori, ca şi pentru Chilia, domnii români ai moldovenilor şi muntenilor, el puse meşteri să-i ridice o cetate deasupra râuleţului Putna, cetatea Crăciuna.[117] Tot atunci, desigur, se ridica, pentru ca să apere vechea capitală a Târgovişte, cetatea Teleajinului, pe râuleţul cu acelaşi nume, care se varsă în Prahova. Şi din acelaşi gând de a face din Ţara Românească un pământ apărat, aşa cum, mai ales prin silinţele lui Ştefan, ajunsese a fi Moldova, răsări, tot în aceşti ani de vânzoleală războinică fără preget, cetatea Bucureştilor, pe Dâmboviţa de Jos, deasupra unei înălţimi ce stăpânea drumul turcesc care venea de la Giurgiu.

Ştefan întoarse cu meşteşug cursul Siretului, luând astfel apa din şanţurile Crăciunei. În apropierea acestui cuib muntean şi turcesc, el dură alte întărituri de supraveghere, aşa încât de acum înainte el nu putea să se mai teamă de o lovitură neaşteptată ca aceea din iarna trecută.

Cei doi vrăjmaşi din acelaşi sânge rămaseră astfel unul în faţa altuia, privindu-şi drept în ochi.

Lui Radu nu-i lipsea pofta de a se răzbuna mai departe şi mai temeinic, nici aceea de a lua pentru dânsul pământul străin. Dar îl opriră două temeiuri, dintre care cel din urmă, desfăşurându-se mai departe, dădu atâta putere lui Ştefan, încât scaunul domnesc al neprietenului se risipi în pulbere.

Întâi Ungaria, un razim al Radului, fu în mare primejdie, acum, în 1471.

Iarăşi supuşii strălucitorului, mândrului şi vestitului crai Matiaş începură să simtă prea greu povara măririi lui costisitoare, care se hrănea cu bani de aur şi cu mult sânge. Iarăşi cei mai nerăbdători de angarii şi dăjdi se arătară ardelenii, oameni paşnici, deprinşi să trăiască, sub pavăza craiului depărtat, pentru dânşii. Când regele Boemiei, în jurul moştenirii căruia se ţesuseră până atunci atâtea laţuri şirete şi se încleştaseră atâtea braţe războinice, muri, în sfârşit, o parte dintre supuşii săi aleseră ca al doilea rege neatârnat al ţării pe Vladislav, cel mai mare dintre cei patru fii ai lui Cazimir. Această alegere, care fu primită fără a sta mult pe gânduri, rupea şubreda prietenie dintre unguri şi poloni. Vladislav putu pătrunde până la Praga, şi se încoronă în această capitală a Boemiei. În vară apoi, nemulţumiţii din Ungaria, şi mai ales din Ardeal, chemară pe fratele lui Vladislav, numit Cazimir, ca şi tatăl său, ca rege al lor, în puterea drepturilor ce le avea de la mamă-sa. Cazimir cel tânăr se găti şi el de plecare. El luă cu dânsul până şi o mie de tatari[118], şi o mie de călăreţi se cerură şi lui Ştefan, prin trimisul Suhodolski. Acest ajutor, prevăzut în atâtea legături încheiate până acum, trebuia să aibă în fruntea sa pe fiul domnesc Alexandru, care era un băieţaş de vreo zece ani numai.

Omul regelui găsi pe moldovean la Vaslui, sub arme, gata de a ţine piept unei noi încercări de năvălire. În astfel

de împrejurări, răspunsul, care se dădu la 20 iulie, din această tabără, fu acela ce se poate înţelege lesne. Copilul nu se poate trimite în războaiele străinătăţii, fiindcă e încă fraged şi fără minte. Ostaşii nu pot părăsi ţara lor, pentru că Radu abia şi-a contenit prădăciunile, şi cetatea lui cea nouă stă în coasta rănită a Moldovei. Craiul, căruia i se urează tot binele, tot norocul şi toată izbânda pentru fiul său, e rugat să îndemne iarăşi la pace pe îndărătnicul domn muntean, să oprească pe un anume Stanislav de „Izchulche" de a mai călca graniţele şi să nu mai îngăduie a se oploşi în Polonia oameni cu scopuri rele.

Peste cinci zile de la această scrisoare, noul crai unguresc pleca spre ţara unde-l aştepta trădare şi ruşine: bătrânul Cazimir primi deci fără supărare îndreptăţirile lui Ştefan, îi făgădui că pribegii nu vor fi lăsaţi să urzească nimic, că liniştea se va păstra la hotare, că împăciuitorii se vor duce la Radu, şi că, pentru ajutorul ce l-ar da domnul Moldovei acuma, ar primi, fără îndoială, la nevoia lui, alt ajutor. [119]

El nu mai era de nevoie: înainte de a se încheia anul, principele Cazimir se întorcea ca fugar, şi Matiaş se lăuda în toate părţile, după obiceiul lui, pentru o biruinţă pe care n-o câştigase el. Dar duşmănia începută astfel avu urmări îndepărtate, şi, câtă vreme Matiaş trebuia să ţie samă zilnic şi de acest duşman, mâna lui nu se putea simţi stăpânitoare în Ardeal. De altmintrelea, câtă grijă avea acest rege de credincioşi de felul lui Radu-vodă arată şi porunca ce dădu el saşilor în 1470, tocmai în februar, când începuse războiul cu Moldova, ca să nu se mai prilejuiască foamete în Ardeal, trimiţându-se, ca până atunci, ovăz, mei şi orz în Ţara Românească. Când Matiaş se coborî în Ardeal în mai 1471[120], Radu nu simţi nici un ajutor din această apropiere a craiului de ţara sa, pe care o bântuia nenorocirea războiului. Dintre

cei doi voievozi ardeleni, unul, Nicolae Csupor, era necontenit lângă stăpânul său în luptele îndepărtate, în care şi pieri, iar celălalt, Ioan Pongracz, pe care Radu-l numeşte, în 1472, „fratele său[121], nici nu voia să audă de nevoile „frăţeşti“ ale acestuia. Braşovenii prieteni dădeau destui bani pentru vistieria craiului lor. Din ce în ce mai mult, toată lumea privea pe frumosul domn muntean ca o unealtă fără voinţă a turcilor, în sama cărora îl şi lăsau.

Ajutor nici de la turci nu putea să-i vie acelui pe care viaţa între dânşii îl pătase şi-l înjosise aşa de mult. Încă din 1469 se auzi, ca o solie de mângâiere venind din Răsărit tuturor închinătorilor lui Hristos, că s-a ridicat în Asia un straşnic duşman al împărăţiei turceşti, Uzun-Hasan, căpetenie a turcormanilor din şesurile fierbinţi, că el a pus mâna pe trecătorile de munte care duc în Asia Mică şi că, soţ al Ecaterinei, fata împăratului din Trapezunt, el umblă să câştige, cu puterea, moştenirea hrăpită de sultan, a acesteia.[122] Caramanul, un vechi duşman turcesc, şi Sudanul păgân al Egiptului şi Siriei priveau cu bucurie isprăvile lui, şi cel dintâi îi dădu şi ajutor. Tatarii pustiului se îngrămădeau în lagărul lui. Sinope ar fi căzut, spuneau ştirile din 1471, în mâinile noului mare împărat păgân, şi el s-ar găti să ia în Europa Galipoli, unde stăteau corăbiile lui Mohamed al II-lea.

Prin italienii care se găseau pentru negoţ în toate colţurile Răsăritului, şi prin trimişi anume ai veneţienilor, prin greci, de care încă se aflau destui şi pe la dânsul, învăţă Uzun ce duşmani mai are turcul în lumea mare. În aprilie 1471, Matiaş al Ungariei fu înştiinţat de un sol, întors din Roma, al regelui Georgiei, lângă Caucaz, că şi acest prinţ se găteşte împotriva lui Mohamed, fiind ruda şi prietenul

lui Uzun; prin ianuar, oamenii acestuia chiar veneau prin Cetatea Albă la Cracovia pentru a spune lui Cazimir despre biruinţele câştigate şi a cere un ajutor ca să le poată duce mai departe. Ei se duseră până la Roma cu un călăuz polon, şi Veneţia, căreia i se scrise de Uzun cu acelaşi scop, printr-o solie ajunsă în mart, trimise la dânsul pe Cattarino Zeno.[123]

În 1472, steaua lui Uzun se ridica sus detot în cerul biruinţelor, însemnatul oraş Tocat fu luat de dânsul cu sabia, şi vestea despre aceasta se dădu şi regelui Ungariei, cu nouă cereri de ajutor, în septembre toată oastea turcească se strânse în tabără la Adrianopol, şi trecerea începu în octombre, pentru ca în primăvara şi vara următoare să se dea luptele hotărâtoare. Corăbii ale Apusului se iviră pe coasta Asiei Mici şi luară, sub căpetenii veneţiene, portul Satalia, care mai văzuse izbânzi creştine.[124]

Ştefan se folosi de războaiele unora şi ale altora. Ele îi dădură în 1472 odihnă şi creşteri de putere. De frica vecinului, Radu stătu vara în tabără, de unde-l vedem odată întrebând în Ardeal ce-l aşteaptă din partea neîmpăcatului său duşman, pe o vreme când el aflase că nici al doilea voievod ardelean nu e în ţara lui. Teama lui era cu atât mai mare cu cât Ştefan găsise acum pe omul care putea să înlocuiască pe vrăjmaşul său muntean.

Pe acest nou doritor al domniei muntene, cu toate primejdiile mari şi puţina mulţumire şi cinste ce erau legate de dânsa, îl chema Laiotă, adică aşa ajunsese a-i zice ungurii, între care bietul fecior pribeag de domn trăise din copilărie chiar. El avea cu adevărat numele de Basarab, care fusese şi al celui dintâi voievod al Ţării Româneşti care nu-şi recunoscuse stăpân – nume mare pentru un om mic, cum se întâmplă adesea. Era fiul lui Dan al II-lea, apărătorul

ţării sale împotriva turcilor[125], aşa încât îşi putea zice cu mîndrie, potrivit cu datina domnilor munteni de a-şi pomeni în hrisoave părintele: „fiul lui Dan-vodă". El avuse odată, câteva clipe numai – înainte de 1453 – stăpânirea Ţării Româneşti.[126] Apoi îl ţinură saşii încă din 1460 – când se arăta gata să apere, cu 5–600 de oameni, Braşovul împotriva lui Ţepeş[127] – într-un adăpost lângă Sighişoara, unde era hrănit, în nădejdea foloaselor ce putea aduce în viitor, şi alt Basarab. Erau tată şi fiu, şi trăiau bine împreună, împărţind pâinea puţină a sărăciei. Ca să se deosebească unul de altul – lumea-i deosebea numind pe unul Laiotă, iar pe celălalt, care căpătase deprinderile crude ale lui Ţepeş, Ţepeş cel mic, *Ţepeluş* – ei se înfăţişau pe sine ca „Basarab cel Bătrân" şi „Basarab cel Tânăr".[128]

Ştefan chemă la dânsul pe Laiotă, din care făcu de acum înainte o sperietoare pentru bietul Radu. Acesta nu uită să vorbească în 1472 despre grija ce are ca Laiotă să nu-i năvălească în ţară împreună cu ocrotitorul său, Ştefan-vodă[129]; el aruncă, scriind braşovenilor, asupra lui vina că ar fi „mâncat" nişte oi cu oştenii lui.[130] Din Laiotă pribeagul Ştefan era să facă peste puţin timp un domn aşezat în scaunul lui.

El izbândi şi în altă parte tot în 1472. De mult secuii deprinsese frica jafurilor lui. Acum, în 1472, când şi al doilea voievod ieşi din Ardeal, Ştefan era adevăratul lor stăpân. Dacă el n-ajutase cu armele pe principele Cazimir, ales în iunie 1471 rege al Ungariei, el făcuse ca secuii să i se închine, să jure „în mâinile lui" credinţă către craiul cel nou, din Polonia.[131] Scaunele Odorheiului şi Cicului – căci secuimea se împărţea în scaune, care erau ca ţinuturile noastre – îi dădeau lui, ca regelui până atunci, dajde, şi,

mai mult decât atâta, se îndatorise a-i trimite la oastea ce ar fi să adune tot al zecelea om dintre luptătorii lor.[132]

Sigur acum de pretutindeni, domnul Moldovei serba la 14 septembre a doua căsătorie a sa. Mireasa, Maria, venise acum din părţile Crâmului. Aici, pe lângă genovezii de pe coastă, pe lângă tătarii dinăuntru, era şi un mic ţinut neatârnat, pe care-l stăpânea din cetăţuia sa, închinată sfântului Teodor – de unde i se zicea de italieni *Teodoro* – domnul Mangupului. Neamul stăpânitorilor acestora era de mare obârşie: cel dintâi dintre dânşii, Alexie, venise din Trapezunt, unde a fost, până în 1461, împărăţie grecească. El şi urmaşii săi au purtat deci coroană pe cap şi haine pe care se desfăcea în fir de aur vulturul cu două capete. Alexie lăsă mai mulţi fii, dintre care unul, Olobei, luă în stăpânire întreg Mangupul. După el se întâlneşte Isac, care avea un frate Alexandru. Isac stătea încă din 1471 în legături strânse cu domnul Moldovei[133], şi genovezii din Caffa îl puneau, de voie, de nevoie, să stăruie pe lângă acesta pentru interesele lor. Sora lui Isac deci, Maria, ajunse doamnă în Suceava.[134]

Maria nu se învrednici de mai multă fericire decât Evdochia de la Chiev, întâia soţie a lui Ştefan. Ea n-avu copii: lângă dânsa, doamna stearpă, crescură copiii din flori ai bărbatului ei, Alexandru, Bogdan, Petru şi acel Iliaş, care se vede o singură dată în 1472, septembre, pe vremea nunţii[135], şi va fi murit îndată după aceea; în sfârşit, fetiţa Evdochiei, Elena. Coborâtoarea împăraţilor greceşti din Asia văzu lucruri grozave în scurta ei viaţă: fratele său mai mic ucise pe cel mare, şi în 1475 veniră la Mangup turcii, care măcelăriră neamul întreg, afară de un singur copil, care se turci, murind şi el astfel pentru ruda lui înstrăinată în Moldova. Bisericile împodobite cu chipuri

încoronate fură dărâmate, şi cetatea, cu ţinutul ei, în care se numărau 30.000 de case, ajunse pustie.[136] Peste doi ani de la această grozăvie, la 19 decembre 1477, Maria se stingea în Suceava, după ce simţise, pe lângă nenorocirile neamului ei, spaima celor două războaie ale soţului ei cu turcii, după ce fugise în 1476 înaintea aceloraşi oştiri păgâne care nimicise pe cei de acasă. Mormântul ei se vede şi astăzi la Mănăstirea Putnei: acoperământul împodobit cu fir o înfăţişează în lungi veştminte scumpe, purtând o cunună mai înaltă decât a domniei Moldovei şi păzită de vulturul împărătesc cu două capete, stema strămoşilor ei, Comnenii.[137]

În 1473, urmând lupta între craiul de la Apus şi cel de la Răsărit, polonii pun în vederea împăratului că Matiaş va fi lovit în acelaşi timp de trei oştiri, dintre care una va fi a lui Ştefan.[138] Acesta nu fu întrebat, desigur, şi gândurile lui mergeau aiurea decât spre asemenea câmpuri de luptă, ce-i erau cu totul străine. Tot aşa de fără urmări pentru dânsul fu şi planul regelui ungur de a se împăca, luând pe Hedviga, fata cea mare a lui Cazimir, şi, ca zestre, între altele, şi Moldova, ca şi cum aceasta s-ar fi alipit de la sine la stăpânirea unui astfel de mire lacom.[139] Nici năvălirea tătărească ce se revărsă asupra părţilor Chievului nu-l atinse.[140]

Din Răsărit veneau însă ştiri de mari războaie, care ţineau pe loc şi oboseau puterea turcească. Teama de o nouă biruinţă a lui Uzun-Hasan era aşa de mare pentru Mohamed, încât toţi ostaşii săi, toţi ienicerii, spahiii, de pe toate moşiile, fură culeşi şi trimişi în Asia. Numai la Adrianopol o mică oştire apăra pe Gem, fiul cel mai mic al sultanului, rămas pentru a cârmui pământurile europene ale neamului său. Ali-bei, fiul lui Mihaloglu, plecă de la

Dunăre, şi el se luptă la Eufrat cu perşii; Omar, fiul lui Turakhan, care fusese numit, pentru vitejia arătată în 1462 împotriva lui Vlad Ţepeş, paşă în Tesalia, căzu de sabia duşmanilor. Beglerbegul Rumeliei, căpetenia celei dintâi oştiri, pieri şi el în această luptă nenorocită, împreună cu doisprezece sangeaci sau guvernatori cu dreptul de a purta steag. E adevărat că la 26 iulie Mohamed al II-lea izbuti să învingă hotărâtor pe Uzun însuşi, care venise cu doi fii, dintre care unul fu ucis. Însă pierderile turcilor fură mari. „Otomanul", scria mai târziu turcomanul către Ştefan-vodă, „a înfrânt o părticică dintre ai mei, dar, unde mi-a fost ucis unul, zece din ai lui au picat".[141] În Polonia se zvoni că şi lupta aceasta ar fi fost o biruinţă a lui Uzun şi că sultanul ar fi fugit spre Constantinopol, unde se ştia că se luau măsuri de apărare.[142] De fapt, şi învingătorul, şi învinsul se putură întoarce în sălaşele lor de iarnă, şi zguduitura fusese aşa de puternică pentru turci, încât se luară măsuri ca o răscoală să nu izbucnească în Bosnia şi Serbia, unde începuse a se clădi, încă din iunie 1471, cetatea Şabaţ.[143] Uzun-Hasan nu-şi pierdu nădejdea de a răpune pe turci. În Asia, şi, la începutul noului an musulman, el trimise la „domnii frâncilor" din Europa pe medicul său Isac-beg, pentru a le cere ajutor. Isac veni pe drumul cel drept al Caffei, dar trecu, îndreptându-se spre Apus, unde erau Veneţia şi papa, sprijinitorii tuturor silinţelor împotriva sultanului, şi prin Moldova. Către stăpânul acesteia el aducea o scrisoare a lui Uzun, în care el desluşea cele întâmplate în anul trecut şi cerea ca Ştefan să-l ajute a răspândi în lumea creştinilor faima isprăvilor şi mărimea planurilor sale.[144]

Astfel se îndemnă Ştefan-vodă să dea lovitura cea mare lui Radu, adică turcilor rupţi de oboseala războiului asiatic.

La 29 octombre 1473 se ştia la Ragusa, pe malul Mării Adriatice, unde veneau necontenit ştafete din oraşele turceşti, că sultanul e încă în Asia şi că nu e sigur dacă el va ierna în Brusa sau în Constantinopol.[145] La 8 novembre, domnul Moldovei, plecat deci cu vreo saptămână înainte, se afla la Milcov, şi aici, dând steaguri cetelor sale, el poruncea războiul împotriva vecinului. Radu era înştiinţat de ce-l aşteaptă, şi el îşi strânsese boierii şi gloata. Abia la 18 ale lunii se dădu lupta la un vad [146], departe trei zile de Bucureşti, deci chiar lângă graniţă, la Râmnicul-Sărat. Turcii, detot puţini, ce se aflau în oastea munteană, nu putură opri fuga lui Radu, învins după o frământare de trei zile, care arată că şi în acest vlăstar al lui Vlad Dracul se deştepta în unele împrejurări îndărătnicia, cerbicia drăcească a neamului său.

Ştefan se luă pe urmele lui, şi nu se opri decât înaintea cetăţii de pe Dâmboviţa a Bucureştilor. Întăriturile cetăţilor muntene erau foarte slabe: un şanţ noroios şi pari bătuţi unul lângă altul. Hrana lipsea în Bucureştii prinşi pe neprevăzute şi din satul cărora fugise locuitorii. Mai sigur era Giurgiul, din apropiere. Radu ştia că o vistierie ca aceea ce ascunsese în curţile sale bucureştene se poate face la loc din dăjdi şi dijme, că nici o primejdie decât a unei robii încunjurate de toată cinstea nu ameninţa pe doamna sa, Maria, şi pe cele două fete, dintre care una se chema tot Maria, ce se aflau lângă dânsul. Pe când pentru el a fi prins însemna tăierea capului înaintea lui Laiotă, care se bucura în tabăra lui Ştefan de prada sa apropiată, strânsă în unghiul morţii acuma. În noaptea chiar când moldovenii îşi învârtiră caii sub movila pe care se înălţa cetatea, el se strecură în pădurile apropiate ale Cotrocenilor, şi îndată ocrotitorii din Giurgiu îl avură în mijlocul lor.

A doua zi, la 24 novembre, Ştefan-vodă şi vodă Laiotă puteau să intre în voie în Bucureştii care nu mai aveau de ce să se apere. Ştefan încărcă vistieria fugarului, făcu loc între boierii săi doamnei şi celor două domniţe, nişte fetiţe încă, dintre care una era să-i fie mai târziu soţie, ridică mulţimea de steaguri din biserica curţii, şi, după obişnuitele ospeţe de trei zile, el se întorcea înainte de sfârşitul lunii spre Suceava. De aici, el trimitea în decembrie regelui Poloniei douăzeci şi opt de steaguri, care mărturiseau pentru oricine biruinţa pe care o vestea în scrisorile sale. Primirea lor se făcu la Wyslicza în Galiţia, unde trecuse Cazimir din Cracovia, pentru a petrece sărbătorile, la 16 ianuar 1474, într-o duminică.[147]

Laiotă rămăsese domn muntean, Măria sa Basarab cel de-al doilea. El domni însă o lună în capăt, de la 24 novembre la 23 decembre. În adevăr, turcii se întorsese acum din Asia, şi pe toate drumurile Balcanilor roiau cetele lor care apucau spre moşiile, oraşele, cetăţile unde erau obişnuiţi să stea. Pacea cu Uzun-Hasan se socotea ca sigură, şi sultanul nu oprise în iernatece pe nimeni, rămâind numai cu ienicerii săi. Când auzi despre ce îndrăznise a face domnul moldovean în lipsa sa, el porunci îndată noului beglerbeg al Greciei, stăpânul tuturor ostaşilor din Europa, bosniacul Soliman-beg Eunucul (Hadâm, Hadâmbul), să pedepsească pe călcătorul de pace, care nu-şi plătise nici birul pentru anul acesta, să gonească pe omul de paie adus de dânsul – în care însă unii văzuse pe Vlad Ţepeş însuşi, care stătea acum liber la Buda şi dorea să tragă în ţeapă iarăşi oameni, pe când în închisoare trebuia să se mângâie cu şoareci şi paseri – şi să aşeze în Bucureşti iarăşi pe credinciosul Radu.

Ştirea despre luarea acestor măsuri de răsplătire sosi la Ragusa prin solii oraşului plecaţi din Constantinopol la 28 decembre.[148] Încă de la 23, cu două zile înainte de Crăciun, Laiotă fusese bătut de o armată de 15.000 de turci, pe care nu avea cu ce s-o înfrunte, învingătorii săi, oaste mai proastă a sangeacilor de margine, navrapi sau azapi dintre acei ce puteau prăda singuri, dar nu se puteau lupta fără ieniceri, se luară după dânsul, care fugea la „părintele“ său din Moldova. Ştefan nu se aştepta la această repede schimbare a lucrurilor, şi ei putură pătrunde până la târgul de vamă, neîntărit, al Bârladului.

Când domnul se coborî însă în Ţara de Jos, făcând tabără la Vaslui, unde stătu până în februar, jefuitorii plecară, zburătăcind îndărăt, spre a căuta, în Ţara Românească, a păgubi şi ucide pe boierii ce se dăduse de partea domnului de patru săptămâni. Aici, la Vaslui, îl găsiră pe Ştefan trimişii poloni, Byszowski şi Suhodolski, care aduceau îndoita făgăduială că oastea Podoliei va veni în ajutor şi că se va stărui pentru pacea cu Radu. Ajutorul nu sosi, fireşte, niciodată, iar cât pentru împăcăciune, Ştefan, încă în tot focul mâniei sale, răspunse că nu-i trebuie, căci Radu e una cu turcii.

Domnul va fi stat în lagăr, unde-şi adusese doamna, pe fiul cel mare, Alexandru, şi pe fată, Elena, până ce se văzu în mai că beglerbegul pleacă asupra Albaniei şi că el va avea deci linişte în acest an.

Liniştea aceasta o mai asigura o împrejurare cu totul neprevestită. Radu nu se putu bucura de izbânda pe care i-o câştigaseră turcii. Cine ştie cum, bietul om muri – mai

curând într-o ciocnire cu oamenii lui Laiotă, pe care fără îndoială că Ştefan îl trimisese iarăşi, din tabăra sa, şi-i dădu necontenit ajutor.[149] Laiotă era un om fără conştiinţă şi fără recunoştinţă, între altele şi fiindcă era foarte slab şi fără prieteni. Putea el să se încumete a rămânea domn fără voia turcilor? Şi puteau să-l respingă aceştia, care nu mai aveau nici un fiu de domn la dânşii, când el venea să ceară acum iertare sultanului, făgăduind bir şi aducând bani? El aduse şi în oastea turcească – al cărei rost în Asia, împotriva lui Uzun-Hasan, nu se încheiase cu totul atunci când scrisorile acestuia răscoleau toată lumea creştină până în Franţa[150] – un ajutor de câteva mii de oameni.[151] La 26 iunie el se întorsese şi vestea braşovenilor că „şi-a făcut pacea“ cu Împăratul păgân.[152]

Îşi stricase însă pacea cu creştinii. Deocamdată întoarcerea lui Laiotă se făcu în linişte, căci, după ce i se luase lui Ştefan grija turcilor, care duceau acum cu multe greutăţi împresurarea cetăţii Scutari în Albania veneţienilor, venise grija tătarilor. Crâmlenii, sub călăuzirea unui fiu al lui Hagi-Ghirai, Aidar (Haidar), prădară straşnic, la sfârşitul lui iunie, în preajma Nistrului, până sub zidurile Cameniţei; palatinul polon, Mihai Buciaţchi, fugi înaintea lor. În acelaşi timp, însă, trimişi ai sultanului ajunseră în Moldova, şi ei cerură lui Ştefan următoarele lucruri, pe care le putea da numai un învins fără nădejde: ieşirea moldovenilor nu numai din Chilia, ci chiar din Cetatea Albă, şi plata birului rămas în urmă.[153]

Era să fie deci război cu turcii, un mare război, hotărâtor pentru soarta românimii întregi. Nimic nu-l mai putea înlătura. Şi dacă Laiotă, credinciosul sultanului, va fi, în clipa cea grea, domn al Ţării Româneşti, năvălitorii vor putea

pătrunde până la Milcov, şi necontenit ei vor avea hrana lor din grânare româneşti. Nerecunoscătorul trebuia înlăturat.

Pentru această goană de domn, Ştefan găsi un ajutător. În 1474, voievozii Ardealului erau Ioan Pongrácz şi Vlasie Magyar. Acesta din urmă ţinea la dânsul pe Basarab cel Tânăr, care, de când Laiotă era om turcesc, va fi căutat întruna să fie pus în locul lui. Dacă ar fi cerut porunci de la regele Matiaş, care stătea acum departe, în Silezia, la Breslau, cu totul cuprins de alte interese, i s-ar fi răspuns să nu tulbure liniştea la acest hotar. Dar de mai multă vreme voievozii Ardealului se deprinseseră a lua de la sine hotărârile lor, pentru care fapt ei răspundeau. Între Ştefan şi voievodul din Ardeal se făcu o învoială, în puterea căreia Laiotă trebuia să fie înlocuit cu Basarab cel Tânăr într-o îndoită năvălire de iarnă.

La l octombrie, deci, Ştefan era înaintea cetăţii Teleajinului, căci încă de la înfrângerea lui Radu muntenii nu mai stăteau în Crăciuna şi în ţinutul Putna, aşa încât singura piedică în calea duşmanului era această cetate din Prahova. Pârcălabii fură tăiaţi, familiile lor, averea lor prinse. Vlasie Magyar sau mai de grabă vicevoievodul şi corniţele secuilor, Ştefan Báthory, care fusese de faţă la Baia şi se încredinţase cu ochii săi de vitejia şi hotărârea moldoveanului, sosi cu Basarab cel Tânăr în acelaşi timp: respins întâi în întâlnirea de la 5 ale lunii, el răzbi la 20 pe Laiotă.[154]

Turcii zădărniciră însă aceste biruinţe. Văzând că orice silinţe nu izbutesc în Albania, sultanul îndreptă pe Soliman beglerbegul asupra Moldovei, cu porunci să aducă de barbă pe voievod, să ierneze la Cameniţă şi de aici să se arunce asupra leşilor şi ungurilor. Ştefan se dădu îndărăt faţă de

cele dintâi cete ale turcilor care trecură Dunărea în ajutorul lui Laiotă. Iarăşi el făcu tabără la Vaslui, ca şi la începutul anului: aici primi el pe trimesul veneţian Paul Ogniben, care se întorcea din Persia, de la Uzun-Hasan, şi-i dădu, la 29 novembre, o scrisoare către papă, asigurând pe acest căpitan firesc al întregii creştinătăţi ameninţate că a primit veşti de la Uzun prin solii acestuia şi prin Ogniben, şi că, despre partea lui, e hotărât „a se lupta din răsputeri pentru creştinătate".[155] Totuşi, de nicăieri nu-i venise nici un ajutor însemnat decât secuii – vreo 5.000, după mărturisirea lui Ştefan însuşi către regele Poloniei – şi, pe lângă dânşii, ostaşi unguri – 1.800, după socoteala regelui Matiaş. Pe aceştia îi lăsase pe toţi, comitele secuilor întorcându-se acasă, căci Ardealul n-avea voie să înceapă un război, plin de urmări, cu turcii înşişi. Basarab cel Tânăr se afla şi el pe lângă Ştefan, cu câţiva fugari. În tabără, între „viteji", curteni, hânsari, boieri, în mijlocul ţărănimii care venea din munţi şi văi la tabăra lui vodă ca să apere ţara, ţara lui şi ţara lor – frumoşi luptători simpli, cu căciuli înalte, lungi plete şi ochi de foc, purtând unelte de muncă prefăcute în unelte de luptă şi arcuri atârnate pe umeri [156] – el petrecu sărbătorile de iarnă cu mai multă evlavie decât totdeauna. La ospeţele de Crăciun paharele păreau a cuprinde pentru mulţi, pe care trebuia să-i aleagă soarta, împărtăşania, sfânta împărtăşanie cu neamul lor, înaintea morţii. Cu toţii se legară a posti patru zile cu pâine şi apă dacă Dumnezeu va scoate din primejdie pământul ostenelilor lor.

Căci în zările albe ale miezului iernii înaintau mulţimile negre, zecile de mii de duşmani, ieniceri, spahii şi gloată, ca lupii flămânzi.

LUPTELE
CU
TURCII

I

LUPTA DE LA PODUL ÎNALT

Ştefan avea deci o oaste de ţărani: vreo treizeci de mii de ţărani, din Nistru – pe unde nu erau încă ruşii – în munte, din codrii Bucovinei – pe unde nu erau încă nemţii – în Dunăre. Vodă-i chemase la vânătoare de iarnă în pădurile Vasluiului şi Tutovei, şi ei veniseră făcându-şi cruce la plecare, obişnuita lor rugăciune fără cuvinte, care se ascultă în ceruri. Erau tot vânători pricepuţi şi ageri, din neam în neam; astfel, ei îşi îndepliniră sarcina cu destoinicie: mânară fiarele în hăţiş şi le uciseră.

Soliman Eunucul, beglerbegul Greciei, veni la Dunăre cu vreo 100.000 de ostaşi, în stare să se lupte cum trebuie, şi cu vreo 20.000 de ţărani creştini din Bulgaria, care deschideau drumurile şi duceau carele cu proviant. Cu dânsul se unise, poate aici, în preajma apei, amândoi feciorii lui Mihalogli, stăpânii temuţi ai acestei graniţe dunărene. Domnul muntean, bietul Laiotă, care totuşi în fundul cugetului – ca oricine din neamul său – era mai bucuros să fie cu creştinii, cu toate că nu putea fără învoirea şi sprijinul păgânilor, fu silit să-şi adune boierii şi satele, pentru a merge, cu inima frântă şi faţa acoperită de ruşine, în urma turcilor ce veneau ca să dărâme o domnie românească, să piardă o parte din poporul lui.

Dunărea se trecuse foarte lesne pe la Nicopol. Nu era nevoie de nici o corabie, căci iarna întinsese de la un mal la celălalt podu-i de gheaţă ninsă. Salahorii bulgari făcură

drum larg prin zăpadă şi dreseră podurile peste râpi, bălţi şi râuri. Hrană era din destul, cât timp se străbătea pământul supus al Ţării Româneşti. Iarna se îmblânzea, tăindu-şi gerul, aşa încât şi ea se arăta priincioasă năvălitorilor.

Aşa se ajunse la Milcov. De aici însă până la adăpostul măcar al duşmanului nevăzut – undeva, în vreo pădure neagră, lângă o apă prăpăstuită – mai era drum.

Căldura desfundase drumurile, înecase ogoarele, slăbise gheaţa întinsă de asprul decembre asupra apelor. Seara şi dimineaţa, zarea se pierdea în neguri, în care se năzăreau stafii de luptători pentru turcii obosiţi, care aveau pe sufletul lor povara înfrângerii, proaspete de la Scutari. După ce se trecu Siretul, râul de graniţă, pustiul se deschise pretutindeni: înaintea lor, în dreapta, în stângă; satele erau o grămadă de dărâmături; focul pus, fără părere de rău, de ţăranii plecaţi la oaste, ale căror familii erau adăpostite departe în Ţara de Sus, sau spre munte, nimicise căsuţele şi bordeiele. Apă nu se găsea decât în bălţile otrăvitoare. Necontenit se aşteptau care cu pâine de la munteni, căci Moldova nu voia să-şi hrănească duşmanii.

Drumul fusese ales foarte rău, numai cu gândul de a găsi mai repede pe Ştefan, de a-l zdrobi, a-l „prinde de barbă“, cum era porunca, a supune Moldova şi a prăda apoi la răsăritul şi la apusul ei. Pe malul drept al Şiretului se urca larga cale a negustorilor, care ducea la capitala ţării. Dincoace, intrai curând în ţinutul dealurilor îngrămădite, văilor înguste, râurilor cu maluri înalte, mlaştinilor făcute de ploi în adâncuri. Nenumărata mulţime frământa mocirlele câteva zile, în umezeala rece a dezgheţului, nutrită neîndestulător şi fără rânduială, hărţuită de duşmanul veşnic ascuns, care ucidea fără greş pe cercetaşi, pe vânătorii de pradă şi de hrană, pe bolnavii rămaşi în urmă şi pe cei ce rătăceau.

Lui Ştefan, care vedea cum norocul vine spre dânsul, locurile acestea îi erau bine cunoscute. În codrii Vasluiului, pe care vara îi curăţise de smârcuri, văzuse el pe tatăl său, Bogdan-vodă, strivind pe poloni, dându-le jos de pe cai căpitanii, morţi, silindu-i să părăsească pământul de pustiu şi curse al Moldovei. Nu tocmai departe de Crasna, care văzuse biruinţa de la 1450, el îşi aşează oştile în calea turcilor.

Stătu pe drumul de negoţ care ducea la Cetatea Albă, pornind tot din Suceava. Duşmanii veneau de la Bârlad, trecuseră de Vaslui şi acum ei apucau spre Iaşi, unde erau curţi domneşti din timpuri mai noi. În locul unde pârâul Racovăţului se varsă în Bârlad, făcând o mlaştină între păduri, trecerea era deosebit de primejdioasă. Un pod de lemn lega cele două râpi[157], pod bun pentru drumeţii obişnuiţi, chiar şi pentru carele de marfă ale liovenilor, dar cu totul nepotrivit pentru a ţine greutatea cămilelor, a tunurilor, a miilor de cai, a zecilor de mii de oameni, – bulucul, veşnic îngrămădit, al turcimii. Din desişuri, guri de tun, ca nişte ochi de mort, pândeau podul deasupra prăpastiei umede, în marginea codrului aşteptau secuii cu săbiile. Iar în fund ardeau în noaptea de ianuarie, a treia zi după Sfântul Ioan, nouăsprezece ale lunii, focurile la care se încălzeau ţăranii în cojoace, cu arcele pe umeri şi ghioagele rezemate de fagi şi stejari. Ştafetele spusese că turcii se apropie, că sunt la cel din urmă popas şi vor veni odată cu ziua.

Se ridică atunci o dimineaţă care nu semăna cu dimineaţa roşie a înfrângerii polonilor. Acum era o dimineaţă oarbă, cu neguri groase lăsate pe lumina ei. În chiote de îndemnare şi de îndreptare, venea învălmăşeala de călăreţi

a beglerbegului prin glia cleioasă, tăiată de mărăcini şi de laţurile buruienilor uscate. Cei ce apucară a răzbate se suiră pe scândurile podului, grăbiţi spre moartea ce pândea în ceaţă.

Tunarii ţintiră după zgomot, din amândouă laturile drumului mare, şi podul se prăbuşi în răcnetele de spaimă şi durere pe care le înăbuşi îndată chiotul ce cutremură pădurea. Ca o ploaie deasă şi iute, ropotiră îndată săgeţile: erau aşa de mulţi duşmanii, aşa de învălmăşiţi în strâmtoarea pieirii – Termopile ale neamului nostim – încât arcaşii nu puteau greşi. Ele veneau din toate părţile, mânate de un vârtej de ură. Fuga era cu neputinţă: gloatele nebune se împingeau tot înainte, şi cei din urmă, grăbiţi să răsufle în larg, nu ştiau ce opreşte pe cei dintâi.

Groaza dădu aripi acestora. Un iureş puternic, şi poate pădurea blestemată îşi va pierde farmecul ucigaş! Strivind trupuri care făcuseră a doua oară un pod înalt deasupra râpei în care curgeau acum valuri roşii deasupra tinei, spahiii în haine bogate, pe cai arăpeşti se aruncară asupra izvorului săgeţilor. Secuii fură călcaţi în picioare şi se împrăştiară lăsând multe trupuri în urmă. Ei erau străini, şi fuga nu le descoperea căminurile. Ţăranii ştiau însă ce-i aşteaptă pe dânşii şi pe toţi ai lor, din neam în neam, dacă se vor clinti dintre copacii aceştia ai codrului, dacă o spărtură se va face în zidul lor de piepturi goale. Topoarele, securile, ciomegele, ghioagele bătură turbat asupra haitei lupilor; coasele începură să taie holda cruntă a picioarelor cailor turceşti. Cu cât ţinea mai mult frământarea, cu atâta amestecul se făcea mai straşnic în desişul zăpăcit al duşmanilor. Ei nu mai ştiau nici pe cine o au în faţă, nici pentru ce se luptă. Sultanul nu era în mijlocul lor ca să strângă pe toţi în jurul lui şi să-i îndrepte, pe când dincolo

domnul călăuzea toate mişcările. Ziua nu se limpezise încă pe deplin, când toată puterea vrăjmaşă, pedestrime, călări, salahori, tunuri, lăsă lunca sângeroasă şi fugi, cete-cete, în toate părţile.

Şi în ziua aceea de marţi, a desăvârşitei biruinţe – cea mai mare din viaţa lui Ştefan şi asupra celui mai puternic duşman – şi miercuri, şi joi, pâlcuri de vânători se ţinură în urma duşmanilor. Mlaştinile îi înghiţeau, pădurile îi prindeau în braţele lor negre, dându-i în puterea românilor, gheaţa râurilor se sfărâma, prăbuşindu-i în adâncimi. Secerişul de iarnă al trupurilor urma ziua şi noaptea.

Unii dintre învinşi avură mai mult noroc în nenorocirea lor şi nimeriră la vadul cel mai apropiat, al Obluciţei, care ducea la Isaccea, pe pământul turcesc al Dobrogei. Alţii crezură că se asigură mai bine năpustindu-se peste Siret înapoi în ţara lui Laiotă. Dar acest domn slab era necredinţa în chip de om. El ştia că în tabăra lui Ştefan se află Basarab cel Tânăr, care cercase în toamna trecută să-i smulgă domnia; el vedea că turcii nu pot răpune pe puternicul domn moldovean, el se aştepta ca ungurii din Ardeal, care primiseră cu cea mai mare bucurie vestea izbândei lui Ştefan[158], ca însuşi craiul Matiaş, care răspândi îndată în lumea întreagă vestea isprăvii strălucite pe care-o făcuse voievodul *său* moldovenesc, să se amestece îndată în afacerile răsăritene. Astfel, ca să se îmbuneze cu creştinii dimprejurul său, el lovi câteva frânturi de oaste turcească ce-i rătăceau prin ţară, privită de turci ca a lor, şi trimise unui prieten ungur un steag ca dovadă a vitejiei sale.[159] E drept că şi în lupta de la Podul-Înalt el pare să fi cruţat pe români, cruţându-se şi pe dânsul, adică neamestecându-se mai deloc în crâncena învălmăşeală.

Din partea lui, Ştefan rămase în locul unde învinsese. El puse să i se aducă înainte prinşii, foarte mulţi la număr,

care scăpaseră de moartea în luptă numai ca să găsească pe urmă una mai puţin cinstită şi mult mai dureroasă. Mulţi erau fii de oameni vestiţi şi bogaţi, aşa încât boierii lui Ştefan vorbeau de răscumpărarea lor. Dar domnul nu voi să audă de târguială pentru a da drumul acelor care-i călcase ţara în picioare şi întinseseră o mână îndrăzneaţă către cununa sa. „Dacă aveţi atâţia bani şi putere, ce-aţi căutat aici la mine?“, striga el nenorociţilor, care fură înfipţi în ţepile ce împodobiră sălbatec mlaştina cruntă. Singur fiul lui Isac-beg, din marele neam al lui Evrenos-beg, ce se luptase cu Mircea, domnul muntean, fu cruţat de această cumplită moarte.

Se făcu apoi postul de pâine şi apă care se juruise lui Dumnezeu în clipele cele grele ale aşteptării. Apoi ţăranii se împrăştiară pe la satele unde în curând mâinile lor de viteji erau să trezească semănăturile noi. Iar „Ştefan-voievod, cu mila lui Dumnezeu“ – şi a nici unui om de pe pământ! – „domn al Ţării Moldovei“, stând în scaunul său din Suceava, pe care nu-l putuseră răsturna duşmanii, scria, la 25 ianuar, întregii creştinătăţi cele ce se întâmplase, cu ajutorul celui ce sprijină dreptatea, în lunca Bârladului. „Când am văzut noi aşa o oaste mare“, spune el tuturor acelor oameni vestiţi care nu prea auziseră de dânsul până atunci, ne-am ridicat vitejeşte cu trupul nostru şi armele noastre şi le-am stătut împotrivă, şi, cu ajutorul lui Dumnezeu, cel atotputernic, am învins straşnic pe acei duşmani ai noştri şi ai creştinătăţii întregi, şi i-am sfărâmat, şi i-am călcat în picioare.“[160]

Mohamed al II-lea, care era acum un om bătrân şi, mai mult încă, un om îmbătrânit de gânduri prea mari şi de prea multe silinţe, fu lovit în inimă de vestea nenorocirii din Moldova. Mai multe zile în şir el nu primi pe nimeni; pregătirile sale pe apă, de care se temeau atâţia, fură

deocamdată întrerupte; Ali-beg fu aruncat la închisoare ca cel cunoscător al lucrurilor româneşti, asupra căruia apăsa mai greu răspunderea celor petrecute.[161] Văduva lui Murad, mama vitregă a sultanului, Mara, fata despotului sârbesc Gheorghe, recunoscu faţă de trimisul veneţian că aşa o înfrângere n-au mai avut să îndure turcii.[162]

Însă cel mai mare dintre sultanii pe care-i avuse până atunci turcii, cuceritorul Constantinopolei, al Serbiei, al Bosniei, al Caramaniei, nu era dintre aceia care-şi dau înapoi mâna după ce n-au izbutit într-o lovitură dintâi. El se hotărî să meargă însuşi ca să pedepsească pe Ştefan, şi strânse în acelaşi timp o minunată flotă cu peste trei sute de corăbii, pline de azari şi de câţiva ieniceri. La 19 mai corăbiile ridicară ancorele lor din portul capitalei turceşti, şi, peste două zile, Mohamed însuşi îşi strângea cortul pentru a merge la Adrianopol.

Acum era vremea ca toţi lăudătorii lui Ştefan să arate prin fapte că-i sunt recunoscători pentru ceea ce făcuse ei în folosul creştinătăţii.

Datoria aceasta faţă de el şi faţă de dânşii toţi atingea întâi pe regele Poloniei, căruia Ştefan îi făcuse atâtea jurăminte, căruia şi acum îi închinase treizeci şi şase din steagurile culese la Podul-Înalt.[163] Lui îi scrise deci în cuvinte mai călduroase şi mai mişcătoare, la această mare nevoie a sa cerându-i, încă din mart, 2.000 de ostaşi deprinşi şi la apărarea cetăţilor, ca să-i aşeze în Chilia şi Cetatea Albă, de care turcii se apropiaseră pe gheaţă şi în năvălirea lor trecută.[164] Mai voia, pe lângă aceasta, ca oastea Rusiei vecine să se adune la Nistru, ca porţile Cameniţei să-i fie şi lui deschise la o nenorocire şi ca însuşi craiul să se grăbească a-i veni în ajutor, cu toate puterile.

Mulţi dintre poloni chiar găseau că aşa se cuvine a se face. Dar Măria sa craiul Cazimir era un om greoi, care se

mişca mai ales cu greu când la capătul drumului îl aştepta un adevărat război, plin de răspundere. Trecuseră două săptămâni de la plecarea lui Mohamed al II-lea din Constantinopol, şi acest trufaş ocrotitor al Moldovei, mare la vorbe şi încetinel la mişcări, era abia la Lublin. Aici stătu de la 5 iunie până la 20, şi când, peste două zile de drum, el ajunse într-un loc încă foarte depărtat de Lemberg, necum de Moldova, ce ardea de nerăbdare, i se aduse vestea că ostaşii coborâţi din corăbiile turceşti au luat, la 6 ale lunii, capitala negoţului Mării Negre întregi, Caffa, de unde aveau atâta nevoie negustorii poloni. Cazimir crezuse că a făcut totuşi ceva de folos, poftind pe sultan, printr-un polon prins în lupta de la Varna, la 1444, şi care ştia astfel turceşte, să nu cumva să se atingă de Ştefan-vodă, care stă sub aripa sa, de vultur trândav ![165]

Să fie ungurul mai bun decât leahul, îşi zise Ştefan, în faţa căruia norul turcesc se ridica tot mai sus în văzduhul străbătut de fulgere războinice, învinsul de la Baia era, fără îndoială, un om viteaz, un om ager, şi neamul lui Ştefan era şi neamul părintelui acestui rege! Străbunii Măriei sale ungurului Matiaş purtaseră căciulă, cămaşă de cânepă şi opinci şi tăiaseră mămăligă pe talger de lemn, ca şi învingătorii de la Podul-Înalt, sărmanii ţărani ai Moldovei! Înainte de această luptă şi în cursul ei chiar, ungurii se luptaseră alături cu oamenii lui Ştefan...

Un întâi sol, om de rând, nu ceru regelui alta decât să făgăduiască lui Ştefan un castel în care să se poată oploşi în Ardeal, dacă l-ar răzbi turcii, şi cărţi de trecere pentru trimişii de cinste, pe care i-ar îndrepta spre dânsul. Cărţile se dădură, iar pentru cetate se lăsă hotărârea pe mai târziu.[166] Se dădură şi porunci în secuime pentru ca moldoveanul să capete trei sute de luptători de acolo.[167]

În mai încă, porniră spre curtea lui Matiaş craiul, care lăsase acum războiul din Silezia depărtată şi se găsea în capitala sa din Buda, trei mari boieri ai Moldovei: bătrânul Stanciul, fost pârcălab şi fruntaşul boierimii moldoveneşti, apoi Duma, fiul lui Vlaicu, deci vărul lui vodă, şi spătarul Mihai, un sfetnic mai tânăr. Ei cereau să vie cu dânşii oameni regali, cu care să se poată înţelege de-a dreptul stăpânul lor.

Dar aceştia zăboviră. În lipsa lor, Ştefan luă ultimele măsuri pentru apărarea sa. Vasluiul părându-i-se prea apropiat de duşmani, prea cunoscut acestora prin cele ce păţiseră acolo, el îşi întări tabăra la Iaşi. Când auzi că ţinta corăbiilor turceşti, pe care le călăuzea Ahmed-paşa Ştirbul, un vestit căpitan ce se luptase de curând şi în Asia, e Caffa, el trimise în Crâm pe cumnatul său Alexandru, ca să apere Mangupul cu ostaşi moldoveni. Alexandru se sui la Cetatea Albă pe o corabie italiană, ajunse la cetatea părintească, o împresură şi o cuceri după trei zile, ucigând pe fratele său Isac, înţeles cu turcii, şi, astfel, un vechi duşman al lui Ştefan.[168] Domnul Moldovei ar fi trimis arcaşii şi hânsarii săi şi la Caffa, unde erau destui supuşi ai săi, dacă genovezii din acest oraş, negustori fricoşi, nu s-ar fi dat înapoi înaintea legăturii pe care Ştefan le-o propunea împotriva lui Isac şi a sultanului.

Cam pe aceeaşi vreme, nişte cete de turci, care veniră în părţile Chiliei prădând, fură gonite de dregătorii domneşti de la margine, cu pierderi mari pentru năvălitori.[169]

Dar corabia italiană ce dusese pe Alexandru se întoarse la Cetatea Albă cu veşti rele. Ahmed-paşa se înţelesese cu tatarii; el tăiase în bucăţi numai pe moldovenii ce se găsise în cuprinsul zidurilor Caffei. Ahmed încărcase în corăbii un număr din cei mai frumoşi copii, din copilele cele mai frumoase ale italienilor de acolo, şi-i îndreptase spre

Constantinopol, adică spre robie şi ruşine. El însă nu avea de gând să apuce de-a dreptul dramul spre Constantinopol: sultanul, pe care podagra-l silise a se întoarce înapoi din Adrianopol, împiedecând astfel pentru anul acesta războiul pe uscat împotriva Moldovei, i-ar fi poruncit să meargă asupra Cetăţii Albe şi Chiliei.

Ştefan schimbă pârcălabii din Cetatea Albă; în locul lui Luca şi Bâlcu, el puse pe Duma, un pârcălab de cinste, care lipsea tocmai pe această vreme din pârcălăbia sa primejduită, şi pe un neamţ, Lucian Hermann, *Luţian Hărman,* venit din Ardeal sau din Polonia, unde avea şi legături de negoţ.[170] Chilia, care se putea apăra mai greu, având şi ziduri mai puţin tari decât cele ridicate de genovezi la Cetatea Albă, fu dărâmată.[171] Dar temerile lui nu scăzură prin aceste măsuri de apărare: la 20 iunie, din Iaşi, el grăbea pe solii săi la unguri să se întoarcă împreună cu trimişii craiului şi le cerea să îndemne printr-o ştafetă grabnică pe Matiaş însuşi a veni spre Carpaţi, „cât se va putea mai răpede, zi şi noapte, cu toată puterea Măriei sale şi cu toate oştile ce i-a dat Dumnezeu, ca să nu ne lase să pierim, noi şi ţara noastră, de aceşti păgâni“. În adevăr, el aflase că Mohamed va pleca spre Dunăre şi că Ahmed-paşa se apropia cu corăbiile sale biruitoare ca să înnoiască pe pământul moldovenesc grozăviile şi prada din Caffa. Pe munteni îi socotea că sunt iarăşi supuşi cu totul turcilor, că ei îi vor intra iarăşi în ţară – „căci muntenii sunt pentru noi tocmai ca şi turcii“.

Scrisoarea lui Ştefan fu primită în ziua de 25 iunie de oamenii săi la Bistriţa; cu dânşii împreună erau Dominic, prepositul de Alba, care mai fusese trimis în Ardeal în 1473[172], Gaşpar de Othwan şi Mihai din Pesta, solii regelui Matiaş. Ei veniră îndată în Moldova, şi încă la 12 iulie,

îndată după sosirea lor, Ştefan făcea să se scrie actul prin care el făgăduia a fi credincios craiului: dacă Matiaş va veni cu armele în Ţara Românească – în Moldova lui nu-i trebuia să vie, şi, cu amintirile sale din 1467, nici regele nu era tocmai bucuros să vadă această ţară, – pentru a se bate cu turcii, Ştefan se va alipi la dânsul cu toată oastea; tot aşa va face, dacă nu va fi împiedecat de boală, ori de un puternic duşman, şi când Matiaş va trimete cu acelaşi scop un „căpitan“ al său; el va ajuta Ungaria împotriva oricui, dar nu împotriva Poloniei; Moldova nu va adăposti neprieteni ai regelui, certele de hotare se vor lămuri pe cale de judecată; negustorii îşi vor căuta în pace de trebile lor.[173]

Solii se întoarseră îndărăt cu această hârtie. Ei găsiră pe stăpânul lui hotărât să lase deocamdată interesele ce avea în Apus, ca să se facă apărătorul creştinătăţii la marginea răsăriteană a pământurilor sale: putea el, craiul mare şi strălucit, să facă mai puţin decât acest mic domn Ştefan cu ţara lui săracă? Cu gândul la cuceririle ce era să îndeplinească în paguba sultanului bătrân şi bolnav, el iertă cu totul pe Vlad Ţepeş, căruia-i dete domnia asupra Ţării Româneşti, rămâind să şi-o câştige el, cu vitejia lui, cu agerimea lui crudă, drăcească. Aceasta o făcu el pe la mijlocul lui iunie, şi Vlad plecă îndată în Ardeal, unde-l găsim la 4 august în Arghiş, şi, în toamnă, la Bălcaciu.[174] Dar, pe urmă, Matiaş se răzgândi, şi el trimise un al patrulea sol, Nicolae, episcopul de Knin, la Basarab, care făcea toate făgăduielile, numai să fie lăsat în pace. Laiotă luă asupră-şi îndatoriri ca şi cele luate de Ştefan şi rămase domn.

La jumătatea lui august, înainte de a se afla îndreptarea către creştini a lui Laiotă, boierii lui Ştefan erau la Buda, şi Matiaş iscălea un act prin care încuviinţa domnului Moldovei cam lucrurile pe care se îndatorise a le face acesta. Şi craiul

se învoia să ajute însuşi pe Ştefan, „dacă nu vor fi ţinuţi“, spune el, „de trebi mai însemnate ale crăiei noastre“. El îi deschidea un adăpost în Ardeal, de unde va putea oricând să se întoarcă, şi va fi sprijinit chiar la întors; cetatea de adăpost fu încredinţată îndată moldovenilor: era castelul Ciceului, în apropierea munţilor Maramureşului.[175] Ştefan se va împăca în sfârşit cu Vlad, şi hotarele între cele două ţări vor fi ca pe vremea lui Mircea munteanul şi a lui Alexandru cel Bun – ceea ce nu însemna că Ştefan va părăsi Chilia sau Putna, căci cea dintâi se ţinea de Moldova într-un timp când Mircea era încă în viaţă, iar cea de a doua era în mâna lui Alexandru la sfârşitul stăpânirii sale.

La această dată, Moldova scăpase de grijă, prin puterile ei singure, căci regele celălalt, Cazimir, se mulţumise a strânge o adunare la Korczyn, în ziua de 2 iulie[176], iar de la Matiaş nu se putea aştepta nimic până la deplina încheiere a învoielii. Ahmed-paşa se mulţumi să trimită la Cetatea Albă câteva corăbii, care coborâră patru tunuri mari. Românii pârcălabilor ieşiră noaptea din cetate şi năpădiră asupra turcilor cu atâta avânt, încât tunurile rămaseră pe uscat, dar cei ce le adusese căzură în apă. La Chilia pustie nu era nimic de făcut. Flota se întoarse astfel întreagă la Constantinopol pe la începutul lui august.[177] Iar la 6 septembre Ştefan se trezea cu trimişii lui Cazimir, doi nobili şi un canonic, care-i cerură să-i întărească faţă de craiul nevolnic vechile legături. Ceea ce se făcu, fireşte fără urmări, şi pentru unul, şi pentru celălalt.[178]

Era să vie măcar regele celălalt, despre ale cărui pregătiri pe Dunăre se spuneau lucruri mari şi care trimitea pe mai multe drumuri ostile sale împotriva turcilor?

Corvinul veni în adevăr la Şabaţ, pe care-l încunjură multă vreme şi-l luă în sfârşit, cu toate că apărătorul era vestitul Ali-beg Mihaloglu. Cum era cam lăudăros, creştinătatea întreagă răsună de vestea acestei isprăvi de iarnă, care nici într-un chip nu se putea pune alături cu isprava de iarnă din 1475 a lui Ştefan. Dar de aici regele nu merse mai departe. O singură ceată se trimise înainte asupra oraşelor din Bosnia. În fruntea ei stăteau despotul Vuc, coborâtor al stăpânilor Serbiei, şi Ţepeş al nostru, care ei vor fi cerut să li se îngăduie această pradă, pentru care Vlad chemase pe boierii săi adăpostiţi în Ardeal. La Srebrnica, unde erau minele cele mari de argint, şi în alte două locuri, cele două căpetenii făcură un război cum îl ştia Ţepeş din zilele sale de domnie românească: năvălitorii se îmbrăcară turceşte într-un rând, în altul ei încunjurară o pădure şi căzură pe la spate asupra ţăranilor înarmaţi; Vlad rupea cu mâinile sale pe turci şi-i urca în ţepi ca odinioară. Când se întoarseră ei cu prada, regele era însă de mult la Buda, turcii prădaseră în februar până la Oradea[179], şi planul marelui război cu turcii, în care s-ar fi amestecat şi Vlad şi Ştefan, iar veneţienii ar fi plătit cheltuielile, se împrăştie ca un vis strălucitor.[180] Veneţia trimise numai pe un secretar care să vadă ce se petrece în Moldova; papa se mulţumi a face episcop catolic al Cetăţii Albe pe solul lui Ştefan, Petru; alţii lăudară pe luptătorul viteaz şi-l uitară a doua zi.[181]

II

LUPTA DE LA RĂZBOIENI (VALEA ALBĂ)

În primejdiile nouă îi rămânea lui Ştefan un singur tovarăş: boierimea, şi mai ales ţăranii Moldovei. Cu ei era să lupte din nou pentru ţara lor. Şi astfel era să se dovedească adevărul spuselor solilor săi la Veneţia, care răspunseseră la îndreptăţirea că banii se dau doar regelui ungur, care e domnul lui Ştefan: „că Ştefan-vodă nu e supus întru nimic regelui Ungariei, ci domn al ţării şi poporului său".[182]

Data aceasta nu mai răsună lumea de vestea pregătirilor turceşti. Cazimir al Poloniei putu să se bucure în linişte de naşterea celui de-al unsprezecelea copil al său, bucurie de părinte fericit, ce-l moleşi cu desăvârşire. Matiaş din Ungaria, mult mai tânăr, avu tot răgazul să se gândească la a doua căsătorie, care trebuia să-i aducă o nevastă frumoasă, împodobită cu toată creşterea bună, cu toată ştiinţa timpului şi cu o zestre de 100.000 de galbeni. Iarna trecu în cea mai deplină pace.

În primăvară, Ştefan se coborî din Suceava spre Ţara de Jos. În mai 1476, la 22, el se afla în Iaşi, unde stătuse atâtea zile de aşteptare dureroasă în vara anului trecut: acum îl vedem întărind unor supuşi ai săi stăpânirea peste pământul lor.[183] Nu mai ropotesc, ca altădată, ştafete în toate părţile.

Pe această vreme Ştefan trebuia să ştie însă de pregătirile sultanului.

Acesta, la care venise un om al domnului Moldovei ca să afle soarta familiei domnitoare în Mangup, ce fusese prinsă la cucerirea cetăţii în decembrie trecut, dusă la Constantinopl şi măcelărită, răspunse printr-o solie care cerea iarăşi ceea ce n-ar fi putut da decât un domn slab şi înjosit: haraciul pe cei trei ani de zile de când ţinea războiul, cetăţile de la Dunăre, prinşii din oastea beglerbegului, şi mai ales fiul lui Isac, robii genovezi care fugiseră, de pe o corabie şi se coborâseră la Chilia, de unde fuseseră duşi la Suceava şi, în sfârşit, lăsarea la Constanţinopol, ca ostatec, a lui Alexandru, moştenitorul coroanei moldoveneşti. Ştefan respinse aceste cereri în chipul sângeros pe care-l întrebuinţase şi faţă de obrăznicia solilor tătăreşti; el ucise pe aceea pentru care i se aruncau ameninţările şi trimise îndărăt cu ruşine pe dregătorii împărăteşti.[184]

Mohamed al II-lea strânsese un mare număr de corăbii pe mare şi în râurile din apropierea Dunării.[185] Beglerbegul României pornise înainte, oprindu-se la Sofia, şi la 13 mai bătrânul padişah se îndrepta şi el spre acest oraş, între albele coifuri de pâslă, tuiurile cu crai nou şi cozi de cal şi sangeacurile verzi, ce-i întovărăşeau călătoriile de cucerire şi pradă.

Toată lumea credea că el va merge asupra ungurilor ca să le răsplătească ruşinea de la Şabaţ şi jafurile, neomeniile din Bosnia. La Belgrad se făceau în grabă întărituri. Un trimis anume al papei venise la Buda ca să apere cu sfaturi şi anateme Ungaria de vreo năvălire a polonilor, care nu încheiase încă o pace trainică.

Din Sofia poate porni, în acelaşi timp, o oştire spre Marea Neagră sau părţile apropiate ale Dunării de Jos şi alta spre Sava, care despărţea pământurile mai vechi ale crăiei ungureşti de locurile de veşnice lupte ale Serbiei şi

Bosniei. În stânga se desfăcură însă numai câteva cete, care dădură de lucru ungurilor de la hotare sau trecură Dunărea pe furiş, prădând în Banat şi în părţile vecine ale Ungariei.[186] Fraţii Mihaloglu aveau şi acum grija în aceste părţi, unde de mult timp ei se deprinseseră a stăpâni.

Sultanul însuşi porni spre dreapta, şi la 22 mai el se afla la Varna, aşteptând corăbiile care-i aduceau lemne pentru poduri, tunuri şi unelte de război de tot felul. Se spune că aici ar fi venit la dânsul, aducând o frumoasă şubă, împodobită cu aurituri, mărgăritare şi pietre scumpe, un trimis leşesc, care pornise încă din 1475 ca să îmbuneze inima lui faţă de Ştefan: dacă a fost în adevăr aşa, atunci trândăvia solului era deopotrivă cu încetineala stăpânului său! Oricum, un trimis al lui Cazimir se înfăţişă totuşi în tabăra întinsă a împăratului păgân, care punea să se răspundă – nu la 22, ci încă de la 19 mai – cu vorbe goale vorbelor goale. Apoi crainicii dădură semnul plecării mai departe, în marginea mării celei rele, pe care primăvara o înseninase prin zâmbetul şi dezmierdările ei.[187]

Atunci Ştefan înţelese că lui i-a venit ceasul luptei cu moartea. De nicăieri nimeni nu se mişca pentru dânsul. Papa era deprins să dea bani numai regelui Ungariei, care se lăuda pretutindeni, muşcându-şi buzele de necaz, că Ştefan acesta, câştigătorul de biruinţe, e un căpitan al lui, un voievod supus, căruia nu i se poate da nimic de-a dreptul fără a se înjosi cinstea lui regală.[188] Veneţienii trimiteau pe domn la preasfântul părinte din Roma, care singur are chemarea de a sprijini pe creştinii ce se află în primejdie şi apără cu sângele lor crucea lui Hristos; cât despre dânşii, bogaţii negustori îşi aduceau aminte că au dat 200 de galbeni cu împrumut oamenilor lui Ştefan veniţi în oraşul lor şi-şi îndemnau secretariul aflător în Moldova să ceară

aceşti bani pentru a se hrăni acum cu dânşii.[189] Se mai gândeau să ridice pe tatari asupra turcilor, şi astfel, fără cheltuieli, să dea un tovarăş de luptă moldoveanului.

Cazimir al Poloniei se întoarse din Prusia abia la jumătatea lui august, ca să întrebe pe magnaţii săi cum s-ar putea ajuta Moldova, ca să strângă la Cameniţa un lagăr, care pradă rău pe ţăranii şi nobilii vecini şi nu voi să se mişte până nu vor veni şi alţi ostaşi din părţi mai depărtate de margine, până nu se va pune în fruntea tuturor craiul, Matias, care primi pe la mijlocul lui iunie soli ai lui Ştefan, ce-i aduseră aminte de făgăduielile lui de mai dăunăzi[192], avea mintea numai la nuntă, la asigurarea drumurilor pentru mireasă, căreia turcii de la Marea Adriatică ar fi voit să-i taie calea; el se mai gândea doar la graniţa sârbească, spre care porniseră jefuitorii sultanului şi unde se încleşta peste câtva timp o luptă îndărătnică, la Semendria. Spre Ştefan el îndreptă numai pe ardeleni, asupra cărora era voievod acum învingătorul lui Laiotă, Ştefan Báthory: un om viteaz, dar care, ca toţi ai lui, obişnuia să vie totdeauna la sfârşit, când se culeg snopii seceraţi de altul sau se poate arunca asupra lui răspunderea pentru holdele pierdute. Şi, chiar să fi fost el altfel, ce zor aveau ticniţii saşi, secuii, ce simţiseră cât de adânc taie sabia turcească, iobagii duşi la măcel cu mintea întunecată, ce zor aveau toţi aceşti ardeleni, ce n-aveau decât grija Ardealului, ca să stea în calea urdiilor furioase?

Ştefan îşi făcu datoria, lăsând celelalte în grija lui Dumnezeu, apărătorul. Satele din Ţara de Jos porniră spre munte, pe când luptătorii se adunau cu cealaltă ţărănime în tabăra domnului. Târgurile se pustiiră, şi făcliile de nimicire erau ţinute gata, când duşmanul s-ar fi apropiat de dânsele. Cetăţile dunărene, spre care privea cu lăcomie sultanul, fură întărite după putinţă, şi se pare că la Chilia,

unde zidurile fusese date jos în 1475, se întruchipa în grabă un gard de ţeruşi legaţi cu răchită, pe când Cetatea Albă înălţa mândră înaltele-i ziduri vechi.

Domnul se aşează la Bârlad, cu 30.000 de ţărani şi vreo 10.000 de boieri, curteni, „viteji" şi hânsari, adică puterile ce le avuse şi în anul trecut. De aici scria el la începutul lui iunie prietenilor din Braşov în aceste cuvinte, puţine şi hotărâtoare: „Suntem în lagăr cu toată puterea noastră şi mergem asupra turcilor".[193]

Aceştia veneau din Dobrogea. Laiotă, care îşi întărise cetăţile şi scria la 15 april, la 9 mai şi la 14 iunie din „Cetatea Nouă", adică Gherghiţa[194], merse înaintea stăpânului său cu 10.000 de oameni, care nici aceia nu erau bucuroşi de un astfel de război.[195] Cinci poduri se întinseră peste Dunăre la vadul din Obluciţă, vechea şi vestita trecătoare.

E de crezut că Ştefan a făcut şi el ceea ce făcuse în 1462 Vlad Ţepeş, că a stat în dosul mlaştinilor malului jos, oprind cu săgeţile trecerea turcilor, care se zăbovi mult timp. Cumnatul său Şendrea, de bună samă Şendrica, fiu al lui Şandru din Dorohoi, şi vistierul Iuga îl ajutau să apere intrarea ţării sale.[196] Abia pe la 15 iulie putură trece toţi ostaşii, jefuitorii şi salahorii sultanului, revărsându-se asupra Moldovei. Sfatul cel bun al ticălosului Laiotă nu-i lăsă data aceasta să se încurce în bălţi, râpe şi păduri, de unde-i putea pândi aşa de sigur moartea. Mulţimile Greciei şi Asiei trecură Siretul şi prinseră a se sui pe drumul cel mare al malului drept, ca Radu cel Frumos, ca Matiaş Corvinul, ca Ştefan însuşi când mergea spre Suceava ca să ia moştenirea părintelui său.

Cu câteva zile înainte, prietenii cei noi ai turcilor, tatarii, al căror han, Mengli-Ghirai, se închinase sultanului în timpul

robiei sale, se aruncaseră asupra ţării, mulţi, iuţi şi cumpliţi. Apucând calea lor obişnuită de-a lungul Nistrului, ei trecură pintr-un vad de sus al apei, fără a putea să fie opriţi de slabele puteri ale pârcălabului Gangur din Orhei. Peste Prut ei răzbătură pe la Ştefăneşti, în ţinutul Botoşani, făcându-se a ţinti asupra Sucevei, unde stătea adăpostită doamna Maria. Soţia lui Ştefan fugi pe căi ascunse spre Hotin, unde se găsi în siguranţă, iar hoarda se învirteji asupra pământurilor de la Siret ca o vijelie de pierzare, şi plecă tot atât de repede cum venise, trăgând după dânsa robi ce nu erau să-şi mai vadă ţara înapoi, miile de robi săraci ce nu se puteau răscumpăra.

Prin ştafete de spaimă vestea aceasta sosi la domn, care trecuse şi el Siretul, nevăzut de nimeni, şi aştepta clipa în care ar putea prinde la strâmtoare, între codrii prieteni, în preajma unei ape fără pod şi fără vaduri, pe marele său duşman. Când vestea aceasta se lăţi, un strigăt de durere şi de milă străbătu rândurile ţărănimii: înaintea ochilor umezi se năzăriră casele în flăcări, holdele călcate de tropotul cailor pustiului, bătrânii, nevestele, copiii mânaţi de şireangul tatarilor în robia de unde nu se mai întoarce nimeni. Ei nu se răzvrătiră, vitejii care răpusese turcimea în pădurea de la Vaslui, care îndurau de două luni de zile suferinţele căldurii năprasnice, hranei puţine şi rele, mersurilor pripite: se rugau numai să li se dea voie a-şi cerceta o clipă vetrele; după care, orice ar găsi, ei se vor întoarce.

Ştefan le îngădui cererea, care era aproape o osândă pentru dânsul. Vor putea sta două săptămânii iar pe urmă-l vor căuta în codri – dacă va mai fi acolo sau undeva, pe pământ. Strângând într-un mănunchi sfânt care se închinase morţii boierimea şi curtea sa, el se înfundă tot mai adânc în văile înguste.

La 24 tabăra turcească ajunse la Roman, un oraş mort şi o cetate pustie. Laiotă mergea înainte, călăuză bună a duhului rău. Peste două zile, păgânii, duşi de un creştin ca acesta, stăteau înaintea Cetăţii Neamţului, ce-şi înălţa zidurile pe un deal rotunzit, într-un ţinut înalt, de o nespusă frumuseţe, având în fund, ca Razim, Carpaţii.

Ce era să mai aştepte Ştefan, care auzea din adăpostul său vuietul mulţimii, pocnetul sineţelor şi zguduitorul cântec de nimicire al tunurilor? Ceva mai sus era Baia, şi, odată ce trecea duşmanul de Baia, el ar fi avut până la Suceava drumul lesnicios făcut de cursul apelor limpezi.

Se aşeză deci în marginea Pârâului Alb, într-o vale strâmtă bogată în păduri bătrâne. Şi, când trecu în sfârşit sultanul, lâsând în urmă împresurătorii Cetăţii Neamţului, el se vădi prin salutul săgeţilor.

Acum era însă soarele de iulie care luminează toate ascunzătorile. Căldura curăţise bălţile, uscase râurile, care pe aici nu-şi sapă prăpăstii. Moldovenii erau puţini, şi nu dintre aceia care se lasă ucişi pe locul unde i-a aşezat domnul lor. Laiotă ştia bine ţara şi oamenii. Şi inima turcimii întregi dădea viaţă taberii duşmane: sultanul Mohamed, pentru cinstea bătrâneţelor căruia se dădea lupta.

Boierii se închinară frumos înaintea morţii şi o primiră în faţă. Pieriră, astfel – bunicii lângă nepoţi, înveşmântaţi în acelaşi giulgiu de glorie – Stanciul şi fiul său Mârzea, Bodea vornicul, Paşcu, Buhtea, Ivaşcu al Hrincului, Ştefu al lui Isac, Mihai spătarul, postelnicul Iuga, Dajbog, pârcălabul Neamţului, stolnicul Barsu, Ilea Huru comisul şi atâţia alţii vrednici de a fi pomeniţi în veci pentru bucuria cu care şi-au vărsat sângele gândindu-se la cei ce vor veni după ei, la noi şi la cei ce vor trăi după moartea noastră. Iar Ştefan însuşi, pe care norocul îl păstră pentru neamul

nostru, vorbeşte astfel despre această nenorocire, care se poate plânge fără a ne ruşina vreodată de dânsa: „Eu şi cu Curtea mea am făcut ce mi-a stat prin putinţă şi s-a întâmplat ceea ce ştiţi. Pe care lucru îl socot că a fost voinţa lui Dumnezeu ca să mă pedepsească pentru păcatele mele şi lăudat să fie numele lui!“

Ştefan nu trecu hotarul, căci nicăieri n-ar fi putut el să aştepte o primire potrivită cu numele său, de nicăieri nu s-ar fi întors cu o oaste nouă. Cei ce au spus că l-ar fi văzut într-o ospătărie la Sniatyn în Pocuţia, cu alţi pribegi, s-au înşelat: mai bucuros – dacă ar fi voit să părăsească pământul sfânt al ţării sale – putea să se odihnească în cetatea-i ardelenească, în Ciceu, unde stăteau încă de la 1475 pârcălabii săi.

Dar el nu se duse nici acolo ca să milogească în zadar de la aceea despre care ştia bine că „unii se bucură de paguba pe care i-au făcut-o lui şi ţării lui necredincioşii“.[197] El ştia că zarea, acoperită acum de aburii calzi ai celui mai scump sânge al Moldovei, de fumul care se ridica deasupra tuturor târgurilor moldoveneşti până la Suceava şi până la Hotin, se va lumina peste puţin pentru dânsul. Pe două mari nădejdi i se rezima sufletul, pe care jalea nu-l frânsese şi nu trebuia să-l frângă, căci prin acest suflet nu mai putea trăi Moldova acum şi pururea. Întâi, făgăduiala cinstită a ţăranilor; boierimea înroşise cu sângele ei Valea Albă a pârâului limpede din codrii Neamţului, umbrele nemângâiate ale Sfatului domnesc plângeau, în lunca plină de trupuri, pentru biruinţa, pe care n-o putuseră câştiga, pentru pieirea desăvârşită a ţării. Dar trăiau sutele de mii de ţărani pe umerii suferitori ai cărora se rezimau, atunci ca şi acum, toate. După trecerea celor două săptămâni, în care se sărutase fruntea

celor vii, se pomeniseră morţii şi se căutaseră în zadar robii, pâlcuri-pâlcuri sătenii se suiau pe poteci ştiute numai de dânşii către vodă, care era în munte şi ştia să cheme pe ai săi la dânsul. Pe când se înfiripa astfel oastea cea nouă, turcii, pe care-i lega în jurul sultanului numai frica unui duşman ce n-ar fi fost încă învins, se risipiseră pretutindeni şi, asupra cetelor răzleţe, pe care din când în când se găsea cine să le împuţineze, ca şi asupra ienicerimii supuse şi strălucitorilor spahii ai padişahului, zburau iazmele răzbunătoare ale ciumei şi foametei. Hrănită de căldurile straşnice ale lui iulie şi august, boala înghiţea pe bolnavi în ceasul în care pusese mâna pe dânşii, şi pâinea se făcuse aşa de rară, încât un dărab se plătea cinci aspri.[198] Oastea biruitoare se topea ca de un blestem.

Din toate părţile veneau pe urmă veşti rele. Toate cetăţile moldoveneşti se ţineau bine, şi, fără cucerirea lor, fără aşezarea turcilor în ele, la ce folosise baia de sânge din Valea Albă, la ce folosea prada din fiecare zi, rătăcirea oarbă, aşa de obosită de la o bucată de vreme, pe toate cărările Moldovei, supuse numai pe câteva săptămâni? La Suceava se putu arde numai târgul, pe care nici nu-l apăra nimeni; ghiulelele de piatră loviră în zadar, la apus, în zidurile Neamţului, la răsărit, în acele ale Hotinului, amândouă înălţate în vechi timpuri din stânca muntelui. Cinci sute de ieniceri fură prinşi lângă Chilia şi pieriră. Păzitorii Cetăţii Albe se repeziră asupra unui buluc tătăresc ce se întorcea spre casă, ducând mii de robi, îl sfărâmară şi dădură drumul bieţilor oameni, care se socoteau întorşi de pe cealaltă lume, aşa de mare le era bucuria că se vor întoarce în sfârşit acasă unde căsuţa arsă se putea ridica din nou la venirea gospodarului din tabără.

Pe marea albastră aşteptau corăbiile cu pânze, luntrile ca să treacă înapoi pe împăratul neînvins, sau cercetau porturile muntene şi crâmlene, pentru ca să aducă de acolo hrană la zecile de mii de ostaşi. Dar o straşnică vijelie de august le zgudui ca un cutremur şi deschise adâncurile tulburate pentru veşnica odihnă a corăbierilor sultanului. Tot mai mult erau răzbunaţi morţii viteji din Valea Albă.

În sfârşit, ungurii veneau. De la Neamţ, încheind, credea el, cu Ştefan, Mohamed trimisese pe Laiotă ca să prade în Ardeal. Acesta apucă prin pasul Oituzului, dar se dădu răpede înapoi, căci ca un trăsnet îi venise vestea de spaimă că se apropie, cu 30.000 de oameni, Ştefan Báthory, marele judecător al Ungariei, căpitan al oştilor crăieşti împotriva turcilor, şi cu dânsul acel care ştia să spulbere domnii şubrede, ca să cadă din văzduh asupra turcilor, să înalţe în mărirea ţepilor pe oamenii uşurateci care doreau ce nu erau în stare să apere: Vlad-vodă însuşi, Dracul, Tepeş. Laiotă dădu repede de ştire stăpânului său, iar el se ascunse în marginea munţilor, la reşedinţa sa din Gherghiţa, unde era la întâi august, atunci când duşmanii săi – căci chemarea oştii se făcuse numai pe ziua de 24 iulie, la Turda[200] – se clintiseră abia din Mediaş, departe, în apusul Ardealului.[201]

Ungurii veniră întâi la Oituz, ca să împiedice năvălirea turcilor în Ardeal. Aici se găsea Báthory, în satul Breţc, la 16 august, pe când Ştefan, al cărui cuib de pândă îl găsise în sfârşit, pândea din inima muntelui.[202] Sultanul, care se oprise la Neamţ, pe când călăreţii săi atinseseră Suceava şi Hotinul, părăsise împresurarea cetăţii, silit de nevoi şi de veştile rele, şi pornise spre vaduri. Până la sfârşitul lui august, valurile tulburi ale turcimii întregi se strecurară

spre Dunăre şi mare, păstrând ca răsplată pentru atâtea osteneli, ca despăgubire pentru atâtea pierderi numai prada sărăciei noastre, care nu putea uimi pe nimeni. În urma sultanului, plecat fără ispravă, ducând cu sine, aşa cum îl adusese pe Alexandru-vodă fiul lui Petru Aron, din care voise a face un Laiotă pentru Moldova[203], se înălţau mândre întăriturile Chiliei şi zidurile vechi ale Cetăţii Albe. Stăpânul adevărat al Moldovei se cobora din munte ca un nou descălecător de ţară.

Solul veneţian, Gerardo, care se oprise la Braşov, până se va potoli furtuna, putea scrie, în cele din urmă zile ale lui august, aceste cuvinte care judecă războiul lui Mohamed al II-lea în Moldova: „Sultanul a ieşit din ţară cu cetele sale fără a fi luat o singură cetate şi fără altă pagubă pentru Moldova decât prada ce a dus cu sine; iar Ştefan-vodă a ieşit din munţi şi călăreşte viteaz prin toată Domnia lui“.[204]

Pe acelaşi timp se aduceau la Buda turcii prinşi în Serbia, cu steagurile, trâmbiţile, tobele lor, şi ei mergeau legaţi cot la cot în vederea trimişilor creştinătăţii. Era sigur că până în primăvară sultanul nu va putea găti nici o oaste şi că fiara turcească-şi va linge numai rănile primite. Ştefan dorea din toată inima să aibă de vecin în Ţara Românească pe Vlad Ţepeş, care se mişca necontenit, stăruind, aproape şi departe, la unguri şi la moldoveni – pentru aducerea sa în scaun, care ar fi pus iarăşi întreaga Dunăre în mâna creştinilor şi le-ar fi dat măcar tăria ce o aveau la 1462.

Deci la 6 septembrie Matiaş porunci ca saşii, ce se întorseseră acasă de la oaste, socotind că rostul ei e numai să mărturisească despre plecarea turcilor din Moldova, să se întoarcă înapoi în tabără pentru a pătrunde apoi prin pasuri

la munteni, împotriva nenorocitului de Laiotă.[205] La 2 octombrie, căpitanul războiului din aceste părţi, Báthory, era în Braşov şi cerea locuitorilor să-i încredinţeze, cum voieşte Craiul, câteva tunuri şi cincizeci de călăreţi.[206] Ajutorul ce dădea Laiotă turcilor de la Semendria se aflase şi aţâţase şi mai mult furtuna asupra lui.[207]

Îndată oastea se cobora pe plaiuri, pe când Ştefan veni spre Milcov cu câte puteri apucase a strânge. Până a nu ajunge el poate, Basarab pierdu o luptă la poalele munţilor şi se făcu nevăzut, cu boierii şi cu turcii lui, apucând în largul şesului, încă sigur pentru dânsul, spre Giurgiu. Târgovişteа fu cucerită, şi Vlad făcu să se întărească această veche capitală a lui, unde va fi văzut cu părere de rău că lipseşte livada lui iubită, a ţepelor. Bucureştii, la care se ajunse după trei zile, la 11 novembre, nu vor fi zăbovit multă vreme pe năvălitori, odată ce stăpânul scăpase.[208] Boierimea întreagă, afară de doi fruntaşi, se închina lui Vlad, care secerase atâta în rândurile ei. Ştefan şi Vlad făcură jurământ, într-o serbare înălţătoare, că-şi vor fi buni şi adevăraţi prieteni pe viaţă.[209]

Era un bun sfârşit pentru anul cel straşnic. Dar binele nu ţinu mult, ci trecu odată cu bucuria sărbătorilor de iarnă. Vlad nu se încredea în acei boieri cărora le făcuse atâta rău, ce nu se putea uita de azi până mâine: el ceruse şi căpătase de la Ştefan o strajă de 200 de oameni.[210] Dar mai erau turcii de la Dunăre, de care nu putea să-l apere o mână de oameni viteji, nici agerimea şi bărbăţia lui însuşi. Greşeala cea mare fu a ungurilor, cari se întoarsera prea repede, cu toate că nu-i chemau în Ardeal griji aşa de mari ca acelea care făcură pe Ştefan să se întoarcă îndată în Moldova. Încă de la 5 ianuar 1477, noutăţi rele pătrunsese până la Hârlău, unde petrecea domnul, îngrijindu-se

zilnic de îndreptarea ţării pustiite şi prădate. El întrebă la Braşov, de unde-i venise o ştafetă, ce se mai aude despre „pricina cu fratele nostru Măria sa Vlad din Ţara Românească“. „Pricina“ era foarte rea. Laiotă se întorsese cu turci mulţi, pe când Vlad nu era pregătit de luptă. El ieşi însă înaintea duşmanului său în preajma Bucureştilor: moldovenii se luptară ca nişte vrednici ostaşi ai lui Ştefan şi-şi vărsară sângele cu aceeaşi credinţă ca şi boierii de la Valea Albă. Din două sute rămaseră, scrie cu mândrie, domnul lor, numai zece. Iar Vlad pieri cu dânşii, ca un voinic.

III

ÎMPREJURĂRILE MUNTENE PÂNĂ LA AŞEZAREA ÎN SCAUN A LUI VLAD CĂLUGĂRUL

Dacă această nenorocire n-ar fi luat creştinătăţii şi neamului nostru pe straşnicul domn al vitejiei sângeroase, Ştefan s-ar fi simţit altfel faţă de turci, împotriva lor el n-ar fi început fără îndoială războaie zadarnice, căci era prea cumpănit şi prevăzător, prea încredinţat că viitorul unei ţări întregi, unui întreg popor atârnă de faptele sale. Dar încercările turcilor împotriva lui n-ar fi izbutit, şi niciodată cetăţile de la Dunărea de Jos n-ar fi ajuns în mâna sultanului, cum s-a întâmplat în cea mai neagră zi din domnia lui Ştefan, fără să fi trecut măcar zece ani de la biruinţa cea mare din 1475.

Cu Laiotă, iarăşi domn muntean, nu putea să fie înţelegere şi nici măcar o adevărată pace. El era spionul şi unealta turcilor şi trebuia să fie gonit. Acel ce pornise trei războaie împotriva lui Radu nu era să ierte aşa de uşor pe omul sub călăuzirea căruia, peste toate legăturile de neam, de lege, de recunoştinţă, turcii prădaseră Moldova şi-i nimiciseră boierimea, aruncându-l pe el însuşi aproape în gura morţii.

Deci la 13 mart 1477 Ştefan era în tabără, la Vaslui, şi Basarab cel Tânăr, oaspetele lui, scrie braşovenilor, care nici ei nu iubeau pe Laiotă şi adăposteau la dânşii trei pribegi ceruţi cu nerăbdare de acesta în 1476, Oprea logofătul, Voicu Tatul şi Horga[212], că are „mare nădejde în Dumnezeu de a

căpăta, cu ajutorul lui, ţara sa părintească".[213] Moldovenii ar fi năvălit desigur peste Milcov, dacă ar fi fost siguri de un sprijin din partea ardelenilor. Aceştia se vor fi bucurat însă de pieirea aceluia care risipise odinioară bogăţia lor şi le vărsase sângele; precum la primirea lui Vlad în 1462 ei se grăbiseră a se învoi cu Radu cel Frumos, domnul turcilor, aşa şi în rândul acesta, când un domn de la turci înlocuia pe Ţepeş, ei recunoscură din nou pe Laiotă: la Buda se afla pe la 13 februar că este pace cu Ţara Românească.

Dar pacea aceasta nu putea să ţie mult nici din această parte. Din Floreşti, în judeţul Ilfov, Laiotă, care părăsise cu totul pe acest timp reşedinţele cele vechi ale domnilor, se plânge către braşoveni, la 9 august, că un duşman al său se află în Făgăraş şi că pribegii se adună la Cohalm.[214]

Şi Ştefan se gătea să-l lovească. El îşi înnoise puterile după marea încercare din 1476 şi alesese sfetnici noi în locul celor căzuţi: în 1477 el avea lângă dânsul pe Hrană vornicul, pe Şendrea, căruia-i dăduse dregătoria, întemeiată după asaltul turcilor asupra Sucevei, de portar al acestei capitale, pe Costea spătarul, pe Gherman, pe Ion Ceaşnicul, pe stolnicul Petru, pe comisul Groza, iar dintre vechii boieri, pe cei patru pârcălabi de la Dunăre, pe unchiul Vlaicul, care apărase Hotinul de turci, pe Zbiarea, pe Neagu, fost pârcălab la Chilia, pe dregătorii din Neamţ şi Orhei, pe Dragoş, ce trecuse pârcălab la Roman, pe Fete, fostul pârcălab, pe Iaţco Hudici.[215] Cu aceştia era să pornească la vânătoarea vulpii din vecinătate.

Pe la începutul lui novembre, printr-un scurt război, a cărui amintire n-a pătruns până la noi prin spusa celor de ţară, şi abia prin câteva cuvinte încurcate din partea unui străin, Laiotă fu gonit, şi Basarab cel Tânăr aşezat în locul

lui, ca să fie domn creştin şi vecin bun, tovarăş de luptă împotriva păgânilor.[216] Ardelenii nu luaseră parte la sfărâmarea stăpânirii lui Laiotă, pe care-l primiră la dânsii pentru ca să aibă, în vederea viitorului, un pribeag domnesc mai mult. Udrişte, sprijinitorul de căpetenie al lui Laiotă, căpătă şi el o ascunzătoare săsească în Ardeal.[217] La 28 ianuarie 1478, voievodul Ardealului, Petru Greb, dădea voie braşovenilor să primească, să ţie la dânşii sau să trimiată îndărăt pe muntenii ce ar fi siliţi a veni în cetatea lor.[218]

Basarab cel Tânăr petrecu în linişte cele dintâi luni ale stăpânirii sale. Ca să împace pe unguri, care nu-l puseseră la cale şi deocamdată nu-l voiau, el trimise, înainte de sfârşitul anului, pe Neagu, mare boier, vornic încă de pe vremea lui Radu cel Frumos[219], şi pe Stanciul, care ţinea pe Anca, sora domnului.[220] Fireşte că solii fură primiţi cu o deosebită plăcere.

Prietenia ţinu şi în 1479, până în toamnă, între noul stăpânitor al Ţării Româneşti şi Moldova, de o parte, Ardealul de alta. Vecinii îi ziceau numai Basarab-vodă, şi nu luau în samă tânguirile lui Laiotă împotriva răului de „Ţepeluş“, cum îl cinstea el. Ştefan putu să se odihnească în sfârşit: el n-avu alt necaz decât cel de acasă: moartea, la 19 decembre 1477, a doamnei Maria.

Temerile sale de a nu vedea întorcându-se turcii la Chilia şi Cetatea Albă, cele două cetăţi despre care el zicea pe atunci că sunt toată Moldova, nu se dovediră întemeiate, căci Mohamed avea de luptă în Albania şi în Bosnia; de la veneţieni, la care trimisese ca sol pe o rudă a sa, un unchi, Ioan Ţamblac, poate o rudă a mitropolitului Grigore Ţamblac[222], Ştefan nu căpătase, de altminteri, decât obişnuitele laude zadarnice. Cu gândul la aceeaşi primejdie, el se grăbise a făgădui, din Roman, la 22 ianuar 1479, regelui Cazimir,

care trimisese un sol la dânsul, că va veni după chemarea craiului la Colomeia ca să facă jurământul de credinţă.[223] Folosul şi de aici fu, bineînţeles, acelaşi – nici unul.

În toamna anului 1479, cei doi Mihalogli trecură însă Dunărea. Un timp, ei statură nehotărâţi asupra drumului pe care-l vor lua: un pas ducea la Sibiu, altul la Braşov; de-a lungul şesului se ajungea în Moldova, care nu făcuse încă pace cu turcii şi nu le plătea bir. Încă de la 3 iulie se zvonea că turcii se găsesc în Ţara Românească şi că muntenii ar vrea să năvălească la Făgăraş, care se dăduse pentru trai lui Laiotă; se luau măsuri neobişnuite pentru paza la Bran, cetatea de hotar care stăpâneşte pasul ce duce la Rucăr şi Câmpulung.[224] Ştefan nu fu mai puţin prevăzător decât voievodul Ardealului: în iunie se începu clădirea din piatră a cetăţii de la Chilia, care se mântui în ceva mai puţin decât o lună, la 16 iulie, pe malul Dunării, unde fusese împrejmuiri de ţăruşi din 1476, în faţa ostrovului cu dărâmăturile vechii Chilii a genovezilor şi muntenilor.[225]

Corăbii se iviseră în adevăr în Marea Neagră, odată cu trecerea begilor dunăreni în Ţara Românească; dar ele se îndreptară spre castelul Matrega, pe care-l stăpâneau, mult mai departe, spre răsărit, genovezi din familia Ghizulfi.[226] Oastea de uscat, în care se găseau cinci paşi şi cineva care până acum se arătase bun creştin, dar plecase fruntea înaintea nevoii, ca atâţia înainte şi după dânsul, Basarab cel Tânăr însuşi, credinciosul craiului unguresc, trecu pe la Turnu-Roş asupra Sibiului, un drum care cruţa de pradă cea mai mare parte din ţara domnului muntean, înaintea lor ieşiră, pentru ca să mântuie bogatul şi frumosul oraş, Báthory, acum voievod al Ardealului, Pavel Chinezul, păzitor al graniţii dunărene în Banat, şi sârbul Iaxici. Românii

Basarabului se lăsară zdrobiţi fără a se clinti, în lupta de la 13 octombre, în Câmpul-Pâinii; dar turcii fugiră.[227]

S-a spus mai târziu că ardelenii ar fi urmărit pe fugari şi ar fi pătruns până la Gherghiţa.[228] De fapt, întorsul jalnic se făcu prin aceleaşi locuri care văzuseră intrarea bucuroasă a turcilor, de-a lungul Oltului, pe unde se mergea la Nicopol şi Vidin, cheile lanţului dunărean din această parte. La Gherghiţa, care era pe această vreme un fel de capitală a ţării, va fi venit, după ce se mântui cu năvălirea, altcineva. Laiotă fuisese în Sibiu, de unde oamenii săi prădară în Ţara Românească; apoi el fu pus, pe la jumătatea lui decembre, să păzească la Braşov graniţa, fără să aibă voie a o trece însă pentru a-şi mai cerca norocul. Basarab cel credincios repezi însă de aici o ceată de boieri îndrăzneţi, care, ajutaţi de oamenii din Zernesti şi Tohani, prinseră pe Maria, bunica lui Ţepeluş, pe doamna acestuia. Maria, pe o rudă, şi ceva mai scump – căci Ţepeluş strigă mai târziu că nu dă nici doi bani roşii ca să-şi scoată nevasta din robie,– vistieria.[229]

Pe acest timp Ţepeluş nu era în scaun. El trimisese, încă din lagărul turcesc, la Ştefan Bathory soli ca să-l mintă asupra părţii ce luase de la război[230], arătând că el îndreptase la Poartă, pentru împăcare, oameni pe care îi oprise Ali-beg la Dunăre, în locul său rămăseseră ca ispravnici de scaun Neagu vornicul, vornicul Vlad şi vistierul Cazan, care slujise lui Ţepes. Pe vremea cârmuirii acestora se făcu năvălirea lui Laiotă, şi bieţii oameni nu ştiau cum să se roage ca să se dea înapoi, înainte de sosirea domnului, persoanele şi lucrurile răpite. Pe lângă aceasta, solii plecaţi în Ardeal pentru a lămuri amestecul muntean în năvălirea turcească fusese opriţi de a se întoarce – o măsură foarte firească după cele întâmplate şi faţă de hotărârea trădătorului de a se închina turcilor.

La 25 februar 1480, când voievodul Ardealului dădu în paza braşovenilor pe doamna lui Ţepeluş, acesta se întorsese de la turci.[231] La sosirea lui, el nici nu voi să audă de un preţ de răscumpărare pe care să-l dea „bătrânului", şi, puind mâna pe o fată a lui Laiotă, se lăudă că o ţine în lanţuri şi-o supune la chinuri dacă nu i se va trimite înapoi nevasta. Vestea că roabele au fost luate de la duşman de voievodul ardelean, care şi le-ar fi făcut „fete de suflet", îl mângâie întrucâtva.[232] Dar cea mai mare mângâiere fu moartea lui Laiotă, care se stinse în Ardeal, fără să putem şti în ce împrejurări. În decembre, când craiul cerea braşovenilor un ajutor împotriva turcilor, care năvăliseră în Serbia şi în Bosnia, spre marea bucurie a lui Basarab cel Tânăr[233], ostaşii şi boierii lui Laiotă se aflau la Braşov, dar acesta murise de puţină vreme; ei n-aveau astfel nici un rost, şi Báthory scria orăşenilor să tocmească 110 călări dintre ei, cu câte doi fiorini, pentru slujba regală împotriva turcilor.[234]

Basarab cel Tânăr scăpase deci de grija „duşmanului" său celui mare, dar el rămăsese pentru unguri, cum i se zice în vară, „necredinciosul craiului şi al creştinătăţii întregi"[234], deci un om care trebuia gonit oricând şi prin orice mijloace. Aceasta era cu atât mai îngrijorător pentru dânsul, cu cât, de o parte, regele Matiaş răzbătu, în novembre, în Bosnia, şi Pavel Chinezul, de alta, se aruncă asupra Serbiei, cu sârbii pribegi în Ungaria şi cu bănăţenii săi, învinse în unsprezece lupte şi se întoarse cu o biruinţă desăvârsită.[236] Pe de altă parte, Ştefan-vodă nu înţelegea deloc să fi schimbat un om turcesc cu altul, şi era cu atât mai sigur că, la cea dintâi împrejurare, moldovenii vor trece încă o dată graniţa împotriva unui „creştin rău", cu cât Ştefan nu voise să dea turcilor, în 1480, drumul de pradă spre Cameniţă, pe care

ei îl ceruseră.[237] La dânsul se adăpostea un doritor de stăpânire muntean, care îşi zicea fiul lui Vlad-vodă şi era fiul lui Dracul cu o jupânească din Brăila, anume Călţuna.[238]

Ca să se apere de îndoita primejdie, Basarab luă, în cursul iernii, mai multe măsuri. Întâi el se duse la Poartă, după cum fusese poftit, şi căpătă de acolo o întărire care trebuia să-l înalţe în ochii supuşilor săi: el nu se întoarse de la împăratul decât la 14 februar 1481.[239] Încă pe când el lipsea şi trebile erau purtate de vornicul Cazan, începu să se ridice iarăşi la hotarul Moldovei Cetatea Crăciuna, care stătea dărâmată încă din 1474; vedem odată pe Cazan, care cheamă pe mai mulţi boieri la Crăciuna.[240] Vestea se răspândi în Ardeal pe la 9 februar, pe când Ştefan nu ştia sau nu voia să vorbească despre această clădire ameninţătoare în coastele sale, şi se întări în mart.[241] Ca să nu tulbure pe vecinii săi ceilalţi, saşii, care se arătau buni cu dânsul şi stăruiau pentru împăcăciune pe lângă voievodul Ardealului, Basarab le trimise din Argeş, unde va fi găsit pe la jumătatea lui februar, până a nu trece însuşi la Crăciuna, pe omul său, boierul Tudor, rugându-se a-i da de tovarăş doi juraţi de-a lor şi a-l face să ajungă la craiul Matiaş însuşi pentru a-i înfăţişa supunerea sa. Báthory însă n-avea nici cea mai mică încredere în luptătorul din Câmpul-Pâinii: din Cluj unde el pregătea apărarea ţării, chemând săsimea şi chiar românii de pe pământurile cetăţii acestora la lupta pentru mântuirea Ardealului, el învaţă pe braşoveni să nu dea nici un jurat şi să spuie că pacea o poate încheia numai voievodul, iar sibienii să primească pe Tudor la dânşii, dar să nu-l lase a se întoarce înapoi şi să nu dea drumul nici negustorilor români, căci Ali-beg vine în Ţara Românească împotriva Ardealului.[242]

Să fi chemat Ţepeluş pe ocrotitorul său din ultimele timpuri? Desigur că unui om ca dânsul nu-i era să facă război împotriva nimănuia, şi el, care scosese pe truci, în 1479, prin pasul cel mai apropiat, nu era bucuros ca ei să-i prade acum ţara, să i-o stoarcă de hrană. Dar Ali-beg voia răzbunare pentru oamenii ce pierduse, pentru prada ce i se smulsese anul trecut. În februar se credea că fraţii Mihaloglu vor ţinti iarăşi Sibiul, care le scăpase din mână, sau Braşovul. În april, o ceată lovea cetatea Orşovei, lângă graniţa munteană, dar fără s-o poată lua, şi se poruncea pază bună la Haţeg, pe când voievodul Ardealului se cobora, cu puterile ce putuse aduna, spre tabăra de la Cohalm. [243] Se credea că, măcar în vară, o mare năvălire va cădea asupra părţilor ungureşti, vecine cu turcii.[244]

Ţepeluş era însă mulţumit de braşoveni, cari dădeau drumul la dânşii oamenilor săi – dintre cari unul voise să ucidă prin april pe Vlad Călugărul, fiu al lui Dracul şi vânător de domnie [245], şi-i dădeau şi arme. Pe ardeleni nu voia să-i ridice asupra lui, după ce văzuse cât ţine ura lui Bathory, care şi acum îl cinstea cu numele de „duşman al nostru şi al creştinătăţii întregi". Turcilor le trebuia însă o pradă, şi Ştefan al Moldovei ţinea la dânsul pe *domnişorul* Mircea, pentru care el scria muntenilor, din Roman, unde avea tabără încă de la începutul lui februar, împotriva lui Basarab Ţepeluş, îndemnându-i să asculte de acest fecior de domn orfan, Mircea, căruia el îi va fi tată şi pe care cu orice preţ îl va aşeza în scaunul strămoşesc.[246]

Deci domnul Ţării Româneşti îndreptă – cum s-a şi lăudat mai târziu – pe Ali-beg şi Schenderbeg, prin mai, asupra Moldovei. Ei trecură pe la Crăciuna, dar, în loc să apuce spre Chilia, cum se zvonise în iarnă, ei luară Siretul în sus şi ajunseră până la Lunca-cea-Mare, în ţinutul Bacăului,

arzând ce mai puteau găsi în ţara pe care desigur că Ştefan însuşi o pustiise iarăşi în drumul lor. Ţepelus era şi el printre jefuitori, făcând şi el acum, al doilea nerecunoscător, ceea ce făcuse Laiotă în 1476.[247]

Ştefan, care oprise în părţile acestea, la Soci, pe Radu cel Frumos, în 1471, nu lăsă nici pe Ţepeluş să treacă mai departe. Ceea ce a făcut pe turci să se învârtejească îndată înapoi nu fu însă numai aşteptarea domnului, cu care ei nici nu dădură atunci o luptă. O ştafetă straşnică sosise în lagărul lor: bătrânul sultan Mohamed murise în ziua de 3 mai, şi cei doi fii ai săi, Baiazid şi Gem, se luptau pentru moştenire.

Lupta de la Ienişer, care hotărî în folosul fratelui celui mare şi făcu iarăşi linişte în împărăţie, se dădu abia la 20 iunie. Cine era cuminte şi ager trebuia să se grăbească a întrebuinţa scurtul ceas de noroc pe care-l dădea desfăşurarea vremilor. Ştefan fu printre acei cari vămuiră norocul.

El porni repede pe urmele lui Basarab, de la care se vor fi rupt mulţi dintre turci, îndreptându-se spre locurile unde-i chemaseră poruncile sultanului celui nou. Ca în 1473, i se puse întâia piedică la Râmnicul-Sărat, unde domnul muntean îşi desfăşura în marginea dealurilor o oştire ce s-ar fi ridicat la 20.000 de oameni. Asupra ei se aruncă Ştefan de pe înălţimi, fără nici un ajutor ardelean, după cât se pare.[248] Lupta fu înverşunată, şi doi mari boieri căzură în acea zi de duminică, 8 iulie 1481: Şendrea, cumnatul domnului, şi Costea.[249]

Dar biruinţa fu deplină. Basarab fugi, ca atâţia înaintea sa, pe aceleaşi locuri, înaintea mâniei aceluiaşi om. Moldovenii urmăriră pe turci până la valurile Dunării, într-o strălucită goană; mai mult încă, ei împresurară Cetatea-Turnului, în faţă cu reşedinţa lui Ali-beg, care pe atunci va fi fost încă în Asia pentru războiul frăţesc al celor doi sultani;

ei arseră, ca pe vremea lui Ţepeş, malul bulgăresc al Dunării, care de multă vreme nu mai văzuse nici un duşman. Cetăţile muntene se închinară lui Mircea-vodă, care scria cu bucurie că şi-a luat ţara[250]; boierii se plecară înaintea acestei umbre trecătoare a puterii lui Ştefan. Treizeci de steaguri fură trimise craiului Matiaş ca dovadă a marii izbânde, care se câştigase în numele lui Ştefan şi a fiului său iubit Alexandru, care se lupta acum, flăcău de şaptesprezece ani, lângă părintele său.

Ţepeluş ştia că n-are ce să aştepte deocamdată de la turci. Scăpând din lupta pierdută, el se ascunse în măguri, şi prin ele se îndreptă spre Olt, unde-şi avea cele mai multe moşii şi cei mai mulţi prieteni sfetnicul său de căpetenie, pe a cărei fată, Neaga, o luase în căsătorie poate: Neagu Vornicul; acesta, celălalt vornic, Vlad, un om din sânge domnesc şi el, logofătul Vintilă şi câţiva boieri încă stăteau în jurul fugarului, pe care-l vor fi iubit, de vreme ce-i împărtăşeau primejdia. Când se află la Buda vestea cea bună, învinsul se oploşea la Piteşti, unde-l găsim la 6 august.[251]

Înlocuitorul său, Mircea, va fi pierit însă în război. Dar ceea ce se pare mai sigur e că Ştefan Báthory trimisese lui Ştefan pe omul său, asupra căruia Ţepeluş înţeţise ucigaşul la Braşov, pe Vlad Călugărul. Timp de douăzeci de ani acesta stătuse adăpostit la Sibiu, iar dincoace, la Braşov, de la moartea lui Laiotă numai. Vlad-vodă, fiul Dracului, fratele lui Ţepes şi purtătorul aceluiaşi nume, dar şi el un biet om molău, cu sufletul veşted al unui bătrân călugăr răspopit, luă astfel puterea.

El se aşează în Târgovişte, şi de aici el scria braşovenilor cu bucurie, că s-a început războiul în Asia între cei doi fii ai lui Mohamed şi nu-l va tulbura nimeni; despre Ţepeluş, pe care-l urmăreau moldovenii în părţile Severinului, el

auzise chiar că a trecut Dunărea.[252] Întoarcerea lui Ali-beg, cu turcii lui „istoviţi de drum", nu-l sperie: boierii trecuseră în cea mai mare parte la dânsul, şi Ali se arăta gata să-l sprijine dacă-i va plăti stăruinţele la Poartă. La 20 novembre era linişte desăvârşită în ţară, şi domnul cel nou stătea în Târgovişte.[253]

Dar iarna aduse o întoarcere a lui Ţepeluş, ce părea înviat din morţi prin mâna făcătoare de minuni a turcilor de la Dunăre, cari-şi călcaseră cuvântul. Având lângă el ajutoarele lor şi pe Barbu şi Pârvu, cumnaţii lui, el trecu Oltul înapoi, şi tot pe drumul muncelelor ajunse la Crăciuna.

Ştefan nu zăbovi cu răspunsul. Fiul său Alexandru era la Bacău în ziua de 16 ianuar 1482, ducând spre Ţara Românească fruntea oştilor părintelui său. La zece mart cetatea cădea, şi intrau în ea pârcălabi moldoveni – pentru mai multă siguranţă – Vâlcea şi Ivanco: [254] Atunci învinsul trecu în cetatea lui Laiotă, Gherghiţa, cu boierii săi tineri şi cu însuşi mitropolitul Macarie: aici se găsea el la 23 mart, puţin timp după căderea cetăţii Crăciuna.[255] Gonit şi de aici, el fugi iarăşi la olteni, însă boierii din Mehedinţi îl uciseră la Glogova.[256]

Vlad Călugărul ajunse repede domnul tuturor boierilor ţării sale, cari i se închinară pe rând: lângă el stau încă din 1482 Udrişte bătrânul, care primise de la saşi Făgăraşul, ce-i rămase până la moarte; Neagoe al lui Borcea, care slujise pe Radu cel Frumos, Cazan, fostul credincios al înaintaşului său, Vintilă din Floresti, şi el un om al lui Ţepeluş, Drăghici, care trecuse prin divanul lui Radu cel Frumos, ca şi prin al întâiului Basarab, vistierul aceluiaşi Laiot; Manea Negrul; Staico, căruia îi dădu domnul pe fiică-sa Caplea, făcându-şi-l logofăt. În 1483 se adaugă la acest sfat bătrânul Dragomir, feciorul lui Manea, Cristian, care fusese pârcălabul

la Târgovişte al lui Ţepes în 1476, Nan, vornicul cel mic al lui Vlad, ca şi fratele acestuia, Radu; Vladislav spătarul. În sfârşit, la 1487 nimeresc drumul la curtea lui până şi Barbu şi Pârvu, fiii lui Neagoe, Craioveştii, în vitejia şi puterea cărora se sprijiniseră cele din urmă zile de domnie ale lui Ţepeluş; Neagu, fiul Neagăi, se vedea şi el în divan ca statornic, sau căpitan de oaste, încă de la 1490, – acel Neagu care era să fie apoi domn şi el. Cu aceştia cârmui Vlad ţara până la sfârşit, mai mult de zece ani.[257]

Ştefan trăia în pace cu acest paşnic domn, căruia el îi dăduse puterea. Sabia lui se odihni câtăva vreme, şi ţara se bucură de pacea care-i lipsise multă vreme. Meşterii domneşti lucrau în toate părţile la bisericile şi mănăstirile ridicate întru amintirea zilelor când ajutorul lui Dumnezeu fusese cerut pentru a hotărî după dreptate soarta războiului. Dintre ai săi se duseseră pe rând, după doamna Maria din Mangop, Bogdan-vodă, fiul cel de al doilea al voievodului, la 26 iulie 1479, puţin timp înaintea năvălirii turcilor în Ardeal[258], apoi, la 8 august următor, mătuşa domnului, fata lui Alexandru cel Bun şi a Marinei, şi, după trei zile, marele vornic Stanciul, care întărise în 1475 legătura cu Matiaş craiul.[259] La 21 novembre ale anului următor, se stinse şi tânărul voievod Petru, aşa încât din tot neamul lui Ştefan rămaseră numai Alexandru şi Elena, cei mai mari dintre fii, de o parte, iar de alta, unchiul şi vărul, Vlaicu şi Duma.[260]

Dar la 1 februar 1481 încă Ştefan putea să însemne numele unui nou fiu, născut dintr-o legatară întărită de Biserică. La întoarcerea din Ţara Românească, în iarna anului 1473, el adusese cu dânsul pe doamna învinsului Radu-vodă şi pe cele două fete, care vor fi fost atunci într-o vârstă cu totul fragedă. Vlăstarele lui Radu cel Frumos se vor fi împărtăşit de însuşirea, de singura însuşire a acestuia. După

moartea Mariei din Mangop, Ştefan-vodă nu mai avea nevoie să caute în străinătate o mireasă pentru vârsta sa cam înaintată acum. Maria, fata Radului-vodă, era frumoasă şi dintr-un sânge tot aşa de scump ca şi al său. Letopiseţiul, care înşiră faptele de căpetenie din stăpânirea marelui domn, a uitat să spuie când s-a încheiat această căsătorie. Dar, când Ştefan înfrunta pe Ţepeluş în lupta de la Râmnic, soţia sa era coborâtoarea dreaptă a vechilor domni munteni, şi, pe când Alexandru, fiul cel mare, învârtea lângă dânsul paloşul sângeros, la Suceava plângea în leagăn un prunc domnesc, şi el român după tată, ca şi după mamă, dar coborându-se deopotrivă din cele două neamuri stăpânitoare ale poporului nostru. I se dăduse la botez numele de Bogdan, în amintirea bunicului ucis la Reuseni şi a fratelui ce fusese abia înmormântat, şi de Vlad, după bunicul mamei sale, Vlad Dracul.[261]

IV

CĂDEREA CHILIEI ŞI CETĂŢII ALBE

Îndată însă trebuiau să vie zile rele, cele mai rele din toată domnia aceasta binecuvântată.

În toamna anului 1483 banul unguresc al Croaţiei pătrunse în Bosnia, unde prădă cumplit, aducând mari pagube turcilor.[262] Îndată după aceasta, însă, o pace pe cinci ani fu iscălită cu sultanul, care o ceruse el. Iarăşi gândul lui Matiaş zbura spre cuceriri în Apus.

Ştefan putea să se creadă asigurat: împotriva domnului muntean n-avea nimic, şi Cetatea Crăciuna se găsea în mâinile sale. Cu ungurii din Ardeal trăia frăţeşte. Cu polonii înnoise nu demult legăturile sale. Tatarii nu se mai apropiaseră încă din 1476 de pământul Moldovei. Turcilor nu le plătea poate birul, ce e dreptul, dar el se ştia cuprins în pacea lor cu craiul Matiaş şi mai ştia şi aceea că Baiazid al II-lea n-a dovedit încă prin nimic că va călca pe urmele marelui său părinte; deocamdată ochii sultanului celui nou pândeau în Apus mişcările fratelui său Gem, care mersese la creştini pentru ca să le ceară a-l face împărat păgân în Constantinopol. În sfârşit, Ştefan îşi întărise cetăţile, şi în 1483 făcu el să se lucreze ziduri de piatră la Roman.[263] Despre tatari putea crede că s-a asigurat şi prin căsătoria care se serbă la Moscova în ziua de 6 ianuarie 1483 între domniţa Elena, fiică a domnului moldovean şi a unei

principese de Chiev, şi între Ioan, fiul ţarului muscălesc Ioan şi al unei principese de Tver.[264] Încă de la 1480 domnul Moldovei schimbase solii cu muscalii, care voise întâi să-şi însoare moştenitorul cu fata lui Isac de Mangup[265], cumnatul lui Ştefan, în 1484 Elena născu un fiu, Dimitrie, căruia îi părea sortită stăpânirea asupra întregii Rusii muscăleşti.[266]

În asemenea împrejurări prielnice căzu nenorocirea asupra Moldovei.

Încă de la începutul anului 1484 umbla prin toate părţile zvonul că sultanul Baiazid strânge mari puteri pentru o lovitură neprevestită, de care se temeau toţi vecinii, de la Veneţia până la Chios, până la Rodos, lângă coasta Asiei. Se putea aştepta Ştefan ca lovitura să-l atingă tocmai pe dânsul?

Pe la jumătatea lui mai chiar, el stătea liniştit în Suceava, îngrijind de trebile ţării în toată siguranţa. Ţăranii îşi căutau de munca verii, boierii erau risipiţi prin pârcălăbiile lor sau se găseau, cei mai mărunţi dintre dânşii, la satele ce stăpâneau. Nici un ajutor nu se ceruse de nicăiri.

Se întâmplă însă că ienicerii, care de la moartea lui Mohamed al II-lea nu fuseseră scoşi nicăiri la căutarea de pradă, la prinderea de robi, la cucerirea faimei, începură a se nelinişti, strigând împotriva sultanului trândav, care nu vânează fapte vitejeşti, ci-şi pierde timpul între femei. Unii dintre dânşii spuneau că Baiazid ar vrea să-i măcelărească, pentru ca în sângele lor să înece războaiele viitorului. Sultanul era stăpânul acestor ostaşi de oţel, dar şi robul lor; ei îi dădeau biruinţa, dar puteau tot ei să-i ia domnia şi viaţa. Baiazid făgădui răsculaţilor că va merge însuşi în fruntea lor pentru a le dezmorţi braţele şi a le umplea gurile. Ei nu voiră să-l creadă deocamdată şi cerură ca paşii a căror bărbăţie le

era cunoscută să fie chizeşii împăratului. Baiazid nu-i puse în primejdie: pe la începutul lui iunie, el pornea spre Dunăre, cu o uimitoare repeziciune, ca un râu mânios ce şi-a frânt zăgazurile. Ştefan auzi abia despre pornirea turcilor, când ei treceau acum pe luntri prin vadul de la Isaccea.

Trebuie să spunem că sultanul cel tânăr nu mai avea, ca odinioară Mohamed, o oaste fără de număr, prelungită prin jefuitori şi prin ţărani bulgari de la Dunăre, cari cer multă hrană, aduc multă zăbavă şi aprind, prin îngrămădirea lor, prin foametea, ce-i bântuie neapărat, biciul dumnezeiesc al ciumei, care topeşte oştirile vestite. Ienicerii şi câteva mii de spahii dunăreni poate ajungeau; corăbii, puţine la număr şi ele, aduceau tunuri grele pentru împresurarea cetăţilor moldoveneşti, care, în hărnicia meşteşugului, negoţului, pescăriei lor, nu se gândeau la soarta ce le aştepta.

Acel care călăuzea prin aceste meleaguri pe tânărul sultan era, desigur, un om cuminte. Toate se petrecură în cea mai fulgerătoare grabă şi cu cea mai desăvârşită rânduială. La Isaccea se înfăţişară în clipă, urmând porunci, de la care nu se puteau îndepărta decât cel puternic sau cel ce ar fi ascultat de o chemare neînvinsă, şi Vlad Călugărul, cu o mână dintre ai săi, câţi putuse strânge aşa de iute, şi hanul, cu hoarda care stătea totdeauna gata de pradă şi care fusese şi mai deunăzi prin părţile Chievului. La 6 iulie ghiulele izbeau neprecurmat în porţile Chiliei, care nu era pregătită de o lungă apărare şi în care se adăpostise, crescând lipsa, zăpăceala şi spaima, sătenii de prin prejur. Pârcălabii Ivaşco şi Maxim, care fusese pus în locul lui Neagu la 1480, se împotriviră opt zile întregi, dar tunurile împărăteşti îi biruiră, sfărâmându-le zidurile. Numele lor nu se mai aud niciodată; ei vor fi murit luptând pe acest prag al Moldovei, unde era datoria lor să moară.

Turci, tatari şi munteni porniră apoi de-a lungul Dunării, de-a lungul mării, cu aceeaşi siguranţă răpede. Peste şase zile de la căderea Chiliei, la 20 iunie, sultanul vedea piatra veche a Cetăţii Albe de la Nistru oglindindu-se în adâncul liman albastru, care aducea corăbiile până la poarta oraşului. Aici pârcălabii Oană şi Gherman se apărară zece zile, împroşcând din înălţime pe turcii care făcuseră pe salahorii lor de puţin preţ să umple şanţurile cu ţărâna malului şi cu trupurile lor sfărâmate. Nimeni n-a mai văzut de atunci nainte nici pe cei din urmă pârcălabi ai Cetăţii Albe. Locuitorii fură luaţi robi, cu toate că se închinaseră, aruncaţi în luntri şi duşi la Constantinopol. Câţiva pescari rămaseră numai dintre moldoveni, ale căror locuri fură luate de ieniceri şi tatari, totdeauna sub arme.[267]

Şi astfel, pe când în depărtata Suceavă Ştefan, învins fără să se lupte, rănit de moarte prin această lovitură dată în inima ţării sale, îşi frângea mâinile de durere pentru pierderea cetăţilor ce hrăneau şi apărau Moldova, sultanul biruitor lua, cu aceeaşi iuţeală cu care venise şi cucerise, drumul întorsului, oprindu-se numai o clipă la Chilia pentru a porunci să se dreagă în Ostrov cetatea veche. La l septembre oastea se va fi întors la Adrianopol, încărcată de prada pe care n-o plătise prea scump. Ştefan n-avuse măcar mângâierea de a şti că s-a împotrivit.

Îi rămânea însă aceea de a se putea răzbuna asupra răpitorilor. La Vlad Călugărul nu se gândea: bietul om făcuse singurul lucru pe care-l putea face pentru a scuti de pieire ţara sa, pentru a scăpa de nimicire scaunul său domnesc. Nimeni nu-l ţinea de rău pentru aceasta, şi nici Ştefan, care se deprinsese cu nerecunoştinţa celor slabi. Oamenii pustiului, tatarii, nu puteau fi găsiţi decât când îi împovăra prea

mult rodul jafului la un întors spre casă. Cu turcii trebuia început un război crâncen, îndărătnic, care să răsplătească măcar, dacă nu să dobândească îndărăt cele pierdute.

Cine era să-l ajute în această grea luptă cu un duşman care se află acum, ca dincolo, în Ţara Românească, aşezat pe pământul chiar al ţării, ştiind tot ce se petrece şi gata să se răpească oricând?

Ungurii, nu. Craiul Matiaş scrisese în adevăr în Ardeal, la vestea despre venirea sultanului, pentru ca să se dea ajutor lui Ştefan, însă, desigur, numai atunci când domnul ar fi fost învins ca în iulie 1476 şi turcii s-ar fi apropiat de pasuri. El trimise şi un număr de ostaşi cari să poată apăra Ardealul dacă armele turceşti ar suna şi în văile lui; dar întoarcerea lui Baiazid opri la Oradea Mare pe aceşti luptători pentru creştinătate. Regele însuşi s-a lăudat că era gata să alerge, dar îl ţinea în loc o luptă cu împăratul creştin, care era să se mântuie numai cu moartea lui. El scrisese sultanului cu mustrări că a călcat pacea, însă, când acesta răspunse că din greşeală poate, dar cetăţile nu erau cuprinse în ea, Matiaş tăcu, fiindcă era adevărat întâi şi fiindcă nu-i dădea mâna să lămurească pe turc că, afară de slova unui tratat, este şi înţelesul lui, care, acesta, fusese desigur călcat.[268] De altmintrelea, în vara anului 1485 un sol turcesc veni la Buda cu alai de călăreţi, şi cu dânsul se învoi regele, în iulie, la o prelungire a păcii.[269] Iar în luna următoare chiar – se vede că iarăşi ungurii uitaseră a pomeni ţara lui Ştefan în hârtia de învoială! – turcii se aruncau asupra Moldovei.

Polonii făcură ceva, după ce Ştefan trebui să se coboare la o umilinţă pe care până acum o tot zăbovise, cu scopul de a nu o îndeplini niciodată: închinarea de faţă înaintea regelui de peste Nistru. Ei se luptară cu turcii, măcar o

dată, se plânseră cu adevărată amărăciune sultanului, iarăşi o singură dată. Nu pentru că se socoteau îndatoriţi faţă de creştinătate sau faţă de acest domn al Modovei, care, oricum, fusese un bun vecin şi un apărător sigur al Poloniei, primind în pieptul său lovituri care, altfel, ar fi atins-o. Ceea ce-i durea până într-atâta încât îi făcu să se trezească din amorţeala cu care se deprinseseră era închiderea drumurilor de negoţ prin care se îmbogăţeau oraşele lor, prin care se hrăneau vămile şi vistieria regelui.

În adevăr, odată fusese două drumuri mari care legau Răsăritul cu Apusul prin schimbul mărfurilor. Unul străbătea pustiul primejdios al tatarilor de ajungea la Caffa, pe atunci în mâna genovezilor. Cellalt, plecând tot din Cracovia şi Lemberg, în Galiţia, se cobora la Suceava, iar de acolo ţintea, prin Iaşi, prin Vaslui, prin Bârlad şi prin Basarabia de Jos, la Cetatea-Albă.

De când Caffa căzuse – o mare nenorocire pentru negustorii poloni – rămăsese numai calea aceasta moldovenească, prin care, spre folosul mijlocitorilor poloni, postavurile, uneltele din Apus treceau spre ţările turceşti, şi mărfurile Răsăritului se suiau spre Polonia. Izbînda din 1484 a lui Baiazid dădea şi acest drum în mâna unei puteri care nu ţinea seamă de nici o învoială şi care făcuse încă de pe atunci din hrăpire, din stoarceri hrana obişnuită a dregătorilor ei, până şi a celor mai înalţi. De aici dragostea polonilor pentru Ştefan-vodă, silinţile lor de a căpăta de la păgâni acele porţi de intrare în Răsărit, care fuseseră Chilia şi mai ales Cetatea Albă.

Încă din mart 1485 se vorbise deci la dieta din Thorn că ar fi bine să se sprijine domnul Moldovei, şi se cerură pentru aceasta luptători de la cavalerii din Prusia, teutonii, şi de la ţarul din Moscova, care, cu toată înrudirea, răspunse

că „lui i-i departe, şi de aceea nu poate să dea ajutor".[270]

La 4 septembre regele Poloniei dădea lui Ştefan, pe care-l numeşte „prieten" al său, dar şi „slugă" – ceea ce nu se mai făcuse până atunci –, o carte de asigurare, dacă va veni cu boierii şi ostaşii săi la Colomeia, precum făgăduise, ca să se închine; după închinare se va sta de vorbă apoi în privinţa măsurilor ce trebuie luate „împotriva duşmanilor păgâni".[271] La 16, domnul făcea jurământul, cu toată strălucirea, care pe dânsul îl va fi durut amar: steagul de mătasă roşie, ca sângele curat ce se vărsase pentru cinstea lui, se plecă înaintea unui bătrân încoronat, care nu ştia să se lupte nici cât cel din urmă dintre boierii ce încunjurau pe Ştefan. Din partea lui, Cazimir se îndatorea, între altele, să primească oricând pe Ştefan în ţara sa, să-l ajute a-şi lua iarăşi domnia, să-l sprijine în căutarea „vechilor hotare" şi să nu facă nici o înţelegere cu turcii în această privinţă până nu-l va înştiinţa şi pe dânsul.[272]

Patru zile după aceasta, Suceava ardea în flăcări, rămâind numai cetatea, pe care nu mai era acum Şendrea să o apere. O mulţime de turci, pornind din Chilia şi Cetatea Albă, sub călăuzirea beglerbegului Greciei, Ali Hadâmbul, se aruncase fără de veste, după obiceiul cel nou al războaielor iuţi ca trăsnetul, asupra Moldovei, din care plecase domnul, stăpânul şi străjerul. Ei aduseseră şi un domn nou, căruia i se spunea Hromot, cu un nume care se mai întâlneşte în vremile vechi: poate pe acelaşi fiu al lui Petru Aron pe care-l luase sultanul cel bătrân sub ocrotirea sa la 1476. Dar, după ce îndeplinirã sarcina lor de a nimici ţara îndărătnicului domn, care nu voia să îngenunche înaintea împăratului păgân, beglerbegul, cu bietul doritor de domnie în cârcă, se făcură nevăzuţi, pe drumurile arse pe care toamna începea să le acopere de neguri.

Ştefan se întoarse cu o mică oştire polonă, vreo 2.000 de călări în zale, suiţi pe cai mari, cari puteau fi, în ciocnirile cu turcii, un zid puternic, dacă l-ar fi ţinut în loc vitejia: la aceştia adause el apoi pe ţăranii săi. În Ţara de Jos se aflau încă, veniţi din nou sau rămaşi din mersul prădalnic al beglerbegului, sangeacii cei mari ai Dunării, paznicii lui Vlad Călugărul: Ischender-beg Mihaloglu şi Balibeg, feciorul lui Malcoci, sau, pe turceşte, Malcocioglu. Asupra lor se îndreptă Ştefan în grabă, şi, prinzând câteva mii dintre dânşii lângă lacul Cătlăbugei, în apropiere de Dunăre, se încaieră cu ei în ziua de 16 novembre. După o crâncenă frământare, el învinse, aproape în preajma Chiliei pierdute.[273]

Dar acum le era uşor turcilor să se tot întoarcă asupra ţării din care nici o putere omenească nu-i mai putea scoate cu totul. Primăvara aduse pe Hromot, şi ca o săgeată păgânii ce-l încunjurau loviră drept la Şcheia, lângă Roman. Duşmanul se apropiase de capitala Moldovei, care acum se ridica abia din cenuşa celei din urmă prădăciuni. Dar în mijlocul nenorocirii, pe care n-o putuseră înlătura micile biruinţe ca acea din toamna trecută, un ceas de noroc sosi pentru Ştefan, în lupta de la Şcheia, dată la 6 mart 1486, Hromot fu prins: el avu soarta lui Petru Aron, tăiarea gâtului prin călău, de care se făcuse vrednic prin atâta suferinţă adusă de dânsul asupra ţării sale, peste care voia să domnească.

Acum se părea că lucrurile se limpezesc iarăşi. De la moartea ruşinoasă a lui Hromot, begii dunăreni nu mai aveau de ce să tot ia drumul Sucevei. Pe când Ştefan se gătea de răsplătire, ostaşii poloni porniră din nou spre dânsul, mulţi şi buni, având în capul lor pe fiul cel mai mare al bătrânului rege, Ioan Albert. Trufaşul tânăr veni în

iunie încă la Lemberg, de unde se coborî pe încetul, dar nu spre Moldova, ci spre Nistru, departe, în răsărit. Înainte de jumătatea lui septembre, Ioan Albert întâlni îndată mulţimi tătăreşti care roiau în părţile acestea. Raita încrezută se mântui prin două ciocniri fără însemnătate: la 8 septembre şi câteva zile după aceasta. Apoi fiul de crai se întoarse acasă ca să-şi bucure părintele prin povestirea isprăvilor ce făcuse.[275]

De fapt, polonii erau tot aşa de bucuroşi de pace ca şi ungurii; un timp, ei nădăjduiră s-o capete împreună cu cele două cetăţi, încă din iulie 1486, ei stăruise pentru mijlocire la veneţieni, cari pe atunci stăteau bine cu turcii, şi în septembre solul lor era încă la Veneţia. În 1487, trecură prin Lemberg şi doi soli la Poartă, în urma cărora Ioan Albert îşi învârti calul prin părţile tătăreşti. În mai 1488, un om al sultanului veni la rege, şi acesta trimise pe Nicolae Firley de Dambrowycza pentru a cere o ultimă dată Chilia şi Cetatea Albă. I se răspunse fireşte că nu se poate da înapoi pământul călcat de oşti turceşti învingătoare, pământul în care se odihnesc musulmani, mucenici pentru credinţă. Atunci solul scăzu cererile şi vorbi mai smerit, până ce la urmă, în mart 1489, el iscăli o pace care asigura numai negoţ slobod pentru negustorii amânduror părţilor.[276]

Ştefan era jertfit de toţi prietenii săi. Singur el făcuse cât n-ar fi crezut nimeni, şi puterile ţării sale, de atâtea ori prădate şi arse, erau stoarse deocamdată. El se supuse soartei pe care nădăjduise s-o învingă: plăti bir şi dădu turcilor ca ostatec pe fiul său Alexandru.

CEI DIN
URMĂ ANI
DIN VIAȚA
LUI ŞTEFAN
CEL MARE

I

LUPTELE CELE DINTÎI CU POLONII

Viaţa lui Ştefan căpătă acum o întorsătură hotărâtoare. Odată cu sosirea bătrâneţelor, toate se schimbau pentru dânsul. Prieteni vechi ca ungurii uitau cu totul de fiinţa lui, şi desigur că regele Cazimir se supăra fără cuvânt pe sfântul părinte din Roma, care, la cererile de ajutor ale domnului, socoti, neputând face nimic din partea lui, să-l îndrepte către Corvinul din Ungaria, cunoscut ca un vechi luptător împotriva turcilor. Matiaş nu mai era acela ce fusese în tinereţele sale; prins cu totul de războiul apusean, cu împăratul german, el nu se uita decât în treacăt la împrejurările Răsăritului, pe care le potolise pentru dânsul pacea din 1483, şi, când i se vorbi, în 1489, un an înaintea morţii lui, de un nou şir de lupte pentru cruce, el arătă, zâmbind în necaz, că atunci când polonii ridică împotriva lui pe tatari, el nu poate decât să se bucure de prietenia sigură a turcilor.[277]

O dată numai, în 1488, el dădu voie ardelenilor, în mijlocul cărora stătea încă Ştefan Báthory, acum un om cu totul paşnic, să dea lui Ştefan armele ce-i pot fi de nevoie pentru lupta cu păgânii.[278]

Duşmănia cu sultanul o încheiase el de bunăvoie, precum, cu de-a sila, fusese silit să o încheie şi domnul Moldovei. Dar soarta, ce are uneori un zâmbet de mustrare şi de batjocură, voi ca în ziua de înaintea morţii craiului căruia

podagra îi pecetluise încheieturile să se primească vestea că asupra Ardealului se porneşte cu siguranţă o mare oştire turcească, având cu dânsa pe moldoveni şi pe munteni. Poate cea din urmă măsură a lui Matiaş, care muri la 6 aprilie 1490, fu, astfel, aceea de a trimite de la curte în grabă pe Báthory ca să apere graniţa.[279]

Polonii se bucuraseră atâta vreme de prietenia lui Ştefan, care le asigura graniţa şi le făcea atâta cinste. Ei înţeleseseră totdeauna să răspundă la îndatoriri prin vorbe goale şi făgăduieli al căror soroc era velnicia. După ce Ştefan plecase fruntea lui de om mare înaintea nimicniciei trufaşe a lui Cazimir şi îndoise piciorul său rănit în cortul de deşertăciune de la Colomeia, care se şi ridică deodată pentru ca toată lumea să vadă ce puternici sunt acei ce se închină regelui polon, el se alesese numai cu cele 3.000 de călări din 1485, care nu vor fi petrecut nici toată iarna la dânsul. Pe Hromot îl bătuse el singur; feciorul de crai îl ispitise numai venind până la Cameniţa ca să se piardă apoi în pustiul tatarilor; anul următor aduse târguielile cu turcii, iar anul 1489 pacea desăvârşită deci pentru dânsul, plata pe fiecare an a birului lui Petru Aron şi înstrăinarea fiului, care se şi stinse între păgâni, la 26 iulie 1496, lăsând în locul său ca ostatec pe fecioraşul său, numit Ştefan, după marele bunic.[280]

Nu se răzbună numai faptele rele, ci şi nepăsarea. Şi nepăsarea polonilor faţă de cele mai straşnice nevoi, faţă de cele mai mari interese, faţă de cele mai sfinte dureri ale Moldovei, care le dăduse tot ce putea să li dea, întrecuse de mult măsura. Ştefan era un om sărac, şi mai sărac de la luarea cetăţilor decât înainte: din sărăcia lui el trebuia să trimită acum împăratului păgân, ca o chezăşie veşnică a păcii, miile de galbeni de aur. El îşi aduse aminte atunci de

vechea datorie pe care o avea Polonia faţă de strămoşii lui, datorie pentru care se amanetase Pocuţia ca să fie luată apoi îndărăt la cea dintâi împrejurare priincioasă. Va smulge el ţării sale prădate banii cu care să-si plătească birul? Va lăsa urmaşilor Moldova fără Pocuţia, aşa cum o primise şi el de la înaintaşi nevrednici? Ştefan se hotărî astfel, necruţându-şi trupul obosit, să culeagă birul la leşi, care-l siliseră să-l dea, şi să întregească ţara la miazănoapte prin cucerirea ţinutului amanetat.

El începu astfel, după războaiele de apărare, cu turcii, războaiele de răzbunare, cu polonii.

Lupta se dovedi uşoară, încă din vara anului 1490 Ştefan era în Pocuţia fără să fi întâlnit un duşman în cale, căci polonii, care se temuseră până atunci de ungurii regelui Matiaş, aveau acum grija moştenirii acestuia. Tatarii arseseră Chievul în 1489 şi pricinuiseră pierderi principelui Albert, trimis împotriva lor; apoi ei veniseră în iarna din urmă până pe la Lublin, „şi – scrie un povestitor din acel timp – nimeni nu plecă asupra lor, în toată Polonia".[281] Ştefan veni pe urma tatarilor, nu ca să prade, ca dânşii, ci ca să cucerească.

El începu printr-o solie care merse la Cazimir spre a cere ca oamenii domneşti să poată trece prin Litvania spre Moscova, al cărei ţar, cuscrul lui Ştefan, se înţelesese cu Maximilian, regele romanilor, ales şi în Ungaria, ca să năvălească în Polonia, dacă regele de acolo ar încerca să împiedice cu puterea aşezarea lui Maximilian în scaunul unguresc. Boierii moldoveni, care mai aduceau şi unele plângeri, sosiră numai după ce veştile că Ştefan se află în Pocuţia ajunseseră la urechile lui Cazimir. Acesta repezi îndată la credinciosul său din Suceava, a cărui faptă nu voia să o creadă – „cu toate că Măria ta ar fi spuind pe faţă că a dat astfel de porunci dregătorilor săi" – pe arhiepiscopul de Lemberg şi

căpitanul de Haliciu, ca să ceară lămuriri şi darea înapoi a cetăţilor luate cu hapca şi fără nici un cuvânt.[282]

La 15 mart 1490 Ştefan era acasă încă, în Suceava, unde pregătea lovitura, pe care o vestise poate prin prădăciuni uşoare.[283] El îşi făcuse încă de la 1487 o nouă curte pentru luptele cele nouă: Micotă şi Reaţeş erau acum pârcălabi de Neamţ, Groza, fiul celui dintâi, avea grija Orheiului, cu toate că tatarii erau acum prieteni, dacă nu ajutători – ceea ce n-au fost niciodată – Ion Săcară păzeşte la Roman, Ion şi Şteful, fost pitar, stau în Hotin, doi pârcălabi pentru o cetate ameninţată; spătarul e Clănău; Boldur, fost vistier, înlocuitor al grecului Chiracola, ia vornicia şi stă, împreună cu vechiul sfetnic care era logofătul Tăutul, în fruntea boierimii moldoveneşti; Andreico, apoi Matei, ceaşnicii sau paharnicii, Ieremia postelnicul, Şandru comisul, Petru stolnicul, Andreico Czartoryski Litvanul (Ciortorovschi) desăvârşise sfatul, împreună cu câţiva boieri veniţi mai târziu: Isac, Movilă, Frunteş şi Dinga.[284]

Ştefan luă îndată – de-a dreptul sau prin căpitanii săi – Colomeia şi Haliciul, şi în august el stătea înaintea cetăţii Sniatynului. Pe atunci Polonia era cu desăvârşire lăsată în voia moldovenilor, a tatarilor, a ţăranilor ruşi, răsculaţi sub o căpetenie cu numele de Mucha.[285] Bătrânul Cazimir nu se mişca nici în timpul de până acum, când bătrâneţele nu-l amorţiseră cu totul. Luptătorul regal din anii trecuţi, Ioan Albert, om pornit, neprevăzător, dar plin de neastâmpăr şi viteaz, trecuse graniţa pentru a smulge coroana ungurească fratelui său Vladislav, craiul din Boemia: căci amândoi fuseseră aleşi de unii magnaţi unguri, şi Albert avea mulţi sprijinitori, mai ales în Ardeal, pe care cel puţin îl voia ca despăgubire. În zadar se chemă o oaste care să respingă pe moldoveni şi să le ia Pocuţia: în ziua de 14 septembre,

sorocul de adunare al apărătorilor Poloniei, puţini se vor fi adunat în tabăra de la Bobrka, lângă Lemberg. Ioan Albert stătea la Caşovia, în Ungaria de Sus, Cazimir nu îndrăznea să hotărască între cei doi fii, cărora le datora deopotrivă tot binele, şi, în sfârşit, se răspândise pretutindeni vestea, în stare să îngrozească şi pe cei mai îndrăzneţi, că sultanul însuşi soseşte ca ocrotitor şi tovarăş de arme al „moldoveanului“.[286] Acesta-şi puse deci ostaşii în cetăţi şi se întoarse fără nici o pagubă, ca stăpân al Pocuţiei, în care până atunci nu-i mai fusese dat să calce.[287]

Nimeni nu căută să-l despoaie de cucerirea sa, pentru care el jertfise sânge scump şi strămoşii săi plătiseră bani buni. Şi în 1491, cei doi feciori de crai, dintre care şi unul şi altul nu se mulţumea cu o singură coroană, se luptară împreună în Ungaria, care se dovedea tot mai mult că vrea pe molâul, paşnicul, plângătorul Vladislav, şi nu sufletul de foc şi de vrajbă al fratelui celui mic, iubitul mamei sale, Albert. Cu acest cântec sălbatec în urechi muri părintele a unsprezece copii, regele Cazimir, la 7 iunie 1492. Până atunci din Polonia nimeni nu căutase a ridica arma împotriva lui Ştefan. Chiar la începutul anului, regatul, fără călăuză, orbecăind în nenorocirea jafurilor şi pierderilor de ţinuturi, ameninţat de toţi vecinii săi fără deosebire, suferise o nouă dijmuire din partea tatarilor, cari topiră zăpezile prin focul ce ardea satele pustiite de locuitori.[288] Nici îngroparea regelui nu fu scutită de această întovărăşire de pradă, robie şi omor, – căci tatarii se întoarseră la jaf în vară.[289]

Regele Cazimir lăsase cinci fii, dintre care unul părăsise lumea, un al doilea era arhiepiscop de Gnesen, cel dintâi dintre episcopii ţării lui, iar ceilalţi trei voiau deopotrivă stăpânirea – adică Vladislav din Ungaria, Ioan Albert, vestit pentru loviturile sale de sabie, când folositoare, când

zadarnice, date mulţimilor tătăreşti prădalnice, şi un mai mic frate, Sigismund, care avea veniturile Lembergului şi Zipsului.[290] Sprijinul bătrânei crăiese Elisabeta făcu să se aleagă Ioan Albert, la 27 august. Dar, potrivit cu orânduiala regelui mort, Litvania, pe care el o moştenise de la tatăl său, ducele Iagello, trecu asupra altui fiu, Alexandru, şi astfel se despărţiră, şi în ceea ce priveşte stăpânitorii, cele două ţări, ce fusese până atunci în aceeaşi mână, căreia, ce e drept, nu i se supuneau deopotrivă. Aceasta era o împrejurare de cea mai mare însemnătate pentru Ştefan, care avea ceva de păstrat împotriva voinţei crailor leşeşti.

El căută să ajungă la o înţelegere asigurătoare cu Alexandru Litvanul, prin ţara căruia mergeau din când în când soli la Moscova ca să afle cum mai petrec acolo fiica Elena şi micul nepot Ivan, pe care nu era să-i vadă niciodată aievea. Alexandru se arătă prietenos faţă de domnul moldovenesc, îmbătrânit în gânduri cuminţi şi fapte viteze, straşnic duşman, dar prieten credincios şi de mare folos. Ca răspuns la trimiterea unui sol cu vestea suirii în scaun a tânărului vecin, Ştefan porunci, în ianuar 1493, vornicului său Jurj şi lui Iura, fiul Şerbului, să arate lui Alexandru cât i-a părut de rău – noi avem voie însă să nu credem – pentru moartea prietenului său Cazimir, Dumnezeu să-l ierte! şi ce frumos ar fi, dacă prin îndemnul cneazului litvan s-ar ridica atâtea rude, atâţia prieteni ce are el asupra turcilor. În novembre, Woytech Cuciucovici şi Fedko Gavrilovici pleacă la Ştefan ca să-i spuie că Alexandru vrea pace şi-o bună învoială, păstrându-se hotarele cele vechi între Moldova şi Litvania. Apoi sosesc la curtea vecină Jurj iarăşi şi Mihai Pitarul, tot pentru înţelegerea de care era vorba încă de la început, în sfârşit, prin Woytech şi Fedko, prin Jurj şi pisarul Matiaş, prin Fedko şi Petru Olechnowicz, prin Ioan Pitarul, fiul lui

Isaia, şi diacul Toma se trimit vechile acte de îndatorire, cântărite prin jurământ. Ştefan ceru să se aducă unele schimbări, dar la urmă tot se făcu din amândouă părţile jurământul cel nou, poate în 1496. Ştefan făgăduise şi amestecul său la turci pentru a câştiga de la aceştia cruţarea graniţelor litvane. Prietenia dintre el şi tânărul Alexandru se rezima şi pe legături de familie, căci soţia cneazului Litvaniei era, de la 1495, fata lui Ivan din Moscova, care ajunsese astfel socrul unuia, cuscrul celuilalt.[291]

Altfel stăteau însă lucrurile cu Polonia. Ştefan îşi ţinea căpitanii în Pocuţia, pe care el era hotărât s-o apere până la sfârşit şi pe care polonii nu înţelegeau câtuşi de puţin să i-o lase, aşteptând numai clipa potrivită pentru a smulge din mâinile moldoveanului, despoietorul ţării lor, „bucata de pământ ce se întinde de la pădurea de fagi a Haliciului în jos până în Nistru şi până în munţi". Starostele moldovenesc care stătea în Cernăuţi, astăzi capitala Bucovinei austriace, Ion Grumază[292], era pentru aceşti vecini un spin în ochi, care durea amar şi umilea adânc.

Din partea aceasta nu veniră deci nici veşti de suire în scaun, nici amintirea legăturilor strânse ce fusese odinioară între Moldova şi Polonia, nici îndemnul spre înnoirea lor pentru binele creştinătăţii. Pentru Ioan Albert, Ştefan era una cu tatarii, cu turcii, cu păgânii aceia care erau înfăţişaţi ca prieteni statornici şi tovarăşi de jaf ai „moldoveanului". În 1493, în anul după începerea domniei nouă şi în Polonia, se strângeau bani de la locuitorii regatului pentru apărarea hotarelor, aşa de mult călcate în timpul din urmă, „de turci, de tatari şi alţi vecini", dintre aceia ce nu se numesc, dar se urăsc cu atâta mai mult. Ioan Albert nu semăna, de altminteri, cu tatăl său, prietenul domnului Moldovei. Cu gândul să

lovească el pe alţii, tânărul crai nu se lăsa lovit. În acelaşi an 1493 el se lăuda că-si păzeşte aşa de bine ţara, „încât nu mai pot fi năvăliri atât de lesnicioase cum se făcuse obiceiul”.[293] Ştefan nici nu plănuia, din partea lui, asemenea încălcări ale pământului leşesc: el luase ce credea că este al său şi ce era al său după dreptate – căci banii daţi de strămoşii săi nu se plătiseră şi zălogul intrase fireşte în stăpânirea împrumutătorului – şi el nu mai avea arme decât împotriva acelor ce ar fi căutat să-l trimită în graniţele cele vechi.

Siguranţa păcii se întări peste puţin, când craiul cel cu scopurile mari, pedepsitorul tatarilor, duşmanul neîmpăcat al pagânilor, poftitorul coroanei ungureşti, făcu pace cu sultanul. Solul său era la Poartă pe vremea când turcii cercau Severinul şi Belgradul, când sultanul înainta până la Sofia, asupra Ungariei, a cărei pace se mântuise.[294] Alibeg din Semendria – fratele său murise – şi Malcoci, adică Bali-beg, fiul lui Malcoci, aşezat în Vidin acuma, pustietorii Moldovei în 1485, trecură prin Oltenia în Ardeal şi fură striviţi şi săgetaţi în munţi de românii olteni şi ardeleni de lângă pasul Turnului-Roş.[295] În april 1494 se jura la Constantinopol asupra unei păci pe care Ioan Albert, cu toate că-l prădase abia dăunăzi tatarii, o întări prin jurământ în iunie.[296]

Ea trebuia să ţie trei ani turceşti, deci numai până în 1496. În acest an, prevăzându-se jafuri pentru sfârşitul sorocului făgăduit, Ioan Albert strângea iarăşi bani ca să-şi plătească ostaşii. Tatarii, după deprinderea lor, apucaseră înainte, şi nu numai că dijmuiseră unele părţi ale Poloniei, dar arătau chiar că voiesc să rămâie acolo. Pentru a întâmpina mai bine un viitor, care putea să fie greu, Polonia şi Litvania se legau a sta totdeauna alături, cum fuseseră atunci când acelaşi om le cârmuia pe amândouă.[297]

II

LUPTA DE LA DUMBRAVA ROŞIE

În loc să aştepte pe păgâni, Ioan Albert, sfătuit de trufia, de neastâmpărul, de lăcomia lui, pe de o parte, iar pe de alta, de un foarte învăţat italian pripăşit la curtea lui, Ioan Buonaccorsi, ce-şi zicea Callimachus – un mare făuritor de planuri zadarnice şi costisitoare – se hotărî să se arunce el pe neprevestite asupra duşmanului veşnic al ţării sale.[293] Alexandru Litvanul îi arătă, mai târziu, în 1496, ce bine ar fi dacă s-ar căpăta îndărăt de la păgâni Chilia şi Cetatea Albă, gurile în mare ale negoţului Poloniei şi Litvaniei, dacă astfel s-ar pune din nou înaintea tatarilor vechea graniţă a Nistrului cu vadurile bine apărate.[299] De pretutindeni veneau ştiri straşnice despre un nou avânt al turcilor ce se pregăteşte pentru a sfărâma cine ştie ce puteri creştine. În Croaţia pieriseră peste 5.000 de unguri, cărora li se tăiase nasurile pentru a sluji drept dovadă a sălbaticei isprăvi păgâne; o sumedenie de oameni din această ţară căzuseră în robie. La graniţa sârbească se ţeseau întruna vicleşuguri, şi Pavel Chinezul putea s-o apere numai înfrângând sălbăticia prin altă sălbăticie. În munţii Albaniei umbra lui Scanderbeg îndemna iarăşi la luptă pe falnicii săi arnăuţi, care se scuturau din robie.[300] Veneţienii, care simţeau că ochii sultanului apasă lacomi asupra oraşelor lor din Moreea, arătaseră, printr-o solie de cinste, încă de la suirea în scaun al lui Ioan Albert, ce sarcină ar fi

mai potrivită pentru dânsul, şi ei aveau galbeni buni şi mulţi, care ispiteau.[301] Din Roma venea, în sfârşit, glasul de îmbărbătare, cuvintele de binecuvântare ale sfântului părinte.

Vladislav al Ungariei era învinuit de supuşii săi că e prea slab, prea suferitor faţă de orice jignire. El plecase în 1494 la Leutschau ca să se întâlnească cu fraţii săi, să-şi ierte unul altuia toate greşelile, să-şi împartă tot ce mai aveau de împărţit, să-şi unească, pentru pace, ca şi pentru război, regatele şi stăpânirile şi să fie buni fraţi în fruntea unor ţări surori, pentru binele creştinătăţii răsăritene:[302] cardinalul Frederic serbă liturghia de împăcare şi iubire înaintea vlăstarelor lui Cazimir, al cărui suflet se însenină în sfârşit. La întoarcerea de la această întâlnire, în care crescuse inima tuturor Iagellonilor, domnii Răsăritului, de la Adriatică la Marea Neagră, Vladislav merse în Ardeal, unde strânse birurile şi lăsă toată grija unui singur om, Bartolomei Drágffy, din sângele lui Dragoş Moldoveanul, un aspru român din Maramureş, care ştia să facă pace, trăgând în ţapă pe turburătorii ei; apoi el se întâlni în Banat cu celălalt român de strajă la hotare, cu viteazul şi cumplitul Pavel Chinezul, şi el un Ţepeş binefăcător. Îndată Bartolomei şi Pavel trecură Dunărea, arzând Semendria: ei culeseră o pradă cum nu se mai pomenise de mult şi băgară groaza până şi în Constantinopol. Pavel muri în toamnă, după întoarcere, cu aceeaşi mulţumire cu care murise Iancu-vodă – cel dintâi dintre românii cei mari ai veacului ce sta să se încheie acum – când despresurase Belgradul. Pacea se învoi turcilor în 1495 numai pe trei ani, deci până în 1497, când se mântuia şi pacea lui Albert.[303]

În sfârşit, prădăciunea la care fusese supusă Ţara Românească în 1493, ameninţările vidinenilor lui Malcoci în 1494, trezirea spre lupte a celor doi prooroci ai pieirii, Malcoci tânărul şi bătrânul Ali, care-şi smulgea barba de mânie când nu-i ajungea sângele vărsat, puseseră pe gânduri şi pe bietul Vlad Călugărul, care râvnea iarăşi către o călugărie liniştită, şi pe Ştefan, care tresări simţind cum se apropie furtuna. Trimiţând la turci în 1496, el cercetă cu solie în acelaşi timp pe munteni, de care nu voise să ştie atâta vreme, pentru că domnul lor îl trădase şi-l păgubise. Se zice că între cei doi domni se făcu o înţelegere şi că ei ar fi făgăduit ungurilor 20.000 de oameni pentru războiul creştin.[304] Şi care putea să fie în adevăr cea mai sfântă nădejde a bătrânului din Suceava decât să vadă iarăşi fluturând steagurile sale cu chipurile de sfinţi creştini pe zidurile vechi ale Cetăţii Albe, în cuprinsul Chiliei înălţate de dânsul, să întinerească o clipă luptând cu vrăjmaşii din tinereţele sale şi apoi, văzându-şi cu ochii mântuirea, domn creştin între domnii creştini, biruitor între biruitori, să plece liniştit pe lumea pe care se dusese strămoşii săi?

Ştefan va fi fost încunoştiinţat din vreme de hotărârea lui Ioan Albert, care voia să dea înapoi Moldovei, Poloniei, creştinătăţii Chilia şi Cetatea Albă. Pe când se îndreptau spre tabăra din Lemberg magnaţii Poloniei Apusene şi ai celei Răsăritene, mazovienii, silezienii, cavalerii Ordinului Teutonic, călugării înarmaţi din Prusia, cu care se ciocniseră în alte timpuri moldovenii lui Alexandru cel Bun, domnul se coborî spre Dunăre, şi-l găsim în curţile din Vaslui – lângă locul celei mai vestite biruinţe ce câstigase asupra duşmanilor ce erau să simtă din nou puterea braţului său – în zilele de 13 şi 19 mart 1497.[305]

Craiul zăbovi însă. În loc să înceapă fulgerător un război de primăvară, el se puse în mişcare abia în mai, după ce trimisese un sol la Poartă ca să înşele pe turci. La 19 ale lunii, el îşi făcu intrarea în Lemberg, unde se făceau pregătiri mari pentru acest drum de cucerire, ce putea să crească iarăşi bogăţia orăşenilor de aici, vechi negustori prin Moldova. Abia la 1 iunie se ridică de departe Hans von Tiefen, marele-maestru al teutonilor, cu şirurile grele ale cavalerilor săi purtători de cruce. Numai în cea de-a doua jumătate a lunii oştile se îndreptară spre Nistru.[306]

Ştefan trimise înaintea oaspetelui său dorit pe vistierul cel nou Isac, un boier mai tânăr, care avea această dregătorie numai din anul 1491: acesta se întoarse cu o solie regală de lămuriri. Se spuse prin cei doi trimişi, Creslau Kuroswanski şi Nicolae Podlodowski, pe care Ştefan nu-i mai văzuse până atunci, că mântuitorii Moldovei se apropiau. El mulţumi craiului că s-a gândit la nevoile lui şi-l sfătui să se grăbească a străbate prin valea Nistrului, din partea tataritor sau din partea lui, spre Dunărea de Jos; când polonii vor fi acolo, se va înfăţişa şi el în lagărul lor şi vor lupta frăţeşte luptă creştinească.[307] Cu acest răspuns plecă Isac, a doua oară, şi vechiul credincios al domnului logofătul Tăutul, care se întorsese abia de la Constantinopol, unde va fi fost pentru acelaşi scop ca şi solul leşesc. Trimişii regelui veneau plini de daruri, şi oamenii domneşti aduceau şi ei daruri viitorului dezrobitor al cetăţilor de la Dunăre.[308]

Cei din armă ajunseră în tabără pe la sfârsitul lui iulie, când se vedeau acum râpele înalte ale Nistrului, la gura căruia, hăt în jos, ienicerii păzeau în Cetatea Albă. Craiul se arătă foarte binevoitor pentru cei doi boieri fruntaşi ai Moldovei, dintre care unul păstra pecetea şi cellalt vistieria

ţării. Dar, întârziind răspunsul – într-o cale ca aceasta sunt doar atâtea griji! – el îi luă cu sine mai departe.

Nistrul trebuia trecut la Cameniţa, dacă era să se aleagă drumul prin Moldova, unde Ştefan făgăduise că va da hrană destulă prietenilor săi. Isac şi Tăutul văzură cu mirare că oastea se opreşte la satul Mihalcea, mult mai sus, şi trece prin vadul de acolo, de unde se putea coborî drept la Sniatynul Pocuţiei, atingând pe această cale, scurtă şi sigură, Prutul.[309]

Dar Pocuţia era tocmai vechea pricină de vrajbă între Polonia şi Moldova, care se chema că se luptă acum umăr lângă umăr împotriva păgânilor. Din vederea locurilor de aici, cetăţilor ce-şi schimbaseră stăpânul, satelor înfloritoare care secerau pentru alţii grânele de aur, nu puteau să răsară decât păreri de rău, porniri răzbunătoare, amintiri de mânie. Şi, iarăşi, dacă era un drum pe care Ştefan n-ar fi voit să-i treacă prietenul cu cele 50–80.000 de oameni, cu carele fără de număr, care se socoteau cu miile, cu tunurile zguduitoare, ale căror guri largi făgăduiau sfărâmarea zidurilor vrăşmaşe, apoi acel drum era drumul Pocuţiei. Ce căuta prin Pocuţia omul acesta pe care Ştefan îl cunoscuse în 1487 ca uşuratec şi trufaş, gata să urmărească oricând ceea ce nu putea să ajungă? Era poate un duşman, ale cărui asigurări, a cărui frăţie războinică, a cărui iubire pentru creştinătatea ce sufere nu erau decât minciuni, vicleşuguri ticăloase, momeli de trădător care vrea să răpească o ţară, vrednică de cinste şi recunoştinţă, fără a cheltui sânge şi a înfrunta primejdii? Era tânărul leu leşesc numai o sălbatecă vulpe litvană, ca strămoşii săi păgâni? Dacă era aşa, Moldova ştia laţurile prin care se prind astfel de vietăţi făcătoare de rău!

Răspunsul îl dădu Măria sa craiul, apărător şi răzbunător al Crucii. Când ajunse la Coţmani, de unde începea ţinutul Sepenicului, alipit de mai multă vreme la Moldova, el puse

în lanţuri pe soli şi-i trimise înapoi la Lemberg. Aceasta însemna războiul.

Ştefan îi află rostul de la prietenul său din Ardeal, voievodul Bartolomei, sau Birtoc, ruda sa, precum şi de la oameni cu priinţă din Polonia însăşi, din Litvania, unde Alexandru era prea încurcat cu tătarii şi se temea prea mult de muscal, ca să-şi poată trimite la timp ostaşii în tabăra regală. Taina era aceasta: Sigismund din Zips vedea pe un frate al său rege de două ori, în Boemia şi în Ungaria, pe un al doilea, rege polon, pe un al treilea, cneaz litvan, pe un al patrulea, căpetenie a Bisericii din Polonia, şi i se părea că lui i se face o nedreptate. Dacă ar fi fost el la Dunărea de Jos, ce strălucite slujbe n-ar fi putut aduce tuturor vecinilor săi şi ce frumoasă n-ar f i fost această mare împărăţie iagellonică, legată prin jurăminte, care s-ar fi întins fără nici o întrerupere de la hotarul Veneţiei până la graniţele Moscovei, zid de fier înaintea turcilor, tatarilor, muscalilor, înaintea tuturor păgânilor şi necredincioşilor? Deci, înainte, pentru întemeierea scaunului lui „Sigismund-voievod, prin mila lui Dumnezeu domn al Ţării Moldovei“ – domn străin pentru scopuri străine!

Domnul cel adevărat şi legiuit, domnul românesc al Moldovei, era în Suceava când îi sosi vestea. Deci nu era de-ajuns că leşii aceştia-i smulsese un jurământ după altul, că-i plecase genunchii spre închinare în cortul de la Colomeia, că-l lăsase singur în mijlocul turcilor, că-l uitase, că se gâlceveau cu dânsul pentru o ţară a cărei răscumpărare din datorie n-o puteau plăti, că-l pârau pretutindeni ca prieten al păgânilor, că-i aruncau în sarcină orice jaf, orice pagubă făcută în ţara lor, acum voiau să-i răstoarne scaunul domniei, să-i ia în stăpânire ţara, să-i dezrădăcineze legea, să sfarme viitorul neamului său şi să-i arunce bătrâneţele

pe drumurile mari ale pribegiei? Se hotărî deci la o luptă fără cruţare, care să rămâie ca o pildă veşnică pentru oricine s-ar încumeta să atingă neatârnarea, să batjocorească mândria Moldovei, să caute stingerea neamului românesc.

La vadul Prutului, lângă Cernăuţi, de unde plecase starostele, polonii primiră de la o strajă, trimiasă anume pentru aceasta, o salutare de săgeţi. Dar, când se trecu apa, nici un duşman nu stătea în faţă ca să taie drumul. Ştefan primi încă în Suceava, la 27 august, pe cei dintâi prinşi căzuţi în mâna străjerilor de la Prut; erau şase: trei plecară la Constantinopol, de unde se putea cere cu toată dreptatea un ajutor, acum când creştinii veneau cu astfel de gânduri în Moldova, căci, mai presus de orice este şi va fi totdeauna neamul! Ceilalţi trei se suiră în spânzurători, cărora de acum înainte, zi de zi, le aduseră hrană pândarii din codrul, vânătorii oaspeţilor celor răi. Apoi, în aceeaşi zi, lăsând grija Sucevei lui Luca Arbore, Ştefan călări în grabă spre Roman. Aici era mai aproape de munţi, prin păsurile cărora aştepta să-i vie secuii, de care nu se despărţise niciodată, şi voievodul Birtoc însuşi cu toate puterile lui. Aici îşi chemă în tabără ţăranii. Aici fură poftiţi să alerge turcii din cetăţile dunărene, despre mântuirea cărora prin poloni fusese vorba până mai ieri.[310]

Într-o duminică, la 24 septembre, leşii ajunseră la Suceava. Ce drum frumos în răcoarea munţilor, în blândeţa zâmbitoare a celor dintâi zile de toamnă, în marginea satelor albe, care se înroşeau de flăcări şi a bisericilor sfinte, din care se dădeau jos icoanele şi se prădau odoarele; sub dealurile încă verzi, pe potecile codrilor plini de susur, de zuzet, de şoapte! Sigismund voievod venea cu noroc în ţara roditoare, paşnică şi proastă a Moldovei.

După două zile, când se orânduiră cele patru tabere şi se aşezară carele în jurul corturilor, tunurile începură să bată în cetate, tunuri cum nu se mai văzuse prin aceste părţi, căci unul cerea patruzeci, iar altul cincizeci de cai ca să fie mişcate din loc. Câteva ghiulele de-ale acestora să lovească în porţile de stejar, şi ele se vor deschide pentru intrarea mândră a noului stăpânitor de neam bun şi de vestită viţă ! Dar zidurile se arătară mai tari decât cum se credea, şi ele ţinură bine la probă; valahii care săgetau din dosul lor sau trăgeau cu sineţele, ba chiar împroşcau şi ei din tunuri, mai mici, dar bine întrebuinţate, erau oameni neînfrânţi şi foarte ageri, cu adevărat neadormiţi, căci ei dregeau în ceasurile jertfite ale nopţilor pagubele pe care duşmanul le putea face ziua. În zadar deschideau polonii poartă de intrare pentru Sigismund; moldovenii o zideau înapoi până în revărsatul zorilor, grămădind pietre, cărămizi şi lemne.

Aşa trecură două săptămâni, şi în tabăra aşa de bucuroasă la început, aşa de îmbătată de jafuri, foametea începu să-şi arate chipul supt şi sarbăd. În sus şi în jos, dincoace şi dincolo de Siret, ţara era pustie; grânele secerate stăteau la loc bun, iar oamenii, afară de nevolnici, se aflau la Roman, între două ape, a Moldovei şi a Şiretului, în apropierea muntelui, în jurul lui vodă. Suceava nu se putea lua fără să se înfrunte zilele reci care se grăbeau; drumul înainte era închis şi de primejdia moldovenilor, şi de a turcilor, înapoi însă, cu toată ruşinea, putea să se întoarcă cineva, bătut, fără să se lupte. Da, însă numai cu voia lui Ştefan.

Această voie o ceru Birtoc ardeleanul, care sosise cu câteva mii de oameni, ca să împiedice o luare a Moldovei de către poloni, pe care avea cine s-o oprească. Poate că el nici nu ceruse voia craiului său, care totuşi se luptase şi el

odată cu acest frate fără astâmpăr, fără măsură şi statornicie care era Ioan Albert. Dar voievodul Ardealului nu dorea să verse sânge creştinesc, căci între Ungaria şi Polonia se făcuse în 1492 o legătură mai ales împotriva turcilor,[311] ci sosise ca să împiedece şi pe alţii de a-l vărsa.

El se înţelese de-a dreptul cu regele polon: acesta trebuia să se ridice dinaintea Sucevei fără nici o întârziere şi să se întoarcă înapoi pe unde venise. Cererea se primi cu bucurie, şi se spune că Ştefan, căruia-i plăcea batjocura care umileşte pe cei prea încrezuţi, ar fi dat duşmanului său sfatul cel bun de a merge tot pe drumul mare şi de a nu se încurca prin pădurile, vestit de rele, ale Moldovei, unde i s-ar putea întâmpla ceva neplăcut din partea atâtor oameni fără capătâi ce locuiesc mai bine decât acasă în desişul fagilor Bucovinei.

Ioan Albert nu fusese învăţat îndestul prin isprava sa de până acum. Era zorit să ajungă în sfârşit în ţara sa primitoare, unde sunt petreceri potrivite pentru un om de vârsta sa, unde e hrană şi băutură din belşug şi cântecele plutesc prin aerul greu de miresme al odăilor de ospăţ. Apucă de-a dreptul prin codri, ale căror poteci se suiau pe înălţimi, care se rupeau apoi în coaste prăpăstuite. Se înainta încet, cu atâta mulţime obosită şi sigură de pace. Până în codrul Cozminului, dincoace de Cernăuţi, lângă râpa Derehluiului, se cheltui o săptămână în capăt.[312]

Miercuri seara, oastea ajunse, cu craiul bolnav, zguduit de frigurile mustrării de cuget şi ale mândriei rănite, în marginea dumbrăvii pe care el venea s-o boteze cu sângele ostaşilor săi: Dumbrava Roşie. Copacii fremătau în noapte ca o ameninţare şi trunchiurile prin care trecuse limba fierăstraielor se clătinau ca, odată, la Crasna sau la Sepenic, în zile de mare nenorocire pe care le uitaseră bătrânii şi nu

le pomeniseră tinerii. Cărările erau înguste şi gloata multă: până la căderea nopţii se putură strecura numai călării din ţinuturile Poloniei apusene, care fură lăsaţi a străbate cele două leghi de pădure şi a-şi face iarăşi tabăra de cealaltă parte, la Cozmin, în vale. Regele, cu cei mai mulţi dintre ai săi, petrecu noaptea – ultima noapte pentru multe mii de oameni şi pentru atâţia fruntaşi care aveau acasă curţi domneşti, supuşi şi bogăţii de tot felul – în tabăra cea veche.

A doua zi, când Moldova serba pe Sfântul Dumitru, trâmbiţele dădură semnalul de plecare. Pe rând intrară în codrul cuprins de neguri şi înfiorat de un vânt rece ca fiorii morţii tunurile greoaie, carele, straja, craiul bolnav, dus într-un *leagăn,* călăreţii Poloniei răsăritene, care ştiau mai bine ce sunt moldovenii, oastea cu plată şi gloata.

Ioan Albert ajunsese acum la mijlocul drumului, când chiotul obişnuit al moldovenilor se înălţă pe neprevestite, încremenind rândurile polone. Un vânt de primejdie zgudui codrul, şi în urma regelui zidul de arbori căzu la pământ, tăind poteca, în zborul nebun al săgeţilor, ţărănimea, curtenii, boierii, în frunte cu domnul însuşi, se aruncară asupra drumeţilor din coadă. Ei nu încercară măcar să se lupte, ci se închiseră în lagăr, ca într-un staul, pe care-l împresură lupii. Măcelul se săvârşi, aici, fără înverşunare, cu rânduiala unei pedepse ce se îndeplineşte.

Regele smulse atunci cea mai frumoasă parte din călărimea sa ca să scape pe cei care mureau, înaintea călăreţilor greoi, în legăturile de oţel ale cărora se rupeau, scânteietoare, razele soarelui de amiazi, moldovenii se dădură în lături, umplând văzduhul limpede cu nenumărate săgeţi. Nenorociţii închişi în tabără se repeziră atunci în pădure, unde găsiră alţi nimicitori de vieţi, împlinindu-şi sarcina

lor mântuitoare, călăreţii intrară înapoi în codru, care era singura cale spre tabăra cea nouă, spre şes, spre lumină şi siguranţă. Din toate părţile însă pândea primejdia: mulţimile înnebunite părăsiră tunurile, carele, armele mai grele, cei din urmă călcau în picioare pe cei dintâi, pe când sprintenii luptători români, strecurându-se printre trunchiuri, aruncau laţurile şi învârteau securile şi topoarele fără cruţare. Codrul îşi pierduse drumul, înăbuşit de morţi, de uriaşe sfărâmături stropite cu sânge, şi soarele, apuind asupra acestei grozăvii, părea că aprinde un rug din vechile vremuri sălbatice.

Regele se odihni – de o jalnică odihnă – la Cozmin, satul de lângă pădure, şi mai trecură câteva zile până putu să ajungă iarăşi la vadul Prutului de la Cernăuţi, pe unde venise aşa de fălos cu câteva săptămâni în urmă. Polonii nu mai ştiau de unde să se păzească, atâtea braţe avea moartea pentru a-i ajunge. Ziua şi noaptea, cete de călăreţi se aruncau, chiuind de bucurie, ca vânătorul când descoperă fiara, asupra bieţilor fugari, care se dădeau în dosul carelor ce mai păstraseră. Întunerecul nopţii era spintecat de miile de limbi de flacără ale buruienilor şi miriştilor aprinse pe care vântul le zorea din urmă, făcându-le să alerge spre duşmanul ţării – al pământului şi al oamenilor – ca nişte uriaşi şerpi roşii. Trecerea Prutului se făcu la 30 ale lui octombrie cu multă greutate, căci moldovenii nu părăsiseră o clipă pe învinşi, şi râul îşi primi şi el partea lui de morţi. Cu o zi înainte, pe celălalt mal, puţin mai sus, vornicul Boldur nimicise la Lenţesti pe toţi mazoviţii, ce veneau să primească pe regele lor învins, şi muriră până la unul, fără să-l vadă în toată strălucirea ruşinii sale. Străbătând Pocuţia ca un fulger, Ioan Albert ajunse la 12 novembre în Lemberg.[313]

Aşa ieşiră polonii din Moldova, şi o astfel de ieşire ticăloasă să o aibă în vecii vecilor toţi oamenii nedrepţi şi lacomi care vor călca pământul muncit al ţării noastre ca să ne stingă neamul! Adâncurile codrilor şi râpelor să nu ajungă pentru a le cuprinde trupurile sfărâmate, şi buruienile pustiului să se ridice pe mormintele lor! Căci pământul e al celui care l-a lucrat din neam în neam, şi a se atinge de dânsul e cea mai neiertată faptă de hoţie ce se poate săvârşi într-un ceas blestemat.

Polonia trăise un timp în linişte, nu numai fiindcă-şi avea pacea ca turcii, ci fiindcă moldovenii îi erau prieteni. Duşmănia cu moldovenii era un foc nestins pentru Rusia şi Podolia, ţinuturile mărginaşe, şi ea deschidea turcilor şi tatarilor trecătoarea până în adâncul regatului.

Aşa se întâmpla după lupta din 1497, după încercarea nesocotită de a ucide pe bunul străjer de la hotare.

Malcoci-beg sosi în mai 1498, ca un straşnic oaspete, şi în ziua de 13 mai orăşenii din Lemberg, ale căror nopţi erau luminate de focul ce înghiţea satele şi târgurile neîntărite, văzură cu ochi îngroziţi raitele sălbatice ale celor 40.000 de turci care încunjurau cu poftele lor bogata cetate. Ca unii ce erau grăbiţi să prade aiurea, ei se făcură nevăzuţi chiar a doua zi.[314]

Ştefan veni la sfârşitul lui iunie, pe o cale unde turcii nu făcuseră încă pustiul. Lipovenii îl văzură şi pe dânsul sosind despre Podhaecz şi Buczacz. Şi ameninţările lui se ridicară către dânşii. Apoi el se îndreptă spre Nistru, îl trecu iute, cu boierii şi ceilalţi călăreţi ai săi, străbătu prădând ţinutul Haliciului, se înfăţişă iarăşi ca stăpân în Pocuţia, unde în zadar venise craiul în anul trecut, şi se întoarse acasă fără nici o pierdere. Oameni de-ai săi ajunseseră şi la marginea Litvaniei, unde arseră cetatea Braclaw. [315]

Polonia era aşa de jos căzută cum nu se mai pomenise poate de două veacuri, din vremurile de mai înaintea lui Cazimir cel dintâi. Regele stătea în Cracovia şi se încunjura de ziduri nouă, pe când de jur-împrejur îi ardea ţara şi robii mergeau în şiruri nenorocite după caii jefuitorilor. În Litvania, care nu îndrăznise să se lupte în 1497, o parte din magnaţi se ridicase asupra cneazului Alexandru, şi întreaga ţară era în fierbere şi risipă.[316]

Atunci iată că la sfârşitul lui iulie veniră, tatarii în Podolia, ca un puhoi de foc. Ioan Albert ieşi împotriva lor la 7 august abia, dar înainta aşa de încet, cu ostaşi care sfărâmau ce mai rămăsese, încât năvălitorii se întoarseră cu prada întreagă.[317]

Iulie fusese al tatarilor, novembre aduse pe turci, al căror număr fu crescut de nemărginita groază până la 70.000. Ei apucară drumul Haliciului şi cuprinseră toate părţile vecine într-o lungă îmbrăţişare de moarte. Gerul singur putu să-i gonească şi să-i pedepsească pentru fărădelegile lor – un ger grozav, care el însuşi era pentru ţară o mare nenorocire.[318]

Ioan Albert trebui să se coboare la pace.

Ştefan i-o dădu bucuros. În sufletul său el rămăsese tot omul de la 1475, prietenul şi apărătorul creştinătăţii, mai presus de folosul căreia el punea numai nevoile de viaţă ale neamului său. În 1492 el nu voise să lase pe tatari a-i străbate ţara pentru a merge asupra ungurilor şi, după sfaturile sau de frica lui, Vlad Călugărul nu se înduplecă să plece, spuind că se teme de duşmanii de peste munţi.[319] Cu inima frântă numai, chemase el, în 1497, 2.000 de turci, pe care-i întrebuinţă foarte puţin şi-i trimise cât mai repede îndărăt. În mai 1498 nu fusese el acela care trimisese pe Malcoci, ci acesta venise singur din cuibul Cetăţii Albe, bucuros că

duşmănia dintre moldoveni şi poloni îi deschide drumul spre îmbogăţirea prin jaf. Dacă Ştefan însuşi înaintase în Polonia, el înţelegea să-şi răstoarcă astfel numai paguba ce i se făcuse în 1497, şi trebuie să se ţie în seamă că el nu s-a mai întors înapoi să prade; el voia apoi să se arate ca stăpân în Pocuţia, pe care regele căutase a i-o smulge în anul trecut. De prădăciuni tătăreşti prea aproape de dânsul, fireşte că nu era bucuros deloc. Iar cu ce ochi privise deprinderea ce părea că-şi făcuse turcii de la Dunăre de a lovi întruna Polonia dovedeşte cursa pe care o întinse celor din novembre, cari, străbătând Moldova în mijlocul iernii albe, fură ajunşi din urmă de leşi neobişnuiţi, cari aveau iuţeala tatarilor şi o vitejie ageră ce nu se întâlnea pe această vreme la supuşii lui Ioan Albert. Urmăritorii nu cruţară pe păgâni. Ei erau moldovenii lui Ştefan, cari, puind pe dânşii haine străine, păstraseră toată hărnicia lor războinică.[320]

Trei soli unguri, trimişi ai craiului Vladislav, sosiră în Polonia chiar din vara anului 1498, când Ştefan se afla încă pe pământul prădat al duşmanului, pentru ca să aducă o pace de obşte, prin care s-ar fi putut pregăti viitoarele lupte împotriva păgânilor, de care în Apus se vorbea tot mai mult, cu cât corăbiile turcilor turburau mai tare mările şi ameninţau porturile. Ungurii se speriaseră şi ei de înverşunarea loviturilor pe care turcii şi tatarii le îndreptau asupra Poloniei şi, fără a se mai gândi la înăsprirea legăturilor cu această ţară în 1497, şi ei cerură ajutor germanilor, la dieta de la Friburg, pentru toată creştinătatea răsăriteană ameninţată de o cumplită şi grabnică pieire.[321]

Încă de la 20 iulie se încheiau înţelegeri între Polonia şi Moldova, pe care rămânea acum ca Ştefan să le întărească, apoi altele între Polonia şi Ungaria, şi tot aşa între Litvania şi Ungaria, care ţinteau deopotrivă la o luptă puternică şi unită împotriva turcilor, duşmanii tuturora.[322]

În primăvara următoare veni pentru iscălirea învoielii hotărâtoare o altă solie ungurească, în fruntea căreia stătea Dominic, episcop de Oradea Mare, poate acel care venise la Ştefan în 1475, atunci când era numai prepozit de Alba, şi căpitanul Bosniei. Ştefan însuşi, care nu respinsese împăcarea ce nu fusese cerută de dânsul, alesese pentru a merge la crai şi la cneaz pe bătrânul pârcălab Hărman şi pe Ivanco Pisariul.[323]

Pacea se făcu la 19 aprilie 1499, cu Ioan Albert, ca şi cu Alexandru Litvanul şi cu Sigismund care se visase domn în Moldova; ea trebuia să se întindă şi asupra urmaşilor tuturor părţilor. De o atârnare a Moldovei faţă de Polonia, ca pe vremea lui Cazimir, nu se vorbeşte nimic, şi niciodată Ştefan n-a făcut o altă învoială de acest fel cu Ungaria. El era acum – afară de birul ce dădea turcilor – un stăpânitor cu totul neatârnat.[324]

Pagubele se vor uita şi de unii şi de alţii, spunea mai departe învoiala aceasta hotărâtoare. Prieteniile şi duşmăniile se vor împărtăşi. Unul va apăra pe celălalt. Fugarii şi *domnişorii* moldoveni nu se vor oploşi în Polonia, dar domnul poate intra oricând în această ţară, cu voia de a se întoarce când va crede de cuviinţă. Negoţul va fi slobod – cum îngăduise, de altminteri, regele încă de la 4 ianuar, când pacea era pregătită îndestul.[325] Afacerile de hotare se vor judeca de căpitanii din Cameniţa, Hotin şi Cernăuţi. Polonii vor ajuta încă de pe acum pe Ştefan, dacă turcii se vor ridica asupra lui. Iar când va da Dumnezeu şi vor porni creştinii asupra lor – regele Ungariei pe Dunăre, cu muntenii, regele Poloniei pe la Obluciţa, el, Ştefan, sau fiind dânsul bolnav, fiul Bogdan ori vreun boier de frunte îşi vor scoate oştile pentru acelaşi scop mare şi sfânt. Peste câteva săptămâni, la 12 iulie, Ştefan întărea această pace din Hârlău, unde serbase în 1497 biruinţa lui asupra lui Ioan Albert.[326]

III

LUPTA DIN URMĂ PENTRU POCUŢIA

După pacea cu Moldova şi unirea cu Vladislav, urma, în mai 1499, întărirea legăturii cu Litvania. În Ungaria se aştepta să sosească soli ai Veneţiei, ai papei, al regelui Franciei pentru a face un singur mănunchi al tuturor creştinilor împotriva păgânătăţii. Ioan al Moscovei vorbi şi el, tot în 1499, de o astfel de luptă pentru Cruce. Anul 1500, care prevestea un veac nou, părea menit să înceapă cu un mare război de izgonire a turcilor.[327]

În pacea sa de la 1499 Ştefan nu lua îndatoriri zădarnice, ca să înşele pe creştini, cum, bunăoară, cu doi ani în urmă, aceştia îl înşelase pe dânsul. Goana din anul 1498 îi făcuse iarăşi poftă de a lupta cu păgânii, şi înaintea ochilor săi se ivi din nou strălucitoarea ispită pe care i-o vrăjise şi Ioan Albert prin făgăduielile sale, a Chiliei şi Cetăţii Albe, curate, tari, bogate, sub umbra ocrotitoare a steagurilor moldoveneşti. Scrisorile pe care i le trimisese papa, şi lui şi vecinului Radu, îndemnurile veneţienilor, siguranţa că nu-l va împiedica nimeni dintre vecinii de aceeaşi lege, că Pocuţia, pe care o cere el la sfârşitul anului de la Ioan Albert, nu va fi lovită în lipsa lui, că Litvania, pe care umbla să o împace cu muscalii, îi va fi cu prietenie în războiul cel nou, toate acestea întăreau avântul sufletului său, cel din urmă avânt din lupte pentru creştinătate.

Turcii nu socoteau totdeauna bine când era vorba ca ei să ia bani. Un trimis împărătesc veni la Ştefan ca să-i ceară

birul cu două luni şi jumătate înainte; în loc de a i se da sacii de aspri, care să facă „rămăşiţa de 500 de galbeni“, i se tăie nasul şi i se scoaseră ochii – un mijloc cumplit, dar nu tocmai rar, de a răspinge o cerere nedreaptă. Pe aceeaşi vreme, o ceată de moldoveni, călăuzită de viteazul cel mare din acele zile, de învingătorul de la Lenţeşti, vornicul Boldur, se ivi sub zidurile cetăţilor de la Dunărea de Jos, aruncând săgeţi aprinse. Focul nu se lipi de piatra întăriturilor, dar moldovenii se întoarseră cu o pradă bogată din încercarea lor îndrăzneaţă.

Îndată Ştefan trimise doi frânci de la curtea sa ca soli la veneţieni şi la papa. Alţi doi oameni domneşti, boieri de frunte, având un frumos alai de şaptezeci de călăreţi, împreună cu un însoţitor din partea voievodului ardelean, veniră la craiul unguresc în ianuar 1500; ei stătură la el până în luna următoare, cerând ajutor pentru primăvară.[328] Un nou sol modovean sosi în Veneţia în mart 1502,[329] dar încă din septembre 1501 Ştefan, lăsat numai cu puterile sale, făcuse pace cu sultanul,[330] şi când, în decembre 1503, soli turceşti veneau în Polonia pentru întărirea unei păci, care, precum ei singuri spuneau, se încheiase mai mult de frica moldovenilor, ei apucară drumul prin Suceava. Cei patruzeci de oameni în haine de postav aurit, urmaţi de slujitori îmbrăcaţi în mătasă, se înfăţişară, având în fruntea lor pe un Sinan-bei, văr cu paşa Herţegovinei, a doua zi după Sfântul Ştefan, înaintea Ştefanului moldovean.

Prin astfel de privelişti de cinste rămânea ca acesta să se mângâie pentru cetăţile ce nu mai erau să se întoarcă la dânsul, nici la urmaşii din sângele său.[331] Birul, urcat la 4.000 de galbeni – al Ţării Româneşti era da 8.000, şi fiul de călugăr de acolo, evlaviosul întemeietor de biserici, Radu,[332] trebuia să meargă la Constantinopol la fiecare trei

ani ca să sărute mâna împăratului păgân[333] – nu mai suferi nici o întrerupere. Ba încă, Ştefan stătu la mijloc, împreună cu munteanul acesta Radu, ca să se facă pacea din 1503 între creştinii din Răsărit şi sultan.[334]

Din altă parte, pe când corăbiile sultanului luau Veneţiei Coronul şi Modonul şi Apusul se pierdea în lupte lăuntrice, Ioan Albert trimitea un sol la turci şi alt sol venea de la Baiazid: el stătu în Cracovia din februar până în april 1500.[335] Apoi, în iunie şi în august, două iuruşuri tătăreşti, mai nimicitoare decât cele ce fusese săvârşite până atunci, luară bietului rege orice gust de a-şi cerca norocul împotriva craiului nou al lui Mohamed.[336] Bătut, umilit, ţinut de rău de toată lumea, el plăti mai scump decât orice vinovat greşala sa din 1497. Omul puternic de odinioară, uriaşul războinic, se coborî fără de vreme în mormânt, omorât de o ruşine pe care n-o putea suferi. El muri în Prusia, unde plecase pentru a sili pe noul mare-maestru, ales în locul celui ce murise la Lemberg în 1497, să i se închine, la 17 iunie 1501. Cu câteva săptămâni înainte, Ştefan, care nu dăduse Pocuţia îndărăt şi nu înţelegea să o deie, rămânând să se judece pentru dânsa, izbutise a face să se taie la Czichiow, înaintea oamenilor săi, capul lui Ilie, fiul lui Petru Aron.[337] Această faptă, fără pereche până atunci, era o nouă şi strălucită dovadă despre puterea domnului Moldovei, despre frica pe care o coborâse el în inimile unor vecini care nu se coborau uşor la măsuri ca acestea.

Urmaşul lui Ioan Albert fu cneazul Alexandru. Acestuia îi era, ca rege polon, tot aşa de dragă Pocuţia, „bucata de pământ“ de care vorbeşte cu atâta dragoste Ştefan, ca şi

fratelui său. Cu tot amestecul de mijlocire al ungurilor, cari trimisese pentru aceasta, în 1500, pe Emeric Csobor, el ar fi pus pe Ştefan înaintea unui război, dacă războiul cu Moscova nu l-ar fi oprit în loc cât mai trăi moldoveanul.

Precum făcuse şi la alegerea sa în Litvania, noul crai leşesc trimise la Ştefan un sol de cinste ca să-i vestească suirea sa în scaunul părintesc. Ştefan făcu daruri omului regal şi-l întovărăşi la întoarcere cu un boier al său, care cerea şi voia de trecere pentru diacul Şandru, ce mergea la muscali, la cuscrul Ivan.

Regele nu îngădui pe Şandru să se ducă la Moscova. Prin alţi trimişi ai săi, Nicolae de Cameniţa, castelanul de Sandomir şi căpitanul Cracoviei, el făcu aspre mustrări unui om care nu era deprins să le asculte şi obişnuia a răspunde altfel decât prin solii la dânsele. După cuvintele regelui, Ştefan ar fi întrebuinţat timpul de nesiguranţă ce se strecurase între moartea lui Ioan Albert (17 iunie) şi alegerea, sosirea şi încoronarea, abia târziu, la 12 decembrie 1501, a lui Alexandru, pentru a face la hotare prădăciuni vrednice de un duşman şi de un păgân. I se mai spuse că el, domnul, ţine drept în mâinile sale Pocuţia, atunci când pământul adevărat al Moldovei se opreşte la Colacin; că el nu-şi îndeplineşte îndatoririle luate, atunci când de hatârul lui s-a tăiat fără vinovăţie capul lui Ilie-vodă, că el ar cere în zadar să i se dea pribegii Ivaşco şi Ioan, care nu fac rău nimănui şi sunt paşnici locuitori ai regatului. Mai departe, se făcu plângerea că el smomeşte la dânsul oameni de pe pământurile craiului, că nu cere de la negustori numai vămile cuvenite, şi mai ales că nu se gândeşte la bătrâneţea lui înaintată şi la folosul ce ar avea fiul său, Bogdan, începându-şi, mâine-poimâine, domnia ca un prieten al polonilor, care au fost totdeauna ocrotitorii siguri şi de folos ai Moldovei.[338]

Nu ştim ce va fi răspuns Ştefan la aceste tânguiri aprige. În unele lucruri el va fi fost gata să îndrepte, dar de Pocuţia nici nu voi să audă. El se arătă însă gata să se judece, aşa cum se judecau, în Moldova oamenii pentru câte o moşie: să-si „puie zi“ amândouă părţile înaintea cuiva pe care Ştefan îl privea ca mai mare decât dânsul şi decât Alexandru, înaintea craiului unguresc Viadislav: atunci să-si arate fiecare „cărţile“, documentele ce are, şi oamenii lui Viadislav, în numele stăpânului lor, vor face judecata dreaptă şi vor întări pentru totdeauna „bucata de pământ“ aceluia cu care se va găsi dreptatea. El alese sorocul de 29 septembrie, ziua Sfântului Mihai la catolici. Apoi trimise ştire la Buda despre cele întâmplate, cerând ca mijlocitorii să vie la timp, de la craiul care râvnise şi el moştenirea lui Ioan Albert şi cu care Moldova urma să fie în legăturile cele mai strânse.

Una din părţi lipsi la judecată, aceea care se aştepta să piardă. Ştefan privi pe leşi, după datina pârilor pentru pământ în Moldova, ca „rămaşi de judecată“. Va să zică, Pocuţia îi era întărită lui. Ei se hotărî să o ia cu adevărat în stăpânire, să-si aşeze căpitanii în cetăţi, să puie pietre, cu bourul moldovenesc, „hotare neclătite“, de-a lungul hotarelor şi să strângă veniturile. Căci până atunci el lucrase cu sfială în această ţară nouă a sa, făcându-se că „o lasă pustie“, până ce se va hotărî într-un chip statornic asupra drepturilor fiecăruia.[339]

Împrejurările erau din cele mai potrivite pentru această măsură de asigurare. De mult încă ţarul Ivan pândea ţinuturile mărginaşe ale Litvaniei, pe care ar fi voit să le adauge la stăpânirile sale. El era un domn drept-credincios, ortodox, şi mulţi dintre puternicii Litvaniei, cei mai mulţi dintre locuitorii acestei ţări, erau şi ei de această lege, şi simţeau aceasta cu atât mai tare cu cât Alexandru prinsese a prigoni

pentru ortodoxie, căutând să câştige ţara sa pentru scaunul din Roma. Nici soţia lui, Elena, fata lui Ivan, nu scăpă de îndemnurile, uneori ameninţătoare, ale regelui, care, între atâtea greutăţi de pe lumea aceasta, mai găsea vreme pentru a urmări mântuirea sufletului supuşilor şi familiei sale pe lumea cealaltă. Ivan se umplu de mânie când auzi ce-i suferă fata la curtea ginerelui catolic. Ciocniri începură să se întâmple la hotare, vestind un război crâncen.

Ştefan ţinea întâi cu Ivan, care era de legea sa şi care ridicase încă din 1498 pe Dimitrie, fiul fiului său şi al Elenei din Moldova, la rangul de moştenitor al său. Soliile curgeau şi acum necontenit de la Suceava la Moscova şi de la Moscova la Suceava, în 1498–9, ţarul mijlocise, prin oamenii săi Bersen şi Baliţa, ca să se încheie pacea, care ţinea de atunci între cuscrul şi ginerele său. Când duşmănia între ruşi şi litvani începu să se cunoască, şi Ivan şi Alexandru, unul în puterea înrudirii, celălalt în puterea legăturii din 1499, cerură ajutorul puternic al moldoveanului, Ştefan încercă, la rândul său, să împace pe cei doi prieteni cari nu se înţelegeau; diacul Şandru merse în 1502, împreună cu boierul Toader, feciorul Isaii, la Moscova. I se răspunse aici că Alexandru e vinovatul, fiindcă nu lasă pe soţia lui, Elena, şi pe atâţia alţii să creadă şi să se închine aşa cum au apucat. Încercarea de împăciuire nu izbutise.[340]

Mulţi vor fi crezut că Ştefan se va da de partea lui Ivan, care începu peste puţin războiul, încă pe timpul verii. Cumintelui domn i se va fi părut însă că toate aceste lucruri se petrec prea departe şi că nu-l privesc de-a dreptul pe dânsul. Pe urmă, dacă interesul său cerea să se unească mai bine cu muscalii, se întâmpla la curtea lui Ioan un om pornit şi sălbatic, ceva care împiedică pentru totdeauna orice prietenie din inimă. Ţarul avea o soţie tânără, Sofia,

din neamul împărătesc al Paleologilor din Constantinopol, şi din această a doua căsătorie i se născuse un fiu, Vasile, pe care fireşte că mamă-sa dorea să-l vadă ţar în locul lui Dimitrie, fiul fiului vitreg şi al moldovencei. Încă din 1499, Sofia izbutise a face pe soţul ei să-i ierte greşeala de răzvrătire şi planuri viclene de care se făcuse vinovată. Peste trei ani, tocmai în 1502, în luna lui april, mânia lui Ivan căzu deodată asupra surorii şi nepotiului, care pierdură în acea zi nenorocită, şi pentru totdeauna, şi iubirea ţarului, şi libertatea, şi viitorul de stăpânire pe care-l visaseră până atunci. Ei fură zdrobiţi de această cădere neaşteptată, şi muriră înainte de vreme: mama în 1505, iar fiul în 1509, câţiva ani abia după moartea părintelui şi bunicului din Suceava, a cărui inimă sângerase de durerea copiilor pe care nu-i putuse apăra, nici ajuta.[341]

Într-o nouă solie, de prin mai-iunie 1502, a diacului Bohusz, Alexandru arăta lui Ştefan, ca să-l întoarcă spre dânsul, ce cinste se face la Moscova Elenei şi lui Dimitrie, şi-i ceru cu stăruinţă ajutorul împotriva muscalilor, fără să mai pomenească acum de acea Pocuţie, începătoare de vrajbă.[342] Dar Ştefan nu era omul care să-şi încurce ţara în lungi şi grele războaie ca să răzbune jignirile ce i s-ar fi adus lui ca om. Pe de o parte, el îndemnă încă o dată la pace pe Alexandru, iar pe de alta, prin acelaşi diac Constantin, el aminti ţarului datoria cea mare către creştinătate, care e mai sfântă decât aceea către legea pravoslavnică.

Pe atunci, după luarea de către turci a cetăţilor veneţiene din Moreea, Apusul se îndemna iarăşi pentru lupta de răscumpărare, şi în Răsărit se primeau scrisori lungi, cu făgăduieli de toată frumuseţea, de la veneţieni, de la papa şi de la împăratul din Germania. Ungurii bătuseră pe turci

în Bosnia, şi în acelaşi an, la 12 mai 1501, se vestea în adunarea din Pesta începerea războiului sfânt cu învinşii. În primăvara lui 1502, noii apărători ai graniţei de miazăzi, Ioan Corvinul, fiul craiului Matiaş, căpitanul din Banat, Ioja de Som, care înlocuia pe Pavel Chinezul, şi urmaşul lui Birtoc Drágffy în voievodatul Ardealului, Petru de Pösing, luau Vidinul – o mare biruinţă, care avu un răsunet pretutindeni – apoi Cladova, în faţa Severinului, care şi aceasta se afla pe atunci în mâna ungurilor, şi flăcările aprinse de călăreţii lor se prelinseră pe zidurile Nicopolei: vechile cuiburi de pradă turceşti plătiră astfel paguba pe care o făcuseră; atunci când din ele stăpâneau, ameninţau şi prădau fraţii Mihalogli şi Bali-beg, fiul lui Malcoci, duşi aiurea sau trecuţi din această lume.[343]

Ştefan scrise astfel lui Ivan, care-şi strângea toate puterile asupra Litvaniei, că „toţi craii, şi toţi domnii creştini, şi toate ţările frâncesti ale Apusului se unesc şi se gătesc a sta împotriva păgânului, şi ar fi bine ca şi tu, în loc să te certi cu creştinii, să te ridici cu dânşii asupra păgânimii“.[344]

Cuvintele acestea nu fură ascultate. În cursul verii, muscalii loviră Smolenscul. Toate puterile Poloniei erau strânse la această graniţă, şi regele însuşi plecase în Litvania, din mai încă lăsând regatul în seama fratelui său, cardinalul Frederic, un om slab de suflet şi bolnav, care avea numai câteva luni de trăit. Abia se încleştase războiul cu Ivan, şi vechiul prieten al acestuia, hanul din Crâm, Mengli-Ghirai, care nimicise cu totul puterile hanului de la Volga, prietenul lui Alexandru, Seid-Ahmed silindu-l a căuta un adăpost în Cetatea Albă, apoi în Kiev, se aruncă asupra Poloniei. Într-un singur avânt, Mengli-Ghirai părunse în septembre până la Sandomir, fără să întâmpine un singur duşman, şi se întoarse înapoi târând după dânsul la 40.000 de robi.

În Polonia era o nespusă groază. De jur împrejur stăteau numai duşmani, şi mijloacele pentru a-i respinge, pentru a-i împiedica de a năvăli şi prăgubi lipseau cu totul. Frica de Ştefan nu era cea mai slabă în sufletul acestor bieţi oameni îngroziţi. După muscal, după tatar, ei aşteptau acum pe straşnicul moldovean, ca să desăvârşească pieirea ţării lor. Încercarea cu Ivan în Litvania îi încredinţase că rutenii, de limbă rusească şi de lege ortodoxă, nu sunt bucuroşi de stăpânirea polonă şi catolică. Ei vedeau numai trădători între aceştia, şi bănuieli de acelaşi fel cădeau şi asupra unor dregători de margine, despre cari se zvoneau lucruri rele. Se credea astfel, în septembre 1502, că Ştefan are înţelegeri la Cameniţa şi până la Lemberg, care şi-ar deschide bucuros porţile înaintea lui, şi se luau ce măsuri se puteau lua, împiedicându-se, între altele, negustorii moldoveni de a veni în număr prea mare.

În sfârşit, lucrul de care se temuseră se întâmpla. În octombre moldovenii se revărsară asupra Pocuţiei. Dintru întâi se auzi că Ştefan a înteţit numai nişte „duşmani“ – erau acum aşa de mulţi, încât nu li se mai dădea de capăt şi de nume! – asupra regatului. Se vesti pe urmă că Ştefan însuşi, cu turci şi ruşi, adecă ruteni, vrea să puie mâna pe Haliciu, pe Buczacz, prădat de dânsul în 1498, pe Czerwona, pe Iaszlowiec şi pe o cetate care i-ar fi fost în adevăr de mare folos, Cameniţa cea puternică. Regele era chemat să vie răpede înapoi, lăsând grija muscalilor din Litvania, căci altfel el va pierde Podolia toată, malul cellalt al Nistrului, care se va preface şi el în pământ moldovenesc.

Dar aceste ştiri nu erau adevărate. Ştefan nu era, nici în tinereţea sa, dintre acei care fac cuceriri ca să le dea apoi îndărăt. Era să pornească oare acum, în zilele sale albe, zboruri nebune asupra pământurilor străine? Nu, el venise

numai să-şi ia toată ţara sa, a Pocuţiei: el aşează aici ca staroste pe clucerul Hrincovici şi ca vameş pe Chiracola, poate, vistierul de odinioară. Graniţa o însemnă, cum ştia el că-i scrie în zapise, mai jos de Haliciu, la o milă şi jumătate depărtare. Vămile i se plătiră lui de-acum înainte. Ţăranii de aici, români şi ruşi, fură poftiţi, după obiceiul din Moldova, să-i vie în tabără la Colomeia, unde stătea orânduind, fiecare cu calul şi armele sale; şi îndată el avu numai din această cucerire a sa 3.000 de ostaşi. La 2 novembre 1502 sosi la Lemberg trimisul domnesc Ilie Steclea, ca să poftească pe negustori a-i veni iarăşi în ţară, în cea nouă, ca şi în cea veche, fără nici o teamă şi fără nici o grijă, căci „el nu vrea să aibă război cu craiul, ci şi-a luat numai ţara bunicului său, care i se smulsese mai demult cu puterea".[346]

Însă, iarăşi, el era gata să se judece, dacă, precum se zicea în Moldova, Alexandru n-ar fi fost mulţumit cu „legea" dintâi, ci ar fi cerut „lege peste lege", care trebuia să se deie oricând, după datină. Iarăşi el trimise un sol la regele Vladislav, ca să-i arate că „şi-a pus oamenii în acea ţară", în „bucata de pământ" de sub Haliciu. De la unguri, care nu ţinură de rău pe prietenul lor, mai bun şi mai folositor decât polonii, sosi iarăşi un judecător, anume Marcu Fârtat. Sorocul asupra căruia se învoi Ştefan cu dânsul fu acela de 2 novembre 1503, când trebuiau să vie din Polonia, de la cardinal, care se plânsese amar lui Ştefan pentru călcarea păcii, Iacob de Buczacz, iar, de la Vladislav, Ştefan Telgdy, Francisc Balassa si Emeric Csobor. Însă iarăşi trimisul polon nu sosi la vreme.[347]

IV

MOARTEA LUI ŞTEFAN CEL MARE

Ştefan era bolnav pe această vreme de boala pe care i-o dăduseră ostenelile sale războinice, nopţile de iarnă nedormite, în lagăr, petrecerea îndelungată în umbra umedă a codrilor prieteni, goana peste câmpii în bătaia furtunilor şi sub căderea ploilor de primăvară şi de toamnă şi a zăpezilor moi. Încă din februar 1501, veniseră la Veneţia doi oameni de-ai lui, frânci, ca să cumpere nişte stofă scumpă de aur şi să tocmească un medic, căci medicii veneţieni erau pe atunci vestiţi în lumea întreagă. În august 1502 abia, ajunse la dânsul Matei din Murano, medicul dorit, care-l găsi chinuit de podagră, dar, altfel, „voinic pentru vârsta sa" şi în stare să mai călăuzească ostaşi, cum făcu peste câteva luni. Matei, care se îmbolnăvise pe drum, boli întruna şi muri în Moldova, iar când Ştefan trimise după alt medic, în octombre 1503, mâinile şi picioarele-i erau înţepenite; solul său, întrebat asupra boalei, arăta că „numai mâinile şi picioarele nu poate să le mişte, dar, altfel, n-are nimic". Ieronim de Cesena plecă spre Moldova, unde mai venise pe rând, pentru ca să încerce mântuirea bolnavului, un medic din depărtatul oraş german Nürenberg, Ioan Klingensporn, un evreu de la hanul tatarilor şi un bărbier unguresc din Buda.[348]

În 1503 murise, de o boală urâtă, care nu era a unui viteaz, nici a unui preot, cardinalul Frederic. În toamnă,

regele Alexandru, care oprise războiul cu Moscova printr-o pace foarte puţin aducătoare de cinste, se întoarse în Polonia şi, în loc să stea la vorbă cu Ştefan, precum făgăduise la 17 octombre, el chemă o dietă la Lublin, în cele din urmă zile ale lunii. Aceasta luă măsuri pentru ca să smulgă îndărăt Pocuţia, tocmind luptători pentru primăvara următoare.[349]

Dar, cu toate laudele polonilor, nu se făcu nici o ispravă decât poate aceea, foarte ieftină, a prădăciunilor de hotare, care nu speriau pe nimeni. Un război cu Ştefan sub steagurile crăieşti, un război mărturisit, nu se putea face acum şi pentru aceea că amândoi Iagellonii, şi cel din Ungaria şi cel din Polonia, care trimise la turci pe vechiul cunoscător al lor, Nicolae Firley, făcuseră pace cu sultanul, întărind-o în vara anului 1503. Şi apoi ar fi îndrăznit slăbănogul Alexandru să încerce o luptă care ieşise aşa de nenorocit unui viteaz ca Ioan Albert? Doar nu trecuse nici zece ani de la măcelul din Codrii Cozminului, şi oasele morţilor înălbeau încă poienile Dumbrăvii Roşii. La sfârşitul lui novembre 1503, soli ai lui Ştefan veneau la craiul polon; în decembre oameni de-ai lui Alexandru se duceau la Vladislav în afacerea Pocuţiei. Se spune lămurit că pe atunci se aşteptau şi boieri din partea domnului Moldovei. În februar 1504, un trimis unguresc venea spre Suceava, unde se zvonise de oarecare mişcări tătăreşti.[350] Cât de puţin se gândea craiul la o luptă cu Ştefan dovedeşte şi plecarea lui în 1504 ca să ia jurământul în Prusia. Cât trăi Ştefan, Pocuţia, bucata de pământ, rămase ţara moldovenească.

Măreţul patriarh îşi petrecu deci în linişte cele din urmă zile ale vieţii sale, pregătindu-se prin odihna de aici pentru odihna cea mare. Cineva care l-a văzut pe acest timp ni-l

înfăţişează ca „un om foarte cuminte, pe care nu-l poţi lăuda îndeajuns, foarte iubit de supuşii săi, fiindcă e plin de îndurare şi judecător drept; e foarte ager şi darnic şi, dacă n-ar fi boala lui, pentru vârsta ce are, e încă puternic“. Lângă dânsul stătea în Suceava, gândindu-se cum să asigure moştenirea fiului ei, doamna Maria, a cărei mamă se stinsese de curând, în 1500.[351] Bogdan, fiul ei, trecuse de douăzeci de ani: el era „orb“, fiindcă pierduse un ochi luptându-se; „era sfios ca o fată mare şi om viteaz, cu purtări bune şi având în jurul lui tot oameni ca dânsul“.

În boierime se schimbase puţin: la Hotin, după Muşat[352], erau Toader şi Negrilă, Ieremia şi Dragoş păzeau la Neamţ, Ivanco şi Alexa la Orhei, Costea în cetatea cea nouă de la Soroca, altă piedică pentru tatari, Ion Grumază la Cernăuţi, şi la Roman era Şandru. Tăutul trăia, şi poate tot aşa bătrânul Hrăman, bătrânul Şteful, foşti pârcălabi amândoi, bătrânii Duma, fiul lui Vlaicu şi văr al domnului, şi Duma, zis Boldur. Dar Jurj era vornic în locul lui Boldur, care trecuse în rândul tovarăşilor pe care Ştefan îi mal vedea numai în amintirile sale. Cozma Şerpe se adăugise la sfetnicii din anul Cozminului. Grija Sucevei o avea tot Luca Arbure.[353] Toţi, spune un străin, un veneţian, bun judecător de oameni, care i-a văzut, „viteji şi harnici, nu să stea pe saltea, ci să lupte în tabără“. Mitropolitul era Gheorghe, Vasile păstorea la Roman, iar în Rădăuţi ţinea cârja tot Ioanichie, cel dintâi episcop al acestui scaun, întemeiat de Ştefan.[354]

Ţara se întremase cu totul: an de an se înălţau falnicele lanuri, şi mii de mii de oi şi vite străbăteau păşunile grase ale Moldovei. Oraşele fusese împodobite pe rând cu frumoasele biserici de piatră săpată, înflorite cu fluturi de smalţ verde şi galben, de maiştrii lui Ştefan, care totdeauna aveau de lucru undeva, în ele se întâlneau nemţii, armenii din

Lemberg, saşii din Ardeal, grecii şi turcii cari venea de la miazăzi, lăsând bogăţie în urma lor.

Noul domn muntean – care înlocuise în 1497 pe Vlad Călugărul, mort – Radu, privea pe Ştefan ca pe un părinte! În Ardeal pârcălabii moldoveneşti stăteau în Ciceu şi în Cetatea de Baltă, pe care domnul o căpătase pe la 1478.[355] Nimic nu tulbura de la moartea lui Matiaş legăturile bune cu ungurii. Turcii din cetăţile de la Dunărea de Jos se stâmpărase; Mengli-Ghirai, hanul Crâmului, socrul lui Selim, fiul cel mai mare al sultanului, care stătea la Caffa, uitase drumul Moldovei. Numele „moldoveanului“ era cunoscut cu cinste în lumea întreagă, şi polonii înşişi, duşmanii bătrâneţelor sale, recunoşteau făţiş ce putere cuminte pleacă din sufletul acestui om, cum nu se găseşte uşor un altul.[356]

Căldurile verii deschiseră rana de la Chilia, şi fierul ars al medicilor nu folosi la nimic. Ştefan simţi că moare, dar gândul său nu se întunecă şi voinţa lui de fier nu suferi nici o slăbire. Ca şi înainte, toţi stăteau încă sub farmecul lui.

Auzise că boierii nu se înţeleg asupra urmaşului său, că unii voiesc pe Bogdan, iar alţii socot că ar fi mai drept să domnească Ştefan, fiul lui Alexandru, nepotul domnesc din Constantinopol, ca unul ce venea în locul fiului celui mai mare; înteţitori ar fi semănat vrajbă între cei dintâi şi ceşti din urmă. Lui Ştefan i se va fi părut că vede luptele nemernice de după Alexandru cel Bun, frământarea sălbatecă şi nelegiuită pe mormântul părintelui, bunicului adormit. El nu voia însă ca mormântul să-i fie stropit cu sângele său şi-al neamului său, ca ţara pe care o ridicase aşa de sus să se prăvale iarăşi în prăpastia păcatelor.[357]

Boierii se zbăteau în lupta alegerii noului domn, când domnul cel vechi se ivi înaintea lor pe câmpul de adunare.

De pe patul de moarte, el stăpâni ca de pe scaunul său de poruncă. Înteţitorii îşi pierdură capetele în clipă. Împăcaţi prin frică şi prin înduioşare, ceilalţi aleseră pe Bogdan-voievod, şi el fu înălţat în scaun sub ochii umezi ai părintelui său, care asigurase astfel şi viitorul ţării.

Peste două zile, la 2 iulie 1504,[358] Ştefan murea, după ce domnise „47 de ani, două luni şi trei săptămâni“, domn adevărat, viteaz, cuminte şi iubitor de ţară şi de neam din clipa întâia până în cea din urmă. El fu îngropat la Putna, sub piatra de marmură ce-şi pregătise şi care se vede până astăzi.

Într-însul găsise poporul românesc cea mai deplină şi mai curată icoană a sufletului său: cinstit şi harnic, răbdător fără să uite şi viteaz fără cruzime, straşnic în mânie şi senin în iertare, răspicat şi cu măsură în grai, gospodar şi iubitor al lucrurilor frumoase, fără nici o trufie în faptele sale, care i se par că vin printr-însul de aiurea şi de mai sus. Şi cu cât se vede această icoană mai limpede, cu cât se înţelege mai desăvârşit şi se iubeşte mai mult, cu atâta şi viitorul se vesteşte mai bun, căci atunci neamul merge pe drumul strămoşului cuminte.

MOŞTENIREA LUI ŞTEFAN CEL MARE

Moştenitorii lui Ştefan risipiră una câte una scumpele pietre din coroana pe care-o adunase vrednicia vitează şi înţeleaptă a părintelui, bunicului şi străbunului lor, şi prin vina lor Moldova se prăbuşi repede de pe singura culme de glorie unde-o înălţase acest domn al vremurilor sale. Nedestoinici din fire unii dintre dânşii, aceiaşi sau alţii roşi de păcate, ei uitară trecutul şi primejduiră viitorul. Dintre dânsii toţi, nici unul nu s-a arătat vrednic de a fi pus alături în recunoştinţa noastră cu vechiul biruitor cuminte, cuceritor şi întemeietor, meşter de biruinţe, de aşezăminte şi de biserici. Cei mici se zgribuliră în câte un colţ din purpura uriaşului voievod, ai căruia strănepoţi fură până la o vreme sau cutezară a se zice până ceva mai târziu, când se îngropa pe ascuns, ca un trup sângerat de mâinile tâlharilor, amintirea drepturilor din timpurile bune.

Sfiosul tânăr Bogdan, cu faţa de voinic scrijelat de războaie, şi cu sufletul „de copilă“, părăsi Pocuţia, momit de gândul trufaş de a se încuscri cu craiul, de a aşeza lângă dânsul în scaunul ţării pe însăşi sora regelui Poloniei, care era şi sora lui Ioan Albert, învinsul din Codrii Cozminului, şi nu se putea gândi cu dragoste nici la Moldova ucigătoare pentru neamul ei, nici la legea „grecească“, oropsită, din aceste meleaguri, nici la urâtul soţ, care voia să-i cumpere frumuseţea prin înstrăinarea unei părţi din stăpânirea părintească. Respins, într-un chip care-l acoperea de batjocură

şi ruşine, ca domn şi ca om, el aprinse, peţind tot înainte, o straşnică făclie de nuntă în năvăliri de pradă şi nimicire care aminteau anul de după lupta lui Ştefan cu polonii. Nici cu acestea el nu folosi nimic, şi Bogdan-vodă trebui să se mângâie cu o căsătorie în ţară, fără nici o altă strălucire decât a farmecului miresei, şi cu o Moldovă din care el însuşi desfăcuse Pocuţia, întinsă principesei polone Elisabeta ca un dar de logodnă.

Odată el îşi duse oştite la munteni, pe drumul Râmnicului, ca şi tatăl său, care ştia totdeauna de ce porneşte cu steagurile, dar se întoarse pocăit după cuvintele de înfruntare ale călugărului sârbesc, de foarte mare neam, care ajunse mitropolit al Ţării Româneşti, sub bisericosul Radu-vodă. Acesta putu să-şi încheie zilele în linişte, şi sângele frăţesc, cheltuit sub Ştefan numai pentru înalte scopuri româneşti şi creştine, nu se vărsă în deşert cu acest prilej de ceartă trecătoare.

Cu turcii, Bogdan înnoi vechile legături, asigurat ca şi tatăl său că, pe credinţa lor, cinstit ţinută, se poate rezima viitorul nostru, atât cât ni-l îngăduiau împrejurările măcar.

Bogdan muri încă tânăr, lăsând ca urmaş al scaunului care fusese prea larg pentru dânsul, şi de unde el zburase fără ţintă către două hotare, pe un copil, căruia înţelesese să-i prezică viaţa dându-i numele de Ştefan. Uneori, dacă fiul e mai puţin vrednic, nepotul calcă pe urmele bunicului. Aşa va fi fost, se putea crede, cu fiul lui Ştefan cel Mare şi tatăl lui Ştefan cel Tânăr.

Acesta trăi întâi sub aripile părinteşti ale unui bătrân boier ce purta numele de Arbure, şi pe care el îl răsplăti apoi tăindu-l şi stingându-i şi neamul prin uciderea, în acelaşi ceas, a celor doi copii ce avea. Ţara întreagă se mişcă de

durere şi de mânie la această veste, şi pentru cea dintâia oară după anul de întemeiere din 1457 un domn al Moldovei avu în faţă un steag al ţării îndreptat împotriva lui.

El învinse, şi atâţia sfetnici ai părintelui său, ai bunicului chiar, îşi pierdură capetele, ca şi Arbure, pe care voiseră să-l răzbune într-o zi fără noroc, sau se împrăştiară prin străinătatea care nu mai primise de mult pribegi nemulţumiţi din Moldova. Ştefan domni singur de-acum înainte, fără să-şi poată găsi o ţintă pentru netăgăduita vitejie şi hărnicie ce moştenise, fără să poată descoperi un drum pentru avântul pornit al tinereţelor sale. Lovi odată pe nişte turci care se întorceau din Polonia, dar lăsă ca Ungaria să se prăbuşească, acoperind şi vecinătatea sub dărâmăturile ei, în marea luptă de la Mohács, în care Soliman cel Mare, sultanul Răsăritului păgân şi creştin, înecă în baltă, cu tânărul Ludovic al II-lea, tronul de mărire al lui Matiaş Corvinul. Ca şi tatăl său, el făcu războaie pentru nuntă, şi ca şi dânsul el trecu hotarul Milcovului pentru o biată gâlceavă fără însemnătate, încercând să zguduie puterea nouă a viteazului Radu-vodă de la Afumaţi, fiu al Radului din 1507, numai pentru a-i putea lua nevasta, pe care o voia mai bucuros decât pe nevasta sa, sora aceleia. Doamna şi-ar fi răzbunat otrăvindu-l, şi astfel pieri, fără să fi ajuns la vârsta bărbăţiei, Ştefăniţă copilul, cel dintâi domn al Moldovei care după 1504 purtase numele glorios de Ştefan-vodă.

Boierii înţeleşi cu otrăvitoarea chemară un stăpânitor dintre pribegi, căci fratele mai mic al lui Ştefăniţă, Petru, murise cu câteva luni înainte de acesta. Şi pe pribeag îl chema tot Petru; mamă-sa era o târgoveaţă din Hârlău, în casa căreia poposise uneori ca oaspete iubit Ştefan cel Mare, care însemnase pe copil cu semne de recunoaştere ce-l

îndreptăţeau să râvnească domnia. Până atunci i se zisese Rareş, după numele soţului mamei sale, dar erau destui care să ştie ce scump e sângele său pentru ca el să vadă nevoia de a-şi cruţa viaţa fugind în Polonia, de unde se întoarse abia acum, ca să stea unde stătuse părintele său.

Petru-vodă Rareş semăna cu Ştefan la gând şi faptă: gândul îi era înalt şi cuprinzător, iar fapta fulgerătoare. Mari însuşiri, pe lângă care nu se întâlnea însă şi aceea, şi mai neobişnuită, care dă, mai ales, între oameni izbânda necontenită şi roditoare, bătrâneţile senine şi recunoştinţa urmaşilor: anume măsura, judecata dreaptă şi cumpănită. De aceea, viaţa lui Petru, domnia lui de vreo douăzeci de ani – timp în care pot încăpea multe fapte mari! – n-au fost o tragedie zguduitoare şi măreaţă care se încheie prin împăcarea sufletelor, ci un zbucium de fiecare zi, plin de groază şi duioşie, şi mântuit prin umilinţa unor lanţuri care împiedecă mâinile şi strivesc inima.

El s-a amestecat întâi în Ardeal, unde se luptau doi puternici pentru coroana Ungariei, culeasă pătată din mocirla roşie a înfrângerii de la Mohács. Ar fi putut să lege de dânsul, ca Ştefan cel Mare, pe secuii deprinşi să asculte de porunci venite din Moldova, ar fi putut să câştige pe românii din Ardeal, coborâţi de stăpânitorii străini ai ţării în rândul dobitoacelor de muncă, povară şi petrecere, pe acei români ardeleni pentru care Ştefan întemeiase Episcopia Vadului în unghiul despre Baia al ţinutului. Lui i se păru că e mai folositor să puie mâna pe bogata şi tarea cetate de hotar a Bistriţei, care se înfiora de mândrie săsească sub stăpânirea moldovenilor, şi scăpă la cel dintâi prilej, blăstămând zilele nenorocite ale robiei. În zadar zdrobi vrednicul fiu al marelui tată pe saşii regelui Ferdinand în lupta de lângă Feldioara, ale cărei ziduri amintesc şi astăzi această ispravă străbună,

în zadar împresură Braşovul, în zadar străbătu el, prădând şi amenințând, Ardealul. Lipsea din aceste fapte îndrăzneţe, zgomotoase şi scânteietoare socoteala cea bună, rostul cuminte, „mintea moldoveanului cea de pe urmă". Stăpânirea lui în colţul ardelean vecin cu păsurile prin care trecuseră întemeietorii ţării sale se risipi în fum peste câtăva vreme, şi însuşi trăi îndeajuns pentru ca să-i vadă sfărâmarea.

De la poloni Rareş avea să ceară Pocuţia. El urmă faţă de dânşii purtarea lui Ştefan. Ceru dreptate, judecată şi, în aşteptarea ei, luă în stăpânire cu arma ţinutul pentru care era cearta. Şi el prin hotărârea lui repede aruncă pe vecinii de la răsărit şi miazănoapte în nedumerire şi încurcătură, faţă de mijloacele ce trebuiau întrebuinţate. Petru-vodă făcu însă marea greşeală de a înainta prea mult pe pământ străin, de a merge pe drumuri deschise, de a primi o luptă *învăţată,* în câmpia netedă, cu pedeştri împotriva pedeştrilor, cu călărime împotriva călărilor, cu tunuri împotriva tunurilor. El fu bătut astfel în 1531 la Obertyn, pierdu Pocuţia, pierdu cinstea şi încrederea boierilor, dar nu lăsă nici după aceasta, îndărătnic cum n-a mai fost altul, nădejdea stăpânirii în Pocuţia.

Pentru ca să se încerce şi mai departe, i-ar fi trebuit o deplină siguranţă despre turci. Aceştia însă erau obosiţi de plângerile ce veneau necontenit la Poartă pentru purtările moldoveanului, şi, văzându-l aşa de neastâmpărat, aşa de harnic în căutarea duşmanilor, ei se temeau să nu se întoarcă într-o bună zi şi asupra lor, urmând şi întru aceasta faptele părintelui său. Marele sultan Soliman, cuceritorul Ungariei, veni în 1538 ca să cucerească şi Moldova.

I-ar fi stat bine fiului lui Ştefan cel Mare să lase neamului românesc măcar amintirea unui al doilea Războieni, pentru ca să se mândrească pe urmă. Ca să se poată bucura însă

de cinstea învinsului fără fugă şi închinare, i-ar fi trebuit lui Petru iubirea boierilor, care să moară în numele său, precum părinţii lor muriseră în numele iubit al lui Ştefan cel Mare. Dar el n-avea această iubire, şi boierimea îl părăsi, primind la Suceava cu pace şi cu umilinţă pe împăratul din Ţarigrad, care le dădu ca oblăduitor pe un Ştefan-vodă de batjocură.

Lumea-l ştia că e fiul rămas la Constantinopol şi crescut în obiceiurile de acolo, până într-atâta încât era bănuit că-şi schimbase şi legea, al lui Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare. El însă, un slăbănog şi un neruşinat, socoti că-şi înalţă nemernicia numindu-se în hrisoavele sale *fiu* al marelui domn. Aceiaşi boieri care-şi plecaseră frunţile de trădători înaintea lui Soliman cerură lui „Ştefan-vodă, fiul lui Ştefan“, să dea înapoi Moldovei pământurile hrăpite de turci la suirea lui în scaun: toată ţara dintre Prut şi Nistru, în apropierea Dunării de Jos, şi, în sus, până la Tighina, din care turcii făcură marea lor cetate a Benderului. Bietul om nu putu săvârsi această minune, pentru care ar fi trebuit altfel de Ştefan-vodă, şi el fu măcelărit în odăile sale domneşti. Deci, după Ştefan cel Mare, mort în Suceava în glorie, în ascultare şi iubire, veniseră pe rând Ştefan cel Tânăr, care pierise de otravă, şi Ştefan Lăcustă (numit aşa după încă un bici dumnezeiesc din zilele sale), care pierise de sabie. Cel dintâi fusese dus din Hotin la Putna, unde mormântul său se ridică lângă al bunicului; acestălalt Ştefan, nepot de fiu şi el al aceluiaşi bunic, fu îngropat în pripă într-un loc ascuns, a cărui amintire se pierdu. Abia trecuse 30 de ani de la moartea apărătorului Moldovei.

Ucigaşii bietului Lăcustă făcură domn pentru toate placurile şi poftele lor pe boiernaşul Cornea, care-şi aduse aminte deodată că e fiul lui Bogdan Orbul, şi se numi în

hrisoave şi legături cu străinătatea cu numele lui Alexandru cel Bun.

Pentru câteva luni însă, capul său uşuratic, care se încununase pentru o moarte înainte de vreme, cădea din porunca lui Rareş, care plecase din ascunzătoarea sa ardeleană şi căpătase din nou, ca o dispreţuită pomană turcească, cerşită de dânsul în genunchi, cu cenuşa pocăitului pe creştet, domnia moldovenească, pe care o dobândise întâi din partea ţării, în numele sfânt al părintelui său, Ştefan cel Mare.

Era cel dintâi domn al Moldovei venit de la turci, cu oaste turcească, împotriva boierilor şi fără ştirea ţăranilor. Desigur cea mai mare înjosire petrecută după moartea învingătorului păgânilor. Domnia lui de a doua ţinu numai opt ani. Petru nu mai era el însuşi, vânătorul neobosit de cuceriri la toate hotarele, ci o unealtă supusă a sultanului. Sufletul său mândru pierise în ziua când el trebuise să ia drumul Ardealului, ca fugar, rătăcind zile de spaimă şi nopţi nedormite prin pădurile muntelui. Sabia sa nu se mai înălţă niciodată pentru el şi pentru ţara şi neamul său.

Avuse mai mulţi fii, dintre care doi ajunseră să domnească. Cel mare se chema Ilie, ca şi orbul fiu al lui Alexandru cel Bun. El crescuse mai mult la Constantinopol, unde tatăl său fusese silit a-l trimite ca zălog. Se întoarse mai turc decât Ştefan Lăcustă, şi peste câţiva ani el se coborî din scaunul Moldovei pentru a pune pe capul său nebun – ruşinea ruşinilor pentru el şi seminţia sa! – cealmaua lepădaţilor de lege. Cu mai puţin de 50 de ani în urmă, Moldova o stăpânea Ştefan cel Mare, apărătorul credinţei.

Pe fratele mai mic şi urmaşul lui Ilie îl chema Ştefan, după numele străbunului. Acest nou Ştefan-vodă era un

stricat, care-şi făcea râs de casele boierilor săi: ei îl uciseră, prăbuşind asupră-i cortul în care se găsea la Ţuţora, în câmp, din jos de Iaşi, într-o zi caldă de septembre. După Ştefan otrăvitul, după Ştefan înjunghiatul venea acest al treilea Ştefan, strivitul. Şi de departe lumina asupra acestor privelişti de ticăloşie şi nelegiuire, cu raze ca nişte lacrimi, chipul de sfânt al lui Ştefan cel Mare.

Elena, fată de despot sârbesc, văduva lui Petru Rareş, îşi logodi în grabă fata cea mai mică, Ruxanda, după boierinaşul Joldea, care va fi simţit şi el că sângele lui e acum al lui Ştefan cel Mare, şi nu al unui părinte de rând. Peste câteva zile îl gonea într-o mănăstire, însemnându-l la nas – pe acest Ioan-vodă – un fiu din flori al lui Bogdan Orbul, născut cu o femeie din Lăpuşna, peste Prut.

Lăpuşneanul îşi zise Alexandru-vodă, după Alexandru cel Bun, iar pe fiul său cu Ruxanda, smulsă de la bărbatul ei călugărit, îl numi Bogdan, după bunicul acestuia. Alexandru se luptă cu un vântură-ţară grec, Vasilic Heraclide, care izbuti, bătându-şi joc de toate drepturile şi de toate datinile, pe care nu le putea înţelege, să ia Moldova, unde fu al doilea Ioan-vodă. Pieirea străinului de neamul domnesc, de neamul românesc şi de lege veni de la boieri, care se deprinsese a ucide domnii, pe cei legiuiţi, ca şi pe ceilalţi. Tomşa hatmanul se făcu el stăpânitor în locul grecului de lege protestantă, nemţească, şi i se păru că numele lui Ştefan-vodă s-ar potrivi pentru dânsul. Dar turcii ce veneau cu Alexandru îl goniră în Polonia, unde totuşi el prădase. Aici i se tăie capul în închisoare. Al patrulea Ştefan-vodă, cel descăpăţânat.

Alexandru-vodă se scăldă în sânge, orbi ca o pedeapsă a lui Dumnezeu şi pieri în durerea lui şi în blestemele

altora: se zice că doamna lui l-ar fi otrăvit, precum otrăvise pe bărbatul ei doamna lui Ştefăniţă.

Bogdan-vodă, urmaşul, se dădu petrecerilor, peţi în Polonia cu zgomot şi ceartă, fu rănit şi oprit în prinsoare acolo.

Atunci turcii dădură Moldova, fără să întrebe pe nimeni, cuiva care nici nu domnise niciodată, lui Ioan, giuvaergiul din Constantinopol, fecior de armeancă din ţară. El îşi zise fiu al lui Ştefăniţă, şi a lăsat amintirea unor lupte cu aceiaşi turci, aşa cum nu se mai pomenise de mult în istoria ţării. Ajutat de cazaci, el prădă Buceagul şi Ţara Românească. Muri ca un viteaz, vânzându-şi scump viaţa. Oasele sale, sfărâmate de goana cămilelor, de care-i fusese legate mâinile şi picioarele, rămaseră pe câmpul măcelului celei din urmă din oştirile sale, iar capul său crunt se bătu pe poarta curţii domneşti a Bucureştilor. Dar ca să se ajungă acest scop, nu venise în ţara de unde un sultan ca Mohamed al II-lea nu putuse dezrădăcina pe Ştefan cel Mare, nici măcar beglerbegului Rumeliei. Şi, fiindcă războaiele se judecă după scopul căruia i s-a închinat jertfa de vieţi, nu trebuie să se uite că turcii nu avuse înaintea lor pe un apărător al ţării, neamului şi legii, de care Ioan era pe jumătate străin, ci pe un domn dorit de stăpânire îndelungată, care-şi apăra cuca împotriva acelor ce i-o dăduseră şi voiau acum să i-o smulgă.

Ioan, zis cel Cumplit, fiindcă se înfruptase prea mult din sângele boierilor, fusese mazilit, bătut şi spârcuit pentru a se face un loc de domnie lui Petru-vodă, fost domn al Tării Româneşti. Şi acesta era un trimis de-a dreptul din Ţarigradul împăratului. Dar ceea ce era şi mai înjositor, ceea ce însemna încă o treaptă de umilinţă pe care o cobora ţara, era faptul că Petru nu se putea numi fiul unui domn moldovenesc, cum

fusese sau stăruise că sunt câţi veniseră înainte de dânsul în vechea Suceavă sau în capitala cea nouă a Iaşilor. Numai mamă-sa, Chiajna, soţia lui Mircea-vodă Ciobanul, domn muntean, fusese din neamul lui Ştefan cel Mare, şi Petru, căruia i s-a zis Şchiopul, om beteag şi bun, purta numele lui Petru Rareş, tatăl Chiajnei. Dar, după judecata acelor vremuri, ţara primea pe acest nou Petru-vodă ca pe un străin, pus cu de-a sila de alţi străini într-un loc ce nu i se cuvenea după dreptul cel vechi. Şi de aceea, în domnia lui dintâi veniră necurmat de la cazacii Niprului, amestec de luptători strânşi din lumea largă, tot flăcăi frumoşi care ziceau că sunt Ioan-vodă, dreptul moştenitor, care n-ar fi pierit pe sângerosul câmp al ultimei sale înfrângeri; ba odată veni, şi un „Alexandru-vodă“, fratele lui Ioan, pe când se mai aţineau de peste hotar fii de-ai lui Lăcustă şi de-ai lui Alexandru Lăpuşneanu, alţi „drepţi moştenitori“.

După câţiva ani, iarăşi turcii singuri, şi fără să întrebe ţara, trimiseră un domn nou al Moldovei, pe un fiu al lui Rareş cu o săsoaică din Braşov, care câştigase pe vremea împresurării acestei cetăţi de către moldoveni inima, lacomă şi de altfel de cuceriri a lui Petru-vodă. El se numi şi ca domn cu numele său din copilărie de Iancu: un ciudat Iancu-vodă, cum încă n-a mai fost vreodată în Moldova. La rândul lui, el fu schimbat în folosul lui Petru, căruia i se ceru îndată un bir mai mare şi decât acela ce crescuse nespus de mult în veacul de la moartea lui Ştefan cel Mare; sărmanul creştin era milos pentru suferinţele săracilor, aşa încât fugi la nemţi, sătul de atâta cinste, şi muri la dânşii, de dorul ţării.

Avuse un fiu Vlad, numit ca la munteni, dar pe al doilea copil al său, un copil de dragoste târzie şi neiertată, cu o roabă, îl numi Ştefan, binecuvântându-l astfel pentru un

mare viitor domnesc. Copilul întovărăşi pe tatăl său în pribegie: o minune de băieţaş, cu ochii mari albaştri, gura mică şi lungile plete de aur. El muri la 18 ani, într-o rece zi de primăvară din Alpi, de oftică şi de podagră, într-o ţară şi într-o lege care nu erau ale lui. După Ştefanii pieriţi de morţi straşnice, un Ştefan de suferinţe blânde, cosit de o moarte zâmbitoare înainte de vârsta bărbăţiei. Era al cincelea după Ştefan cel Mare şi domnise şi el câţiva ani, întărit de turci pe lângă tatăl său bătrânul.

Noul domn, la sfârşitul veacului, fu Aron, copil nerecunoscut al lui Alexandru Lăpuşneanu, căruia îi semăna, fiind rău şi lacom. Acest Aron-vodă, se făcu, de groaza cererilor turceşti, tovarăşul de luptă al lui Mihai Viteazul, mântuitorul prin sabie, răsărit în Ţara Românească. Dar nici aşa, ca luptător pentru cruce, el nu plăcu boierilor, şi aceştia ajutară pe hatmanul Răzvan, un om de ispravă în războaie, să se facă domn. Răzvan se gândi că e cu adevărat fiul lui Petru Şchiopul, care şi-ar fi încălzit inima de slăbănog la ochii de foc ai ţigancei ce născu în Răzvan un prunc domnesc. El îşi zise, ca unul ce ridicase arma pentru neatârnarea de păgân şi ajutorul creştinătăţii, Ştefan-vodă. Peste câteva luni polonii îl goniră, puind – pentru întâiaşi dată, ceea ce însemna o nouă înjosire – un domn al lor, care nu era, nici după tată, nici după mamă, coborâtor al vreunui voievod din Moldova sau din cealaltă ţară cu stăpânire românească, pe boierul Movilă: Ieremia-vodă. Răzvan cercă să-şi capete înapoi scaunul, dar fu învins şi căzu în mâinile unui duşman care nu era plecat să-l ierte. Al şaselea Ştefan-vodă pieri zvârcolindu-se în vârful ţepii.

Neamul Movileştilor, închinat şi turcilor şi polonilor, plătind bir şi plocoane în două părţi, închinându-se umil la doi dumnezei, neam turcit şi leşit, dădu pe Ieremia-vodă, pe

Simion, pe Constantin, pe Mihăilaş şi Alexandru, pe Moise şi pe Miron Barnovschi Movilă. Odată turcii aduseră pe un nou stăpânitor, care se făcea fiu al unui Ştefan-vodă Tomşa şi-şi zicea şi el Ştefan. Acest al şaptelea Ştefan-vodă era un bătrân viteaz, crud şi temut. El domni de două ori, fu mazilit pentru totdeauna şi muri la Constantinopol.

Pe rând se strecurară în Moldova Radu Mihnea, fiul nepotului de văr al lui Petru Şchiopul, Alexandru, fiul lui Iliaş şi nepotul de fiu al lui Lăpuşneanu. Bătrânul, şi, pe lângă aceşti „moştenitori legiuiţi", un croat catolic, care slujise pe turci la pacea cu germanii: Gaspar-vodă Gratiani. Pentru întâia oară după Despot, întărit de turci după ce se aşezase prin arme însă, Moldova primea de domn pe cineva care n-avea nici legea, nici neamul locuitorilor ei. Ca şi Ioan-vodă, el se ridică asupra turcilor, sprijinit de poloni, fu învins şi doi boieri îl uciseră în fugă.

Un străin, un grec, cel dintâi grec în scaunul ţării, grec după tată şi după mamă, deşi botezat cu un nume românesc, fu Lupul, care-şi zise ca domn Vasile-vodă. El domni mult şi cu strălucire, purtând şi războaie, pentru lăcomia sa – căci voia încă un scaun domnesc – cu muntenii, în trufia lui, el visă că şi urmaşii săi din neam în neam stăpânesc în Suceava şi Iaşi. Astfel, el boteză pe fiul său din căsătoria a doua cu o foarte frumoasă cercheză, ruda hanului, Ştefan. Ştefăniţă şi ajunse domn. Boala lingorii, de care murise Ştefan al lui Petru-vodă, stinse şi pe Ştefan, fiul lui Vasile Lupu, pe acest tinerel Ştefan-vodă al optulea.

După el şi înainte de dânsul veniră boieri de ţară, ca Istrati-vodă Dabija, un bun bătrân beţiv, ca vodă Petriceicu, care se chema Ştefan poate după numele lui Ştefan Lupu, un om vioi, războinic, iubitor de creştini – al noulea Ştefan-vodă, care pieri în pribegie fără nădejde, la poloni. Apoi

Cantemir-vodă bătrânul, un ostaş cumpănit în hotărârile sale, şi fiii lui, Antioh şi Dimitrie, care chemă pe ruşi în 1711 împotriva turcilor şi fugi odată cu dânşii, fără să mai vadă Moldova, căreia îi făcu cea mai mare cinste cu scrierile sale; Mihai Racoviţă, care dădu celui de al doilea fiu al său numele mare de Ştefan: Ştefan Racoviţă nu ajunse a domni în Moldova şi muri, încă tânăr, de beţie, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, ca domn muntean.

Între ei se vede o clipă Iliaş, fiul lui Alexandru Iliaş şi ultimul coborâtor al lui Ştefan cel Mare. Trăit între greci, dintre care a fost desigur şi mama şi bunica sa, el ştia abia româneşte şi a murit bătrân, sărac, uitat, între grecii din Constantinopol.

Grecii aceştia, oameni siguri pentru turci, ajung a stăpâni moştenirea lui Ştefan cel Mare. Mavrocordăteştii, care se coborau dintr-o fată a lui Alexandru Iliaş, Casandra, mama Sultanei, soţia lui Alexandru Mavrocordat, tălmaciul Porţii; Ghiculeştii, al căror bunic, Grigoraşcu, ţinuse pe Maria Sturdza. Şi unul şi altul din aceste neamuri aveau o obârşie românească în parte. Callimachii, care începură a domni pe la 1750, erau coborâtorii orheianului Calmâşul şi ai unei câmpulungence.

Numai pe urmă, după 1774, veniră greci curaţi, printre vlăstarele nouă din cele trei neamuri înrudite cu poporul românesc sau pornind de-a dreptul din el. E vremea când se înalţă asupra noastră familiile Ipsilanti, Moruzi, Şuţu, Caragea, Hangerli. Vremi grele, în care toată povara împărăţiei turceşti slăbite, scăzute, putrezite, dar din ce în ce mai lacome, apasă pe umerii ţăranului român. Ţara fu ruptă în bucăţi, ca trupul lui Ion-vodă...

De la 1822 avurăm iarăşi domni de ţară, care se păstrară până la Unirea Principatelor în 1859, când din Moldova şi

Tara Românească, două ţări din românime, se făcu România.

La 1877, patru sute de ani după luptele de la Podul-Înalt şi Războieni, românii, sub principele Carol, smulseră neatârnarea lor, într-o nouă luptă biruitoare cu turcii. În 1875, se pomenea un veac de la înstrăinarea Bucovinei, şi românimea venită din toate unghiurile locuite de dânsa îngenunchease în 1871, cu toată cuviinţa tristă a celui ce se închină strămoşilor pe pământ străin, înaintea mormântului lui Ştefan cel Mare, la împlinirea de patru sute de ani de la clădirea Putnei.

În 1881 se proclama regatul românesc. O conştiinţă nouă străbătea întreg poporul nostru, şi de atunci ea se întăreşte necontenit. Şi această conştiinţă, uimită de focul orbitor al lui Mihai Viteazul, cere sfaturi de întemeiere înţeleaptă de la celălalt străbun, de la Ştefan cel Mare.

AMINTIREA
LUI
ŞTEFAN CEL
MARE

I

ŞTEFAN CEL MARE LA CRONICARI

Cărturarii n-au ştiut să vorbească după cuviinţă despre faptele lui Ştefan, căruia-i datorau însă putinţa de a scrie în ţara lor şi pe limba lor. În puţinul pe care l-au scris ei, cronicarii ce înseamnă anii domnilor, scriitori bisericeşti, şi, târziu detot, cântăreţi, se află foarte puţin, despre marele voievod. Sufletele rătăceau aproape de pământ în vremuri de întuneric şi de neîncredere, în vremuri nerecunoscătoare şi obosite, şi scrisul nostru nu se putea ridica până la înălţimea lui.

Când, pe vremea lui Vasile Lupu, vornicul Grigore Ureche prefăcu în româneşte spusa săracă a vechilor letopiseţe slavoneşti, el se pricepu numai să înnădească pe lângă dânsa unele din veştile ce se cuprindeau în povestirile bogate şi amănunţite ale trecutului altor neamuri. Despre locurile unde s-au fost dat luptele, despre cetăţile de scaun, despre bisericile înălţate din porunca lui Ştefan aproape în fiecare oraş al Moldovei, el nu poate să spuie nimic. Ce pune el în scris nu-l încălzeşte decât foarte rar şi foarte slab, şi cugetările lui sunt mai mult gânduri de morală bisericească. Abia la sfârşit dă el drumul condeiului său greoi şi stângaci ca să spuie că Ştefan – al cărui chip adevărat îl putem desluşi numai foarte neguros din zugrăveli de cărţi sfinte, care dau totdeauna oameni frumoşi cu ochii mari şi plete lungi bălane –, că Ştefan era „om nu mare da

stat“, că era „mânios şi degeaba vărsa sânge nevinovat“, trimiţând din căldura ospeţelor de-a dreptul la moarte fără nici o judecată, el, bunul judecător. Încolo, Ureche nu mai mărturiseşte despre eroul de la moartea căruia trecuseră ceva mai mult de o sută de ani decât că avea acea vitejie măiestrită şi îndărătnică pe care o vedem de altminterea şi din desfăşurarea războaielor lui.

Câţi au mai scris povestea trecutului moldovenesc s-au mulţămit să întregească după scriitorii străini, leşi şi unguri, izvorul bătrân al lui Ureche. Numai Ioan Neculce, înjghebând după alţi cincizeci şi mai bine de ani o istorie bătrânească a Moldovei, mergând până în zilele sale, culege câte ceva din gura poporului despre cel mai mare dintre vechii domni neatârnaţi şi mai lămureşte câte ceva şi din partea lui: precum despre darea Bugeacului de către Ştefan în mâna turcilor (ceea ce s-a întâmplat numai în 1538), despre paharul de jasp şi arcul cu vârtej ce le-a dat Mănăstirii Putna, unde au stat, în turnul de deasupra porţii, până la cazacii prădalnici de sub domnia lui Constantin Cantemir şi până la egumenul doritor de petreceri, care, la o benchetuială cu oamenii domneşti, a stricat la beţie minunea de pahar, „ce era în chipul marmurei albe şi a farfuriei“. Tot el se face a şti că regele Cazimir ar fi dat lui Tăutu cândva ţinutul pentru care Ştefan se lupta cu polonii.

Dimitrie Cantemir, marele învăţat de pe acest timp, nu înţelege şi nu iubeşte pe acela către care trebuiau să se îndrepte cu deosebire ochii unui domn moldovean ca dânsul, care dorea, să înnoiască pentru ţara sa trecutul, de linişte şi de mândrie. Istoricii din Ardeal, care se iviră în a doua jumătate a veacului, nu coborâră nici unul din ei asupra lui mai ales, dragostea ce o aveau pentru neamul românesc întreg, pe care voiau să-l înalţe strălucitor, curăţit

de rugina trecătoare a clevetitorilor, în lumina preţuirii tuturora. Poeţii de pe atunci erau deprinşi a scrie, după modeluri franţuzeşti, mai ales, mici flecării sunătoare şi bine gătite, asupra iubirilor uşoare şi legăturilor puţin trainice şi adevărate dintre oameni. Trecutul nostru a fost mai totdeauna închis acestor cavaleri de ietac, mai lungi în bărbi decât în gânduri, şi unul dintre dânşii, Matei Millo, a cutezat – în nepriceperea şi uşurinţa lui – să apropie pe Alexandru-vodă Moruzi, un fanariot cu anul al turcilor, de măreaţa umbră argintie a lui Ştefan străbunul.

II

PANEGIRICUL LUI ŞTEFAN CEL MARE

Dar în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea duhul sfânt al iubirii pentru trecutul mare se coborî asupra unui călugăr care a fost cel dintâi cântăreţ al lui Ştefan cel Mare.

El trăia în Putna chiar, în ctitoria lui Ştefan, care-şi dormea somnul cel veşnic între zidurile ei. Aceste ziduri suferiseră multe, din ani îndepărtaţi când le înălţase spre nestinsă pomenire voinţa cucernică a biruitorului. Pe vremea lui chiar, frumoasa clădire arsese odată până la pământ, în 1484, în primăvara anului când sultanul răpi Moldovei – Ştefan va fi căzut în acest pojar nimicitor, care alesese mănăstirea lui printre toate celelalte, o prevestire – Chilia şi Cetatea Albă.[359] Ea se înălţă însă peste câtăva vreme tot aşa de falnică, şi daniile o împodobiră şi o îmbogăţiră până la moartea întemeietorului, care se odihni în cuprinsul ei. Peste ceva mai mult de un veac, când Moldova era supusă turcilor şi rău apărată de domni care se strecurau ca nişte umbre trecătoare, hoţi din Bârgău, în Ardeal, se năpustiră asupra Putnei, din care luară tot ce se putea lua şi încărca pe caii ce adusese cu dânşii: „argintul şi sculele mănăstirii toate, carile au fost făcute de cei domni bătrâni“, scrie cu tânguire domnul de atunci, tot un Ştefan, Tomşa al doilea.[360] Venind cu cazacii săi sălbateci în ajutorul lui Vasile Lupu, aruncat din scaun de logofătul său, fiorosul tânăr Timuş Hmilniţchi, ginerele domnului Moldovei, se întări în

Suceava, şi ostaşii săi nesăţioşi se repeziră până la Putna, pe care o stricară cu totul, după ce o despoiaseră: logofătul învingător, Gheorghe-vodă Ştefan, începu din nou lucrul bisericii, pe care n-avu însă mulţumirea de a o vedea isprăvită, căci ea se sfinţi abia sub Istrati Dabija, în 1661.[361] Când, la sfârşitul acestui veac, se începu pentru zeci de ani lupta cea mare dintre turci şi leşi, aceştia din urmă se aşezară în mănăstiri, în care ei vedeau numai cetăţi de apărare şi stăpânire: un român trecut, de dorul domniei, la poloni, Davidel, porunci din Mănăstirea Putnei, care avu să sufere nespus de mult de pe urma unor astfel de oaspeţi necredincioşi şi lacomi, pentru care şi crucea răsăriteană, şi mormântul lui Ştefan cel Mare erau deopotrivă un lucru de batjocură.[362] Poate atunci se scormoni mormântul lui Ştefan, care fu găsit mai târziu fără nici o podoabă pe fărâmăturile oaselor sale: români şi creştini de legea răsăriteană n-ar fi cutezat desigur să tulbure, fie şi pentru a căuta podoabe nouă icoanelor, pacea unui mormânt ca acesta.

Egumeni prea bucuroşi de mese mari, ca Misail Chisăliţă, cel ce strică la petreceri paharul lăsat de Ştefan cel Mare, scăpându-l din degetele sale slăbite de băutură, grăbiră pustiirea minunatului lăcaş de odinioară.[363] Pe la 1750, turnul de la poartă se pleca spre pământ, străbătut de crăpături adânci, zidul de prin prejur nu mai îndepărta pe nimeni, peste trapezăriile dărâmate şi pivniţele umplute cu ţărâna părăsirii creşteau copaci vânjoşi; biserica n-avea acoperământ, şi răni de moarte îi crestau pereţii; călugării se risipiseră mai toţi, căutând adăposturi mai sigure.

Atunci norocul aduse pe scaunul de mitropolit al Moldovei pe călugărul Iacov din Putna, un om sfânt. El cheltui pentru înnoirea desăvârşită a Putnei toată agonisita vieţii

sale, şi se făcu astfel al treilea ctitor al ei. Când un domn care voia să aibă lângă sine pe fratele său ca mitropolit îl sili să plece, Iacov se întoarse la Putna, de unde pornise, şi fu îngropat, peste mulţi ani de zile, aice.

Ajutorul de căpetenie al lui Iacov era un învăţat călugăr, cunoscător şi de slavoneşte, Vartolomei Măzăreanu. Îi plăceau deopotrivă cărţile bisericeşti şi povestirea întâmplărilor viforoase ale domnilor de demult. Mai ales de când Iacov îl trimesese în Rusia ca să aducă de acolo tipărituri pentru mănăstirea amândurora, Vartolomei îşi cheltuia vremea cu tălmăcirea unor tipărituri ca acestea, cu prescrierea de letopiseţe şi alcătuirea de condici ale hrisoavelor de danie şi întărire păstrate prin deosebitele mănăstiri. Astfel ajunse el să stăpânească pe deplin limba înflorită a laudei sfinţilor şi cunoştinţa unui timp pe care toate îl aminteau în Putna, cu toate dărâmăturile şi înnoirile.

Pe la 1762, arhimandritul Vartolomei ajunse şi egumen al Putnei, în locul lui Pahomie.[364] În Rusia el auzise preoţi şi călugări meşteri în cuvântare lăudând înaintea mulţimilor smerite, în ziua hramului, viaţa ctitorilor vrednici de pomenire. Astfel lăudă şi el într-o zi de 2 iulie, între 1762 şi începerea războiului apropiat dintre ruşi, spre care mergea inima lui de călugăr, şi turci, în care vedea nişte păgâni făcători de rău, pe Ştefan cel Mare.

Cuvântul, de o mare frumuseţe, e foarte întins, şi se împarte în trei părţi, care laudă pe rând vitejia, dreptatea şi iubirea de Dumnezeu a lui Ştefan în vorbe ce se înşiră ca o cunună de mărgăritare pentru fruntea strămbunului. El zugrăveşte pe sfântul Moldovei aşa cum a fost în adevăr, ca pe un viteaz fără trufie „cu picioarele de-a pururi pe piatra ajutorului de sus“, ca pe un întemeietor, căci „însuşi şi

până astăzi ţara aceasta cu dreptele lui aşezări se ţine“, ca pe un cinstitor al clerului, care „pleca armele petrahilului“. Înfierând mândria zadarnică a neamurilor mari, suciturile de şarpe ale linguşitorilor oploşiţi pe lângă domniile nouă, şi alte păcate ale timpului, Vartolomei ajunge să se întrebe, cum se vor fi întrebat atâţia care auzeau povestirile poporului despre Ştefan sau rămâneau gânditori asupra slovei letopiseţelor: „Oare ne vom mai învrednici şi noi a vă ave“, voi, vremi ca acelea?[365]

Lauda lui Ştefan cel Mare nu se potrivea cu simţirea sfioasă, şi cugetarea umilă a unor timpuri îngenuncheate, care cutezau să nădăjduiască mult mai puţin decât atâta. Ca tot ce nu era de nevoie în biserică sau pe lângă biserică, ea nu s-a tipărit, şi ea se află numai în două manuscripte – dacă ele nu sunt chiar unul şi acelaşi – aşa încât n-a avut nici o răspindire. [366]

III

ŞTEFAN CEL MARE ŞI ŞCOALA LITERARĂ NOUĂ

A trecut apoi mai bine de jumătate de veac, şi numele lui Ştefan-vodă nu s-a mai pomenit în scrise româneşti. Bucovina intrase în ştăpânirea Austriei, şi măsurile de orânduire a mănăstirilor luate de împăratul Iosif hotărâseră că în Mănăstirea Putnei vor locui numai douăzeci şi cinci de călugări, români şi, de-acuma înainte, fireşte şi ruteni.[367]

La 1812 se întorcea însă în Moldova Gheorghe, fiul protopopului Lazăr Asachi, după ce învăţase în Roma multe lucruri şi se încălzise de un foc patriotic pe care nu-l aveau mulţi pe această vreme. Gheorghe Asachi era şi un poet, un puternic şi mândru poet, care vorbi în versuri de lucruri pe care cititorii le găsiseră până atunci numai în Cărţile de istorie şi de limbă ale ardelenilor, din care se trăgea neamul mamei lui.

Dar din avântul tinereţelor lui Asachi nu rămase decât hărnicia. El tipări un chip al lui Ştefan cel Mare după acela de la Putna, făcut din nou în zile târzii; el înfăţişă într-un tablou pe Ştefan dând în clipa morţii sfaturi înţelepte fiului său; el cântă şi în româneşte şi în franţuzeşte – şi foarte slab în amândouă limbile – întâlnirea viteazului învins cu mamă-şa, neînvinsă, la Cetatea Neamţului, şi atinse în nuvelele sale istorice anumite împrejurări din viaţa voievodului. Dar nu-l înţelese şi nu-l înfăţişă niciodată după cuviinţă.[368]

Tablourile lui Asachi sunt din 1833, poezia despre tăria de suflet a „doamnei Elena“ a fost tipărită în 1841 în revista lui Asachi, *Spicuitorul,* care ieşea în româneşte şi în franţuzeşte pentru ca să răspândească şi în străinătate numele întemeietorului ei. La 1837, Mihail Kogălniceanu, un om de o înaltă şi largă înţelegere, tipărea la Berlin o parte din *Istoria românilor* în franţuzeşte, care a fost însă cetită şi de ai noştri. Peste trei ani, întors în ţară, el începea să scoată la lumină izvoarele trecutului moldovenesc, în a sa *Archivă românească.* După alţi trei ani, Kogălniceanu se dovedea un mare cuvântător, vestind de pe catedra sa de la Academia Mihăileană – de unde fu aruncat jos îndată de o cârmuire care nu putea face altfel – evanghelia cea nouă de credinţă în neam. „Inima mi se bate când aud rostindu-se numele lui Alexandru cel Bun, lui Ştefan cel Mare, lui Mihai Viteazul... Pentru mine bătălia de la Războieni are mai mare interes decât lupta de la Termopile, şi izbânziie de la Racova şi de la Călugăreni îmi par mai strălucite decât acele de la Maraton şi Salamina, pentru că sunt câştigate de către români... Baia, un sat ca toate satele pentru străini, pentru români are mai mult preţ decât Corintul, pentru că în Baia avanul rigă al Ungariei, Matei Corvinul, viteazul vitejilor, Craiul Crailor, cum zicea Sixt al IV-lea [papa], rănit de sabia moldoveană, fu pus în fugă şi uită drumul patriei noastre!“[369]

În asemenea cuvinte nu se mai vorbise de zilele vechi ale românilor, şi, ţinându-se seama de deosebirea timpurilor, ele pot fi puse alături, întru mărirea lui Ştefan, cu laudele bisericeşti ale călugărului Vartolomei din Putna. La 1845 începeau să se împartă cele dintâi coli din marea şi, pentru acea epocă, măreaţa culegere a *Letopiseţelor,* din care se alcătuia, de la un bătrân povestitor la altul, povestea

Moldovei luptătoare, chinuite şi umilite: Ştefan părea că iese din mormânt, buciumându-şi isprăvile pentru a-şi îndemna urmaşii, din rândurile cumpănite ale vornicului Ureche, înainte mergătorul mărturiilor trecutului.

Atunci Moldova văzu ce a fost şi fu cuprinsă de ruşine şi de jale. Pe cât îngăduia cenzura într-o ţară stăpânită de domn şi de consulul rusesc, mai mare decât dânsul, toţi cei ce-şi simţeau chemarea de a împărtăşi prin scris frumos gânduri sănătoase şi folositoare se închinară înaintea strălucirii moarte a veacurilor voinice: şi Alecu Russo, care nu uită pe „voinicii ce dorm la Valea Albă“ şi nu dorea ca Ştefan să se întoarcă pe pământ, căci s-ar da înapoi de mânie înaintea celor ce nu mai aveau sufletul lui şi nu-i mai vorbeau limba lucie ca un ascuţiş de sabie încercată; şi Costachi Negruţi (Negruzzi), şi poetul tinerimii vioaie, încrezătoare şi setoase de luptă, Vasile Alecsandri.[370]

Într-un calendar din 1845 – după ce ieşise în parte *Letopiseţele* – Kogălniceanu sau Russo[371] scrie, zugrăvind lupta lui Ştefan la Baia: „Românul îi atribuie tot ce-i pare curios, mare, vitejesc şi chiar neînţeles. Orice cetate, orice zid, orice val, orice şanţ, întreabă-l cine l-a făcut: el îţi va răspunde: Ştefan cel Mare. Orice pod, orice biserică, orice fântână, orice curte sau palat vechi, el le va raporta eroului său. Orice bunătate, orice aşezământ ale căruia rămăşiţe mai trăgănează până astăzi, orice legiuire omenească, orice puneri la cale înţelepte Ştefan-vodă le-a urzit. În sfârşit, acest domn pentru moldoveni rezumă toate isprăvile şi instrucţiunile făcute în cinci veacuri, de atâţia stăpânitori“.

IV

ŞTEFAN CEL MARE ÎN LITERATURA POPORULUI. POMENIREA LUI ÎN TIMPURILE DIN URMĂ

Poporul era întrebat deci şi el despre Ştefan-vodă, după ce vorbiseră despre dânsul însemnările cărturarilor mai apropiaţi de dânsul. Ţăranul din munţi şi văi, din păduri şi de pe malul apelor nu ştia nici ziua luptelor, nici anii şi nici veacul, căci mai-marii lui cuprind mai multe veacuri, nesfârşit de multe, cu trupul lor de uriaş; el nu ştia nici numele boierilor, sfetnicilor, doamnelor şi iubitelor care nu luaseră loc lângă dânsul înaintea lumii; el nu putea să deosebească o luptă de alta, ba nici un duşman de cellalt; el nu văzuse nici un hrisov de la marele judecător, nu ajungea să-şi însemne nici una din datinele la începutul cărora stătuse voinţa lui; nu cetise măcar una din pisaniile ce stăteau în fruntea bisericilor durate în cei patruzeci şi şapte de ani de domnie.

El ştia atât, în marea lui nenorocire şi în adâncul lui întuneric, până la care ajungea însă, cu mângâiere şi făgăduieli, o rază bună din acel veac mare, că neamul său a dat cândva – dăunăzi, peste trei sute de ani sau cu o mie alţii în urmă – un om minunat, un sfânt cum nu mai poate răsări altul: el era izvorul a toată vitejia, el era fântâna tuturor dreptăţilor, el era marea bunătăţilor. Pământul Moldovei nu fusese al lui numai atunci când oamenii de demult îl putuse vedea; el rămăsese al lui în vecii vecilor, cu toţi oamenii ce se îngropau pe rând, şi, în clipe grele, suspinul

şi rugăciunea se suiau la dânsul ca la Dumnezeu: „Săracul Ştefan-vodă, unde-i să vadă?!“[372]

Poporul, înaintea căruia stătuseră largi deschise uşile lui, îl chemase la dânsul prin povestea lui iubitoare, care născocea înlocuind adevărul de care n-avea nici o ştiinţă: Ştefan nu fusese fecior de domn, ci copilărise între băieţaşii şi băietanii satelor, şi se arătau la Borzeşti, în ţinutul Bacăului, unde i se înălţa frumoasa biserică, locurile care-i văzuseră jocul de vitejie. Învârtise în mâini ca ale Făt-Frumosului care glumeşte cu armele grele ale zmeilor un buzdugan ieftin, tăiat din trunchiurile străvechi ale codrului. El străbătuse în peşteri ca să ucidă urşii, aşa precum alţii de vârsta lui prindeau fluturii strălucitori deasupra florilor pajiştei. Meşteşugul luptelor cu oamenii răi îl învăţase de la arhangheli trimişi de Dumnezeul ce plânge de suferinţele săracilor, şi, ca să nu sperie pe copil cu penele lor de aur orbitor, ei se făcuseră a fi doi moşnegi, adică doi moşnegi de la ţară, cu căciulele nalte şi drepte, cu pletele şi barba căzând în valuri de argint, cu ochi care văd adânc în amintirile zilelor moarte, cu vorba cuminte şi înceată, venind totdeauna de foarte departe, – aşa nişte moşnegi cum va fi fost sus pe scaunul de aur în hainele-i de mătase încheiate cu pietre scumpe vodă Alexandru cel Bun.

Când s-a făcut mare şi a început luptele lui drepte şi bune, nici un colţ de ţară n-a rămas nesfinţit de biruinţele lui sau de suferinţele cu care le plătea. În scorburile acelea mari de lângă Baia s-a adăpostit el, singur-singurel în codru, pândind pe unguri meniţi pieirii. Scările acelea tăiate în stâncă au fost făcute pentru dânsul, care căuta vârful muntelui. Colo, la Voroneţul din Bucovina, la Dobrovăţul din Vaslui, a stat el la uşa sihastrului ce se ruga pentru toţi oamenii şi de la care voia sfatul cel mai bun ca să mântuie

ţara, ai cărei apărători pieriseră: sihastrul l-a primit în chilie, i-a dat învăţătura dorită şi i-a arătat prin luminile minunate ce se iveau în paltinii pădurii în ce loc trebuie să se ridice mănăstirea de mulţumită. La Podul Înalt se arată cetatea lui, fundătura unde s-au grămădit turcii bătuţi, beciul lui săpat în pământ; podul de colo se zice al Harapului pentru că un paşă din Arabia depărtată a căzut în acel loc, muşcând de durere pământul străin. Lângă Bozienii Neamţului, pădurea ce a dăinuit până dăunăzi a fost aceea în care s-a odihnit Ştefan după nenorocirea fără umilinţă de la Războieni. La Cozmin se ştie unde s-a risipit codrul asupra duşmanilor, care nu mai sunt leşii, ci turci adevăraţi, aceia de care Ştefan a scăpat ţara. Dincoace au fost vrăjiţi tatarii cu fuioare fermecate şi nori de fum, şi tăiaţi până la unul. Cazacii au fost nimiciţi la Gârla Cazacului. La Ciortărei, de unde era poate boierul său Andreico Ciortorovschi sau Ciortoreanul, a dat Dumnezeu o pâclă de a putut să răpuie Ştefan pe păgâni. Cei şapte munţi din Vrancea au fost dăruiţi de Ştefan la şapte voinici, pe care mama lor bătrână îi dăduse pentru luptele cele nouă, şi numele lor era scris în slovele de pe masa de piatră „a lui Bucur“. Cutare cruce de la fântâna din acelaşi ţinut al Putnei mărturiseşte că acolo şi-a dat sufletul, la picioarele stăpânului său, ciobanul care colindase ţara întreagă culegând ostaşi pentru vodă, rămas fără tovarăşi. Dincoace Ştefan a învins pe straşnicii căpcăuni, cu care se putea pune numai unul ca dânsul. Aceasta-i, lângă Cotnari, sau în Bucovina, Dumbrava Roşie, unde leşii au asudat sudoare de sânge sub bice şi strămutări arând pentru codrul de stejari cu frunza roşie şi răsunetele de gemăt. Oasele acelea înfipte în măruntaiele râpei pe care o spală apele mânioase sale Şiretului de primăvară sunt oase de duşmani, pe care i-a răpus braţul lui Ştefan.

Valea Groazei a văzut spaima turcilor strânşi de arma lui răzbunătoare. La Poiana Dealului Mare se văd cetatea şi şanţurile prin care au crezut în zadar tatarii că se pot apăra de acelaşi ascuţiş de sabie. La Sângeri el a vărsat, pe dreptate, acel sânge mult ce se pomeneşte în numele locului. Din *cerdacul* de lângă Huşi el a pândit în zare, peste Prut, mersul tătărimii pustiului. În stâncile de la Ştefăneşti, care ar fi întemeiat fără îndoială de dânsul, Ştefan şi-a ascuns mama, care se pomeneşte la Cetatea Neamţului, şi domniţa, în cămări închise cu uşi de fier. În Cotnari, ca şi în Dobrogea, se povestesc luptele lui cu doamna Cătălina, care a pus să se facă fântâni pentru drumeţi în marginea drumului mare. Movila aceea din Vaslui, care se zice a lui Burcel, a fost dată de prietenul săracilor unui biet om nevoiaş care chiuia în auzul lui arând duminica, pe vremea slujbei, cu boi de împrumut. Toate satele vreau să se tragă din strămoşii dăruiţi de Ştefan pentru vitejie. Unde n-a măritat el fete fără avere, unde n-a făcut el biserici şi cetăţi şi fântâni răcoritoare? În care ţinuturi nu se cântă vreo iubire a frumosului vodă Ştefăniţă, care coboară pe neştiute inelul său de aur în cofiţa fetelor ce dau să beie străinului frumos?

Tot ce a fost pe acest pământ se topeşte în lumina lui.

Se ştie că el a murit şi că pe mormântul lui a ars trei zile şi trei nopţi o lumină pe care n-o aprinsese nimeni. Dar moartea nu i-a luat simţirea, şi, când neamul lui sufere, strămoşul plânge în mormântul său. Plânge, căci nu se poate mişca, dând la o parte povara grea a marmurii albe. Dar odată şi odată el va învinge prin puterea straşnică a durerii sale nemărginite, întâi sabia-i va răsări din groapă, floare de oţel, vestind „războiul cel mare“, care va da dreptate neamului românesc. Apoi însuşi va ieşi în vederea duşmanilor îngroziţi, călare, înarmat, săgetând ucigător din ochii săi

straşnici, limpeziţi de ceaţa morţii îndelungate. Oastea lui va fi el. Şi sângele se va sui până la coamele cailor, şi poporul lui Ştefan cel Mare va avea atunci pretutindeni pace şi fericire. Iar el se va culca iarăşi în mormântul lui de la Putna, dormind acum cu drepţii.

Cărturarii aveau de unde culege fapte şi poveşti pentru a slăvi numele lui Ştefan: *Letopiseţele* le stăteau înainte, şi de pe la 1850 se tipăreau tot mai multe cântece ale poporului, se cercetau tot mai mult spusele lui despre timpurile bătrâne.

Dar ei n-aveau nici puterea de simţire, nici bogăţia de închipuire, nici învăţătura şi nici adevărata dragoste de ţară care ar fi trebuit pentru ca un vrednic prinos să vie şi din partea lor. Aceasta trebuie s-o spunem.

Se vede şi din următoarea împrejurare:

În 1856, arhimandritul de la Putna, care şi el va fi citit *Letopiseţele,* capătă de la cârmuirea austriacă voia a deschide mormintele din Putna pentru a da în sfârşit lui Ştefan cinstea ce i se cuvenea, pentru a ridica din adâncurile mucede ale pământului scormonit de tâlhari din alte neamuri rămăşiţele lui sfinte.

Ceremonia se începu în ziua de 12 novembre din acel an.

După ce se descoperiră pe rând oasele Mariei, fata a doua a lui Ştefan, ale Mariei, soţia lui Petru Rareş, ale lui Bogdan Orbul, ale lui Ştefan cel Tânăr şi ale unui mort domnesc necunoscut, se ajunse peste patru zile la mormântul ctitorului, aşezat în mijlocul bisericii, la dreapta, în locul de cinste.

O lespede groasă, lucrată cu dalta, fu găsită întâi de săpătorii care se lăsau şi ei stăpâniţi de evlavia ce cuprindea pe toţi cei de faţă, chiar şi pe străini. Mormântnl se boltea

dedesubt. Opt ţărani ridicară lespedea, pe când soborul îşi înălţa cântările, rugându-se pentru strălucitul mort.

Se găsi ce lasă în urmă o strecurare de patru sute de ani aproape: capul păstrat în cea mai mare parte şi frânturi de oase între surcelele sicriului şi petecile mantiei; odoarele: cununa, nasturii, inelele, sabia le luaseră hoţii. Atâta se păstrează astăzi în mauzoleul ce s-a ridicat pe urmă lui Ştefan.[373]

Răsunetul fu foarte slab în Bucovina, în Moldova şi nu răzbătu în alte părţi ale românimii. Se vorbi totuşi încă în octombre de ridicarea unei statui la Iaşi, dar îndemnătorul, caimacamul de atunci al Moldovei, Toderiţă Balş, era un duşman al Unirii, şi el vorbea de Ştefan cel Mare pentru a înteţi patriotismul *moldovenesc* al moldovenilor, în paguba patriotismului românesc. Se găsiră, mai târziu ziare mai deslușite, care lăudară între toate faptele lui Ştefan luptele lui cu Radu cel Frumos şi cei doi Basarabi, din care făcură războaie cu muntenii, ceea ce n-au fost.[374]

Iar literatura tăcu.

Numai când studenţii din Viena, membrii „Junimii“ de acolo, îndemnară, cu Eminescu şi Slavici în frunte, la o sărbătorire a lui Ştefan la Putna, cu prilejul hramului al patru sutelea de la întemeierea mănăstirii, numai atunci amintirea eroului stoarse lui Alecsandri două poezii slabe, cu desăvârşire reci, care fură cântate înaintea mormântului acoperit cu panglici tricolore şi cu flori din partea românilor din toate părţile. Cu un an înainte, Alecsandri povestise într-un poem lupta de la Dumbrava Roşie, o lucrare din cele mai bune ale sale, plină de versuri răsunătoare, pe care din nenorocire le tot întrerup altele, mai puţin îngrijite. În ea

se vorbeşte, fără cunoştinţa adevărului faptelor, de luptele ce s-au putut încleşta între boierii noştri şi fruntaşii polonilor. Ţăranii sunt uitaţi cu totul, fiii codrilor care câştigară marea biruinţă din codru. Poemul s-a vândut pentru ajutorarea răniţilor din Franţa, unde învăţase şi trăise mulţi ani din viaţa sa cântăreţul lui Ştefan cel Mare.[375]

De baladele, mai vechi, ale lui Bolintineanu aproape nu mai e nevoie să se vorbească: nimeni n-a iubit mai mult pe Ştefan prin ele.[376]

Ce-a fost mai bun în serbarea de la Putna rămâne discursul, de o mare înălţare de cuget, bogat în icoane nouă şi în gânduri adânci şi cuminţi, al studentului A. D. Xenopol. Istoricul de mai târziu al românilor a scos din viaţa lui Ştefan învăţături folositoare, ca acelea de a face „unirea prin gând şi inimă“ înainte de a urmări visuri mari, de a întemeia o cultură adevărat românească şi cât se poate de neatârnată, în care să se înfrăţească toţi românii, de a nu pripi lucruri mari care vin de la sine altfel şi care, dacă li se face silă, pier ca iubitul Psichei, picurat de untdelemnul candelei ce se apropiase fără îngăduire de faţa lui când dormea; de a „nu ne înşela asupra stării în care ne aflăm, de a nu ne orbi noi înşine prin linguşiri şi înălţări peste aceia ce suntem în adevăr“. Sfaturi a căror nevoie se simte din nenorocire şi astăzi, după aproape patruzeci de ani!

O statuie a lui Ştefan cel Mare s-a înălţat la Iaşi abia în 1883. O făcuse un meşter străin, şi a făcut-o rău, cum nici nu se putea altfel, căci numai cine face parte dintr-un popor îi poate înţelege în adevăr eroii, îi poate iubi şi le poate da viaţa bronzului, a marmurii, a picturii sau a cântecului. Între cuvântările rostite atunci au fost şi de acele care n-au ţinut seamă de sfaturile înţelepte pe care le dăduse studentul Alexandru Xenopol celor mai bătrâni decât dânsul la 1871.

Iar în literatura românească a fost o tăcere...

Afară de marele poet Eminescu: cunoscător desăvârşit al poporului, al trecutului, minte adâncă şi bogată, inimă cuprinzătoare, de la care pornise şi gândul serbării din 1871. Dar în Iaşii înstrăinaţi, în mijlocul marii serbări oficiale, el s-a lăsat furat de gânduri triste, şi, unde era sa se înalţe imnul mândru către ceruri, de pe buzele-i îngălbenite zbură duioşia deznădăjduită a unei doine de plângere şi răzbunare.[378]

Vor şti poeţii, scriitorii de astăzi să dea glas iubirii nemărginite cu care, de patru veacuri, miile de mii ale poporului au încunjurat, şi mai departe decât hotarele Moldovei, chipul de viteaz bun, cuminte şi sfânt al celui mai mare om ce s-a ridicat dintre români ? Se vor înfrăţi ei înaintea acestui altar, măcar pentru clipa în care se înalţă liturghia recunoştinţei de marile mulţimi care nu pot nici să vorbească, nici să cânte?

Nu prin silinţi răzleţe, ci prin buna înţelegere la lucrul harnic se întemeiază învăţătura, cultura unui popor, care e vitejia de astăzi, şi la această muncă locul cărturarilor e în frunte, ca să îndemne şi să îndrepte.

NOTE

1. V. Iorga, Studii şi *documente,* VII, p. 168.

2. Pentru care, Cneajna, Cheajna, v. *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*; VII, p. 377–379.

3. Pentru căsătoriile şi copiii lui Alexandru, v. *Studii şi doc*., VI, p. 625–628.

4. V. actul din R*ev. p. ist., a*rch. *şi fii,* VII, p. 370–2, care nu poate fi însă din 1432 (6940), ci din 1433 (6940). Cf. *Studii şi doc*., p. 651–3.

5. V. *Studii şi doc.,* III, p. XIV ; Bogdan, *Documente şi regeste,* p. 25 şi urm.

6. Pentru moşia Tulova, v. *Studii şi doc*., VII, p. 181.

7. V. numele lor în actul din 16 septembrie 6944.

8. 1442–3. *Archiva* istorică, I[1], 123; Ulianicki, *Materiale*, p. 61. Actul din 29 noiembrie 6951, Suceava, al lui Ştefan, e din 1443; nu din 1442 (Ulianicki, p. 60, nr. 53b).

9. Câteva luni după orbirea lui Ilie; Ştefan, care se afla în Roman la acea dată de 25 august 1443, împreuna cu fratele său Petru, poate aduce înainte numai mărturia boierilor Neagoe, Hudici, Duma vornicul, Negrilă, Coste vistiernicul, Sima logofătul (Bibl. Acad. Rom., 1/LI). În asigurările date de Ştefan braşovenilor la l mart 1444 (copie în Bibl. Acad. Rom.), el spune că aceştia *„usque modo audacter non estis ausi cum bonis vestris Moldaviam subintrare“.*

10. Ulianicki, p. 70, nr. 64.

11. Între documentele latine de la Braşov e şi unul din 28 mai, Vaslui, fără an, prin care „Ştefan-vodă“ asigură pe braşoveni că vor putea merge de acum în pace prin Moldova, căci el a încheiat lupta cu „fratele său Petru-voievod“, care se aruncase asupra lui.

12. *Arch. ist.,* I[1], p. 123.

13. *Arch. ist.,* I[1], p. 113, 153 (april 1448, Pobrata: începutul domniei lui); Ulianicki, p. 70 şi urm.; Bogdan, *Doc. slavo-rom.,* p. 51–2. Din compararea acestor acte se vede că acel din octombrie 6956 are mai puţini boieri decât cel din aprilie 6956, aşa că-i pare anterior: deci ar trebui scăzut din prima dată 5509, nu 5508. Numele

vornicului Duma, care nu apare în april 1448 şi se află în august, hotărăşte însă (Giurescu, în *Conv. lit.* pe 1900, p. 744).

14. Iorga, Notes *et extraits,* II, p. 599.

15. Fessler, *Gesch.* v. *Ungarn,* II, p. 515; Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă* (la care trebuie să se adreseze cititorul totdeauna când nu i se dau aici alte izvoare). Documentul Pec. 7 al Acad. Rom., datat Suceava, 23 iulie 6956 (1448), dă boierii ce se află şi în actul de închinare, cu Neagoe logofătul în frunte, şi, pe lângă ei, pe Nicoman, Cristea spătarul, Sârbul postelnicul, Danciul Vistierul (e o întărire, pentru Ioan Porca).

16. V. *Studii şi doc.*, VII, p. 141, nr. 7. Oltea-i zice Pomelnicul de la Bistriţa (Melchisedek, în *Analele Academiei Române,* VII, p. 184). Un document necatalogat de la Acad. Rom. (întărire pentru uricariul Eremia Băseanul, vel-vătav de Vaslui) pomeneşte pe „părintele său [mamă, cred] Oltea", ce trăise sub „Pătru-vodă bătrânul" (Rareş). Numele de Maria, în *Arch. ist.,* I[1], p. 115. Vlaicul e pomenit ca „unchi" al domnului într-un document din 467 (*Studii şi doc.,* VI, p. 173, no. 1). Ca pârcălab în cele două cetăţi până la 1480, *Uricariul,* XVIII, p. 1479–80. În 1480, fiul; ibid.

17. *Uricariul, l. c.,* p. 465–6, 481.

18. Neculce, *O samă* de *cuvinte,* p. 180.

19. Klaic, *Gesch. Bosniens,* p. 379.

20. Ulianicki, p. 76–7. Cf. documentul inedit din 26 mai, în Bibl. Acad. Rom., 118/LXVII. El dă ca martori pe Duma Braievici, Stanciul, Manoil, Mircea, Dulcescul, Coste vornicul şi fratele său Petru, pârcălabi de Cetatea Albă, Costea Andronic, Ivan Bălcian, Sandrica aprod, Petru vistier. Scrie Vulpaş. Logofătul e Mihail (Mihul).

21. Cf. Cron. de la Bistriţa, în Bogdan, *Cron. inedite,* şi Ulianicki, p. 69, 72.

22. Lewicki, *Codex epistolaris saeculi,* XV, II, p. 40–l, no. 34

23. E deosebit de Costea Danovici. Pe Costea îl găsim „pârcălab" prin excelenţă între 6956 şi 6961 (Uricariul, XVIII, p. 478). Avea un frate, Petru. În 1449 el se judecă cu Gheorghe Heregariul (Bănarul) (Ulianicki, p. 75–6).

24. Cf. Dlugosz, ed. in 8°, XIV, cu Lewicki, II, p. 51–3 ; Rykaczewski, *Inventarium cracoviense,* p. 258. Cf. de acelaşi *Index actorum* no. 2.687: la 6 iulie 1450 se scria despre pregătiri războinice în Polonia. Bogdan se caborâse încă de pe la 24 martie la Iaşi („Forum Silistrorum" şi „Filistinorum"), de unde stăruise pe lângă braşoveni pentru doi locuitori din Ardeal. El pomeneşte pe tatăl său Alexandru: „Alexander Wayvodă, pater noster"; Szabó, *Szekély Oklevéltár, III,* p. 62–3, no. 454.

Jurământul lui către Iancu-vodă s-a tipărit de d. I. Bogdan, în *An. Acad. Rom.,* XI, p. 53–4. V. şi anexa 1.

25. Dlugosz, 1. c., singur izvor. Pentru omorul lui Bogdan-vodă, v. acelaşi cronicar şi cronicile moldoveneşti, în Bogdan, *Vechile cronice* şi *Cron. inedite.*

26. Ulianicki, p. 78–9, no. 71. Cf. p. 77–8, no. 70. Documentul cel dintâi, datat de la Facerea Lumii 6960, nu poate fi din 1451, pentru că Dlugosz spune lămurit că, după săvârşirea crimei, Petru gorii pe Alexandru, care nu căpătă până la sfârşitul anului Suceava.

27. Dlugosz, ed. in 8°, XIV, p. 112–3.

28. *Ibid.,* p. 117–8.

29. Cf. *An. Acad. Rom.,* VIII, p. 239 şi urm. Originalul în Bibl. Acad. Rom., Pec. 8. Pe dos stă scris: „Allexandri Wayde... norum 1479 (*sic*) fuit act... norum. Petri Wayde, continens quod in nullo loco partis Moldavie tributum Czucuchavie exigatur nisi in loco Czuchavie, el non exigatur de tributo plus quam securidum cohsuetudinenv observatam tempore Allexandri Wayde". Apoi, slavoneşte: „Braşoveani".

30. Bogdan, *Cinci documente,* p. 58–60; Hurmuzaki, II[1], no. 1.

31. Dlugosz, XIV, p. 133–4.;

32. Hurmuzaki, II[2], p. 656–7, no. DVII. Că septembre 6961 înseamnă aici 1453 se vede dintr-un act latin dat de aceiaşi trimişi, în aceeaşi zi, cu data de la Hristos (Ulianicki, p. 79–80, p. 82, no. 74).

33. Cronica de la Bistriţa îi zice însă Aron, nu Petru.

34. Orest Popescul, *Câteva documente moldovene, I,* Cernăuţi, 1895, p. 8–9; Ulianicki, la acelaşi an.

35. Tratatul din Bănila, „6963...", se află în Hurmuzaki, II[2], p. 659–60, no. DIX. Alexandru făgăduia ajutor contra tătarilor şi se îndatora ca la întâmplare să nu fugă aiurea decât în Polonia. Fiecare cu nevoile lui!

36. V. Iorga, *Ist. lit. rom.,* II, p. 535.

37. Cel din Suceava, 18 februar 6964 (1456) (Bibl. Acad. Rom., Pec.179), pentru protopopul Ioil şi un grămătic, înşiră pe Bratul, Manoil, Hotco vornicul, Stanciul, Mihail logofătul, Oană al lui Julea, Ioan Baiceanul, Petru pârcălabul (fratele lui Costea), Cozman al lui Sandru, Danciul, Sin de Hotin, Dragoslav, Duma Micaci, Radul spătarul, Micul postelnicul, Ili vistierul, Dragoş ceaşnicul, Mihul stolnicul, Petru comisul. Tot aşa cele din 23 şi 29 august 6963 (1455), ultimul pentru Duma Micaci, cel dintâi pentru Todor Limbă-dulce *(ibid.,* doc. 123/LXXVI; Pec. 158), ambele din Suceava. La 5 februar 1445 (lipseşte locul), Alexandru enumeră pe Duma Braevici, Manoil

de Hotin, Stanciul, Petru pârcălabul, Oană al lui Julea, Danciul pârcălabul, Cozma al lui Şandru, Fedor vornicul, Albu spătarul, Petrica postelnicul (*ibid.*, doc. 87/XXX).

38. „Quendam Lithuanum" ; Dlugosz, XIV, p. 216.

39. Ibid., p. 234–5.

40. Hurmuzaki, II^2, p. 667–8, no. DXII.

41. *Ibid.,* p. 672–3, no. DXV.

42. *Ibid.,* p. 64–7.

43. *Ibid.,* p. 670 şi urm.; Ulianicki, p. 88.

44. Bogdan, *Vlad Ţepeş,* Bucureşti, 1896; Iorga, *Lucruri nouă despre Vlad Ţepeş,* în *Convorbiri literare* pe 1901; Bogdan, *Documente şi regeste,* p. 62 şi urm.

45. Hurmuzaki, II^2, p. 675–7, no. DXVI (1 aprilie 1457).

46. Ştirile despre acest război le dau numai Cronicile slavone ale ţării, publicate de d. I. Bogdan, în *Vechile cronice* şi *Cronice inedite.*

47. Ureche, p. 152.

48. Raport veneţian din 1502, în Hurmuzaki, VIII, p. 36.

49. V. documentul din 12 april 6966 (1458), tipărit în *Cronica, Romanului,* I, p. 118–9, şi documentul inedit din 13–6966 (6967), în Bibl. Acad. Rom., Pec. 172. Boierii nu sunt aceiaşi în amândouă actele. Un act din 31 april 1458, fără boieri, în Ulianicki, p. 95, no. 84. Un document din Suceava, 11 novembre 6966 (1458), în Bibl. Acad. Rom., 237/XLVII.

50. Lewicki, II, p. 98, no. 79 (1458).

51. Hurmuzaki, II^2, p. 111–2.

52. *Ibid.,* p. 126–7, no. CVI (4 april 1459).

53. *Uricariul*, XVIII, tabla.

54. *Arch. ist.,* I^2, p. 7.

55. *Uricariul*, XVIII, p. 465.

56. Ulianicki, p. 99.

57. Hurmuzaki, II, p. 685–6, n-rele DXVIII, DXIX. Ultimul nr. e, desigur, nu din „iunie" 6968, ci din ianuar-april, căci lipsesc boierii raliaţi. Cf. Ulianicki, p. 92, 95 (no. 84), 95–6 (no 85), 96–9.

58. V.scrisorile lui Dan, în Bogdan, *Documente* şi *regeste,* no. 1.

59. Teleky, X, p. 582–3.

60. V. Iorga, *Lucrări nouă despre Vlad Ţepeş,* în *Convorbiri literare* pe 1901.

61. Chalkokondylas şi povestirea veneţiană din Iorga, *Acte şi fragm.,* III^1, p. 13.

62. Acte *şi fragm.,* III^1, p. 12.

63. *Studii şi doc.*, III^1, p. XXV.

64. Ele fură găsite la cucerirea din 1596 a Ismailului vecin de către creştini. V. *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 210.

65. *Studii şi doc*., III[1], p. XXX.

66. Scrisoarea şi lista lui Vlad, în Bogdan, *Vlad Ţepeş,* p. 78 şi urm.

67. *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 377.

68. Dlugosz, XIV, la anul 1460.

69. Bianu, în Col. l. *Traian,* 1883, p 34–5.

70. Hurmuzaki, II[2], p. 135–6, n-rele CXV–VI.

71. *Ibid*., p. 695 şi urm.

72. Anonimul ragusan de sub Baiazid al II-lea; manuscript în Biblioteca imperială din Viena, lat. 3522, fol. 144–54.

73. Dlugosz, XIV, p. 495.

74. *Studii şi doc*., III, p. XIII, nota 2.

75. *Uricariul*, X, p. 146–7.

76. Anonimul ragusan.

76[a]. (p. 97). Pentru rănirea lui Ştefan, v. cronicile moldoveneşti.

77. Cf. *Studii şi doc*., III, p. XXX–II. V. *Monumenta Hungariae historica, Acta extera,* IV, p. 171–3. Pentru întreaga luptă, Chilia şi Cetatea Albă, p. 121 şi urm. Documentele care stabilesc itinerariul în Ardeal al regelui, în Hurmuzaki, II[2].

78. V. povestirile germane şi ruseşti tipărite de I. Bogdan în lucrarea sa *Vlad Ţepeş* şi de Gr. C. Conduratu, în *Michael Beheims Gedicht über den Woiwoden Wlad II Drakul,* Bucureşti, 1903.

79 Că Alexandru e fiul Maruştei (Măruştei) şi că aceasta nu e o doamnă se vede din pomelnicul de la Bistriţa (Melchisedek, în *Analele Academiei Române, VII,* p. 187, nota 3). El apare însă întâia oară în septembrie 6972 (1464): V. *Studii şi doc*., V, p. 385–6, no. 1. Pentru căsătoria lui Ştefan, v. cronicile moldovene.

80. Dlugosz, XIV, p. 547.

81. Pentru acest negoţ, v. Hurmuzaki, II[2], p. 699–700, no. DXXIV. E tocmai o întărire de privilegii pentru unii dintre aceşti negustori: cei din Lemberg.

82. Numele lor într-un act din 12 septembre 1463; Studii şi doc., V, p. 385–6, no. 1.

83. Melchisedek, în *An. Acad. Rom.,* VII, p. 185.

84. Wickenhauser, *Putna*, p. 161 ; *Arch. ist,* I, p. 124.

85. Elena apare, lângă Alexandru, în 1466 (Arch. ist., I[1], p. 114).

86. Hurmuzaki, II[2], p. 701–2, no, DXXV.

87. Melchisedek, *Cron. Huşilor*, Apendice, p. 10.

88. *Acta extera,* IV, p. 307.

89. *Acte şi fragm.,* III[1], p. 43.

90. Hurmuzaki, II², p. 137, no. CXVII.

91. *Acta extera, V,* p. 69, no. 41.

92. Desigur nu pe Berendei Litvanul (v. p. 60), cum crede Dlugosz.

93. V. *Acta extera,* V, p. 341–2.

94. Un act din Trotuş, 29 novembre, al regelui, în Hurmuzaki, II², p. 177, no. CLVI.

95. S-a răspândit chiar zgomotul că regele ar fi fost omorât. Pomenindu-l, regele Boemiei felicită pe Matiaş că a primit rana sa în faţă (*sic*). V. Teleky, XI, p. 306. În Teleky se poate urmări itinerariul lui.

96. Bonfiniu, ed. din 1690, p. 396–7.

97. Hurmuzaki, II², p. 703–6. Cf. Dlugosz, XIV, p. 510–1.

98. Cronica moldovenească şi Dlugosz, XIV; p. 525.

98ª. (la p. 117). Cneajna face o danie Neamţului, pomenind pe Alexandru şi pe Marina, mama ei, la 1470 *(Rev. p. ist., arch. şi fil.,* VII, p. 378–9).

99. Studii şi doc., III, p. XXXIV. „Voievodul Ardealului scrie la 10 mart că „Vaivodas partium Moldaviae et Transalpinarum se approntuare. La 4 februar Radu era însă în Bucureşti. La 8 novembre vornicul Neagu scrie braşovenilor pentru un Gaşpar Italianul, fără a pomeni războiul. E neînţeleasă scrisoarea din „oppido nostro Repez" (Cohalm) a lui Radu: „ego Radul genitor Vaivoda domini noştri partium Transalpinarum ac alii iudices de praedicta Repcz, vestri amici et fratres toţi" (20 iulie 1468). Afară numai dacă e vorba de tatăl, adăpostit şi el în Ardeal, al unui pretendent. Cf. şi A. Lăpedatu, în *Transilvania* pe 1902.

100. Ulianicki, p. 50.

101. Lupta e povestită în Dlugosz, XIV, p. 530–2, la anul 1469, în vară. Din versiunile Cronicii moldoveneşti, numai Cronica putneană o pomeneşte pe scurt, dând ziua de 20 august 6978, ceea ce ar corespunde ca anului 1470. E de fapt o încurcătură, îndată după această însemnare, vine a sfinţirii Putnei, aceea în adevăr din 6078, septembre, adecă, după socoteala care începe anul la l septembre : 1469. Să se mai ţie seamă că a treia menţiune priveşte luarea Brăilei, iarăşi în adevăr din 6978 (februarie). Această potrivire a ştirilor a făcut să se scrie anul 6978 şi înaintea zilei de 20 august, când s-a dat lupta de la Lipnic. Mai adaug că pârcălabul cetăţii Orhei, înălţate în urma acestei năvăliri a tatarilor, apare încă din octombre 1469 (*Uricariul*, XVIII, p. 33). Solia către braşoveni trimisă de boieri la 27 iulie nu poate privi decât asigurarea lor printr-un tratat de negoţ (ei ajutase mult pe Matiaş, care-i răsplăti cu tot felul de drepturi;

v. Teleky, *1. c.,* p. 291 şi urm.), iar nu o încercare de împăcăciune cu regele chiar. V. *Studii şi doc*., m. p. XXXIV.

102. Pentru închisoarea lui Eminec, v. ale mele *Acte şi fragmente*, III[1], p. 50-l. Dacă, precum bănuiesc, Eminec, fratele hanului (un han de răscoală) e „fiul" de care vorbeşte Dlugosz, atunci trebuie înlăturată spusa acestuia că principele tatar a fost omorât cu o moarte grozavă. Şi după lupta de la Podul Înalt Ştefan n-a voit să răscumpere robii şi a ucis pe cei care-i cereau în numele sultanului.

103. *Acte* şi *fragmente,* III[1], p. 46. Cf. *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 131 şi urm.

104. *Uricariul*, XVIII, p. 32–4.

105. *Ibid*., p. 58 şi urm.

106. Melchisedek, *Notiţe istorice şi archeologice,* Bucureşti, 1885, p. 150–1.

107. Neculce, *O samă de cuvinte,* p. 179.

108. Menţiunea în Cronica putneană. Dacă Ştefan a făcut sfinţirea Putnei îndată după lupta de la Lipnic, ea trebuie aşezată în 1469, nu în 1470. Dovadă despre aceasta avem şi faptul că încă din *mai* 1470 egumen la Neamţ e Silvan, *înlocuitorul* lui Ioasaf, trecut aici, la Putna (Wickenhauser, *Putna,* p. 156–8).

109. Data în Cron. bistriţeană. Pentru scrisoarea din Buzău a lui Radu către braşoveni, cu mustrări pentru ajutorul dat lui Ştefan, v. *Studii şi doc*., III, p. XXXIV.

110. Numele de Iuşco din Dlugosz, XIV, p. 542, trebuie îndreptat sau înţeles aşa. V. *Uricariul,* XVIII, p. 508. V. *Rev. p. ist*., *arch. şi fil.,* II, p. 701.

111. V. Cronica bistriţeană şi cea moldo-polonă (sau Ureche).

112. Pentru Smeredova, v. Bogdan, p. 262–4.

113. V. *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 275–6. Cf. Ulianicki, p.108, unde s-ar vedea, altfel, cu socoteala anului de la l septembre, Divanul din august şi cel din septembre ale aceluiaşi an.

114. V. şi noul Divan în documentul din 13 august 6979 din Suceava; Bibl. Acad. Rom., Pec. 136. Cf. Ulianicki, p. 108, n-rele 97, 97[a], şi Wickenhauser, *Putna*, p. 158–9. Şi aici e evident că anul începe cu ianuar şi că Divanul din septembre 6979 e pentru anul 1471.

115. Bogdan, *Doc. şi regeste,* p. 70–l, no. LXXIII. Pentru luptă, toate versiunile cronicii moldoveneşti.

116. Copii de documente ardelene la Bibl. Acad. Rom.

117. Pentru ruinele ei, v. Lăpedatu, Vlad Călugărul, Bucureşti, 1903, p. 33, nota 1. Pentru înălţarea cetăţii, Jablonowski, *Sprawy*

woloskie za Jagellonow, în *Zródla dziejowe,* X (Varşovia, 1878), p. 28–9.

118. Dlugosz, XIV, p. 557.

119. Jablonowski, p. 28–30.

120. Teleky, XI, p. 408–9, no. DVIII; p. 444.

121. Scrisoarea lui Radu, din „1472", către braşoveni (copie la Bibl. Acad. Rom.): „frater noster Pongracz vaivoda transilvanus". Cf. Teleky, XI, p. 458.

122. *Acta extera,* V, p. 93.

123. Cf. Dlugosz, XIV, p. 569 şi *Acta extera,* V, p. 212, no. 149; p. 214, 217. V. şi *Chilia şi Cetatea-Albă,* p. 132–4.

124. *Acta extera,* V, p. 240–4. Cf. Enrico Cornet, *Le guerre* dei *Veneti nell' Asia,* Viena, 1856. in 8°.

125. *Studii şi doc*., III[1], p. XXIX.

126. La Acad. Rom. se află în copie o scrisoare a amândurora, „senior et iunior", către braşoveni (fără dată), din satul de lângă Sighişoara, la „21 ianuar", fără an. Că ea a fost scrisă pe vremea prădăciunilor lui Vlad în ţinutul Bârsei (v. mai sus, p. 79–80) dovedeşte pomenirea celor suferite de braşoveni, care n-au mai fost jefuiţi în toată această epocă : „prădaţi *(sic)* et percruciati"; se vorbeşte şi de „vestri malefactores et interdictus *(sic)* vestri". Ura ce a izbucnit mai pe urmă între ei (Orăşanu, în *Convorbirile literare* pe 1903) şi faptul că Basarab cel Tânăr pomeneşte în 1478 pe „cel întru sfântă odihnă răposat părintele Domniii mele", atunci când Laiot trăia încă (Lăpedatu, *Vlad Călugărul*, p. 15, nota 5) au fost aduse înainte pentru a înlătura legătura de tată la fiu a celor doi Basarabi. Însă sentimentele de familie ale domnilor noştri de atunci erau uneori foarte slabe; apoi documentul din 1478 e păstrat numai în traducere. Trebuie să ţinem desigur în seamă viaţa împreună la Sighişoara a celor doi Basarabi, identitatea numelui lor, foarte rar, siguranţa că al patrulea Basarab (Neagoe) se dădea drept fiul lui Basarab cel Tânăr. Dar acestea nu sunt încă motive îndestulătoare pentru a păstra părerea veche, pe care o împărtăşesc şi eu. Însă Basarab Tânărul îşi zice în documente „fiul preabunului Basarab", la 1478, „fiul lui Basarab-voievod", la 1474 (cf. Venelin, Vlaho bolgarscaia *gramata,* p.111; Bogdan, Doc. şi *reg.,* p. 86), fără a spune vreodată, după obicei, că acest Basarab e mort. „Buh" se întrebuinţa la pomenirea unui domn în sensul de „gratiosus", iar când domnul nu mai era în viaţă, se adăuga „şi răposatul", şi chiar în actul din Piteşti, 1481, al lui Basarab cel Tânăr (Bibl. Acad. Rom.) nu se adaugă acest calificativ, ci se păstrează vechea deprindere de cancelarie, pe un timp când Laiotă era acum mort. Mai face următoarea observaţie: e neîndoielnic că

Basarab cel Bătrân (Laiotă) era fiul lui Dan al II-lea, şi iată că într-un act din 1480 Basarab cel Tânăr pomeneşte pe moşul său *(dead)* Dan-vodă (Venelin, p. 121–3; Ştefulescu, Mânăstirea Tismana, ed. a II-a, p. 170). Privilegiul, citat de Basarab, al lui Dan-vodă pentru Tismana e însă cel din 1424, tipărit în *Arch. ist.,* I [1], p. 19–20. Laiotă (Basarab-vodă) e desigur acelaşi cu Basaraba pomenit ca fost domn într-un act din 2 august 1453, fără a se zice că a murit („din zilele lui Basaraba", „şi dete lui Basaraba un cal"). V. Onciul, în *Conv. literare* pe 1903, p. 711. Basarab cel Bătrân se însura probabil în domnie cu fata lui Sinadinos („din Sinai"), fiu el însuşi al unui „căpitan" (de mare; *capetano, capudan)* al turcilor, de neam grecesc.V., pentru el, Bogdan, tabla, şi Lăpedatu, p. 19 şi notele 5–6. Fata lui Laiotă, pe care o prinse Basarab cel Tânăr, era cu această femeie; bunica Tânărului, prinsă de Bătrân, era mama soţiei dintâi a acestuia din urmă.

127. Scrisoarea din 1460, citată în nota precedentă.

128. V. tot nota 126.

129. Scrisoarea „din tabără", 1472. *Studii şi doc.,* III, p. XXXV, nota 3.

130. Bogdan, *Doc.* şi *reg.,* p. 74.

131. Jablonowski, p. 31, no. 8. Aceasta face pe Dlugosz (XIV, p. 621) să scrie: „Siculi, quorum terram, ab Hungariae regno abstractam, in suam ditionem redegerat". Dar, cum vom vedea, această stare de lucruri nu dăinuia şi în 1475, când o pomeneşte cronicarul polon.

132. Scrisoarea citată a lui Radu către braşoveni.

133. *Studii şi doc.*, III[1], p. 47.

134. Pentru Mangup, v. tabla cărţilor mele *Chilia şi Cetatea Albă* şi *Notes et extraits pour servir l'histoire des croisades au XV-e siecle.* Se spune despre Maria că era sora lui Alexandru, şi ştiam că acesta era frate cu Isac. Cu toţii par fiii lui Olobei.

135. Wickenhauser, *Putna,* p. 162.

136. *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 146, nota 1.

137. Melchisedek, în *Rev. pentru istorie, archeologie şi filologie,* I, p. 257, 259–60 şi planşele; cf. Cronica ţării; Kozak, *Inschriften aus der Bukowina,* I, Viena, 1903, p. 80–2 (cf. a mea *Ist. lit. rom*., II, p. 567).

138. Dlugosz, XIV, p. 583.

139. *Ibid*., p. 587.

140. *Ibid.,* p. 590.

141. Hurmuzaki, II[2], p. 124–5, no. c III. Scrisoarea, pomenind înfrângerea din iulie 1473 ca întâmplată „anul trecut" (anul *musulman* însă), e din 1473–4. Cf. *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 133, nota 1.

Una tocmai ca aceasta, către regele Ungariei, în *Acta extera,* VII, p. 293–5.

142. Dlugosz, XIV, p. 589–90.

143. Acta *extera,* V, p. 222, 247 şi urm. Cf. cu povestirea din Hammer, *Gesch. des osmanischen Reiches.* V. şi Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reiches,* II, mai ales p. 355, nota 1.

144. V. nota 141.

145. *Acta extera, V,* p. 250, no. 174.

146. „Potocu vodna" din Cronicile originale, tradus de Ureche cu „Cursul Apei", nu poate avea alt înţeles decât vad.

147. *Cronica ţării* şi Dlugosz, XIV, p, 600–1.

148. Gelcich, *Diplomatarium ragusanum,* p. 630–1.

149. Bogdan, *Doc*. şi *regeste,* p. 76, no. LXXVII: „Ştefan-voievod vine cu toate oştile sale în ajutorul nostru".

150. Dlugosz, XIV, p. 601–2. În februar 1474 se afla Ştefan la Vaslui şi după documentele slavone din Braşov (comunicaţie a dlui I. Bogdan).

151. *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 132, nota 3.

152. Bogdan, *Doc*. şi *regeste,* p. 78, no. LXXX.

153. Dlugosz, XIV, p. 608–10.

154. Numai aşa se pot lămuri ştirile, singure pentru aceste fapte, ale Cronicii moldoveneşti. Cf. *Studii şi doc.*, III, p. XXXVII. Dlugosz spune că Ştefan ar fi bătut *el* pe Vlasie Magyar, venit cu 6.000 de oameni în Moldova (XIV, p. 623). Împrejurările timpului, închinarea lui Laiotă către turci, prezenţa lui Ţepeluş în tabăra lui Ştefan în 1475, ajutorul de secui în lupta de la Podul Înalt, nebunia ce ar fi fost o luptă între ardeleni şi moldoveni când turcii îi ameninţau deopotrivă fac să nu se poată primi explicaţia lui Dlugosz.

155. Hurmuzaki, II^2, p. 224–5, no. CCIII. Şi la 26 august Ştefan era la Vaslui (Ulianicki, p. 109, no. 97^C).

156. De „arcus eorum manuales, quos pro defensione ipsorum in latus eorum deferunt", se vorbeşte într-o scrisoare cu privire la munteni (copie la Acad. Rom.).

157. Podul a fost refăcut din piatră de Gavril hatmanul, fratele lui Vasile-vodă Lupu, care Gavril avea moşii în ţinutul Vasluiului. V. Burada, în *Rev. p. ist., arh. şi fil.,* II, p. 429, Cf. şi Xenopol, *Istoria românilor,* II, p. 323–4.

158. V. scrisoarea din Turda, 24 ianuar, în *Columna lui Traian,* VII, p. 423–4, şi *Acta extera,* VII, p. 299–30. Ţepeluş se află lângă Ştefan în mart 1475 (Bogdan, *Doc. şi regeste,* p. 86–7).

159. Cronica lui Unrest spune că Laiotă („Wasser-Weyda" şi

Basarab-vodă) ar fi fost înţeles cu Ştefan *(Acte şi fragm.,* III [1], p. 96–7). Scrisoarea din Turda pretinde că „Basarab cel Bătrân" a ieşit dintr-o cetate unde era împresurat de turci şi s-ar fi luptat contra lor. Tot Unrest spune că Laiotă a trimis trofee în Ungaria, după o luptă de la 20 ianuar.

160. Scrisoarea s-a tipărit în nemţeşte, în *Acte şi fragm.,* III, p. 91–2, în italieneşte (două versiuni), în *Col. lui Traian*, VII, p. 420–2, şi Acta *extera,* V, p. 301–2. Izvoarele povestirii noastre sunt însemnate toate în capitolul corespunzător din *Chilia şi Cetatea Albă.*

161. *Columna lui Traian* pe 1883, p. 43.

162. *Acte şi fragm.,* III[1], p. 84.

163. Dlugosz, XIV, p. 621–2.

164. *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 141–2.

165. Dlugosz, XIV, p. 628–9.

166. Hurmuzaki, II[1], p. 2, no, II.

167. *Ibid*., p. 11. Sau Hurmuzaki, II[2], la data de 1474.

168 Scrisoarea lui Ştefan către solii săi în Ungaria, Iaşi, 20 iunie 1475; în Acta *extera,* VII, p. 308–9, no. 13. Cf. Vigna, *Codice diplomatice delte colonie taurolinguri,* III, Genova, 1879, p. 195–6, 203, 211.

169. Astăzi mi se patre că la atâta se pot reduce ştirile despre luptele din mai la Chilia (izvoarele, în *Chilia şi Cetatea Albă* p. 143.

170. *Chilia şi Cetatea-Albă,* p. 291, no. XXIII.

171. Aceasta o spune cronica veneţiană a lui Magno; în *Acte şi fragm.,* III [1], p. 89.

172. Alb. Berger, în *Programm des evangelichen Obergymnasiums A.B.* zu Bistriţa, Bistriţa, 1893, p. 45, no, 257.

173. Lewicki, II, p. 219–20, no. 199. Cf. şi Dlugosz, XIV, p. 632.

174. Bogdan, Vlad Ţepeş, p. 32–3,

175. Hurmuzaki, II[1], p. 12–3, no. XV. Pentru numirea lui Vlad, *Acta extera,* VII, p. 307. Cf. *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 270–2.

176. Dlugosz, XVI, p. 630.

177. *Chilia* şi *Cetatea Albă,* p. 144.

178. Dlugosz, l.c., p. 632.

179. Ibid., p. 637.

180. Iorga, *Lucrări nouă despre Vlad Ţepeş,* în *Conv. lit*. pe 1901. Cf. *Acte şi fragm.,* III[1], p. 101–2.

181. *Chilia şi Cetatea-Albă,* p. 146–7.

182. Hurmuzaki, VIII, p. 10, no. XVII.

183. *Uricariul*, XIV, p. 72.

184. *Acte* şi *fragm.,* III[1], p. 55.

185. *Acta extera, V,* p. 308.

186. *Ibid.,* p. 316–8.
187. Dlugosz, XIV, p. 643; Lewicki; II, p. 243–4, no. 222.
188. Hurmuzaki, VIII, p. 26.
189. *Ibid.,* p. 26, no. XX. .
190. *Ibid.,* p. 15, no. XIX.
191. Dlugosz, XIV, p. 646–7.
192. Acta *extera,* V, p. 316.
193. Copii de documente ardelene, la Bibl. Acad. Rom. Data e „Quatember", ceea ce, cu privire la starea de lucrări arătată în scrisoare, pare a însemna 5–8 iunie.
194. „Castrum novum" nu înseamnă cetate reînnoită, ci, ca Gherla, în Ardeal (Ujvár), ca Smeredova, în Moldova (Novograd), o cetate făcută din nou. Dar în 1476 pentru întâia dată găsim un domn, pe Laiotă, stând obişnuit în Gherghiţa, sat din care Radu cel Frumos dase şi el un document, la 1472 (*Studii şi doc*., VII, cap. III, no. I): trei scrisori ale lui (15 april, 9 mai, 14 iunie) sunt din „Castrum Novum", „Novum Castrum"; una, din „die dominica in Carnis previa" (3 mart), poartă ca loc Gherghiţa, şi tot din Gherghiţa e o ultimă scrisoare din acest an, de la l august.
195. Mărturisirea omului lui Ţepeş, în *Acta extera,* V, p. 319.
196. Relaţia genovezilor prinşi în Suceava; *Col. lui Traian,* 1876, p. 378 şi urm. Pentru Şendrea, v. *Uricariul,* XVI, p. 284.
196[a]. (p. 179). Pentru spusele lui Ştefan, v. Hurmuzaki, VIII, p. 24.
196[b]. (p. 179). Afirmaţia fugii lui Sniatyn a lui Ştefan vine de la cineva care l-ar fi văzut şi raportează aceasta lui Baltazar de Piscia, trimisul papei la Buda (Col. lui *Traian,* 1876, p. 379). Piscia dă mai ales ştiri căpătate de la genovezii prinşi în Suceava, care puteau cunoaşte bine numai unele lucruri.
197. Pentru luptă, v. izvoarele arătate în *Chilia şi Cetatea Albă*. Cuvintele lui Ştefan, în expunerea din 1478 a solului său la Veneţia; Hurmuzaki, VIII, p. 24.
198. Relaţia lui Vlad, trimisul lui Ţepeş. Asprii erau încă pe atunci bani curaţi de argint.
199. *Ibid*.
200. Scrisoare de convocare din 21 iulie; în copie la Bibl. Acad. Rom.
201. Scrisoarea din 16 august a lui Ştefan Báthory către rege, în *Acta extera, V,* p. 321–3. V. şi o scrisoare inedită a lui Laiotă, la Bibl. Acad. Rom.
202. Scrisoarea lui Báthory citată. Cf. *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 150.
203. V. *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 150.

204. Hurmuzaki, VIII, p. 15, no. XX.

205. Teleky, XI, p. 563.

206. *Ibid*., p. 570–l, no. DXC. La 7 ale lunii, Vlad asigură pe aceiaşi orăşeni că în domnia lui cea nouă nu vor plăti vămi mai mari decât în cea veche. Bogdan, *Doc*. şi *regeste,* p. 64–6.

207. Scrisoare din „Iwwo", joi, 1476; copie în Bibl Acad. Rom.

208. Cristian pârcălabul de Târgovişte al lui Vlad arată că Bucureştii s-au luat într-o sâmbătă: sâmbăta următoare după 11 novembre e 16 ale lunii. Scrisoarea lui Cristian, în copie la Bibl. Acad. Rom.

209. Teleky, XI, p. 570–3 ; Bogdan, l.c., p. 66–7; Hurmuzaki, VIII, p. 22–3, no. XXVI şi *Acta extera*, V, p. 335–6, no. 231.

210. Hurmuzaki, VIII, p. 24.

211. *Studii şi doc*., III, p. XXXVII; Hurmuzaki, VIII, p. 24; Dlugosz, XIV, p. 651; *Acta extera,* V, p. 340, no. 234. Cf. Bogdan, *Vlad Ţepeş,* p. 35–6. La plecarea lui Gerardo, în ziua de 10 ianuar, Ştefan avea siguranţa morţii lui Vlad (Hurmuzaki, VIII, p. 24). El scrie din nou braşovenilor la 26, tot din Hârlău (copie la Bibl. Acad. Rom.).

212. Scrisorile lui Laiotă din aprilie şi mai. Pentru Horga („Choriya"), v. Bogdan, *Doc. şi regeste,* p. 243, no. II. Cf. Lăpedatu, *1. c*., p. 15,. nota 3.

213. Bogdan, *l. c.,* p. 87. În 1475 Ştefan nu avea de ce să fie la Vaslui pe acest timp, şi Laiotă căuta să se împace cu dânsul. În 1476, domnul fiind în mai la Iaşi, e puţin probabil că fusese cu câteva săptămâni în urmă în Ţara de Jos.

214. Copii de documente ardelene în Bibl. Acad. Rom. Tot din Floreşti scrie Laiotă la 15 iulie.

215 Document din 20 septembre 1479, în Wickenhauser, *Putna,* p. 162–4.

216 Dlugosz menţionează la novembre 1477 acest război, cu o mulţime de amănunte greşite şi puind în locul numelui lui Laiotă pe acela al lui Radu. Nu putem strămuta menţiunea la 1473, când a fost bătut ultima oară Radu, pentru că Dlugosz nu poate face o aşa de mare încurcătură de cronologie în partea scrierii sale, care e contemporană cu faptele, pentru că el povestise odată campania de înlăturare a lui Radu, pentru că ştirile din menţiunea pe care o discutăm nu se pot aplica la luptele din 1473, pentru că, în sfârşit, Basarab cel Tânăr era domn încă din primăvara lui 1478, şi Laiotă găsise adăpost în Ardeal, aşa încât nu se poate să-l fi scos decât Ştefan.

217. Pentru acestea se plângea noul domn braşovenilor încă din 1478 (Bogdan, *Doc. şi regeste,* p. 94–5, no. XCVI).

218. Copii de documente ardelene, în Bibl. Acad. Rom.

219. *Studii şi doc.*, VII, p. 21–2, no. 1. Cf. Lăpedatu, *l.c.*, p. 17 şi urm.

220. Lăpedatu, p. 17, nota 4. Pentru solie, Bogdan, *Doc. şi regeste,* p. 95–6, no. XCVII.

221. Hurmuzaki, VIII, p. 23–5. I se zice Caloiani şi „Io Zuam Zamblacho". În ce fel putea să fie unchiul" (italieneşte: barba) al lui Ştefan nu putem şti. Pentru solia lui, v. şi *Arch. societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi,* IV, p. 203–4.

223. Hurmuzaki, II^2, p. 709–10, no. DXXIX.

224. *Copii de documente ardelene, la* Bibl. Acad. Rom.

225. Cronica bistriţeană, în Bogdan, *Cronice inedite,* p. 56. Cf. *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 152.

226. *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 153.

227. *Ibid*.

228. Strykowski, în *Arch. istorică*, II, p. 11.

229. Bogdan, *Doc. şi regeste,* p. 100 şi urm. Cf. Lăpedatu, p. 16–8. De aici ura lui Basarab cel Tânăr asupra oamenilor din cele două sate (Bogdan, l.c., p. 247, no. XVI).

230. *Ibid.,* p. 208 şi urm. În lagăr era el la 17 novembre, când dă o întărire fără a pomeni locul unde se află (Ştefulescu, *Tismana,* p. 169).

231. Copii de documente ardelene, la Bibl. Acad. Rom. (24 februar). V. Lăpedatu, p. 17.

232. Bogdan, *Doc. şi regeste,* p. 97–9, 101–2. În legătură cu a doua din aceste scrisori e-n^1 CCVIII, p. 216 (scrisoare către doamna Maria a logofătului Vintilă, după întoarcerea omului domnesc trimis la Braşov). N^1 CCV, p. 214, e expediat odată cu acest om, Petru.

233. Bogdan, Doc. şi *regeste,* p. 100–l, no. CII. Scrisoarea e din novembre, şi la această dată se vede că Laiotă, „duşmanul" prin excelenţă al lui Ţepeluş, singurul „duşman" care se ştie că era la Braşov, se afla încă în viaţă.

234. Scrisoare din 22 decembre, în copiile de documente ardelene la Bibl. Acad. Rom.

235. Scrisoare din 21 iulie, *ibid*. Se vorbeşte şi de pribegii ce sunt la Braşov.

236. Scrisorile regelui, în *Acta extera,* VII, p. 337–43.

237. Lewicki, II, p. 316, no. 289.

238. Mircea pomeneşte pe tatăl său Vlad şi pe fratele său Radu (cel Frumos). Precum Vlad Dracul avu pe fiul legiuit Vlad Ţepeş şi pe fiul din flori Vlad Călugărul, aşa i se născu din căsătorie Mircea cel ucis odată cu el şi dintr-o legătură neîntărită de Biserică *acest* Mircea.

239. Scrisoare cu această dată a lui Báthory, copie în Bibl. Acad. Rom.

240. Bogdan, *Doc. şi regeste,* p. 215–6, no, 207. Cf. şi scrisoarea precedentă, tot de la Cazan.

241. Scrisori ale lui Báthory, 9 februar şi 11 mart 1481; copie la Bibl. Acad. Rom. Cf. Lăpedatu, p. 23, nota 3.

242. Scrisoarea lui Basarab, Argeş, „Duminecă", şi scrisorile lui Báthory, 1475, februar; copii de documente ardelene, la Bibl. Acad. Rom. Cf. întrebarea şireată a lui Ţepeluş, dacă să oprească pe turci sau ba; Bogdan, l. c., p. 245–6, no. VIII. Scrisoarea lui din 14 april, Bucureşti (*ibid*., p. 249, no. XX), trebuie pusă în 1481.

243. Teleky, XII, p. 165–6, 173–4.

244. *Acta extera,* VII, p, 352–3, no. 37.

245. Scrisoarea lui Báthory, din 27 april, în copiile de documente ardelene, la Bibl. Acad. Rom.

246. Bogdan, *Doc. şi regeste,* p. 107 şi urm. O scrisoare a lui Ştefan, în care vorbeşte, la 2–9 februar („inter octavas Puridicationis Beatae Virginis gloriosae"), braşovenilor de „Bozorab vester Cypelus", între copiile de documente ardelene la Acad. Rom. La l februar el era în Suceava (*Arch. ist.* I[1], p. 75).

247. Bogdan, *Doc. şi regeste,* p. 105, no. CVII; *Arch. ist.,* I[1], p. 116. Documentul e din octombre 1481, şi nu din 1480 (se scade 5508, nu 5509, ca de regulă în epoca lui Ştefan cel Mare). Reclamaţia lui Ştefan către bistriţeni, pentru un argintar ce fugise când cu prada turcească (Moisil, *Douăsprezece* scrisori *domneşti,* p. 7–8), fiind din mart încă, nu poate privi aceste întâmplări.

248. Scrisorile reginei Beatricea pomenesc în rândul întâi pe „căpitanii" ardeleni ai soţului ei *(Acta extera,* V, p. 438 şi urm). Matiaş însuşi zice numai că au fost si ardeleni (*ibid*., VII, p. 360–3, no. 41). Ştefan, în inscripţia sa *(Arch. soc. şt. şi lit.,* VI, p. 476 ; cf. Kozak, *Inschriften,* p. 45–6), nu spune nimic despre un ajutor străin. Matiaş pomeneşte la sfârşitul scrisorii lui pe cei trei capi ai Ardealului, Báthory, Chinezul şi Vuc, pe care i-ar fi trimis în Bosnia, după vestea biruinţei, la care nu arată ca ei să se fi împărtăşit.

249. Cronica ţării (cf. Ureche, care dă şi numele lui Costea, într-o legătură falsă).

250. Bogdan, *l. c.*

251. *Sbornicul* din Sofia, IX, p. 340 (greşit : 16 august). Scrisoarea lui Basarab, prin care recomandă braşovenilor, din Bucureşti, 16 novembre 1481 (copie la Bibl. Acad. Rom.), pe trimisul său „Schoder" (Hadâr; Lăpedatu, p. 29) nu poate fi din acest an, ci din 1480,

crescut, ca dată de la Facerea Lumii, cu o unitate la l septembre. În ziua de 20 novembre (Bogdan), *1. c.,* p. 112, no. CXI), Vlad era liniştit în Târgovişte, ceea ce nu s-ar fi întâmplat dacă la Bucureşti i-ar fi stat duşmanul.

252. Bogdan, *1. c.* p. 113, no. CXII.

253. *Ibid*., p. 111–2, no. CX–XI.

253[a]. (p. 199). El îşi zice: „Allexander filius domini Stephani, Dei gracia Wayvode regni Moldavie". Szabó, *Szekély Okléveltár,* III, p. 103–4, no. 489.

254. Cronica Moldovei.

255. Pentru actul din Gherghiţa, v. Lăpedatu, *l. c*., p. 21, nota l; p. 30–1. Mitropolitul Macarie scrie şi el la începutul anului 1480 către Ştefan Báthory, cerându-i libertatea doamnei (Bogdan, *l. c.,* p. 235).

256. Bogdan, *1. c*., p. 113, no. CXIII.

257. Cf. Lăpedatu, o. c., *passim;* mai ales regestele de la sfârşit şi copiile de documente ardelene la Acad. Rom. pe anul 1483.

258. Data morţii, în epitaful de la Putna (Kozak, o. c., p. 83). Cronica putneană dă: 16 iunie, Cronica bistriţeană : 25 uilie. Un document din 20 septembre 6987 nu poartă numele lui Bogdan (deci şi de aici se vede că anul începea la l ianuar); Wickenhauser, *Putna,* p. 163.

259. Cron. bistriţeană. Pentru mătuşa aceasta a lui Ştefan, v. mai sus, p. 60. Pentru Stanciul, nota dlui Bogdan din *Cronice inedite*, p. 74–5.

260. Data morţii lui Petru-vodă e aceeaşi în epitaf şi în Cronica putneană (în cea bistriţeană lipseşte). La 27 mai 1480 îl mai găsim ca martur într-un document *(Uricariul,* XIV, p. 71–2). El lipseşte însă în actul din l februar 1481 *(Arch.* ist., I[1], p. 75–6).

261. Întâia oară găsim pe Bogdan-Vlad ca martor în documente la l februar 6989 şi 1481 (*Arch. ist... I[1]*, p. 75–6). Căci acel din 5 octombre (*ibid*. p. 116) trebuie de pus la anul 1481, nu la 1480.

262. *Acta extera, VII,* p. 363 şi urm., no. 42.

263. Cron. bistriţeană, p. 58.

264. Papadopul-Calimah, în *An. Acad. Rom.,* XVII, p. 121–3.

265. Cf. şi Ulianicki. p. 111–2.

266. *Ibid*., p. 112.

266[a]. (la p. 204). Pentru reşedinţa lui Ştefan în mai 1484, v. *Uricariul,* XVIII, p. 39–41.

267. Izvoarele sunt arătate şi criticate în *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 156 şi urm.

268. *Ibid.,* p. 165–6.

269. Acta *extera,* VI, p. 123.

270. *Scriptores rerum prussicarum*, IV, p. 687 ; *Uricariul, III,* p. 87 şi urm.

271. Hurmuzaki, II², p. 288–9, no. CCLIX ; Lewicki, II, p. 332 şi urm.; Cronicile polone contemporane.

272. *Ibid.*

273. Cronicile Moldovei şi cele turceşti traduse în latineşte şi tipărite de Leunclavius *(Historiae musulmannae Turcorum... libri XVIII;* Frankfurt-pe-Main, 1591, in 4°; *Annales Sultanorum otmanidarum, ibid.,* 1596 ; *Neuwe Chronica tülrckische Nation, ibid.,* 1595), traduse în ungureşte de Thüry (Török történetirok, Budapesta, 1893, şi urm., 2 vol. în 8°), Cronicile prusiene în *Scriptores rerum prussicarum,* IV, p. 687, 751, 756. Cf. povestirea lui Wapowski, în *Scriptores rerum polonicarum,* II, Cracovia, 1874, p. 4–5.

274. Cronica ţării. Că lupta nu s-a dat la Scheia de lângă Suceava, la Scheii Sucevei (v. Miron Costin, p. 250) dovedeşte lămurirea: „la Siretiu".

275. Cronicarii prusieni ştiu de lupte în Moldova (v. nota penultimă), dar ei se înşeală. Scrisori din Polonia (Lewicki, II, p. 341–2; *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 280, no. III) spun limpede că în ziua aceea a fost luptă cu tatarii peste Nistru. Tot aşa se povesteşte războiul şi în Wapowski, *l. c.,* p. 6–7. Cf. Hurmuzaki, II², p. 316, no. *CCLXXX1.* Pentru sosirea lui Albert la Lemberg, v. *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 284. În iarna acestui an, cu grijă despre tatari, Ştefan stătu la Huşi, unde se afla la 17 decembre (copii de documente ardelene, la Acad. Rom.). Cf. Fryd. Pape, *Polska i Litwa na przelomie wieków srednich,* I, Lemberg, 1903, p. 189 şi urm.

276. *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 169–71, 296–7; Lewicki, II, p. 348–9, 368; Hurmuzaki, II², p. 315–7.

277. Hurmuzşki, II², p. 310, p. 316–7; no. CCLXXXI. Plângerile lui Cazimir fură trimise în iulie 1489, şi el făcuse pacea cu turcii în mart!

278. Copii de documente ardelene, la Acad. Rom.

279. *Acte şi fragm.* III¹, p. 65, no. 2.

280. Data morţii, în Cronica bistriţeană. Însă în inscripţia de la Războieni, pusă de Ştefan la 8 novembre 7004, e pomenit (Melchisedek, în *An. Acad. Rom.,* VII, p. 172) şi Alexandru, ca fiind în viaţă. Pe de altă parte, în documentul din 10 mart 7005 (1497) *(Uricariul,* XVIII, p. 77). Alexandru lipseşte, deci nu se poate îndrepta data morţii în: 26 iulie 1497. Rămâne că în inscripţie novembre 7004 înseamnă 1495. Se poate ca obiceiul de a se începe anul la septembre să fi fost introdus (întâi numai sporadic) cu începutul

veacului şi mileniului nou. Cf. Hurmuzaki, XI, p. 37, nota. 1.

281. Cronica lui Caspar Weinreich, în *Scriptores rerum prussicarum,* IV, p. 776, 778–9.

282. Instrucţiile solilor lui Ştefan (indicaţia e greşită), în Jablonowski, l. c., p. 59–60. Instrucţiile regelui către solii săi, *ibid*., p. 32–3, no. 10. Răspunsul către boieri, p. 32, no. 9. Cele două din urmă şi în Hurmuzaki, II[2]. Data de 1491 e falşă.

283–4. Wickenhauser, *Putna,* p. 175, 178, 181; *Radautz,* p. 134. Cf. *Uricariul,* XVIII, p. 466 ; *Rev. p. ist., arch. şi filologie,* I, p. 369 şi urm., 379–80.

285. Lewicki, II, p. 368–9.

286. *Ibid.,* p. 387–8, no. 368; *Scriptores rerum prussicarum,* IV, l.c.

287. *Ibid*.

288. Izvoarele citate.

289. Lewicki, II, p. 400–1, no. 385.

290. Caspar Weinreichs Danziger Chronik, în *Scriptores rerum prussicarum,* IV, p. 791.

291. Instrucţiile de soli dintr-o parte şi din alta s-au tipărit în Joblonowski, l. c., p. 60 şi urm. (cu date conjecturale care nu sunt toate bune). Cf. Ulianicki, p. 121 şi urm. Traduceri, în *Arch. ist.,* I[1], p. 82–3; *Uricariul,* III, p. 79 şi urm. Năvălirea lui Ştefan la Braclaw trebuie de pus numai în 1498 (cum face, de altmineri, şi Caramzin, *Istoria Rusiei*; trad. franceză, VI, 1820, p. 361–3).

292. EI e numit în tratatul din 1499 cu Polonia (confirmarea lui Ştefan).

293. Lewicki, II, p. 409, no. 394; p. 413, no. 398.

294. Bonfinius, p. 512–3; Fessler, *Gecehichte von Ungarn,* bearbeitet v. E. Klein; III, 1874, p. 248–9 ; Gelcich, p. 652–3, no. 403.

295. *Studii şi doc*., III, p. XL–I, LXXIV ; Lăpedatu, p. 43–4, după Hurmuzaki, II[2], p. 332, no. CCXCVI; documente ardelene, în copie la Acad. Rom.; Fessler, III, p. 252–3; Bonfinius, p. 514; *Quellen der Stadt Brassó,* IV, p. 4. Scrisoarea de biruinţă a lui Matiaş e cuprinsă în ziarul roman al lui Burcard *(ed.* Thuasne, Paris, 1883–5; 3 vol.).

296. Lewicki, II, p, 416–8, 421–2. Cf. Ulianicki, p. 124–5.

297. *Ibid.,* p. 433 şi urm.

298. V. *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 174; Zeissberg, *Die polnisehe Geschichtsschreibung des Mittelalters,* Leipzig, 1873, p. 373 şi urm.

299. Lewicki, II, p. 436–7, no. 421.

300. Bonfinius, la acest an.

301. *Scriptores rerum prussicarum,* IV, p. 794; Miechowski, în *Scriptores rerum polonicarum,* II, Cracovia, 1874, p. 16–7,

302. La 17 mai 1494, ragusanii, care primiseră o scrisoare a regelui din ultima zi a lui mart (după congres), îl laudă pentru „tractatus necessarii et saluberrima consilia", încheiate acolo (Geleich, p. 653–4, no. 404). La 9 iunie, după alte scrisori, ei se bucură de *aprinderea* din *nou a stelei creştine* (*ibid*., p. 654, no. 405).

303. Bonfinius, la acest an.

304. Acelaşi, p. 512–3. Vlad muri în vara anului 1497 (Lăpedatu, Vlad Călugărul, p. 50). Scrisoarea din Bogdan, *Doc. şi regeste,* p. 130, no. CXXXIII, priveşte anul 1498.

305. *Uricariul,* XIV, p. 72–4; XVIII, p. 77.

306. Chilia şi *Cetatea Albă,* p. 285; Naker, în *Scriptores rerum prussicarum,* V, p. 290.

307. *Cronica de la Bistriţa,* pentru solul moldovean; Wapowski, în *Scriptores rerum polonicarum,* II, p. 22, pentru poloni.

308. Numele solilor moldoveni în *Cronica de la Bistriţa.* Pentru sosirea lor la rege, Naker, l. c., p. 298. Pentru solul polon la Poartă, *Chilia şi Cetatea Albă, l. c.,* Cf. lămuririle lui Ioan Albert către fratele său Vladislav, în Lewicki, II, p. 444.

309. Pentru drumul până la Suceava, izvorul e *Cronica de la Bistriţa*. O hartă în E. Fiseher, *Kozmin*, *Ein Beitrag zur. Gesehichte des polnisch-moldauischen, Konfliktes im Jahre 1497,* Cernăuţi, 1903 (din „Jahrbuch des bukowiner Landesmuseums" pe 1902). De curând, un ofiţer român a dat o traducere românească a acestei cărţi, făcută cu muncă şi intenţii bune, de un diletant.

310. *Cronica de la Bistriţa.* Pentru secui, Wapowski. Ei nu luară parte la luptă, turcii însă (2.000) da. Ştefan trimise şt la ţarul Ivan, în august, pe Ioan Pitarul (Pisariul ?) (Ullianicki, p. 130).

311. Ulianicki, p. 121 (5 decembre 1492). Ştefan nici nu fusese de la început prietenul lui Vladislav, ci ajutase o clipă pe Maximilian din Germania, care voia şi el moştenirea lui Matiaş Corvin *(Archiv für osterreichische Geschichte,* III, p. 410–l, 441, 458). Pentru trecerea oştilor ardelene, Szabó, *Székely Okléveltár,* III, p. 130–1, no. 506. Din Braşov, la 9 septembre, voievodul Ardealului cere sibienilor tunuri şi muniţii, pentru că „en, iam magnificus d. Stephanus Vaivoda moldaviensis nos cum omnibus gentibus nobiscum existentibus ad ipsum moldaviense regnum advocat, et hodie homo suus, per quem vocari fecit, apud nos est" (copie la Bibl. Acad. Rom.). Şi alte două scrisori privitoare la ajutorul ardelean dat lui Ştefan se află în copie la Bibl. Acad. Rom.

312. Pentru localitate, v. E. Fischer, o. c. Toate ştirile, în *Cronica de la Bistriţa* (cf. notiţa din *Rev. p. ist., arch. şi filologie*, III, p. 485–8),

în Wapowski, Miechowski, în scrisoarea lui Ioan Albert către Vladislav.

313. Data, în *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 286. Povestirea e mai mult după Wapowski. Cf. actele prusiene din *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 303 şi urm.

314. Wapowski, p. 33; Miechowski, p. 262; *Cronica de la Bistriţa*; *Acte şi fragmente,* III[1], p. 66 şi urm. *Archiv*; *für* österreichische Geschichte, XLIX, p. 297 şi urm.; *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 294, no. XLII.

315. Aceleaşi izvoare. Pentru Braclaw, v. Wapowski, p. 70 şi instrucţiile ruseşti din Ulianicki, p. 129,

316. *Acte şi fragmente,* III[1], p. 71, no. 1.

317. Izvoarele din nota antepenultimă.

318. *Ibid.*

319. Hurmuzaki, VIII, p. 28, no. XXXII.

320. Wapowski, p. 36. Ştirea e întărită prin raportul veneţian din 26 mart 1499 (Hurmuzaki, VIII, p. 30, no. XXXV). Cf. Sanudo, *Diarii*, II, p. 420.

321. Instrucţiile solului polon la dietă, în *Acte şi fragm.,* III[1], p. 66–8. Instrucţiile aceluiaşi din partea lui Vladislav, în Lewicki, II, p. 449 şi urm.

322. Ulianicki, p. 149 şi urm.; Hurmuzaki, II[2], p. 402 şi urm.

323. Ivanco e întrebuinţat ca sol în Polonia şi de Bogdan, fiul lui Ştefan, la suirea lui în scaun (Hurmuzaki, II[2], p. 724, no. DXXXIII).

324. Ulianicki, p. 157, şi urm.; Hurmuzaki, II[2], p. 421 şi urm.

325. *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 294–5, no. XLIII.

326 Ulianicki, p. 170 şi urm.; Hurmuzaki, II[2], p. 714 şi urm. La Hârlău e Ştefan şi în novembre al aceluiaşi an (cf. Wickenhauser, *Moldawitza,* p. 72 şi *Revista p. istorie, archeologie şi filologie,* V, p. 393). La începutul anului următor, în mart, el stă în Iaşi *(Uricariul,* XVIII, p. 438).

327. Cf. Lewicki, II, p. 481, şi urm.; *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 174–6.

328. Pentru toate aceste lucruri, v. Sanudo, *Diarii*, III, p. 288, 567, 635, 684, 879, 1163 (scrisorile papei), 1178 (mediaţia la muscali), 1465, 1468 (solii la Veneţia şi Roma), 1453, 1478-9 (solii la Vladislav), 1550 (reclamarea Pocuţiei), 927 (zvon de cucerire a „trei cetăţi"), 1627–8 (corespondenţa turcească cu privire la atacul Chiliei şi Cetăţii Albe).

329. *Ibid.*, IV, p. 248.

330. *Ibid.,* p. 105.

331. Ibid., p. 804–6.

332. Dar şi Ştefan se zicea că e ocrotitorul Sfântului Munte Atos (Sanudo, IV, p. 311).

333. *Ibid.,* V, p. 464.

334. *Ibid*., V, p. 450. Cf. şi *Chilia şi Cetatea Albă.*

335. Lewicki, II, p. 469–70; Miechowski, p. 263–4.

336. Miechowski, p. 264 ; Wapowski, p. 37–8.

337. Wapowski, p. 41; Miechowski, p. 265. Cf. Lewicki, II, p. 489–90, no. 465.

338. Ulianicki, p. 185 şi urm.; Hurmuzaki, II^2, p. 488 şi urm.

339. Expunerea din 1503–4 a lui Ştefan, în Jablonowski, o. c., p. 79–83.

340. *Arch. istorică,* I^1, p. 82–3; *Uricariul*, III, p. 79 şi urm. O solie a lui Sandu şi Costea la Mengli-Ghirai pentru ţarul Ivan (1493), Ulianicki, p. 123.

341. V. expunerea lui Caramzin sau a lui Al. Papadopul-Calimach, în *Analele Academiei Române,* XVII.

342. V. nota penultimă.

343. Fessler, III, p. 270–2. Cf. şi Wapowski, p. 49–50.

344. V. nota penultimă.

345. Ambele cronici polone povestesc pe larg aceste împrejurări. Le aminteşte şi medicul lui Ştefan, Matei de Murano (Hurmuzaki, VIII, p. 36).

346. Ulianicki şi Hurmuzaki, II^2 (multe scrisori cu date conjecturale greşite). Trebuie să se orânduiască după expunerea din 1503–4, citată şi mai sus, a lui Ştefan (la 22 novembre 1503 vine un sol moldovenesc în Polonia; *Kwartalnyk hystoryczny,* 1902, p. 448–51). Data năvălirii o dă şi Matei de Murano, l. c. Numele lui Chiracola e dat aşa: „Kyrlchahn Myewnik" (Ulianicki, p. 225). Pentru misiunea lui Steclea, v. *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 287, no. XI şi nota 1.

347. Expunerea lui Ştefan, în 1503–4. Cărţile de liberă trecere pentru soli, în Jablonowski, p. 40–l sau Hurmuzaki, II^2, p. 518–9. Sol moldovean în Polonia la începutul anului 1503; Sanudo, IV, p. 629. Cf. *ibid*., p. 806. Sol unguresc la Ştefan prin februar, *ibid*., p. 230. Soli ai lui Ştefan în Ungaria, octombre; *ibid*., p. 241. La 24 iulie, domnul era în „Temes" *(Nemeş,* Neamţ); *ibid*., V, p. 150. La 30 octombre, el scrie din Suceava; *ibid*., p. 579–81.

348. Cf. Hurmuzaki, VIII, an. 1503; Sanudo, *Diarii*, III, p. 1465; IV, p. 150, 577, 579–82, 616–7, 639. Cf. *Arch. societăţii ştiinţifice şi literale din Iaşi,* IX, p. 66–9. Apoi *Acte şi fragm.,* III^1, p. 73–4 (pentru medicul german). Bărbierul din Buda e cerut în decembre 1503 (Sanudo, V, p. 473). Între anii 1500 şi 1503 se întâmpină mai multe negocieri între unguri şi moldoveni, din pricina prădăciunii făcute de cei din urmă celor dintâi la un bâlci din Cetatea de Baltă. Cum se

vede dintr-o scrisoare din 15 septembre 1501, sibienii ţineau la dânşii pe un „filius ipsius Vaivodae Moldaviae“ (copie în Bibl. Acad. Rom.).

349. Wapowski, p. 52; Miechowski, p. 276.

350. V. nota 346 şi Sanudo, V, p. 740–1, 953.

351. La 11 mai, după Cronica bistriţeană.

352. O solie a lui la ţar, în Ulianicki, p. 121.

353. Numele sunt luate după actele înşirate în listele din *Uricariul,* XVIII, şi după întărirea tratatului din 1499.

354. Ei se află în întărirea tratatului citat.

355. V.Chilia *şi Cetatea Albă,* p. 272–3.

356. Unele din ştiri şi citaţiile sunt luate din raportul lui Matei de Murano.

357. Raport al lui Leonard de Massari, din Buda, în Hurmuzaki, VIII, p. 40–1.

358. Data morţii, în Cronicile moldoveneşti şi în cele polone. V. Wapowski, p. 53; *Kwartalnyk hystoryczny,* 1902, p. 448–51.

359. Bogdan, *Cronicile moldoveneşti,* p. 147.

360. Iorga, *Documentele Bistriţei,* I, p. 40–l, no. 54. Cf. *ibid*., p. 38–9, no. 129.

361. Kozak, *Insckriften aus d*er *Bukowina,* I, cap. *Putna* p. 72–3.

362. *Doc. Bistriţei,* II, p. 70, no. 291.

363. V. pentru el şi *Doc. Caltimachi*, tabla.

364. Cf. *Scrierile lui Iraclie Porumbescu,* adunate de Leonida Bodnărescu, I, Cernăuţi, 1898, p. 54–5.

365. v. *Doc*. *Callimachi,* I, p. 454, n-rele 85 şi 88; II, p. 184, no. 53.

366. V. *Istoria literaturii române,* I, p. 530 şi urm. Cuvântul, zis obişnuit Panegiricul lui Ştefan cel Mare, s-a tipărit de M. Kogălniceanu, în *Arch. românească,* I, p. 29 şi urm. Titlul de „Cuvânt de îngropare“, ce se află înaintea acestei ediţii, nu e potrivit; el va fi fost adaus de copist, care credea, în simplicitatea lui, că aceste cuvinte s-au spus la coborârea chiar în mormânt a lui Ştefan.

367. Iraclie Porumbescu, *l. c.,* p. 85–6.

368. *Descriere a doi cadre din Istoria Moldovei,* Eşi, 1833. Cf. *Spicuitorul moldo-român,* Iaşi, 1841, II, p. 74: „tabloane istorice a Moldovei“.

369. Discursul lui Kogălniceanu, tipărit ca introducere a *Letopiseţelor.* Cf. Iorga, în *Prinosul Sturdza,* p. 16 şi urm.

370. România literară a lui Alecsandri (1855), p. 84. V. şi nr. 20 al acestei reviste.

371. Articolul e atribuit de d. D. Olinescu *(Mormântul lui Ştefan cel Mare,* Slatina, 1898) lui Vasile Alecsandri, dar el arată cunoştinţe

şi o judecată istorică cum nu le-a avut poetul, şi e scris într-o proză măsurată şi armonioasă, pe care acesta n-a scris-o niciodată.

372. Locuţia aceasta populară, în Russo, *l.* c. Pentru credinţele şi legendele poporului cu privire la Ştefan, v. *Ştefan-vodă cel Mare şi Sfânt,* istorisiri şi cântece populare, strânse launloc de S. Teodorescu-Kirileanu; Focşani, 1904. Adauge şi Elena Nicoliţă Voronca, în *Sămănătorul,* anul III, no. 11.

373. V. descrierea scenei dezgropării, în Iraclie Porumbescu, p. 46 şi urm. şi Wickenhauser, *Putna,* Cernăuţi, 1886, p. 80 şi urm.

374. Xenopol, *Istoria românilor*, VI, p. 561, 594–5.

375. Vezi Slavici, *Serbarea de la Putna,* în *Conv. literare* pe 1903–1904; Alecsandri, *Opere complete*, Ed. Socec, *Poezii,* II, p. 110–4.

376. V. Iorga, *Schiţe din literatura română,* II: Bolintineanu.

377. *Cuvântare festivă rostită la serbarea naţională pe mormântul lui Ştefan cel Mare în 15 (27) august 1871,* de A. D. Xenopol; Iaşi, 1871.

378. Poezia compusă cu acest prilej de Alecsandri, iarăşi rece, deşi cu câteva icoane frumoase, în vol. citat al *Operelor complete*, p. 566–8.

REFERINŢE ISTORICO-LITERARE

CĂLINESCU: Cu greu se poate închipui un om mai refractar ideilor generale ca N. Iorga. Şi totuşi noua generaţie (în parte şi avându-l) l-a găsit precursor al gândirii actuale. Dacă privim pe N. Iorga nu drept un om cugetând, ci ca un personagiu sugerând prin prezenţa lui o gândire, ca un filozof-mit, atunci istoricul reprezintă o poziţie. Clamând împotriva putreziciunii străine, combătând pentru limba română primejduită (în închipuire) de cea franceză, blestemând oraşul şi elogiind satul, glorificând spiritul politic iraţional al vechilor voievozi, N. Iorga a trezit în mintea contemporanilor mai raţiocinaţi ideea unui popor ţărănesc, trăind arhaic la sate, rezistând prin instituţii instinctuale, mărginit într-o cultură curat etnică. Pe deasupra N. Iorga a aruncat ipoteza foarte rodnică a substratului nostru trac. Cu el se întăreşte în cultura noastră, pe urmele lui Hasdeu, noul autohtonism, antilatinist, care evocă mai cu plăcere pe Zamolxe decât pe divul Traian.

George CĂLINESCU, în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Editura Minerva, 1985, p. 949

MICU: Din modesta publicaţie de culturalizare, *Semănătorul* devine curând organul unei orientări literare ce va domina cel puţin prima jumătate a deceniului dintâi al secolului XX şi va continua să rămână, până în zilele noastre, extrem de activă. Această prefacere se datoreşte lui Nicolae Iorga (5 VI 1871–27 XI 1940). Cu puterea personalităţii sale titanice, marele istoric a transformat idei moştenite din celălalt secol în idei-forţe. Fără să-i adauge noi puncte sau să le modifice pe cele existente, el a făcut din programul *Semănătorului* şi din revista însăşi un organ de luptă. Încă din ultimii ani ai secolului

trecut, Iorga pornise o răsunătoare campanie de presă (în *L'Indépendence roumaine* şi *România jună,* continuată apoi în *Epoca)* împotriva unor calamităţi sociale-morale (politicianismul, înstrăinarea „celor de sus" de viaţa poporului, desconsiderarea valorilor trecutului etc.), cărora le atribuie tot ce era detestabil şi îngrijorător în starea de lucruri a timpului şi care puteau fi, după a sa opinie, curmate printr-o (cum avea să scrie, rezumându-şi luptele, mai târziu, în *Istoria literaturii româneşti contemporane,* 1934), „răscolire sufletească profundă", care să ducă la „o nouă viaţă morală, întinsă asupra instituţiilor, stăpână peste moravuri şi exemplificată prin însăşi viaţa acelor care o predică şi cărora li se impune cel mai desăvârşit rigorism etic". În vasta operă de „transformare spirituală", literaturii îi revenea cel mai de seamă rol. Literatura nu se va mulţumi să furnizeze pilde bune, care să fie folosite, în nobila lor activitate pedagogică, de către dascălii de la ţară, ci va acţiona pentru „răscolirea morală a întregii societăţi". Se dădea astfel un impuls unor atitudini mai virile, se stimula critica. Dar principala menire a scrisului trebuia să fie una pozitivă: afirmarea originalităţii sufleteşti a neamului românesc prin valorificarea surselor de inspiraţie conţinute în viaţa de la ţară, cea mai specific românească, în peisajul patriei, în folclor, în istoria naţională. Dezideratele de ordin propriu-zis artistic exprimate de Iorga sunt extrem de vagi, însă foarte precis delimitate. Doctrinarul *Semănătorului* respinge „nemernica bâiguială străină din saloanele cosmopolite", „cărţuliile de simţire falsificată şi de corupţie, cu care Apusul otrăveşte ţări nepricepute", respinge, de fapt, literatura (îndeosebi poezia) franceză de după 1870. Prin conservatorismul său estetic intolerant, N. Iorga a acţionat împotriva evoluţiei fireşti a literaturii, situându-se până la urmă (îndeosebi prin revista *Cuget clar,* 1936–1940) chiar în afara ei. Însă prin munca sa gigantică (o mie şi aproape trei sute de cărţi, peste douăzeci de mii de articole şi recenzii, conferinţe fără număr şi alte diverse acţiuni), care a avut ca principal obiectiv deshumarea trecutului naţional, a valorilor lui, stimularea interesului pentru acest trecut, pentru tot ce ţine de ţară, de fiinţa neamului, el a dat un nou impuls şi a conferit un mare prestigiu creaţiei pătrunse de spirit naţional, nutrite din datinile străvechi, din faptele trecutului eroic, jucând din acest punct de vedere un rol asemănător celui îndeplinit altădată de Mihail Kogălniceanu.

Văzând în literatură un fapt de cultură în primul rând şi numai după aceea unul de creaţie, o manifestare de artă („Frumoasa, divina literatură – *artă sau ba* – (s.n.) e un produs social"), Iorga, fără a renunţa la criteriul estetic, l-a aplicat inconsecvent şi arbitrar. Sămănătorismul a ajuns astfel să fie identificat de mulţi cu literatura epigonică, minor romantică, paseistă, crescută în paginile *Sămănătorului* şi ale revistelor anexe sau de orientare înrudită: *Făt-Frumos* (Bârlad, 1904–1906), *Ramuri* (Craiova, 1905–1914), *Viaţa literară* (din 1907 *Viaţa literară şi artistică),* (1906–1908), *Floarea darurilor* (Vălenii-de-Munte, 1907), *Neamul românesc literar* (Vălenii-de-Munte, 1908–1912), *Cumpăna* (1909–1910), *Drum drept* (Vălenii-de-Munte, (1913–1915) etc. – literatură de idealizare naivă a satului patriarhal şi a boierimii de ţară, ostilă prezentului şi mai ales existenţei urbane, punctată uneori de accente xenofobe. La publicaţiile citate au scris însă susţinut Mihail Sadoveanu, Şt. O. Iosif, incidental Octavian Goga. Ei, şi în special Sadoveanu şi Goga, nefăcând, asemeni umililor versificatori şi povestaşi ca Ion Ciocârlan sau Iorga U. Soricu, o literatură ilustrativă, sunt creatori de opere în care se poate identifica spiritul îndrumărilor lui Iorga, adică spiritul bunelor tradiţii ale scrisului artistic românesc. Nici unul, nici altul nu s-au recunoscut semănătorişti. Şi, într-adevăr, lăsând la o parte faptul că amândoi au fost legaţi – ca şi Brătescu-Voineşti şi Agârbiceanu –mai mult de *Viaţa românească* decât de *Semănătorul,* creaţia lor (inclusiv cea din primul deceniu al secolului) se detaşează nu numai prin calitate, ci şi prin modul de abordare a unor teme curente, prin unghiul din care consideră existenţa, de literatura majorităţii confraţilor ce au alcătuit oastea semănătoristă (şi au pierit, mai toţi, o dată cu publicaţia), încât a-i încadra în acest curent fără specificarea poziţiei lor paradoxale ar fi un fals.

Ideolog al semănătorismului, Nicolae Iorga nu şi-a înscris numele în istoria literaturii numai prin articole de doctrină. Savant de întâia mărime, el a fost una dintre personalităţile proeminente din istoria culturală a ţării, amintind, prin erudiţia, puterea de muncă, vastitatea şi varietatea domeniilor de preocupări, de învăţaţii Renaşterii, iar dintre români de Cantemir şi Hasdeu. A activat intens şi pe tărâm politic, fiind şef de partid, deputat, preşedinte al Camerei, prim-ministru. Nelipsită de oscilaţii, inconsecvenţe şi erori, conduita sa a

fost permanent ghidată de un ardent şi onest patriotism, de convingeri democratice. Adversar inclement al organizaţiilor de extremă dreaptă, savantul le-a căzut victimă, fiind asasinat de legionari. În neobişnuit de întinsa bibliografie a operei sale, ce însumează îndeosebi lucrări de istorie (naţională şi universală), sintezele de istorie literară deţin o pondere însemnată. Masiva *Istorie* în două volume a *literaturii române în secolul al XVIII-lea* (1901), *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688* (1904), *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea,* în trei volume (1907–1909), *Istoria literaturilor romanice* (1920), de asemenea în trei volume compacte, *Istoria literaturii româneşti contemporane* (1934), în două volume, sunt cărţi indispensabile cercetătorului literar. Ele aduc un material documentar excepţional de bogat, constituind, îndeosebi pentru secolul al XVIII-lea, cel mai însemnat izvor de informaţie. Fenomenul literar e cercetat în strânsă legătură cu evoluţia generală a culturii, ca şi cu istoria politică şi socială. Sub titlul *O luptă literară,* Iorga şi-a adunat, în doua volume (1914, 1916) articolele din *Sămănătorul.*

Savantul a fost dublat de un fascinant scriitor. Nu atât în versuri *(Toate poeziile lui N. Iorga,* 2 vol. 1939, 1940) şi nici în numeroasele piese de teatru *(Trei drame: Mihai Vitazul, învierea lui Ştefan cel Mare, Un domn pribeag,* 1912, *Constantin Brâncoveanu,* 1914, *Tudor Vladimirescu,* 1921, *Moartea lui Dante, Molière se răzbună,* 1927, *Sarmală, amicul poporului,* 1923, *Doamna lui Ieremia,* 1924, *Isus* 1925, *Cleopatra,* 1929, *Fiul cel pierdut,* 1930, *Sf. Francisc, 1930, Casandra,* 1931, *Zidirea mănăstirii din Argeş, 1932, Ovidiu,* 1932, *Regele Cristina,* 1939, *Vagabondul,* 1940, etc.), dar în notele de călătorie, în memorialistică *(Viaţa unui om. Aşa cum a fost,* 1934), în publicistică.

Neintenţionat literară, dar adevărat roman, totuşi, în felul său (un „roman indirect", dacă se acceptă afirmaţia lui Mircea Eliade că poate fi numită aşa orice „carte cu oameni") este *O viaţă de om.* Nimic, în cuprinsul ei, nu ţine de domeniul imaginarului. Autorul îşi povesteşte viaţa, „aşa cum a fost", asemenea lui Goethe, în *Poezie şi adevăr,* rezumându-şi implicit ideile („idei trăite", ar spune Vianu), expunându-şi convingerile şi, mai ales, portretizând fizic şi moral, adeseori printr-o singură trăsătură, dar, nu o dată, memorabil prinsă, oameni de tot felul, întâlniţi pe numeroasele drumuri ale lumii, pe

care le-a străbătut. Drept consecinţă, cartea se umple de viaţă. Naraţia devine cuceritoare. Evocând „copilăria şi tinereţea“ autorului, întâiul volum capătă caractere de *Bildungsroman;* următoarele două, înfăţişându-l ca profesor, om de ştiinţă, ziarist, om politic, ca, într-un cuvânt, om de acţiune, angrenat în istorie, compun o întreagă frescă a lumii româneşti din primele peste trei decenii ale secolului, nu fără a integra şi tablouri de lume vest şi nord-europeană. Aproape niciodată, Iorga nu relatează sec. Cu toate că istoriseşte succint şi nemeşteşugit, într-un stil eminamente colocvial, rememorările sale învie realmente „oameni care au fost“, restituie situaţii derulate pe pânza vremii înainte cu ani şi decenii.

Nu e capitol, în toate cele trei volume, care să nu fie punctat de scene, portrete, descripţii. Ori despre ce ar vorbi, memorialistul oferă cititorului, cu cele mai simple mijloace, tot ce e necesar pentru realcătuirea pe cale imaginativă a condiţiilor de epocă, de climat social, de cadru şi atmosferă în care el însuşi s-a format, a studiat, a scris, a luptat şi a parcurs felurite experienţe. Narându-şi copilăria, scriitorul reface implicit ambianţa familială şi înfăţişarea din acel timp a urbei natale. La fel procedează, în continuare, pe măsură ce scormoneşte trecutul spre a-şi dezgropa „anii de ucenicie“ şi „anii de călătorie“, spre a recompune aspecte ale muncii sale didactice şi de cercetare, ale activităţii publicistice, spre a lumina culise ale vieţii politice. Asemenea unui serial cinematografic, discursul rememorativ aduce în faţa lectorului oraşe, sate, târguri, pieţe, drumuri, capitale, metropole, peisaje naturale, câmpuri de bătălie, saloane, cancelarii, interioare de reşedinţe regale, săli de curs şi seminare, amfiteatre, săli de lectură din mari biblioteci (precum aceea a bibliotecii Vaticanului, în care cititorii se ridicau în picioare, la sunetul unui clopoţel, când apărea vreun cardinal), animate săli de şedinţe, mai cu seamă parlamentare, redacţii, locuinţe particulare. Antrenantă prin ea însăşi, relatarea capătă un considerabil spor de atractivitate graţie unor particularităţi de ordin realmente literar ale discursului memorialistic. Acestea nu sunt caracteristice prozei epice obiective, se opun chiar naturii acesteia, diametral, însă exprimă spiritul autorului. În general vorbind, scrisul lui Nicolae Iorga posedă, stilistic, însuşiri de tipul celor proprii operei lui Neculce, asociate cu altele, situabile în linia acelor ce individualizează proza cronicarilor munteni. Mai toate apar

şi în *O viaţă de om.* Mai puţin sarcastic, aici, decât în o seamă de articole polemice, mai puţin patetic, chiar în propoziţiile cu caracter encomiastic, decât în *Oameni cari au fost,* scriitorul n-a pus în această carte mai puţină culoare decât în indiferent care alta, şi nici mai puţină maliţie, intermitent. Resursele umorului său, sunt, pe tot traiectul destăinuirilor, valorificate din plin şi, ca în atâtea alte scrieri, marea sa vivacitate intelectuală specifică, nu rareori muşcătoare, operează cu o eficienţă literară incontestabilă. Reproducând replici date de Iorga în diverse situaţii sau articulate fiind în durata redactării, o sumedenie de enunţuri sunt vorbe de pomină, indimenticabile.

Necontenit atrăgătoare, dătătoare de fine emoţii sunt medalioanele scrise cu un deosebit dar portretistic, ce formează cele patru volume ale culegerii *Oameni cari au fost* (1934–1939). Comemorarea unui „om care a fost", dispariţia unui contemporan, îi inspiră lui Iorga pagini vibrante, cu reconstituiri de scene trăite, cu consideraţii (amare, de regulă) asupra prezentului, amintind vaietele lui Neculce, cu insinuări ironice şi fulgerătoare înălţări lirice. Stilul (aici, ca pretutindeni) e spontan, fără căutări de efecte. N. Iorga nu „scrie", ci vorbeşte: relatează fapte, emite păreri, judecă. Şi o face participând cu toată fiinţa la întâmplările povestite, trăind ideile, rostindu-le cu o convingere năprasnică. Din incandescenţa fie a entuziasmului, fie a indignării ţâşnesc imagini superbe, reflecţii înfiorate, comentarii acide, vâlvătăi şi fulgere, ape vindecătoare şi otrăvuri. Două volume de conferinţe rostite la radio *(Sfaturi pe întuneric,* 1936, 1940), câteva culegeri de cugetări, şapte volume de note zilnice *(Memorii,* 1937–1939), patru volume prezentând *Cărţi reprezentative în viaţa oamenirii* (1916–1935), sute de traduceri din poeţi ai tuturor timpurilor, precum şi peste 100 000 de scrisori trimise, sunt alte componente ale unei bibliografii de proporţii neegalate în istoria tiparului românesc.

Dumitru MICU, *N. Iorga. Semănătorismul*, în *Scurtă istorie a literaturii române*, I, Editura Iriana, Bucureşti, 1994, p. 327–331

POPA: Scriitor total, Iorga este în aceeaşi măsură omul întregului, cât şi al părţilor. El este asemenea constructorului cumulând toate meseriile: şi pe cea de inginer, şi pe cea de zidar, şi pe cea de cărăuş de apă şi pe cea de dulgher si tâmplar. Căci personalitatea sa extrovertită

nu poate concepe o distribuire a muncii; el vrea să facă totul, să gândească şi să regândească totul. E în această tendinţă ceva din psihologia sa orgolioasă şi tiranică, refuzând replica, dialogul, dar şi colaborarea, ambiţia de a nu împărţi nimic cu nimeni. Iorga se vroia un întemeietor şi un deschizător de drum. El a reluat şi reaşezat totul de la capăt, într-o nouă viziune: în viziunea Iorga. A dat o istorie a românilor, o istorie a literaturii, o istorie a armatei, o istorie a comerţului, o istorie a presei, a comunicaţiilor, a culturii, a religiei, a învăţământului etc. Toate aceste operaţii le-a conceput prin prisma sa de istoric, de trudnică adunare şi ordonare a datelor, pe baza cărora să se poată înălţa mai târziu edificiile viitoare. Om predestinat să fondeze, Iorga este un ctitor; nu e domeniu unde el să nu fi intrat, pe care să nu-l fi abordat, în interiorul căruia să nu fi ridicat un altar de piatră «zeilor mani». Ambiţia lui Iorga este însă aceea de a fi egal cu sine în toate domeniile parcurse: în poezie, în teatru, în publicistică, în critica şi istoria literară, la fel ca în istorie. Dacă în istorie şi în istoria literară rolul său e de netăgăduit, în domeniul creaţiei propriu-zise Iorga rămâne un creator minor. Privită în ansamblu poezia este în mare măsură mimetică, prelungind filonul paşoptist romantic, de tip Alecsandri-Heliade, mai ales în direcţia picturalului, mai personal fiind în poezia de factură neoclasică, cântând vestigii antice, lumi şi oraşe dispărute, cetăţi moarte, zeităţi şi fiinţe mitologice. Nici opera dramatică, scrisă în cea mai mare parte în versuri, nu reuşeşte să mişte spectatorul contemporan. Piesele sale urmăresc să facă educaţia morală a publicului, punându-l să se confrunte cu marii eroi ai neamului; ilustraţia istorică e însă prea încărcată, destinul personajelor prea liniar sau static, evoluţia psihologică neconvingătoare. Una singură pare să reziste la confruntarea cu scena: *Doamna lui Ieremia,* care s-a şi reprezentat de cele mai multe ori. Iorga a izbutit aici să dea conflictului ceva din consistenţa tragediilor clasice. Alte piese, inspirate din istoria universală *(Moartea lui Alexandru, Moartea lui Asur, Casandra, Cleopatra, Ovidiu, Regele Cristina, Moartea lui Dante* etc.), din religie *(Isus, Francisc de Assisi, Catapeteasma ruptă-n două)* sau mitologie *(Sângele lui Minos, Casandra)* nu sunt mai reuşite decât primele. Scrie şi comedii *(Sarmală, amicul poporului, Zbor şi cuib),* sau pune la contribuţie folclorul naţional *(Fata babei şi fata moşneagului, Frumoasa fără trup, Zidirea Mănăstirii Argeş),* dar îi lipseşte

dexteritatea şi verva lui Eftimiu. Adevărata sa creaţie în beletristică rămâne literatura de călătorie, în care a lăsat pagini de autentică vibraţie în faţa peisajului, a oamenilor şi, mai ales, a creaţiei lor. „A călători e o nevoie sufletească", spunea Iorga, şi de aici pasiunea sa mărturisită pentru surprinderea spaţiului autohton şi străin. Dar Iorga călătoreşte mai mult în timp decât în spaţiu, priveliştile şi locurile pe care le vede fiind tot atâtea pretexte pentru fuga în istorie, pentru surprinderea unei spiritualităţi profunde, care nu se lasă descoperită la prima vedere, notaţia directă, scurtă şi sentenţioasă luând locul disertaţiilor şi incursiunilor de studiu. Deşi jurnal de intelectual care se caută şi se descoperă pe sine, impresiile de călătorie ale lui Iorga sunt mult mai mult decât atât: lăsându-se furat de realitatea directă şi brutală a lumii cu care vine în contact, el îşi dezvăluie ascunzişuri psihologice nebănuite. Iorga devine abia aci un liric autentic: o poezie abia simţită se filtrează lin în paginile cărţii, istoricul însuşi recunoscându-şi „culpa". Literatură de cea mai bună calitate se poate descoperi în aceste fragmente de jurnal, care îşi stabilesc o fizionomie şi o precisă geografie, ordonată sentimental de spaţiul ţării şi de obsesia latinităţii. Aceeaşi impresie este dată şi de memorialistica din vol. *Oameni cari au fost, Memorii* sau *O viaţă aşa cum a fost,* opere cu caracter autobiografic puternic, peste care pluteşte umbra polemistului şi a pamfletarului, a evocatorului şi a poetului. Suita de portrete din *Oameni care au fost* pune la îndemână pagini despre principalii bărbaţi ai neamului pe o întindere de câteva decenii, văzuţi în angrenajul vieţii cotidiene, pe fundalul şi în atmosfera unei epoci de mult apuse. Iorga ştie să-i aşeze într-o lumină mai favorabilă sau mai austeră, să dea fiecăruia partea de merit, de preţuire. *Memoriile* lui Iorga sunt consacrate mai ales lumii politice, văzută într-un anumit timp şi în anumite împrejurări, surprinsă în notaţii scurte, de o mare concizie a expresiei. Ele sunt un document de preţ pentru istoria primului război mondial şi a actului desăvârşirii Unirii din 1918, cât şi a perioadelor degringoladei politice următoare. Nu lipsesc reflecţiile sociale: „Ce zile triste! Oraşul e un iad de murdărie supt un cer de plumb. O mulţime imensă, cu căutături de bestie preocupate de hrană şi de plăcere se Urăşte prin noroiul gros, pe care-l răscolesc câteva femei în zdrenţe, cu figurile de agonie". Literatura este depăşită însă ca valoare şi importanţă de activitatea criticului şi istoricului

literar. În acest domeniu Iorga trece drept critic de direcţie, cu o doctrină literară bine constituită, cu o mişcare şi un program proprii. El se manifestă foarte de tânăr în revistele vremii, interesat să urmărească în special „estetica geniului", pe care o dezbate comparativ la scriitori străini şi români, în primul rând la Eminescu. Asimilând experienţa lui Paul Bourget, Taine, Brunetèiere şi Guyau, tânărul Iorga scrie o serie de eseuri îndrăzneţe, adunate mai târziu în volum sub titlul *Pagini de critică din tinereţă* (1921), în care atacă probleme dintre cele mai nevralgice ale esteticii. Le urmează articolele scrise în perioada 1899–1904 în ziarele *L'Indépendance roumaine, România jună* şi *Epoca,* reunite în vol. *Opinions sincères* (1899), *Opinions pernicieuses* (1900), *Un proces de dénationalisation* (1902) şi *Cuvinte adevărate* (1904). Critica îmbracă aici formele foarte precise ale luptei pentru schimbarea societăţii, prin apelul la o cultură şi la o literatură în stare să împace clasele, să moralizeze publicul, să apropie boierimea de păturile exploatate şi să le lumineze prin făclia culturii. Iorga preconiza o literatură cu substrat etic, menită să îndrepte publicul „către moralitate şi ideal, către credinţa de neam ", către dragostea faţă de ţăran şi sat, faţă de obiceiurile şi lumea acestuia, faţă de limba strămoşească şi un trecut plin de glorie, prin urmare o literatură întemeiată pe tradiţia organică a neamului, care să se adreseze ţăranului şi problemelor lui cele mai stringente. Această cerinţă a teoretizat-o mai ales în paginile revistei *Sămănătorul,* încercând să creeze aci un adevărat curent de opinie în favoarea claselor ţărăneşti. Problema ţărănească este văzută mai mult ca o chestie culturală, bazată pe răspândirea culturii în popor, prin apelul la o boierime credincioasă şi cu înaltă răspundere morală, a cărei dispariţie o deplânge, şi prin condamnarea falsei culturi xenofile, a „nemernicei bâiguiale străine" din saloanele snobe. Iorga opune satul şi viaţa neîntinată a acestuia, oraşului considerat cosmopolit şi pervers, mutilator de suflete şi conştiinţe. Într-o seamă de articole el anunţă ivirea noii epoci de cultură, ce trebuia să se instaureze o dată cu *Sămănătorul* şi cu literatura publicată aici. În jurul său se şi strâng o serie de scriitori care-i respectă programul şi ilustrează unele din tezele mentorului lor: C. Sandu-Aldea, Emil Gârleanu, Ion Gorun, Ioan Ciocârlan, Ioan Adam, Vasile Pop, Maria Cunţan, St. O. Iosif, Corneliu Moldovan, D. Nanu şi chiar Goga. Agârbiceanu şi Sadoveanu

trec, mai mult sau mai puţin, printr-o „şcoală“ sămănătoristă. Curând însă, recomandările criticului au devenit clişee, iar literatura curentului, rămasă în marginile unui ruralism anacronic, n-a putut ţine pas cu vremea şi s-a condamnat singură la pieire, transformându-se într-un „adevărat cimitir al literaturii române“ (E. Lovinescu). O parte din aceste idei au servit criticului la judecarea şi ierarhizarea literaturii române, în special a celei contemporane *(Istoria literaturii româneşti contemporane,* 1934), ducând la confuzia valorilor, la judecăţi eronate asupra operei unui Rebreanu sau Arghezi. Acolo unde criticul se întoarce la uneltele istoricului, investigând epoca veche şi modernă a literaturii române, rezultatele sunt pe măsura vastului său orizont interpretativ. Contribuţiile sale sunt covârşitoare în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (1901), *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688* (1904), *Istoria literaturii româneşti* (1925) în trei volume, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte, în legătură cu dezvoltarea culturală a neamului* (trei volume, 1907–1909), ca şi în vasta panoramă de literatură comparată *Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea şi legăturile lor* (trei volume, 1920), toate opere fundamentale. Practicând o critică culturală, în strânsă legătură cu epoca şi factorii formativi ai unei personalităţi, Iorga organizează şi ierarhizează un material vast, prin caracterizări ample şi comprehensive, dând istoriei literare criteriile ştiinţifice de care avea nevoie, şi punând bazele unei discipline pe care a ilustrat-o cu strălucire. Iorga este, şi în acest domeniu, un ctitor, creatorul istoriei culturale româneşti pe care o domină prin lărgimea orizontului şi ideaţia sa fulgurantă.

Mircea POPA, *Nicolae Iorga*, în *Scriitori români*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978, p.271–274

BERZA: Între literatură şi istorie – lăsând la o parte genurile net definite ca romanul sau nuvela istorică – există o veche şi răspândită convieţuire, care de obicei nu e spre folosul nici uneia din ele. Scrierile hibride, în care istoria e literaturizată prin podoabele adăugate unui text de valoare ştiinţifică discutabilă, sunt din păcate prea numeroase. Nu acesta este însă cazul cărţii lui Nicolae Iorga. Ea aparţine literaturii prin puternicul sentiment care străbate paginile, prin tensiunea interioară care ţine încordată povestirea de la un capăt la altul, prin

darul lui Iorga de a vedea pretutindeni în istorie oameni vii – şi cu atât mai mult când era mânat de pasiunea de a regăsi rosturile poporului său în momente decisive – ca şi prin o capacitate de evocare epică, rareori întâlnită chiar la istorici care au rămas printre marii scriitori ai ţării lor. Prezente şi în alte scrieri ale lui Iorga, aceste calităţi, care formează doar una dintre laturile geniului său atât de complex, niciodată n-au fost poate întrunite în aceeaşi măsură ca în *Istoria lui Ştefan cel Mare*. Alături de scrierile de memoralistică, de portrete sau de articole de ziar, de discursuri sau de evocări de peisaje, Iorga aduce, ca pagini de înviere istorică, în gama atât de largă a resurselor sale artistice, care-i asigură un mare capitol în istoria literaturii române, mai înainte de orice aceste pagini din *Istoria lui Ştefan cel Mare* înflorate şi grave, calde şi luminoase ele sunt scrise într-una din cele mai frumoase limbi româneşti, de aceea nu au îmbătrânit nici ca formă, cum nu au îmbătrânit nici ca cuprins.

În sfârşit, *Istoria lui Ştefan cel Mare* mai reprezintă o valoare permanentă, o valoare morală esenţială întregii opere a lui Iorga. Este încrederea în puterile poporului său, încredere nu ieşită dintr-un entuziasm facil, care se poate spulbera la prima furtună, ci izvorâtă din cunoaşterea adâncă a virtuţilor şi înfăptuirilor lui în necurmata scurgere a veacurilor.

M. BERZA, în N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, Editura Litera, Chişinău, 1990, p. 4

CUPRINS

ISTORIA LUI ŞTEFAN CEL MARE

Prefaţa autorului 25

Cartea I. ŢARA MOLDOVEI PÎNĂ LA ŞTEFAN CEL MARE

Ţara Românilor, Ţara Românească 29
Moldova până la Alexandru cel Bun 35
Alexandru cel Bun 43

Cartea II. TATĂL LUI ŞTEFAN-VODĂ. TINEREŢEA LUI ŞTEFAN

Lupta pentru scaunul lui Alexandru cel Bun 51
Bogdan-vodă, tatăl lui Ştefan cel Mare 60
Domnia lui Petru-vodă Aron, ucigaşul lui Bogdan-vodă 69
Lupta dintre Ştefan şi Petru Aron 75

Cartea III. DOMNIA LUI ŞTEFAN CEL MARE PÂNĂ LA LUPTELE CU TURCII (1457–75)

Cele dintâi legături cu polonii. Împăcarea boierilor 83
Luptele lui Vlad Ţepeş cu turcii. Încercarea lui Ştefan de a-i lua Chilia 88
Căsătoria lui Ştefan. Luarea Hotinului şi a Chiliei. Luptele cu Matiaş Corvinul 109

Luptele lui Ştefan cu tătarii. Ameninţările turceşti.
Clădirea mănăstirii Putna. Luptele lui Ştefan cel Mare
cu Radu cel Frumos şi cu Basarab Laiotă. Căsătoria
cu doamna Maria din Mangop 122

Cartea IV. LUPTELE CU TURCII

Lupta de la Podul Înalt 149
Lupta de la Războieni (Valea Albă) 162
Împrejurările muntene până la aşezarea în scaun a lui
Vlad Călugărul 175
Căderea Chiliei şi Cetăţii Albe 188

Cartea V. CEI DIN URMĂ ANI DIN VIAŢA LUI ŞTEFAN CEL MARE

Luptele cele dintâi cu polonii 199
Lupta de la Dumbrava Roşie 207
Lupta din urmă pentru Pocuţia 223
Moartea lui Ştefan cel Mare 233

Cartea VI. MOŞTENIREA LUI ŞTEFAN CEL MARE

Cartea VII. AMINTIREA LUI ŞTEFAN CEL MARE

Ştefan cel Mare la cronicari 254
Panegiricul lui Ştefan cel Mare 257
Ştefan cel Mare şi şcoala literară nouă 261
Ştefan cel Mare în literatura poporului. Pomenirea lui
în timpurile din urmă 264
Note 272
Referinţe istorico-literare 295